ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

Європейські перспективи

Науково-практичний журнал

European Perspectives

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 8, 2014

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

АНЬ Ч.Ч.
АНАЛИЗ И КОНТРМЕРЫ ВЫПОЛНЕНИЯ ДОГОВОРОВ ПО ПРОЕКТАМ
СОТРУДНИЧЕСТВА ПРОВИНЦИИ ХЭЙЛУНЦЗЯН КИТАЯ С РОССИЕЙ 5
АЛИЕВ Т.Ш.
ВАЖНОСТЬ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ
ЭКОНОМИКИ В ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНВЕСТИЦИЙ
В НЕФТЯНОЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА 11
ВАСИЛЬЄВА О.І.
НАУКОВІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ 15
ЖЕБРОВСЬКА О.О.
СИНЕРГЕТИЧНИЙ ЕФЕКТ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ІМК
У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У МІЖНАРОДНОМУ ГОСПОДАРСТВІ 21
САМОЙЛЕНКО Є.Г.
РОЗВИТОК ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СРСР:
ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ 28
ТИМОЩИК Л.П.
ВЛАСНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
ЯК ОСНОВА ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ САМОСТІЙНОСТІ 37
КЛІПКОВА О.І.
КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ КРЕАТИВНИХ ІДЕЙ ЯК ОДИН ІЗ ВАЖЕЛІВ
ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА 44

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ЄРМАКОВА Г.С.
РЕЛІГІЯ ЯК ОБ'ЄДНУЮЧИЙ ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ:
ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 48
ОНИЩУК І.І.
МОНІТОРИНГ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА
ТА ЇХ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 54

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО

ВАСИЛЬЧЕНКО О.П.
РІВНІСТЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
В УКРАЇНІ НЕЗАЛЕЖНО ВІД МОВНОЇ ОЗНАКИ....60

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ОШОВСЬКИЙ В.І.
ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР
В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 65
СИНЧУК В.Л.
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ....70
ТАЛАЛАЙ Д.В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД
ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
З ІНШИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ФОРМУВАННЯМИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД....77
ШПЕНОВ Д.Ю.
ПРОБЛЕМА ДОСТАТНОСТІ ТА ПОВНОТИ КВАЛІФІКАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВИМОГ,
ЩО ВИСУВАЮТЬСЯ ДО КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІВ
СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 85
АНДРЕНКО С.О.
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ 90
ВАСИЛЬЄВА Н.С.
ПІДСТАВИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ....97
ШИЛОВ В.В.
ФУНКЦІЇ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ 102

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КАСЬЯН А.О.
ФІЗИЧНИЙ ТА ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС ЯК ОБСТАВИНА,
ЩО ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ.... 107
ФІЛОНЕНКО Г.М.
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ
ТЕРМІНА «СІМЕЙНО-ПОБУТОВА СФЕРА» 113
ДАВИДЕНКО В.Л.
ВІКТИМОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.... 118
УСОВА Є.С.
ЛАТЕНТНІСТЬ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ
АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ.... 122
ТАНЬКО А.В.
ПОГРОЗА АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ:
АНАЛІЗ АБСОЛЮТНИХ КІЛЬКІСНО-ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ 130
ОСТАПЕНКО Л.А., ГОЛОВКО М.Б.
СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ.... 136

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ІВЧЕНКО А.В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕКОМЕРЦІЙНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ) 143
ЛОГВИНЕНКО В.В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУКМЕКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДОГОВОРІВ АЗАРТНОЇ ГРИ 148
МАТВЄЄВА С.П.
ПРИНЦИП АВТОНОМНОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ У СФЕРІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВОВІДНОСИН (ПРАВО НА ЖИТТЯ, ПРАВО НА ВІЛЬНЕ ВІРОСПОВІДАННЯ, ПРАВО НА ВИБОРИ) НА ПРИКЛАДІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ 156
МЯГКИЙ А.В.
ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА 164
ПЕЛИПЕНКО О.С.
ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЯК ПРЕДМЕТУ ЗАСТАВИ 171
ПРИХОДЬКО А.В.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ЗАСОБІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА 178
ЦЮРА О.В.
ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ 186

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

СТРАТІЙ О.В.
УГОДА ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ ЯК НОВЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА 192

АНАЛИЗ И КОНТРМЕРЫ ВЫПОЛНЕНИЯ ДОГОВОРОВ ПО ПРОЕКТАМ СОТРУДНИЧЕСТВА ПРОВИНЦИИ ХЭЙЛУНЦЗЯН КИТАЯ С РОССИЕЙ

АНЬ Чжао Чжэнь - заместитель директора Института России Академии общественных наук провинции Хэйлунцзян, г. Харбин, КНР

УДК 339.5 (571.6): (518.3)

Укрепление сотрудничества по крупным проектам является важной составной частью в углублении делового сотрудничества между Китаем и Россией. Провинция Хэйлунцзян Китая граничит с восточной частью России. В новых условиях, когда Россия ускоряет освоение Дальнего Востока, а Китай расширяет открытость границ, она уже определила сотрудничество по крупным проектам как важное направление в развитии. В настоящее время у провинции Хэйлунцзян количество подписанных договоров по проектам сотрудничества с Россией активно растет, их уровень постепенно повышается, круг субъектов этих проектов все более расширяется. Но существует немало проблем, которые предстоит нам решить.

Ключевые слова: Провинция Хэйлунцзян, Россия, выполнение договоров по проектам.

Вступление

В марте 2013 года состоялась успешная встреча между лидерами Китая и России, которая повысила всеобъемлющие партнерские отношения стратегического взаимодействия двух стран на новую ступень. Для того, чтобы высокоуровневое политическое взаимодоверие между двумя странами превратилось в деловое сотрудничество, совместную борьбу с международным финансовым кризисом и достижение общего экономического процветания и развития, реальной потребностью является всесторонне повышать китайско-российские экономические отношения. Провинция Хэйлунцзян Китая граничит с восточной частью России, так что она должна использовать благоприятную возможность освоения Дальнего Востока, ускорить сотрудничества по крупным проектам с Россией и выявить еще большую роль во всестороннем повышении уровня торгово-экономического сотрудничества между Китаем и Россией.

I. Большие возможности для содействия подписанию договоров на проекты сотрудничества с Россией

(I) Китайско-российские партнерские отношения стратегического взаимодействия поднимаются на новый уровень

Главы двух стран подписали «Совместное заявление Китайской Народной Республики и Российской Федерации о взаимовыгодном сотрудничестве и углублении отношений всеобъемлющего партнёрства и стратегического взаимодействия» (далее именуемое «Совместное заявление»), которое подняло созданные двумя странами отношения всеобъемлющего партнёрства и стратегического взаимодействия равенства и доверия, взаимной поддержки, совместного процветании и вечной дружбе на новую ступень и еще более высокий уровень.

Отношения всеобъемлющего партнёрства и стратегического взаимодействия не только имеют двустороннее, но и глобальное значение, которое играет важнейшую стабилизирующую роль в современном миропорядке, содействуют укреплению мира и безопасности в регионе и мире в целом. В

совместном заявлении говорится, что «Стратегической задачей, стоящей перед Китаем и Россией, является конвертация достигнутого уровня политических отношений в результате практического сотрудничества в экономической, гуманитарной и других сферах» [4].

Торгово-экономическое сотрудничество является краеугольным камнем китайско-российских партнерских отношений стратегического взаимодействия и важной движущей силой в поддержании поступательного развития отношений двух стран. Китай и Россия должны и дальше работать над общими стратегиями экономического развития, в полной мере использовать собственные потенциалы и преимущества и постоянно укреплять деловое сотрудничество в различных областях, чтобы более эффективно содействовать совместному развитию стран и, в конечном результате, на благо их народов. Президент России Владимир Путин часто подчеркивает, что всестороннее развитие торгово-экономических связей имеет особое важное значение, а общая ситуация в России и Китае во многом зависит от уровня и качества этих отношений.

(II) Консенсус между Китаем и Россией в проведении масштабного экономического сотрудничества

В настоящее время китайско-русские отношения переживают лучший период в истории, назрел момент и условия для проведения крупномасштабного экономического сотрудничества. Китай и Россия должны в полной мере использовать взаимодополняющие преимущества и потенциал развития, уделять должное внимание укреплению торгово-экономического сотрудничества и совместно улучшить их экономический потенциал и международную конкурентоспособность. Для того чтобы достичь этой стратегической миссии, Китай и Россия утвердили «План действий по реализации положений Договора о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Китайской Народной Республикой и Российской Федерацией (2013–2016 годы)» с целью повышения общей государственной мощи и их международной конкурентоспособности.

Президент России Владимир Путин так прокомментировал китайско-российские отношения: «Россия нуждается в процветающем и стабильном Китае, Китаю нужна сильная и успешная Россия». Безусловно, развитие Китая не является угрозой для России, а возможностью, парус экономики России должен быть по ветру развития Китая. Председатель КНР Си Цзиньпин выступил в Московском государственном институте международных отношений с речью и отметил, что «совместное развитие двух стран создаст более широкое пространство для китайско-российских отношений всеобъемлющего партнёрства и стратегического взаимодействия».

Всестороннее развитие экономического сотрудничества между Китаем и Россией является важной движущей силой для поддержки китайско-русских отношений. В дополнение к традиционным проектам Китай и Россия решили инициировать совместное развитие как производства, так и другие крупные проекты в сфере авиационного строительства. 21 июня 2013 года на XVII сессии Санкт-Петербургского международного экономического форума президент России Владимир Путин заявил, что в ближайшие 25 лет Россия ежегодно будет поставлять Китаю 46 млн. тонн нефти, общая сумма данного соглашения – около 270 млрд. долларов. В течение данного форума Россия и Китай также подписали соответствующие соглашения об строительстве железнодорожного моста через Хэйлунцзян.

(III) Китай и Россия готовы активно содействовать экономическому сотрудничеству на местном уровне

Экономическое сотрудничество соседних регионов Китая и России является важной составной частью китайско-российских отношений. В 2009 году Китай и Россия официально утвердили «Программу сотрудничества между регионами Дальнего Востока и Восточной Сибири Российской Федерации и Северо-Востока Китайской Народной Республики», которая имеет большое значение для содействия сотрудничеству соседних регионов стран. В настоящее время проекты по данной программе были частично реализованы, Китай и Россия целенаправленно решают существующие проблемы и проводят оптимизацию проектов сотрудничества.

Из сложившейся ситуации видно, что осуществление данной программы требует создания и совершенствования инфраструктуры на границах; проведения сотрудничества в областях транспорта, туризма, трудовых отношений, гуманитарных обменов и охраны окружающей среды; реализации крупных проектов регионального сотрудничества. Главной проблемой остается реализация крупных инвестиционных проектов на территории России, в частности, укрепление экономической основы двустороннего сотрудничества.

Лидеры двух стран связывают возрождение Северо-Восточного Китая с освоением Дальнего Востока России, с помощью которого могут повысить масштаб и качество китайско-русского сотрудничества. Это очень перспективная стратегическая инициатива. Северо-Восточный район Китая может стать не только активным участником и стратегическим партнером в освоении Дальнего Востока и района Байкала России, но и существенной защитой рынка для развития Дальнего Востока. Ведь под влиянием международного финансового кризиса усиливается неопределенность восстановления мировой экономики.

Таким образом, сталкиваясь со многими экономическими вызовами на современном этапе, укрепление китайско-российского сотрудничества является актуальной совместной антикризисной потребностью.

II. Ситуация и проблемы подписания договоров по проектам сотрудничества с Россией

(I) Ситуация подписания договоров по проектам сотрудничества с Россией

1. Подписание договоров по проектам сотрудничества с Россией показывает тенденцию к увеличению.

В последние годы у провинции Хэйлунцзян Китая подписание договоров по проектам сотрудничества с Россией показывает тенденцию к увеличению с каждым годом. На 2002-2012 годы во всей провинции количество утвержденных предприятий с зарубежным капиталом составило 556. Общий объем согласованных инвестиций со стороны Китая – до 4,427,000,000 долларов, среднегодовой темп роста – 856,2%. Общая сумма оборота подрядных объектов за рубежом составила 5910 млн. долларов, среднегодовой темп роста – 25%. Сотрудничество с Россией в сфере трудовых услуг составило в общей сложности 58,900 ч. рабочей силы разных видов, средний годовой прирост – 11%. В том числе у провинции Хэйлунцзян Китая утвержден 61 зарубежный ресурсный проект, 50 сельскохозяйственных проектов сотрудничества, 20 проектов – капиталовложения в Россию по минеральным ресурсам, формированию альянсов электрического сотрудничества с Россией, создано 15 заграничных парков в России [2].

В 2013 году подписание договоров сотрудничества с Россией по-прежнему поддерживает хорошую тенденцию. На XXIV Китайской международной торгово-экономической ярмарке (г. Харбин) подписали 181 проект торгово-экономического сотрудничества, сумма которых составила 151,820,000,000 юаней. В том числе сумма проектов сотрудничества с Россией составила 620 млн. долларов (около 3,8 млрд. юаней) [5]. Кроме того, в процессе мероприятия «2013 Муданьцзянския неделя России» подписано 57 проектов различных видов, сумма которых составила 1,85 млрд. юаней [Взаимная]. 32,428,000,000 юаней составила общая сумма договоров, подписанных для «масштабного сотрудничества с Россией» Суйфэньхэской «двадцать миллиардов» инвестиционо-торговой презентации в целях служения всей провинции и стране [6].

2. Уровень подписания договоров по проектам сотрудничества с Россией постепенно поднимается.

В последние годы у провинции Хэйлунцзян степень и уровень подписания договоров по проектам сотрудничества с Россией постепенно повышается. Инвестиции и сотрудничество осуществляются в различных сферах, начиная с сельского хозяйства в России, жилых строительных подрядчиков – и до нынешних 12 категорий из трех основных отраслей промышленности (сельское хозяйство, производство, промышленность обслуживания, индустрия программ и информации, строительный подряд, проектный консалтинг и др.). Увеличиваются проекты

инвестиционного сотрудничества в таких отраслях, как новые материалы, биотехнология, производство оборудования новой энергии, производство новой сельскохозяйственной техники и оборудования, производство транспортного оборудования, зеленая пища, производство стали, углехимия и нефтехимия, переработка лесной продукции, отрасль современного обслуживания. Ускоряется развитие проектов внешней торговли в таких отраслях, как электричество, соя, одежда, механические машины, электротехнические изделия, химические сырья и др.

3. Появляются плюралистические субъекты подписания договоров по проектам сотрудничества с Россией.

В провинции Хэйлунцзян ведущее место в иностранных инвестициях постоянно занимают частные предприятия, но доли государственных предприятий и перечисленных компаний в иностранных инвестициях значительно увеличились. В 2012 году доли в иностранных инвестициях частных предприятий, государственных предприятий и предприятий иностранного капитала в отдельности составили 84,6 %, 15% и 0,4%. До 2000 года заморские операции проектов подряда в основном завершили частные предприятия, а в последние годы такие операции в основном завершали государственные предприятия. С помощью иностранного инвестиционного сотрудничества много предприятий вышли на новые рынки, расширили бизнес. Постоянно увеличивается объем капиталовложения в Россию ведущих предприятий, таких как Хуаюй, Джисинь и др. До 2012 года включительно провинция Хэйлунцзян утвердила 360 предприятий капиталовложения, общий объем которых составил до 4060 млн. долларов. Фактические инвестиции в Россию – до 2830 млн. долларов, что составляет 64% от всей провинции и более чем треть от всей страны [7].

(II) Проблемы в выполнении подписаных договоров по проектам сотрудничества с Россией

1. Некоторые инвесторы опасаются, что российская правовая политика нестабильна.

Вступление России в ВТО разрешает ей эффективно использовать механизм ВТО и защищать отечественные права и интересы. В частности, в период после финансового кризиса с учетом национальной безопасности и защиты молодой промышленности, Россия будет часто и строго использовать механизм защиты ВТО. В декабре 2012 года Россия ввела закон о сборе за утилизацию автомобилей, также опубликовала запрет импорта живых животных из ЕС и подняла таможенный сбор у себя на сотни единиц импортной продукции. Таким образом, некоторые китайские инвесторы опасаются, что российская правовая политика нестабильна.

Кроме того, в Протоколе вступления России в ВТО отсутствует явное и более подробное определение для ряда деталей, что привносит в сотрудничество с Россией много сложностей. Например, нет четких экспортных таможенных тарифов для важных сырьевых товаров, таких как добываемое топливо и нефть, сырая кожа, древесина, целлюлоза и бумажные изделия, что увеличивает риск изменения политики в торгово-экономическом сотрудничестве данных товаров.

2. Выполнение подписанных договоров по проектам сотрудничества с Россией стоит перед риском изменения российского законодательства.

Россия уже вступила в ВТО, инвестиционный климат постепенно улучшается, но все еще существуют правовые риски. В частности, нефтяная отрасль России постоянно выступает отраслью с наибольшими ограничениями для иностранных инвестиций: административное вмешательство, правовые и политические риски далеко не устранены. Согласно соответствующим положениям ВТО, принцип национального режима и принцип прозрачности должны выполняться в международных отношениях прямого инвестирования, и не должны реализовываться с дискриминацией или различием. Поэтому Россия должна публиковать все инвестиционные законы и политики. Кроме того, в соответствии с «Соглашением о защите интеллектуальной собственности» ВТО, Россия должна осуществлять защиту интеллектуальной собственности в соответствии с международными стандартами.

Для общих предпринимателей и инвесторов принцип прозрачности отношений необходим, но точно определить положение

российского законодательства очень трудно, что объективно создает условия для непредсказуемости и непрозрачности применимых принципов российских норм и внешней торговой политики. К тому же, местные власти России не могут гарантировать доступность всех местных законов и правил. Кроме того, реализация проектов «Программы» между Китаем и Россией сталкивается с некоторыми юридическими препятствиями, которые стали определенной причиной ограничения для масштабного сотрудничества между двумя странами.

3. Проблема оптимизации проектов сотрудничества с Россией.

После того, как была утверждена «Программа сотрудничества между регионами Китая и России», обе стороны заявили, что будут полностью осуществлять её и определили меры для координации и реализации. Но на самом деле реализация проектов этой Программы оказывается неудовлетворительной. Согласно данным статистики со стороны России (вплоть до конца 2012 года), из 57 проектов сотрудничества Дальнего Востока и Забайкальского региона России 22 проекта (38,6%) выполняются; 25 проектов (43,9%) ищут инвестиционных партнеров или ведут переговоры с заинтересованными партнерами; 4 проекта (7,0%) разрабатывают технические и правовые документы, разрабатывают отдельные пункты – 4 (7,0%).- 6 проектов прекращают работу из-за отказа от продолжения реализации со стороны инвесторов или получателей [3].

Китайские ученые считают, что неудовлетворительная реализация проектов «Программы сотрудничества между регионами Китая и России» отражает разницу в понимании взаимной выгоды экономического и торгового сотрудничества между Китаем и Россией. По таким стыковочным проектам инфраструктуры открытых портов, как мост «Тунцзян – Нижнеленинское» и др., реальная деятельность России значительно отстает от Китая. А российские аналитики-экономисты считают, что основная проблема неудовлетворительной реализации программы состоит в том, что у Китая отсутствует интерес участия в проектах восточной части России. Директор Института экономики Сибирского отделения Российской академии наук В.И. Суслов заметил: «Между реализующими программами и подписаным соглашением не проявляется взаимная выгода».

Главная проблема в реализации программы сотрудничества остается реализация крупных инвестиционных проектов на территории России. Таким образом, проекты упомянутой «Программы сотрудничества» сталкиваются с проблемой продолжения их оптимизации.

III. Советы по содействию реализации подписаных проектов сотрудничества с Россией

(I) Использование возможностей и координация подписаных проектов сотрудничества между Китаем и Россией

В предстоящий период сотрудничество между Китаем и Россией станет центральным фактором экономического развития Северо-Восточной Азии. У китайской провинции Хэйлунцзян существует необходимость ускорить более открытые взаимоотношения с Россией. Страны должны воспользоваться возможностью и реализацию подписаных проектов сотрудничества между странами поставить на повестку дня. Обе стороны должны укреплять связи и координации, своевременно проводить консультации и оперативно решать актуальные проблемы в процессе реализации проектов. Для дальнейшего улучшения системы статистики и управления подписаных проектов сотрудничества с Россией, должны укреплять динамический анализ и прогноз развития проектов.

(II) Выполнять обязательства и всеми силами продвигать подписаные проекты с Россией

Продвижение подписания проектов между Китаем и Россией представляет собой не только объектную потребность для углубления экономических отношений между провинцией Хэйлунцзян и соседними районами России, но и необходимое требование для возрождения Северо-Восточного Китая и освоения Дальнего Востока России. Таким образом, Китай и Россия должны ставить реализацию подписаных проектов в общий план на национальном уровне, усилить координацию и проводить регулярные со-

вместные заседания в целях исследования и содействия реализации крупных проектов. Должен быть создан механизм продвижения для крупных проектов соседних районов Китая и России, соответствующие ведомства также должны активно проводить совместный анализ ситуации, своевременно обобщать текущее развитие подписаных проектов и определять будущий центр развития. В то же время должно быть ускорено создание информационной платформы подписаных проектов сотрудничества между Китаем и Россией, также расширен обмен информацией и связями, оптимизировано решение крупных проектов.

(III) Оптимизировать окружающую среду, разработать и опубликовать политику для поддержки проектов

Сотрудничество крупных проектов между Китаем и Россией нуждается в поддержке на национальном уровне. Провинция Хэйлунцзян уже разработала план пограничной зоны открытости и освоения, различные пограничные города максимально инициируют сотрудничество с Россией по крупным проектам. Если освоение и открытость пограничных районов в провинции Хэйлунцзян выступят в качестве национальной стратегии, то это представит большие возможности углублению всестороннего сотрудничества с Россией.

Таким образом, каждая страна должна активно стремиться к поддержке особой политики сотрудничества. Восточная часть России также должна активно стремиться к такой политике и одновременно осуществлять дальнейшую оптимизацию инвестиционного климата, предоставлять китайским инвесторам соответствующую законодательную и правовую информацию, стремиться помочь китайским инвесторам своевременно ознакомится с изменениями законов, правил и политики в России.

Литература

1. Взаимная выгода содействует дружественному сотрудничеству на новый, сайт городского правительства Муданьцзяна // Инф. агентство «Синьхуа онлайн». – 18 января 2013 г.

2. Инвестиционное сотрудничество имеет отношение к более чем 70 странам и регионам пяти континентов // Ежедневная газета Хэйлунцзяна. – 31 марта 2013 г.

3. Первые итоги реализации программы сотрудничества между восточными регионами России и Северо-восточном КНР (2009 – 2018гг) / Сборник статей на международном форуме 6-го северно-восточного азиатского районного развития сотрудничества, – 2013. – 6. – С. 147.

4. Совместное заявление Китайской Народной Республики и Российской Федерации о взаимовыгодном сотрудничестве и углублении отношений всеобъемлющего партнёрства и стратегического взаимодействия : подписано 22.03.2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/bdomp/spd_md.nsf/0/1BE3040F2A41A4AE44257D7700255083

5. Сумма подписанных проектов экономическо-торгового сотрудничества 24-й Китай Харбинской международной торгово-экономической ярмарке составляет 151.8 млрд. юаней // Инф. агентство «Синьхуа онлайн». – 16 июня 2013 г.

6. Сунь Яо принял участие в церемонии подписания Суйфэньхэской «двадцать миллиардов» инвестиционо-торговой презентации, сайт северо-востока // Инф. агентство «Синьхуа онлайн». – 10 апреля 2013 г.

7. У провинции Хэйлунцзян капиталовложение в Россию составляет треть от общего объема страны // Контора специальных комиссаров Министерства торговли в Даляне. – 3 апреля 2013 г.

ВАЖНОСТЬ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЭКОНОМИКИ В ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНВЕСТИЦИЙ В НЕФТЯНОЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

АЛИЕВ Теймур Шахваладович - аспирант Бакинского государственного университета, г. Баку, Азербайджан

УДК 330.34 (479.24)

В статье изучается важность диверсификации возможностей экономики, развитие ненефтяного сектора, региональное развитие и стратегическая планировка действий для привлечении инвестиций в ненефтяной сектор экономики Азербайджана.

Ключевые слова: ненефтяной сектор, привлечение инвестиций, региональное развитие

Важность диверсификации возможностей экономики Азербайджана

Развитие экономики Азербайджана в последнее время все чаще ассоциируется с ненефтяным сектором. Несмотря на то, что Азербайджан – страна-экспортер нефти и газа, руководство страны ясно понимает значимость развития ненефтяного сектора. Его развитие важно по многим причинам. В первую очередь, нефть, равно как и газ, – это иссякаемые ресурсы. Полная зависимость от экспорта углеводородов может негативно повлиять на всестороннее развитие экономики страны. Во-вторых, без диверсификации экономических возможностей стать позитивным актёром в системе современных экономических связей невозможно.

Региональное развитие – основа успеха ненефтяного сектора

С этой целью руководство страны особое внимание уделило развитию региональной экономики внутри страны. В целях проведения систематических мероприятий для эффективного использования существующих в регионах трудовых ресурсов, природного и экономического потенциала, ускорения развития ненефтяного сектора экономики и углубления реформы в сельскохозяйственном секторе, увеличения занятости населения, сокращения уровня бедности, обновления инфраструктуры, создания благоприятных инвестиционных условий, современных предприятий и новых рабочих мест приказом Президента от 11 февраля 2004-го года была утверждена «Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики в 2004-2008 годах» [3].

14 апреля 2009 года принята вторая «Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на период 2009-2013 гг.» [4]. Задачи, поставленные в этой Программе, были также успешно решены. За последние 10 лет за счет прибыли, полученной от нефти, ежегодно на осуществляемые региональные проекты выделялись миллиарды манат. Эти инвестиции, направленные на социально-экономическое развитие, обеспечили решение самого важного условия – создания и развития новой инфраструктуры. В рамках первой государственной программы развития регионов в 2004-2008 гг. для многостороннего осуществления инфраструктурных проектов–строительства новых дорог, электросетей, коммуникаций и других проектов было вложено 6,8 миллиардов манат инвестиций. В рамках второй государственной программы, направленной на развитие регионов в 2009-2013 гг., вложения инвестиций

год от года стало возрастать. В течение 4-х лет (2009-2012 гг.) осуществление этой программы на развитие регионов было направлено 14,5 миллиардов манат инвестиций. В 2013 году для регионов было выделено 5,3 миллиардов манат капиталовложений. Разработка проектов в данном направлении продолжается. Указом президента Азербайджана Ильхама Алиева утверждена Государственная программа социально-экономического развития регионов на 2014–2018 годы [5].

Инвестиционная политика

Привлечение в экономику страны иностранных инвестиций является важной составной частью стратегии экономического развития Азербайджанской Республики. Политическая стабильность и экономическое развитие страны в последние годы способствовали росту заинтересованности иностранных государств во вложении долгосрочных инвестиций в экономику Азербайджана. В республике были приняты важные законы, связанные с неприкосновенностью имущества, защитой прав и интересов инвесторов, создание одинаковых условий работы для местных и иностранных предпринимателей, беспрепятственным использованием полученной прибыли, и тем самым была создана правовая база. На сегодня инвестиционную деятельность в Азербайджане регулируют два закона: утвержденный указом Президента №952 от 13 января 1995 года «Закон Азербайджанской Республики об инвестиционной деятельности» [1] и подтвержденный указом Президента №57 от 15 января 1992-го года «Закон Азербайджанской Республики о защите иностранных инвестиций» [2]. Кроме этого, правительство Азербайджанской Республики подписало с рядом стран двусторонние соглашения об отмене двойного налогообложения, поощрению и двусторонней защите инвестиций. Была осуществлена отмена всей ответственности, связанной с конвертацией прибыли в иную валюту или с реинвестицией, на основе принципов рыночной экономики был сформирован единый валютный курс. Эти мероприятия увеличили интерес иностранных инвесторов, международных финансовых учреждений и экономических организаций к Азербайджану.

Стратегическая планировка действий

Для достижения целей диверсификации экономических возможностей страны, руководство предпринимает различные шаги. Важными условиями для достижения поставленных целей являются полное и максимально эффективное использование всех возможностей страны, имеющихся экономических, социальных и политических ресурсов, создание условий для усиления потенциала республики. С этой точки зрения предусмотрены развития энергетической, транспортной, транзитной и логистической инфраструктуры, постоянное внимание уделяется развитию регионов, формированию региональных центров развития с учетом конкурентных преимуществ каждого региона, развитие инфраструктуры и социальных услуг в городской и сельской местности. Азербайджан принял концепцию развития, нацеленную на 2020 г. где отмечается, что достижение поставленных в рамках концепции социально-экономических целей обусловливает формирование действующей с высокой эффективностью экономической системы, обладающей достаточной конкурентоспособностью в мировом масштабе. Исторический и современный опыт показывает, что такая система может существовать лишь в условиях рыночных отношений, основанных на предпринимательской инициативе и свободной конкуренции. Вместе с тем, обеспечение устойчиво высоких темпов роста в экономической и социальной сферах требует адекватной организации государственного регулирования в условиях рыночной экономики и его дальнейшего усовершенствования с учетом последних тенденций и направлений в глобальной мировой экономике [6].

Общие экономические показатели

За 2013 год наблюдалось сильное социально-экономическое развитие регионов Азербайджана. Примечательно, что по итогам 2013 года рост ненефтяного ВВП был равен 9,8%. В ненефтяной перерабатывающей промышленности производство продукции увеличилось по 14 пунктам. Так, производ-

ство в пищевой промышленности увеличилось на 4,8%, производство строительных материалов – на 21%, машин и оборудования – на 27,3%, химической промышленности – на 19,5%, напитков – на 12,5%, металлургической промышленности – на 1,5%, в сфере сборки машин и оборудования – на 31,8%, автомобилей и прицепов – на 28,8%, мебели – на 5,9%, продукции полиграфии – на 32,8%, производство других транспортных средств – в 2,3 раза [7]. Благодаря реализуемой продуманной нефтяной стратегии по направлению нефтяных доходов на развитие ненефтяного сектора экономики доля инвестиций в ненефтяной сектор экономики за последние 10 лет с 25,8% повысилась до 74,3%. В целом же за 10 лет в экономику страны инвестировано 127,5 млрд. манатов, или $155,6 млрд [7].

Предложения для привлечения инвестиционного капитала в ненефтяной сектор экономики

1. Одним из главных достоинств Азербайджанского рынка является широкий спектр направлений инвестиций. Развитая индустрия и аграрный сектор делают относительно надежными вложения в производственные инвестиционные проекты. Проводимые в республике экономические реформы стимулируют приток капиталовложений. Привлечение в страну зарубежных инвестиций является составной частью экономической стратегии. Принятые законы Азербайджанской республики «Об инвестиционной деятельности» и «О защите иностранных инвестиций» создают благоприятную экономическую среду для иностранных инвестиций.

2. Немаловажным фактором для инвесторов является то, что транспортная система республики модернизируется под геополитические, экономические возможности международного транспортного коридора Европа-Кавказ-Азия (ТРАСЕКА). Большое количество неиспользованных мощностей в таких отраслях, как машиностроение, химия, нефтехимия, транспорт, легкая, пищевая промышленности, дают широкие возможности инвесторам, ориентированным на капитальные вложения в модернизацию уже существующего производства.

3. Дополнительным стимулом для инвесторов служит наличие высокой концентрации квалифицированных кадров и рабочей силы в крупных промышленных городах Азербайджана (Баку, Гянджа, Сумгаит, Мингячевир, Алибайрамлы).

4. Значительные запасы полезных ископаемых, в том числе титана, кобальта, золота, серебра, меди и т.д., делают перспективными вложения в добывающую промышленность. Также следует отметить перспективность инвестиций в виноградарство.

5. В регионе имеются все условия для производства известных высокосортных портвейнов и других вин («Шамаха», «Берекарла-Кагор», «Кюрдамир», «Агдам», «Мадраса» и др.), которые пользовались огромной популярностью на территории бывшего Советского Союза (или СНГ). Хотелось бы отметить, что на территории региона имеются заводы по изготовлению вин, которые готовы к совместному сотрудничеству с зарубежными партнерами. Развитие виноградства является привлекательным из-за высокой прибыли, создания новых рабочих мест, наличия хорошего рынка (СНГ), наличия дешевого сырья и трудовых ресурсов.

6. Также следует отметить развитие шелководства в Азербайджане. С древних времен азербайджанский, особенно шекинский, ширванский, карабахский шелк получил известность во многих странах мира. До последнего времени выращивание шелкопряда являлось основным видом производства и занятости населения во многих районах Азербайджана. По своей мощности Шекинский шелковый комбинат является самым крупным в Кавказском регионе. Азербайджан имеет большие возможности в области экспорта шелка-сырца.

Учитывая все отмеченные факторы, можно с уверенностью сказать, что Азербайджан обладает благоприятными предпосылками для привлечения инвестиций, которые, в свою очередь, могут значительно ускорить экономическое развитие страны.

Литература

1. Закон Азербайджанской Республики об инвестиционной деятельности : утвержд. Указом Президента Азербайджанской Респу-

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується важливість диверсифікації можливостей економіки, розвиток ненафтового сектора, регіональний розвиток та стратегічна планування дій для залучення інвестицій у ненафтовий сектор економіки Азербайджану.

SUMMARY

This article examines the importance of diversification of the economy, the development of non-oil sector, regional development strategic plan of action for attracting investments in the non-oil sector of Azerbaijan.

блики № 952 от 13 января 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/az/about_az/laws_ved_az/;

2. Закон Азербайджанской Республики о защите иностранных инвестиций : утвержд. Указом президента Азербайджанской Республики №57 от 15 января 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2881

3. Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики в 2004-2008 годах: утвержд. Указом Президента Азербайджанской Республики № 24 от 11 февраля 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Rgn=15416

4. Государственная Программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики в 2009-2013 годах : утвержд. Указом Президента Азербайджанской Республики № 80 от 14 апреля 2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://1news.az/chronicle/20130213121327223.html

5. Государственная программа социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики в 2014–2018 годах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.1news.az/chronicle/20140227091319852.html

6. Концепция развития «Азербайджан – 2020: взгляд в будущее» : утвержд. Указом Президента Азербайджанской Республики № 1862 от 29 ноября 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.president.az/files/future_ru.pdf

7. Рустамбеков Р. «В 2013 году экономика Азербайджана показала устойчивость к внешним негативным влияниям, говорится в отчете Кабмина АР» [Электронный ресурс] / Бахрам Рустамбеков // 1 News.az: the First News. – Режим доступа: http://1news.az/economy/20140311100944703.html

НАУКОВІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

ВАСИЛЬЄВА Олександра Ігорівна - студентка VI курсу спеціальність "Менеджмент організації та адміністрування" Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут" м. Київ, Україна

У статті досліджено еволюцію категорії «економічна безпека». Проаналізовано основні підходи до визначення поняття «економічна безпека». Подано структуру економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, зовнішні загрози, внутрішні загрози, структура.

Постановка проблеми

Функціонування та розвиток господарюючих суб'єктів можливе за умови стабільної їх економічної діяльності. Наявність надійної економічної безпеки захищає підприємство від впливу внутрішніх та зовнішніх факторів. Тому дослідження сутності економічної безпеки підприємств та побудови надійної структури економічної безпеки вітчизняних підприємств в умовах високої конкуренції стає дедалі актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Широкий спектр питань, пов'язаних з цією проблемою, було розглянуто у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у дослідження економічної безпеки підприємств зробили такі вчені: О.І. Барановський, М.Г. Грещак, Д.В. Зубік, С.Н. Ілляшенко, І.І. Нагорна, Є.А. Олєйніков, Д.П. Пілова, С.Ф. Покропивний, С.М. Шкарлет та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Аналіз літературних джерел свідчить про відсутність єдності поглядів вчених щодо визначення «економічна безпека підприємства» та побудови системи забезпечення економічної системи, що обумовлює подальше вивчення вищезазначеної проблеми.

Формулювання цілей статті

Ціллю даної статті є дослідження та поглиблення теоретичних і науково-методичних положень щодо забезпечення економічної безпеки підприємств.

Постановка завдання

Відповідно до поставленої мети вбачається необхідність вирішення наступних завдань: дослідити сутність поняття «економічна безпека підприємства»; визначити передумови та принципи формування системи забезпечення економічної безпеки підприємств.

Викладення основного матеріалу

Економічна безпека підприємства в найширшому розумінні – це захищеність діяльності господарського суб'єкта від негативних впливів зовнішнього та внутрішнього середовищ. Відповідно до пірамідної ієрархії потреб А.Маслоу, потреба у безпеці є базовою, оскільки породжується відразу після фізіологічних потреб [1,с. 9].

Наукові дослідження, пов'язані з дослідженням економічної безпеки, мають три-

валу історію. Вона починається з використання у 1934 р. Ф. Рузвельтом терміну «економічна безпека». З того часу, вчені різних країн намагалися дослідити економічну безпеку на різних рівнях. У Радянському Союзі така проблема не висвітлювалась. Офіційно термін «економічна безпека» був визнаний у 1985 р., у резолюції Асамблеї ООН «Міжнародна економічна безпека». І починаючи з 1988 р. в Росії з'являються перші статті дослідження економічної безпеки. У 1994 р. набуває поширення дослідження економічної безпеки і на території України [2, с.129]. Проте, серед українських вчених поки що не сформовано єдиної теоретичної і методологічної точки зору на економічну безпеку як на наукову категорію.

Розвиток економічної безпеки в 1940-60-х роках характеризувався створенням міжнародних асоціацій забезпечення міжнародної економічної безпеки, зокрема: Міжнародний валютний фонд, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація тощо.

Вивчення наукової фахової літератури свідчать, що перші публікації з проблем безпеки економічних систем були здійсненні у 60-х роках XX століття. Тоді економічна безпека опинилася в центрі уваги дослідників Римського клубу: М. Месаровіча, Д. Мідоуз, Р.Мюрдаль, А. Печчеі [3]. Саме вони зробили акцент на екологічний аспект поданої проблеми.

Наприкінці XX сторіччя з'являються перші роботи, в яких здійснюються спроби систематизування знань у даній сфері. Часткові визначення ролі та форм економічної безпеки можна зустріти у Дж.М.Кейнса, А.Пігу, Д. Ріккардо та А.Сміта, у результаті чого була сформована ціла самостійна наука, що вивчала проблеми забезпечення економічної безпеки (екосестейт) [4].

Формування економічної безпеки підприємства відбувалося у декілька етапів, під час яких зміст уточнювався та вдосконалювався. В управлінській діяльності термін «економічна безпека» спочатку вживався як критерій, що характеризував захищеність інформаційних ресурсів підприємства, конфіденційність документації, його майна та співробітників [5]. У наукових працях така точка зору існувала до початку XXI сторіччя років. Але зазначене трактування зовсім не враховувало таких факторів, як ефективність виробничої діяльності, становище на ринку, конкурентоспроможність тощо. Наявність цілого ряду нез'ясованостей обумовило необхідність формування комплексного поняття «економічна безпека».

Існує два основних підходи до визначення економічної безпеки:

– як певний економічний стан;

– як комплекс заходів щодо покращення економічного стану.

Також важливо розуміти, що безпосередньо економічна безпека підприємства є складовою економічної безпеки системи вищого рівня (сектору економіки, регіону, держави), а отже, потребує конкретизації.

Нижче досліджено сучасні та найбільш поширені думки фахівців щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства».

Так, відомий науковець-економіст Покропивний С.Ф. у своїх працях довів, що економічна безпека підприємства – це такий стан ефективного використання ресурсів підприємства при якому запобігаються загрози як у теперішньому часі, так і в майбутньому [6]. Інший дослідник Ілляшенко С.М. під економічною безпекою підприємства розуміє стан ефективного використання ресурсів, який забезпечує стійкий розвиток підприємства на ринку [7]. У дослідженнях Корієнко А.В. поняття економічної безпеки підприємства характеризується як стан оптимального рівня використання його економічного потенціалу, при якому реальні (можливі) збитки є нижчими за встановлені підприємством межі [8]. У подібному розумінні безпеки акцент робиться на забезпеченні високого рівня економічного потенціалу підприємства, а не на відсутності загроз.

Досліджуючи праці вчених-економістів: Цигилика І.І. [9], Мак-Мак В.П.[10], Вишнякова Я.Д. та Харченка С.А [11], Полушкина О.А. [12] можна стверджувати, що під поняттям економічної безпеки розуміється ефективне використання ресурсів, коли забезпечується максимальна можливість наближення в досягненні поставле-

них цілей. Адже завдання підприємства не завжди виконуються в повній мірі, а максимальне наближення до них можна вважати як успішно завершені. Узагальнюючи зазначене, у першому підході основна увага зосереджена на ефективному використанні наявних ресурсів підприємства, тобто увага зосереджується на внутрішньому середовищі підприємства. При цьому зовсім не враховуються інші фактори зовнішнього впливу.

Щодо другого підходу, то, наприклад, Капустін Н. визначає економічну безпеку як комплекс чинників, що забезпечує стійкість, незалежність підприємства в умовах дестабілізуючих факторів [13]. Інший автор Раздина Є.В. [14] визначає економічну безпеку як комплекс заходів, що сприяють фінансовій стійкості суб'єктів господарювання, захищають їх інтереси від впливу ринкових процесів. У даному підході увага зосереджена на комплексі заходів, що запобігають внутрішнім та зовнішнім загрозам. Проте, даний підхід є також обмеженим, оскільки не враховує всі фактори діяльності підприємства.

Останнім часом актуальності набули й інші підходи. Під економічною безпекою підприємства автор Пілова Д.П. розуміє здатність підприємства досягати поставленої мети в умовах середовища, що склалося [15]. У працях Подлужної Н.О. тлумачить поняття економічної безпеки тлумачиться як система, яка сама організовується та розвивається [16]. Інший науковець Козаченко Г.В. під економічною безпекою розуміє міру гармонізації у просторі економічних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, що існують поза меж підприємства [17]. Дане визначення характеризує таку ознаку економічної безпеки, як відсутність протиріч інтересів, тобто відсутність ознак кризового стану підприємства.

Отже, з вищезазначеного можна стверджувати, що наукові підходи, які нині існують, не враховують усі можливі фактори впливу на підприємство. Тому вбачається за можливе визначення економічної безпеки підприємства як стан підприємства, що характеризується ефективним використанням власних та залучених ресурсів, швидким та своєчасним впровадженням комплексу заходів з метою захисту своєї діяльності від впливу різних факторів.

Основним завданням підприємств є аналіз причин, що можуть призвести до зниження рівня його економічної безпеки. Узагальнено їх можна поділити на зовнішні і внутрішні. Згруповані фактори зниження економічної безпеки підприємств подані в табл. 1.

Найважливішими факторами, що впливають на економічну безпеку підпри-

Таблиця 1

Фактори зниження економічної безпеки підприємств

Зовнішні причини	**Внутрішні причини**
1	**1**
Непередбачувані обставини (військові конфлікти, стихійні лиха та ін.)	Недосконала організація виробничого процесу
Зміни законодавства	Низький рівень професійних та ділових якостей персоналу
Монополізм на ринку	Нерозвинена маркетингова політика
Неконкурентоспроможність вітчизняної продукції порівняно з імпортними виробниками	Недовикористання наявного потенціалу підприємства (технічного, інтелектуального тощо)
Конфлікт інтересів як з вітчизняними, так і закордонними партнерами	Часті непередбачувані витрати або дефіцит фінансування
Рейдерство	
Промислове шпигунство	Виробничий травматизм
Економічна та політична нестабільність	

*[Власна розробка за матеріалами 18]

ємства, є ступінь досконалості законодавчої бази, рівень оподаткування, інвестиційна привабливість регіону та держави. Економічна безпека підприємства залежить від економічної безпеки держави, регіону, адже ґрунтується на їхньому фінансовому, виробничому потенціалі, перспективах розвитку. Наявність концепції економічної безпеки дає можливість забезпечити передбачуваність зовнішніх загроз підприємствам.

Для своєї економічної безпеки підприємство використовує сукупність ресурсів, таких як ресурс персоналу, капіталу, техніки тощо. Функціональними складовими економічної безпеки підприємства є сукупність напрямів, що відмінні один від одного за своїм змістом.

До складу структури економічної безпеки підприємства входить:

– фінансова складова: найбільш ефективне використання наявних ресурсів;

– інтелектуальна складова: розвиток інтелектуального потенціалу підприємства та ефективне управління персоналом;

– техніко-технологічна складова: відповідність застосовуваних технологій сучасним аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів;

– правова складова: правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання законодавства;

– інформаційна складова: ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення підприємства;

– екологічна складова: дотримання екологічних норм.

Графічне зображення структури економічної безпеки підприємств представлено на рис.1.

Кожна з наведених складових економічної безпеки підприємства характеризується власним змістом, набором критеріїв і способами забезпечення [19, с. 243]. Так, важливою складовою економічної безпеки є фінансова, якій варто приділяти достатньо уваги. У процесі аналізу економічної безпеки варто використовувати методичний інструментарій, який сприяв би діагностуванню фінансового стану підприємства за допомогою показників ліквідності, платоспроможності тощо.

Незалежний рівень економічної безпеки залежить також від інтелекту, професіоналізму кадрів підприємства. Негативними впливами на дану складову є звільнення висококваліфікованих працівників та зниження кількості інженерно-технічних працівників.

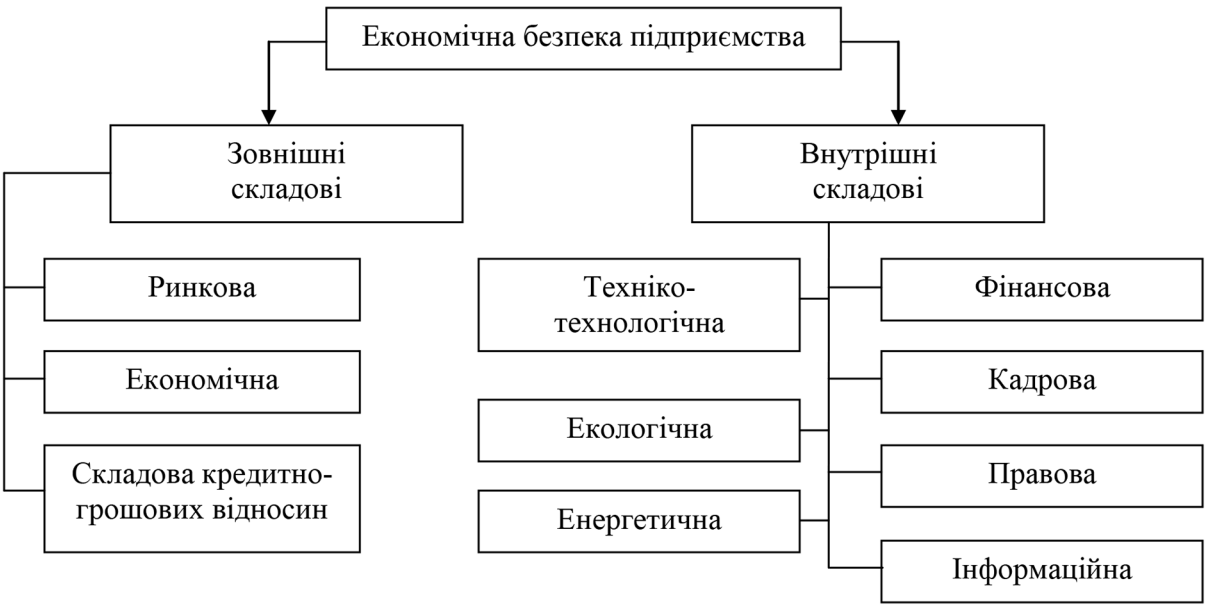

Рис.1. Структура економічної безпеки підприємства
[Власна розробка за матеріалами 19]

Склад кадрів безпосередньо має вплив на рівень економічної безпеки на підприємстві, оскільки негативні впливи на кадрову складову спричиняють плинність кадрів; фізичне старіння кадрів, а значить, і їх знань, кваліфікацій тощо.

Технологічна складова полягає у відповідності застосовуваних технологій світовим аналогам з оптимізації витрат. До негативних впливів на зазначену складову відносять: порушення технологічної дисципліни; старіння використовуваних технологій. За технологічну складову економічної безпеки повинна відповідати технологічна служба, яка здійснюватиме контроль за дисципліною та розроблятиме нові технології тощо.

Правова складова полягає у правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства при досягненні цілей.

Інформаційна складова полягає у здійсненні інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства.

Отже, економічна безпека підприємства – це категорія, що відображає захищеність суб'єктів на всіх рівнях, починаючи з держави і завершуючи кожним її громадянином. Суть цього поняття має у своєму складі систему засобів, що сприяють конкурентоспроможності, стабільності та добробуту підприємства та його працівників.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Виходячи з зазначеного можна зробити висновок, що розвиток вчень про економічну безпеку підприємства стає більш розгалуженим та враховує часовий інтервал. Таким чином, у роботі було досліджено поняття «економічна безпека підприємства». На основі проведеного аналізу було запропоноване власне трактування поняття економічної безпеки, яке повністю відображає його природу. Проведене дослідження є базою для здійснення подальшого вирішення проблем аналізу і механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств.

Література

1. Мізюк Б.М.Економічна безпека підприємств ритейлу: оцінювання та механізм забезпечення: [монографія] / Б.М. Мізюк, В.І. Ящук, Л.В. Ноздріна. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2012. – 256 с.

2. Іващенко Г.А. Ідентифікація дефініції «Економічна безпека підприємства» / Г.А. Іващенко, О.Ф.Ярошенко // Бізнесінформ. – 2011. – № 9. – С.129

3. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы / Ярочкин В.И. – [3-еизд.]. – М. : Ось-89, 2003. – 352 с.

4. Єкономическая безопасность как объект регионального исследования /А. Татаркин, О. Романова, А. Куклин, В. Яковлев. // Вопросиєкономики. – 1996. – № 5. – С. 78–89.

5. Беседин А.Л. Єкономическая безопасность предприятия в контексте системного подхода к решению проблемі защиті конфиденциальной информации / А.Л. Беседин, В.В. Беляев // Финансы и кредит. – 2004. – №27. – С.63-68.

6. Грещак М.Г. Економіка підприємства :підручник / М.Г. Грещак, В.М. Колот, А.П. Наливайко та ін. ; [за ред С.Ф. Покропивного]. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.

7. Ильяшенко С.Н. Составляющие єкономической безопасности предприятия и подходы к ее оценке / С.Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №3. – С.12-19.

8. Корієнко А.В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук.: 08.06.01 / А.В.Корієнко. – К., 2000. – 19 с.

9. Цигилик И. И. Єкономическая безопасность предприятия в системе внутреннего єкономического механизма / И. И. Цигилик, Т. М. Паневник // Єкономика. – 2007.– № 8. – С. 3 – 5.

10. Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности) / В.П. Мак-Мак. – М.: Мир безопасности, 1999. – 106 с.

11. Вишняков Я.Д. Управление обеспечением безопасности предприятий:

економические подходы / Я.Д. Вишняков, С.А. Харченко [Елекронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mevriz.ru/articles/2001/5/1533.html

12. Полушкин О.А. Управление безопасностью предприятий в условиях рыночной экономики / О.А.Полушкин [Елекронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.it2b.ru/it2b3.view3.page180.html

13. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы / Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – №11-12. – С. 45-47.

14. Раздина Е.В. Экономическая безопасность (сущность и тенденции развития) : дис.. канд. экон. Наук.: 08.00.01 / Е.В. Раздина. – М., 1998. – 164 с.

15. Пілова Д.П.Формування та оцінка економічної безпеки гірничо-збагачувальних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Д.П. Пілова. – Кривий Ріг, 2007. – 20 с.

SUMMARY

The article explores the evolution of the category of «economic security». It was analyzed the main approaches to the definition of «economic security». Posted structure of economic security.

16. Подлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук.: 08.06.01 / Н.О.Подлужна. – Донецьк, 2003. – 20 с.

17. Козаченко Г.В. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения: монографія/ Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко- К.: 2003. – 19 с.

18. Пілова Д.П. Обґрунтування рівня економічної безпеки підприємства як критерію оцінки результатів його господарської діяльності // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2007. – Вип. 224, т. IV. – С. 900-910.

19. Предборський В.А. економічна безпека держави: монографія / В.А. Предборський. – К.: Вид-во «Кондор», 2005. – 391 с.

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ЕФЕКТ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ІМК У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У МІЖНАРОДНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

ЖЕБРОВСЬКА Олена Олегівна – аспірантка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 339.138

У статті розглянуто можливості використання синергетичного ефекту від застосування комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій у діяльності підприємств, що спеціалізуються на здійсненні операцій на міжнародному ринку

Ключові слова: маркетинг, інтегровані маркетингові комунікації, синергія, ефект, реклама, комплекс, Інтернет, технологія

Постановка проблеми

Актуальність обраної теми пояснюється тим, що наприкінці XX – початку XXI століття отримала розвиток сучасна концепція інтегрованих маркетингових комунікацій (ІМК), теоретико – методологічну основу якої складає ідея збалансованості та скоординованості різних форм і методів комунікацій у рамках загальної маркетингової стратегії взаємодії компанії з покупцями, клієнтами та бізнес-партнерами. Через них забезпечується досягнення ефективних впливів внаслідок системодоповнення різних видів маркетингової діяльності, створення кумулятивного ефекту інтеграції процесів передачі і сприйняття інформації про товари, послуги, проекти, конкурентів, ціни, нових гравців на ринку тощо.

Затребуваність концептуально – методологічних і емпіричних напрямків дослідження інтегрованих маркетингових комунікацій, виявлення закономірностей їх становлення і логіки еволюції, формування гносеологічного інструментарію, що ідентифікує ІМК як просунуту технологію маркетингової діяльності, що підвищує її ефективність за рахунок синергії об'єднання всіх методів та інструментів просування товару в єдину систему, і забезпечення за допомогою цього стійких конкурентних переваг компаній, що їх використовують, аргументована низкою взаємообумовлених детермінованих обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зазначимо, що проблематика даної статті в тій чи іншій мірі була предметом вивчення у працях науковців Т. Амблер, Р. Бордена, І. Велд, К. Гренруса, Е.Гумессона, Ф. Котлера, К. Лавлока, Ж.-Ж. Ламбена, Р. Левіса, М. Портера, Е. Раїса, Дж. Траута, Ф. Вебстера, Р. Фуллертона, Ш. Ханта, А. Шоу тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Незважаючи на наявність значної теоретичної бази та практичних напрацювань з досліджуваного питання, у вітчизняній науковій практиці до сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження, що стосуються синергетичного ефекту застосування інтегрованих маркетингових комунікацій.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження можливостей використання синергетичного ефекту від застосування інтегрованих маркетингових комунікацій у діяльності міжнародних компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження

Типологія маркетингових комунікацій являє собою багатоаспектну видову систему. Важливим критерієм ідентифікації типів маркетингових комунікацій є розуміння того, що всі елементи комплексу маркетингу («4Р», «4С»), а не тільки одна складова – просування (promotion) – беруть участь у формуванні ІМК у цілях адаптації пропозицій компанії до конкретного споживача [1].

Сучасний процес вищої ланки маркетингової діяльності – стратегічний маркетинг у компаніях, орієнтованих на довгострокові відносини зі споживачами (клієнтами), взаємопов'язане з цілями і параметрами комунікаційної політики [2].

Ефективність маркетингових комунікацій, застосованих у єдиній системі, наростає у зв'язку з виникаючим синергетичним ефектом. У широкому сенсі синергія трактується як спільна творча діяльність людей, у результаті якої в процесі їх взаємодії створюється якісно нове групове відношення, а також якісно новий спільний вид енергії, причому її величина перевищує суму доданків енергії.

Досягнення синергізму в умовах інтегрованих маркетингових комунікацій забезпечується реалізацією низки імперативів їх застосування. Попов А.В. виділяє наступні принципові відмінності системних ІМК, що зумовлюють синергетичний ефект.

1. Правильно спланована комбінація різних засобів впливу на споживача – від опосередкованих ТБ і глянцевих журналів до суто особистих тестувань і дегустацій – приносить незрівнянно більший ефект, ніж просте додавання окремих комунікацій.

2. Філософія ІМК дозволяє швидше вивести комунікації на принципово новий рівень – адаптивним повідомленнями до конкретної цільової групи споживачів, а також – до інструментів дискретного впливу на індивідуального споживача.

3. У рамках ІМК створена інтеграція засобів спілкування з цільовою аудиторією, навколо якої велика подія (інформаційний привід), розмиває чітку грань між різними комунікаціями [3].

Формування інтегрованої системи маркетингових акцій значніше й ефективніше проявляє креативний потенціал синергетики взаємодоповнюючих комунікацій, збільшує враження споживача від унікальної пропозиції, задає ексклюзивний стиль високої цінності товару чи послуги.

Таким чином, синергетичний ефект використання ІМК забезпечується через їх комплексність, збалансованість усіх елементів, інтегрованість дії команди, яка формує комунікативний комплекс.

Синергетичний ефект від комунікацій повинен бути достатньо потужним для того, щоб підтримувати частку ринку компаній, корпоративний імідж, визнання товарів, послуг та ідей цільовими аудиторіями.

Розвиток Інтернет-технологій, мобільного зв'язку, медіаканалів сприяє винаходу нових форм комунікацій – мобільного маркетингу, інтернет-маркетингу (реклама, вебсайти, електронна розсилка), телемаркетингу.

Новітні дослідження в психології, лінгвістиці, нейрофізіології, соціології дозволяють маркетологам застосовувати знання суміжних та інших наук у ділі створення і застосування на практиці інноваційних маркетингових комунікацій.

Наприклад, активний розвиток чекає інструмент Language embedding – впровадження в мову, що включає сугестивну лінгвістику, мовні патерни, рефреймінг, словотвір.

Глобалізація життя сучасного суспільства активізує інтеграційні форми комунікацій, бізнесові і культурні запозичення, швидке освоєння «сторонніх» інститутів, у тому числі – комунікаційних.

Нарешті, найважливішим креативним потенціалом для генерування комунікаційних інновацій стає особливість сучасного цивілізаційного етапу – становлення суспільства постмодерну – осьовий час [4]. Провідними ресурсами прийдешньої епохи оголошені знання і творче мислення, що представляють собою особливі імперативи створення інтегрованих маркетингових комунікацій.

Таким чином, існує ряд передумов формування, постійної генерації нових видів,

форм, інструментів маркетингових комунікацій.

Здається, що родова характеристика масових комунікацій – процес поширення інформації великим, розосередженим аудиторіям – дає маркетинговим комунікаціям здатність до мультиплікації, творчої ініціативи та економічної реалізації безлічі поєднань традиційних та інноваційних технологій комплексу просування. Виходить, що характер процесу комунікації зумовлює динаміку розвитку їх форм. Наприклад, сучасна виставка товарів традиційно включається маркетологами в BTL – комплекс, тобто є одним з інструментів маркетингових комунікацій, що по суті, у даний час являє собою самостійний конгломерат інтегрованих промо-інструментів, об'єднаних смисловими й організаційними цілями. Сучасна виставка може об'єднувати в єдиний комплекс процес експонування, промоакції членів виставок (у модулях та спеціальних аудиторіях), заходи PR-комплексу (семінари, майстер – класи учасників презентації), прямі продажі, флеш-моби, міні-бенчмаркінг і багато іншого.

Ряд сучасних маркетингових комунікацій – рекламу, промоакції, виставки, event-заходи, інтернет-маркетинг, директ-маркетинг можна розглядати як особливі самостійні комплекси інтегрованих маркетингових комунікацій.

Підкреслимо, що значення застосування інструментів маркетингових комунікацій, особливо ІМК, у загальному комплексі 4Р постійно посилюється. Вітчизняні маркетологи відзначають, що «в умовах маркетинг-взаємодії комунікативний мікс більшою мірою буде мати стратегічне значення, а не тактичне». 15

У наведеному Ф. Котлером списку «Двадцять один показник для визначення ефективності маркетингової діяльності компанії Copemicus» [5] – 13 показників є характеристиками результатів застосування маркетингових комунікацій: 1) управління рекламою; 2) зв'язки з громадськістю; 3) управління просуванням; 4) прямий маркетинг; 5) маркетинг відносин; 6) обслуговування клієнтів; 7) інтегровані маркетингові комунікації;- 8) управління розподілом / каналами; 9) управління торговими клієнтами; 10) просування нового товару; 11) системи маркетингових досліджень; 12) вихідні дані для порівняльної оцінки торгових марок; 13) управління збутом.

Найстаріший і найбільш знайомий інструмент комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій – реклама – стає менш затребуваним. Приміром, російські регіональні компанії воліють використовувати інструменти комплексу BTL, застосовують прийоми поєднання ATL і BTL [6] розробляють комунікації «корпоративного комплексу» – фірмовий стиль, кодекси персоналу, а також – внутрішньокорпоративні комунікації. Разом з тим реклама залишається потужним знаряддям просування товарів і послуг на розвинених ринках і ринках.

Найбільш динамічним розвиненим сегментом реклами виступає Інтернет-реклама. Телевізійна реклама та реклама в пресі займають найбільшу частку світового рекламного ринку – 36 і 28%, відповідно. Аналітики прогнозують зменшення світових витрат на телерекламу на користь реклами в Інтернеті. Люди в США і ЄС все більше надають перевагу нетрадиційним видам медіа (Інтернет, мобільне телебачення та ін.) До 2013 року частка Інтернет-реклами збільшилася до 6,4%, а її бюджет склав близько 31 млрд. дол.

Для вітчизняного ринку найбільші обсяги рекламних бюджетів припадають на телебачення, пресу і зовнішню рекламу. Очікується збільшення обсягів реклами в журналах і рекламних виданнях при зниженні розмірів бюджетів реклами в газетах. Також значне нарощування бюджетів з року в рік демонструє реклама в Інтернеті.

За темпами зростання лідером рекламних бюджетів є Інтернет як медіа-сегмент. У порівнянні з початком 2000-х років, серйозне зменшення темпів зростання будуть відчувати такі медіасегменти, як телебачення, радіо, зовнішня реклама. Тенденція поступового зниження ролі традиційних медіасегментів як носіїв реклами ще сильніше проявляє себе на західних ринках, засвідчуючи про загальні закономірності розвитку масмедіа – поступове згасання старих масових засобів комунікації при зростанні ефек-

тивності і популярності нових – Інтернету, мобільного та супутникового зв'язку.

У період зростання витрат компаній на рекламу – в 2004-2008 роках рекламний ринок у світі був схильний до медіаінфляції – одночасного зниження ефективності реклами та значного зростання цін на неї. Щорічно ціни на телерекламу збільшувалися на 25-30%. Основний фактор медіаінфляції: попит на рекламу значно перевищує пропозицію, в тому числі пропозицію медіапростору – телевізійного, зовнішнього, радіоефіру. Зростання рекламних бюджетів було викликано загостренням конкурентної боротьби, насамперед, на ринках товарів споживчого призначення (FMCG). Медіаінфляція вкрай ускладнює «вхід» на ринок нових рекламодавців.

Наслідки медіаінфляції: для медіаселлера – необхідність довгострокового планування цінової політики на телепросторі, для рекламодавців – або більш ефективно планувати свої телебюджети, або перерозподіляти свої бюджети в альтернативні медіа: спеціалізовані журнали, Інтернет і розвивати BTL і TTL-комунікації; для кон'юнктури рекламного ринку – розвиток телекомунікацій, розширення зони покриття мережевих і спеціалізованих каналів; збільшення реклами в альтернативних медіасегментах, наприклад, у кінотеатрах.

У таблиці 1 представлені результати систематизації сучасного інструментарію маркетингових комунікацій.

У даний час все більшої значимості у системі маркетингових комунікацій набувають інструменти BTL-комплексу. Це найбільш масштабний (за кількістю технологій реалізації) вид сучасних маркетингових комунікацій.

BTL-комплекс володіє серйозним інноваційним потенціалом. За оцінками фахівців, витрати компаній на ці технології становлять від 20 до 40% маркетингового бюджету. Найчастіше BTL-інструменти – це системи знижок, стимулювання торгового персоналу компанії, торгові конференції використовують виробники алкогольної та тютюнової продукції, адже законодавчі обмеження не дозволяють розміщувати рекламу в пресі і на телебаченні. Велику активність у сфері BTL проявляють компанії-виробники споживчих товарів повсякденного попиту (FMCG): продуктів харчування, пива, предметів особистої гігієни, косметики і т. п.

Конкурентна боротьба на ринках FMCG зараз загострюється. Торгові мережі все менш охоче продають товар без спеціальних підтримуючих заходів з боку постачальника, кінцеві споживачі звикають до постійних програм лояльності, знижок, розіграшів призів. Крім того, пряма реклама не передбачає зворотного зв'язку, і комунікація виходить односторонньою. У той же час споживач потребує спілкування з виробником, він більш лояльний до марки, яку спробував, до бренду, який встановив з ним позитивний, довірчий контакт.

BTL-заходи мають таку можливість. З їх допомогою фірми можуть вирішити ряд завдань:

1) швидке і значне збільшення рівня продажів;

2) формування позитивного ставлення до нової марки і підтримка лояльності до існуючого бренду;

3) завоювання нових споживачів і утримання наявних;

4) формування запасів товару у торгового посередника;

5) зростання споживання і товарообігу.

Великим асортиментом прийомів і модифікацій володіє такий інструмент як промоакції.

У даний час інноваційна маркетингова комунікаційна політика вибудовується на основі формування клієнтської лояльності. Лояльність являє собою економічний важіль, що забезпечує компанії гарантію щодо стійкого становища на ринку, стабільного фінансового ефекту.

Як показав аналіз, не існує однозначної думки в питанні про відмінність BTL-заходів і програм споживчої лояльності (ПЛ). І BTL-комунікації, і програми лояльності спрямовані на стимулювання клієнтів і припускають винагороду. Разом з тим існує ряд відмінностей між BTL-акціями та споживчою лояльністю.

Основні відмінності BTL-заходів та програм формування споживчої лояльності наступні:

Таблиця 1

Сучасна система інструментів маркетингових комунікацій

Рекламні комунікації {знеособлені комунікації)	BTL-комунікації (комунікації прямого, персоналізованого контакту)	Комплексні комунікації
Реклама зовнішня	Пряма розсилка як прийом директ-маркетингу (прямий маркетинг)	PR – паблік рілейшенз-зв'язки з громадськістю (добірка інформаційних повідомлень, семінари, річні звіти, благодійність, спонсорство, лобіювання)
Реклама телевізійна і радіореклама	Стимулювання торговопровідної мережі (прямі знижки з прайс-ціни, компенсація за рекламу або за демонстрацію товару, безкоштовні товари)	Комплекс корпоративної ідентифікації і комунікацій (фірмовий стиль, соціальні інвестиції, внутрішній маркетинг, marketing event – корпоративні події, внутрішньокорпоративна культура, зв'язки зі ЗМІ (Media relation)
Інтернет-реклама: реклама з сайтів, електронною поштою	Стимулювання кінцевого споживача (промоакції, спец ціна, розпродажі, обмін, додаткова кількість товару безкоштовно, семплінг)	Виставки та ярмарки (процес експонування, промоакції членів виставок (у модулях та спеціальних аудиторіях), заходи PR-комплексу (семінари, майстер-класи учасників презентації), прямі продажі, флеш-моби, міні-бенчмаркінг
Реклама в ЗМІ (газетах, журналах, рекламних виданнях)	Неформальні думки – word – of – mouth – «Сарафанне радіо» та чутки	
Мобільний маркетинг	Special EVENS – EVENT – заходи-подієвий маркетинг	
Впровадження в мову (мовні патерни, рефрейминг, словоутворення)	Body Embedding -Впровадження реклами брендів в тіло людини (пірсинг, тату)	
Product Placement	Блогінг	

1. BTL-акції – це спосіб досягнення збільшення обсягу продажів за рахунок стимулювання поведінкового відгуку, а ПЛ досягають цієї мети за рахунок формування емоційної складової лояльності до бренду.

2. BTL-акції діють досить обмежений період часу, тому і називаються короткочасними заходами стимулювання збуту, а ПЛ розраховані на тривалий період.

3. При проведенні BTL-акцій звернення і спілкування з споживачами носить знеособлений характер, у той час як спілкування з учасниками ПЛ відбувається не тільки персоніфіковано, а й з урахуванням їх індивідуальних особливостей і потреб.

Таким чином, програми лояльності представляються прикладом вищого ступеню розвитку маркетингових комунікацій з точки зору підходу до створення унікальної цінності.

Раніше вказувалося на певну втрату позицій традиційних інструментів маркетин-

гових комунікацій – реклами, прямої поштової розсилки, виставок, POS-матеріалів, обумовлену значною мірою їх невисокою економічною ефективністю по відношенню до фінансових витрат на створення. У такій ситуації зростає значення застосування PR-технологій – інструменту маркетингових комунікацій, що володіє значним потенціалом у ділі створення інтегрованих маркетингових комунікацій.

Системна взаємодія інтегрованих маркетингових комунікацій виявляє напрямки пошуку механізмів підвищення синергетичного ефекту ІМК. Актуалізуються два напрямки посилення позицій торгової марки на етапі безпосереднього вибору споживачем того або іншого продукту.

Перший напрямок – розробка упаковки товару. М. Ньюмейер – президент Neutron LLC, компанії, що спеціалізується на брендинговому співробітництві (м. Сан-Франциско), відзначає, що в своїй практиці він довів, «що якщо враховувати природну послідовність сприйняття, а також пов'язувати характеристики продукту з емоціями покупця, упаковка може підвищити продажі продукту в три рази або більше».

Розробка упаковки – невід'ємний елемент бренд-будівництва, процесу створення довгострокового споживчого переваги до конкретного товарному знаку. Упаковка кінцевих продуктів в епоху насичення ринків B2C стає основоположним інструментом рекламного комплексу товару в місцях продажу, безпосередньо впливаючи на вибір у момент покупки. Бренд-менеджери спільно з фахівцями з реклами, дизайнерами, психологами здійснюють пошук креативних знахідок для виготовлення упаковки. Сучасні матеріали і технології дозволяють створити дійсно новаторські зразки. Упаковка володіє серйозним потенціалом просування. Наявні технології посилюють значення упаковки в ATL-комплексі.

Інший актуальний напрямок стимулювання споживачів у місцях продажу – навчання та контроль за діяльністю торгового персоналу.

Маркетологи вказують на значимість підготовки торгового персоналу, підкреслюючи, що основна якість продавця – це конгруентність, тобто відповідність його вербальних, паравербальних і невербальних (жести, міміка, інтонація, поза) комунікацій.

Продажі, побудовані на первісній недовірі продавця до продукту, яким він торгує, стають прийнятною, але «непотрібною», нецінною споживачеві покупкою. Унікальна цінність такої покупки прямує до нуля, зумовлюючи відсутність або мінімальну ступінь купівельної лояльності.

Конвергенція маркетингових комунікацій зумовлює формування нових синтетичних форм комунікативних технологій. У даний час можливості створення інтегрованих маркетингових комунікацій компаній підвищуються у зв'язку з утворенням TTL-комплексу (Through The Line). TTL-комплекс вбирає в себе розроблені комунікаційні механізми ATL і BTL і генерує нові форми, залучаючи до конгломерату маркетингових комунікацій економічні, соціальні, культурні інститути суспільства.

В авторському трактуванні TTL визначається як система комунікацій із застосуванням всієї їх сукупності, що доцільні і адекватні до бренду, аудиторії і мети контакту технологій та інструментів. TTL – це термін, що зв'язує два підходи до сегментації каналів комунікацій: традиційний, що розділяє всі витрати на просування на ATL і BTL, і інтегрований, який зрівнює в правах усі інструменти просування. Трактуючи TTL, спеціалісти, як правило, мають на увазі «змішування» кількох каналів комунікації для донесення єдиного рекламного повідомлення, що при грамотному плануванні стає вагомим аргументом рекламодавця в постійній боротьбі за увагу споживача.

TTL об'єднує сучасний комплекс PR, комплекс корпоративної ідентифікації, сенсорний маркетинг, техніки вбудовування архетипів у брендинг, Product Placement, word-of-mouth – «сарафанне радіо» (неформальні думки), чутки і багато іншого. Кожен з перелічених інструментів вартий окремого дослідження.

Маркетинг з вуст в уста (маркетинг чуток, «сарафанне радіо» в маркетингу). Даний підхід частіше здійснюється безпосередньо споживачами, котрі відчувають задоволення, захоплення чи просто низку емоцій, які передають

свої враження про продукти рідними та знайомими. Можна сказати, що маркетинг з уст в уста існує з незапам'ятних часів. Але останнім часом маркетологи, перебуваючи в пошуках креативних методів просування, закладають у рекламну акцію або промоакцію якийсь потенціал для ініціації цього інструменту.

Висновки

Дослідження інноваційних інструментів, які формують єдність інтегрованих маркетингових комунікацій, дозволяє зробити наступні висновки.

1. Синергетичний ефект використання системи маркетингових комунікацій досягається інтеграцією різних видів маркетингових комунікацій. Їх системна взаємодія є умовою успішної реалізації комунікацій компанії, яка отримує додаткову перевагу в освоєнні на практиці проектів соціально-орієнтованого маркетингу, бренд-будівництва. Симбіоз інструментарних засобів комунікацій стає чинником забезпечення конкурентоспроможності компанії. Вихід компанії на рівень ІМК визначається тим, що цільова аудиторія «інстинктивно і несвідомо» розуміє, що справжній бренд є з'єднанням продукту і корпоративності (корпоративної ідентичності), при якому вони зливаються разом, а не просто прикріплюються один до одного.

2. Важливим критерієм ідентифікації видів маркетингових комунікацій є розуміння того, що всі елементи комплексу маркетингу (традиційного маркетинг-міксу або «4Р») – моніторинг, продуктова, збутова, ціноутворююча і комунікаційна – беруть участь у формуванні ІМК, орієнтованих на адаптацію комунікаційних повідомлень компанії до конкретного споживача .

3. Інноваційний процес у сфері ІМК здійснюється за рахунок використання Інтернет-технологій, BTL-комунікацій, застосування результатів досліджень у галузі психології, лінгвістики, соціології. Соціально-економічними факторами загального порядку, що впливають на зміни в комунікаційній політиці, виступають глобалізація та історичний період становлення постіндустріальної цивілізації .

4. Конвергенція маркетингових комунікацій зумовлює формування нових синтетичних форм комунікативних технологій. Нині можливості створення інтегрованих маркетингових комунікацій компаній підвищуються у зв'язку з утворенням TTL-комплексу. TTL-комплекс агрегує комунікаційні механізми ATL і BTL, генерує нові форми, адаптуючи до комплексу маркетингових комунікацій економічні, соціальні, культурні інститути суспільства. Визначено, що TTL-комплекс являє собою систему комунікацій з застосуванням всієї сукупності технологій та інструментів МК, доцільних і адекватних бренду, аудиторії і мети контакту.

SUMMARY

The article deals with the possibility of using the synergistic effect of the use of complex integrated marketing communications in the enterprise, specializing in transactions in the international market

Література

1. Ульяновський А.В. Стратегії маркетингових комунікацій в каскаді цілей бізнесу/ А.В. Ульяновський // Маркетингові комунікації. – 2007. – № 3 (39). – С.289-295.

2. Смит П. Коммуникации стратегического маркетинга / Смит П., Бэрри К., Пулфорд А. – М.: Юнити-Дана. 2001. – 320 с.

3. Попов А.В. Интегрированные маркетинговые коммуникации – теория и практика/ А.В. Попов // Маркетинг и маркетинговые исследования в России. – 2001. – № 5(35). – С. 36.

4. Мясникова Л.А. Изменение парадигмы. Новый глобальный проект/ Л.А. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 6. – С.10.

5. Котлер Ф, Маркетинг по Котлеру. Как создать, завоевать и удержать рынок. / Пер. с англ. – М.: Альмина Бизнес Букс, 2005. –- С. 142.

6. Маркетологи называют синтез ATL и BTL – TTL [Електронне джерело]. – Режим доступу: htlp://nsk.admc.ru/aions/2007/03\0l\3170.html

РОЗВИТОК ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СРСР: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

САМОЙЛЕНКО Євген Георгійович – доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України

УДК 330.564.24:330.366

В статье выявлена специфика развития теневой экономики в СССР. Увеличение её масштабов началось со снижения темпов экономического роста в Советском Союзе. Именно развитие неформального сектора теневой экономики привело к распространению других сегментов, что стало возможным в результате неадекватного восприятия экономической ситуации высшим руководством страны. Главными факторами расширения теневых отношений в Советской Украине были тотальная монополизация производства государством, отсутствие приватной собственности и игнорирование государством неформального сектора экономики.

Ключові слова: тіньова економіка, легальна економіка, сегмент тіньової економіки, економічне зростання, Україна.

Постановка проблеми

Розростання і поглиблення тіньової економічної діяльності в народному господарстві країни перетворили її в найбільшу загрозу для національної безпеки держави. Тіньова економіка охоплює більшу частину виробничої діяльності, сфери обслуговування, в тому числі торгівлі, сільського господарства, зовнішньоекономічної діяльності, паливно-енергетичної галузі, приватизації, інтелектуальної та інвестиційної сфер, фінансово-кредитної сфери. Але вона не є породженням тільки трансформаційного періоду. Негативні тенденції були нагромаджені протягом останніх десятиріч панування адміністративно-командної системи.- У зв'язку з цим виникає потреба поглибленого дослідження тіньової економіки СРСР.

Формування цілей статті

Метою статті є визначення розвитку тіньової економіки в СРСР. Розробкою методичних та теоретичних проблем, пов`язаних з тіньовою економікою займались як вітчизняні[2; 4; 6] так і іноземні фахівці [5; 7; 8]. Основна увага концентрувалась на дослідженні масштабів тіньової економіки та напрямках її нейтралізації.

Виклад основного матеріалу

У Радянському Союзі тіньова економіка була присутня на всіх етапах його розвитку в більших або менших масштабах. Великих обсягів тіньова економіка досягла в період "воєнного комунізму". Як зазначає С.Павлюченков: "Тіньова економіка, яка зародилась у сфері сільського господарства та торгівлі, дуже швидко охопила й інші галузі і, в першу чергу, промисловість. Політика "воєнного комунізму" створювала надприбутковий тіньовий бізнес.

Органами ВЧК наприкінці "воєнного комунізму" в заняттях крадіжками та спекуляцією були викриті робітники майже усіх наркоматів. Звичайні робітники націоналізованих підприємств не відставали від керівників та розкрадали до 2/3 виробленої продукції. Вкрадене негайно потрапляло на тіньовий ринок" [5, с.111]. Якщо на Заході з цим явищем намагались боротись економічними заходами, то в СРСР тіньова економіка вважалась аномалією та пропонувалось її знищення виключно каральними методами.

Тоталітарна система правління і жорстокі репресії призвели до зменшення масштабів тіньової економіки.

Її активізація відбувається з кінця 50-х років. Причиною цього стало різке скорочення недержавного сектора (перетворення колгоспів у радгоспи, ліквідація промислової кооперації, заборона підсобних промислів, обмеження особистих підсобних господарств, заборона на утримання худоби тощо), підсилення монополізації економіки. Слід зазначити, що ці перетворення відбувалися на тлі скорочення темпів економічного зростання радянської економіки. До 60-х років чисельність так званих кустарів складала 150 тис., а на початку 60-х років, коли позначилися конкретні кроки по скороченню видання ліцензій на індивідуальну трудову діяльність, чисельність цієї категорії зайнятого населення почала стрімко падати і у 1973 р. склала вже тільки 10 тис. [2, с.114].

Ці виробничі процеси та пов'язані з ними виробничі відносини, які раніше відбувалися у недержавному секторі, повинна була взяти на себе держава. Але необхідних ресурсів для цього вона не мала, а вимоги виробництва продукції із місцевої сировини дрібними партіями, надання індивідуальних послуг не зникли. Це призвело до дефіциту товарів та послуг. При цьому, починаючи з середини 60-х років, став зростати рівень грошових доходів населення, що сприяло розбалансуванню попиту та пропозиції [2, с.112].

Таким чином, з одного боку, населення отримало можливість платити більшу ціну за дефіцитну продукцію. З другого боку, тотальне одержавлення та жорстка централізація господарства не призвели до мобілізації і введення у господарський обіг усіх наявних ресурсів. У цих умовах держава сама створила не тільки умови, але й стимулювала недержавний сектор економіки, визначаючи соціальну структуру цього сектора. Очевидно, що такий сектор не був сполученим з тотально-централізованою економічною системою, яка повинна була не тільки обмежувати, але й притискати недержавні форми господарювання, що й було головною запорукою виникнення та зростання неформального сектора тіньової економіки. Оскільки можливості розвитку офіційно дозволеного недержавного сектора жорстко стримувалися, його діяльність, включаючи особисті підсобні господарства, знаходилась під постійним контролем, що стримувало економічне зростання у цьому секторі. У результаті недержавний сектор не мав можливості використовувати у повній мірі ресурси, не реалізовані у державному секторі. Таким чином, були створені умови для розвитку неформального сектора тіньової економіки (включає види правомірної економічної діяльності, що здійснюються нелегалізованими підприємствами), який почав заповнювати утворені економічні "пустоти". На відміну від ринкової економіки, в адміністративно-командній системі вона розвивалася як заборонена недержавна виробничо-господарська діяльність.

Обмеження споживчої сфери викликало створення тіньових структур ("шабашники", заборонена індивідуальна діяльність і тощо), посилило перерозподільні процеси, прямі злочини ("несуни"), відволікання робочого часу на добування товарів і одержання послуг, поширення нелегальної виробничої діяльності на державних підприємствах та ін. Поступово масштаби нелегальної діяльності поширювалися, охоплювали нові сфери, галузі, підприємства. Не розуміючи походження та природу тіньових відносин, держава намагалася маніпулювати розвитком недержавного сектора економіки. Слід зазначити, що ці намагання були досить непослідовними: держава то посилювала жорсткість контролю за веденням особистого підсобного господарства, то визнавала його корисність, то вдавалася до переслідування осіб, які займалися побутовим обслуговуванням населення, то визнавалась корисність такої діяльності. Ці маніпуляції продовжувалися практично до кінця існування Радянського Союзу. Останнім прикладом стала боротьба з нетрудовими доходами та фактичне ліквідування особистого підсобного господарства у південних районах держави у 1985 р. [3, с.105].

Слід зазначити, що неформальний сектор тіньової економіки, який існував у адміністративно-командній системі, мав принципові відмінності від того ж сектора, який існує у ринковій економіці. По-перше, в умовах СРСР суб'єктами цього сектора були грома-

дяни, які розглядали працю в тіньовому секторі з точки зору побічного джерела доходу, а основним місцем їх роботи були державні підприємства, організації, установи. Вони експлуатували державні основні виробничі фонди, розкрадали матеріали, не за призначенням використовували робочий час, що призводило до прискореного зносу фондів при відсутності додаткових амортизаційних відрахувань. Використання державної сировини та матеріалів, нецільове призначення заробітної плати призводили до зростання витрат у державному секторі та збільшення грошової маси в економіці. Таким чином, стимулювалися одразу два типи інфляції: інфляція попиту та інфляція витрат. Відволікання робочого часу на нелегальну діяльність знижували продуктивність праці у легальному секторі економіки. Головною причиною попиту населення на продукцію нелегального сектора була більш висока якість запропонованих товарів та послуг і можливість їх швидкого отримання. Водночас це сприяло формуванню позитивного відношення до нього.

З 70-х років у структурі тіньової економіки відбуваються якісні зміни: з'являються та поширюються нові сегменти: напівлегалізований (пов'язаний з економічною діяльністю, яка здійснюється легальними підприємствами, однак неконтрольований державою) та фіктивний (якому притаманні приписки, хабарництво та шахрайство), відбувається їх інституціоналізація. Цьому сприяє продовження поширення неформального сектора, незважаючи на фактичну реабілітацію кустарів у правовому полі в середині 70-х років (у 1976 р. Радою міністрів СРСР була прийнята нова редакція Положення про кустарно-ремеслені промисли від 1946 р., а Міністерством фінансів СРСР – інструкція про порядок застосування цього Положення. У 1977 р. в Конституції СРСР, у статті 17, в законодавчому порядку було підтверджено право радянських громадян на здійснення особистої трудової діяльності) [2, с.114]. Чисельність осіб, які займалися цією діяльністю, легально фактично не змінилася, оскільки в теорії продовжувала панувати думка, що індивідуальна праця не відповідає соціалістичному способу виробництва, що, безумовно, стримувало легалізацію тіньовиків.

Розширенню неформального сектора сприяла невідповідність темпів зростання матеріально-технічної бази галузей групи "Б" на тлі зростання грошових доходів населення (з 1971 по 1985 роки у 3,1 рази) [2, с.112]. Потреби населення в товарах та послугах значно перевищували можливості їх реального задоволення. Відповідно до придбання населенням деяких видів товарів, у першу чергу технічно складних виробів довготривалого користування, зростала потреба в їх обслуговуванні. Незбалансованість попиту та пропонування почала швидко зростати. Це призвело до того, що населення, яке мало значну платоспроможність, було змушене виконувати деякі види робіт самостійно, що тільки стимулювало розвиток тіньової економіки. У тіньову діяльність втягувалось все більше людей, неформальний сектор тіньової економіки зростав, проникав як у легальний недержавний сектор, так і у державний сектор. Вагомою причиною інтеграції тіньової економіки у державний сектор був і характер соціальних відносин, що панували у радянській економіці. Адміністративно-командна система була ефективною при наявності потужного репресивного апарату. На нашу думку, як тільки цей апарат перестав діяти, адміністративно-централістський характер відносин в економіці відкрив можливості використання особистих зв'язків для одержання матеріальних ресурсів та реалізації прихованої частини виробленої продукції з метою привласнення отриманого доходу.

Головним показником ефективності адміністративно-командної економіки було виконання державного плану. Дохід, ціна, заробітна плата, як вартісні важелі, в офіційній економіці у якості стимулів не діяли. Конкуренція теж не була потрібна в умовах планового матеріально-технічного постачання. Виконання плану було головним показником роботи міністерств, відомств, підприємств, господарських ланок, їх керівників і окремих виробників. Планові завдання формувалися за принципом "від досягнутого" і мали щорічно зростати. Це не сприяло підвищенню мотивації до їх виконання. На тлі лібералізації діяльності спецслужб найбільш заповзятливі керівники підприємств почали домовлятися (у тому числі й за хабарі) із пра-

цівниками міністерств та відомств про зниження планового напруження та вдавалися до приписок. Оскільки головною метою було виконання плану, приписки стали нормою. Таким чином, з'явився особливий сегмент тіньової економіки – фіктивна економіка.

Приписки, які показували виконання плану, означали виплати незароблених грошей. Водночас жорстке нормування і постійне зниження тарифних ставок і розцінок при підвищенні норм виробітку, обмеження на виплати не давали можливості працівнику чесно заробляти на основному виробництві, не стимулювали працю і зростання виробництва, що й породжувало приписки. Наприклад, постійне зростання норм виробітку у будівництві без належного росту його технічної бази стало одним з основних факторів масових приписок обсягів робіт. Систематичне відволікання людей від робіт на різні "кампанії", які нічого не давали виробництву, також ставали приводом для приписок [3, с.105].

Подібні явища відтворювались у поширеному масштабі, оскільки планування здійснювалося на основі досягнутого рівня виробництва з урахуванням приписок. Така система призводила до того, що робітники для виконання плану були змушені заробляти гроші на ці цілі забороненим способом. У багатьох випадках комплектуючі деталі робітники мали купувати самостійно. Наприклад, таксист брав великі "чайові", водій грузовика перевозив побічні грузи, верстатнику на заводі "виводили" більшу заробітну плату, механізатор, слюсар, зварник у сільському господарстві обслуговували домашнє та особисте підсобне господарство односельців, постачальнику виписували великі премії тощо. Низька заробітна плата в торгівлі стимулювала робітників цієї сфери також заробляти забороненим способом: перепродаж, недоваги, хабарі [3, с.107].

У тіньовий господарський обіг втягувалась усе більша чисельність людей, які навіть цього не підозрювали. Таким чином, фіктивна економіка сприяла цілій низці негативних тенденцій в економіці: приписки призводили до невідповідності основних макроекономічних показників, що, у свою чергу, призводило до неефективної макроекономічної політики держави. Насамперед йдеться про ефективність виробництва, коли надмірно великі витрати первісно закладались до плану. Таким чином, база для розкрадання ніби планувалась самою державою. Прорахунки у формуванні бюджету призводили до зменшення витрат на соціальну сферу та до появи і зростання державного боргу. Зростання витрат на сировину та матеріали сприяло зростанню інфляції витрат. Приписки, які вели до зростання витрат на оплату праці виробникам, збільшували грошову масу в економіці, що стимулювало інфляцію попиту. Фіктивна діяльність вимагала "прикриття" як з боку правоохоронних структур, так і з боку головних організацій, що призводило до розростання корупції [2, с.116].

Зменшення доходів та добробуту населення знижувало трудову мотивацію та негативно впливало на ефективність виробництва. У результаті рівень продуктивності праці почав знижуватися, а подальше зменшення добробуту населення стимулювало до пошуків роботи у неформальному секторі. Таким чином, неформальний сектор стимулював розвиток фіктивної економіки, а та, у свою чергу, призводила до зростання неформального сектора.

Приписки в межах державного сектора економіки дозволяли використовувати сировину та матеріали, які були заощаджені у процесі виробництва, або мобілізувати великі втрати, які регламентувались зверху згідно з планом. Використовуючи ці ресурси, на державних засобах виробництва, вироблялася неврахована продукція. Внаслідок цього почав формуватися ще один сегмент тіньової економіки – напівлегалізований. Слід зазначити, що тіньове виробництво в адміністративно-командній системі, на відміну від ринкової економіки, було найбільш вигідним, оскільки суб'єкти даного сектору економіки нічого у розвиток виробництва не вкладали, навіть заробітна плата робітникам виплачувалась з легального фонду заробітної плати. Тіньовики отримували надприбутки, з яких виплачувались доплати робітникам та хабарі. Вони перерозподілялись як по горизонталі (міністерства та відомства за отримання державних вкладень, легалізування значних втрат, отримання додаткової сировини і матеріалів тощо.), так і по вертикалі (прикрит-

тя забороненої діяльності з боку державних, партійних та правоохоронних структур).

Суб'єкти цього сектору тіньової економіки практично без власних капіталовкладень, за рахунок легальної економіки, отримували надприбутки. Корумповані чиновники лобіювали відповідні закони, що охороняли їх "права". Найбільш яскравим прикладом таких рішень є низка постанов Пленуму Верховного Суду СРСР [6, с.124], які прямо заблокували кваліфікацію найбільш небезпечних економічних злочинів.

Таким чином, напівлегалізована економіка була породженням неефективного управління командно-адміністративною системою і стимулювалася активізацією неформальної та фіктивної тіньової економіки. Незважаючи на те, що даний сегмент тіньової економіки частково компенсував дефіцит товарів та амортизував соціальну напругу, він негативно впливав на легальну економіку. По-перше, усі витрати на виробництво неврахованої продукції трансформувались у витрати на виробництво легальної, що було додатковим чинником активізації інфляції витрат. Слід зазначити, що найчастіше ця продукція вироблялась у робочий час, за який держава сплачувала кошти. По-друге, виробництво здійснювалось на державному обладнанні, яке зазнавало значного зносу та потребувало ремонту раніше, ніж це було заплановано. Проте, додаткових амортизаційних відрахувань не нараховувалось, а ремонт устаткування здійснювався за державні кошти. Збільшення коштів на поточний ремонт обладнання та недостатній рівень амортизаційних відрахувань призводили до стимулювання інфляції витрат і скороченню капітальних вкладень. По-третє, як фіктивна, так і напівлегалізована діяльність вимагали певного "прикриття", що призводило до розростання корупції. По-четверте, поширення даної діяльності призводило до майнового розшарування між різними верствами населення. Це, у свою чергу, посилювало соціальну напругу в суспільстві [3, с.108].

Легальна економіка, яка постачала ресурси для нелегальної, ставала все більш неефективною. Відсутність конкуренції на внутрішньому ринку, а також відсутність вільної міжнародної торгівлі в умовах зростання виробництва приводили до зниження його ефективності: щоб задовольнити потреби, використовувались менш якісні ресурси, що сприяло зростанню браку у структурі випуску продукції. Випуск браку спричинював виплати незароблених грошей. Економіка набувала ірраціонального характеру. Наприклад, сума дотацій, які сплачувалися з держбюджету по м'ясу, м'ясопродуктах, молоку та молокопродуктах, у кілька разів перевищувала вартість усіх основних фондів м'ясомолочної промисловості [3, с.106]. Низькі ціни на продукцію та високі на її зберігання призводили до того, що її знищували. На наш погляд, формувався ще один сегмент тіньової економіки – ірраціональний (включає економічну діяльність, що реалізується відповідно до застарілих або деформованих правових норм і не відповідає об'єктивним потребам соціально-економічного розвитку (випуск непотрібної продукції)). Він, як і інші сегменти тіньової економіки, спричинював до зростання у легальній економіці негативних явищ. По-перше, витрати, які несли підприємства за випуск браку, списувались на собівартість конденційної продукції, що впливало на рівень інфляції витрат. По-друге, виплата коштів за некондиційну продукцію призводила до зростання незабезпеченої грошової маси в економіці. Тобто ірраціональна економіка стимулювала інфляцію попиту. По-третє, випуск некондиційної продукції, зниження якості продукції стимулювали зростання техногенних катастроф. По-четверте, також як фіктивна та напівлегалізована економіки, ірраціональна призводила до перерозподілу фінансових ресурсів на користь обмеженого кола людей і, як слідство, до посилення соціальної напруги.

Витрачаючи основні ресурси на оборонний комплекс, радянська економіка не мала належних сил та засобів на забезпечення потреб населення. Централістський характер прийняття рішень на всіх рівнях та панування відповідної ідеології, яка не дозволяла відкрито ввести ринкові відносини, призводили до відсутності конкуренції та невідповідності кількості і якості товарів і послуг зростаючим потребам населення. Розрив між попитом та пропонуванням зростав, економіка набувала все більш дефіцитного характеру. Це призво-

дило до того, що практично всі товари, які потрапляли на прилавки державних магазинів, у ту ж мить скуповувались населенням. У 1988 р. відставання товарних запасів від нормативів зросло до 8 днів, а в абсолютному грошовому виразі складало 8-9 млрд. карб. [2, с.112], і це незважаючи на те, що план по товарообігу був повністю виконаний. Таким чином, стимулів до поліпшення якості товарів народного споживання не було.

З середини 60-х років почала виділятись так звана еліта суспільства, яка бажала отримувати якісні товари та послуги. Ці потреби задовольнялись, оскільки окремі партії товарів вироблялись із належною якістю. Як правило, ці товари вироблялись за "обхідними" технологіями, що були не ефективними. Слід зазначити, що все це відбувалось за державні кошти. Таким чином, формувався ще один сегмент тіньової економіки – елітарно-замкнутий (виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів та послуг за спецсистемами), котрому сприяла державна власність та багаторівневість у прийнятті рішень щодо виробництва, розподілу і обігу суспільних коштів, яка робила ці рішення фактично анонімними. Прийняття рішень на задоволення групових та особистих потреб керівників нижнього рангу приймалося на вищих ієрархічних рівнях. Плата за доступ до дефіцитних ресурсів зводилась до хабарів у грошовій або натуральній формі або наданням різного роду відповідних послуг.

Таким чином, елітарно-замкнута економіка стимулювала корупцію. Оскільки витрати за виробництво цієї продукції перекладались на собівартість продукції, яка йшла до решти населення, то вона також стимулювала інфляцію витрат. На наш погляд, задоволення еліти суспільства якісними товарами та послугами на тлі хронічного дефіциту гальмували розробку і впровадження новітніх технологій у виробництво товарів народного споживання.

Починаючи з 70-х років, відбувається зрощення тіньової економіки з криміналом, яке досягло свого апогею наприкінці 80-х років. Одиночні підпільні цехи, майстерні об'єднувались в єдині угруповання, які мали у своєму складі керівників, постачальників, транспортників, охорону тощо. Важливу роль в існуванні організованої економічної злочинності відігравали покровителі з вищих ешелонів влади.

За даними ВНДІ МВС СРСР у 1989 році в державі існувало 508 злочинних угрупувань та 208 суперугрупувань, кожне з яких нараховувало не менше півсотні осіб. Групи займалися кримінальними операціями різного роду з обігом на суму майже 100 млн. карб. на рік. Кількість групових розкрадань за два останніх десятиріччя існування Радянського Союзу зросла у 6 разів. Розмір заподіяного збитку зріс у 12 разів [2, с.116].

На наш погляд, причинами активізації організованої злочинності були:

- значні доходи в тіньовому секторі, які приваблювали кримінальні елементи;
- діяльність суб'єктів тіньової економіки знаходилась за рамками правового поля, що ставило їх на рівень злочинців та позбавляло захисту правоохоронних структур від криміналу;
- захист тіньової економічної діяльності кримінальними структурами від інших.

Зростання організованих злочинних угруповань, а разом з тим і правопорушень, призводили до перерозподілу національного багатства на користь їх "лідерів", до зменшення добробуту населення. Неспроможність правоохоронних структур до адекватних заходів вела до залякування населення, розчарування у діючому режимі та формування антидержавного типу мислення.

Ми вважаємо, що з 70-х років, тіньова економічна діяльність набуває відносно стабільних характеристик: у її межах людина отримує певний статус та відповідає за конкретну діяльність, складаються певні норми "тіньової поведінки" та формуються стійкі види тіньових економічних взаємовідносин між відповідними суб'єктами. Таким чином, відбувається інституціоналізація тіньової економіки, вона стає елементом соціально-економічної системи.

Наприкінці 80-х років радянське керівництво зробило спробу здійснити економічні реформи, у результаті чого були прийняті революційні за своїм характером закони: "Про кооперацію у СРСР" та "Про державне підприємство". Перший фактично узаконив приватне підприємництво, незважаючи

на те, що само поняття приватної власності залишалося забороненим, а другий поширював економічні свободи державних підприємств. Оскільки державний сектор продовжував домінувати у радянській економіці та контролювати майже всі наявні ресурси, то це створило базу для ще більш міцного зрощування державних підприємств та комерційних структур і для неконтрольованого перерозподілу ресурсів з державного у ринковий сектор за вільними цінами. Якщо раніше продукція тіньового сектора, як правило, реалізовувалась у державній торгівлі за встановленими роздрібними цінами, то в умовах загострення дефіциту та руйнування внутрішнього ринку все більша частина починає надходити на "чорний" ринок і продаватись там за спекулятивними цінами. Це, у свою чергу, залучало нові верстви населення у тіньову економіку в особі спекулянтів та посилювало деформованість державного і недержавного секторів.

У зазначений період відбувається децентралізація системи зовнішньоекономічних зв'язків. На тлі поширення економічних свобод це призвело до створення нелегальної зовнішньої торгівлі (контрабанди). Слід зазначити, що внутрішні ціни на товари були значно нижчими, ніж на зовнішньому ринку, різницю отримували тіньовики, рентабельність операцій визначалась тисячами відсотків. Можливість більш вільного виїзду за кордон дала новий поштовх до розширення валютних махінацій, спекулятивних угод.

Неефективність реформ призвела до того, що контроль за товарно-грошовими потоками перейшов до приватних підприємств, які з'явилися на базі малих підприємств у вигляді кооперативів, а також до керівників державних підприємств, що при відсутності гарантій прав власності та забороні приватного підприємництва фактично стимулювало розкрадання державної власності.

Неадекватна реалізація відносин планомірності, неспроможність керівництва створити дієву систему дослідження та обліку суспільних потреб, планування від досягнутого, блокування ринкових методів швидкого реагування на зміни обсягів і структури платоспроможного попиту призвели до хронічної незбалансованості відтворювального процесу. Це, у свою чергу, не тільки породило тіньову економічну діяльність, але і фактично підтримувало та стимулювало її в силу своїх внутрішніх особливостей. У свою чергу, тіньова економіка частково компенсувала хронічний дефіцит виробництва, але з кожним новим циклом призводила до його зростання. Відтворюючись на поширеній базі, тіньова економіка зростала у геометричній прогресії. За даними таблиці 1 [2, с.117], протягом останніх 30-ти років існування СРСР масштаби тіньової економіки зросли в середньому у 18 разів. Причому переважала сфера матеріального виробництва: більше, ніж у 29 разів проти майже 7 у нематеріальному виробництві. Зростання тіньової економіки призводило до ще більшої експлуатації нею легальної економіки – розкрадання ресурсів (матеріальних, фінансових, робочого часу тощо), зносу основних фондів. Як свідчить статистика, протягом 1980-1990 років тільки 25% валових інвестицій спрямовувалися на відновлення виробничих потужностей, а відтворювальні потреби у засобах виробництва задовольнялись лише на 50%. За оцінками експертів, на початку 90-х років негайної заміни потребували понад 25% матеріально-технічної бази, у тому числі 40% машин та технічного устаткування [1, с.10].

Зростання масштабів тіньової економіки обумовлювало зменшення ефективності легальної економіки. За такими умовами підтримка економічного зростання вимагала збільшення у національному продукті ресурсів, спрямованих на нагромадження на шкоду особистому споживанню. Починається штучне зростання матеріально-технічної бази суспільного виробництва – старі виробничі потужності, зношені морально та фізично, зберігались у господарському обігу, а ресурси, призначені для їх оновлення, спрямовувались на створення нових виробництв. На тлі зростання тіньової економіки переобтяженість структури виробництва стала ще одним чинником зниження ефективності використання суспільних ресурсів при екстенсивно розширеному відтворенні.

Розрив між темпами зростання капіталовкладень та темпами росту національного доходу (1970-1990 рр.) систематично збільшувався. Кількісна характеристика капіта-

ловкладень ввійшла у протиріччя з якісною характеристикою – ефективністю.

Хронічний дефіцит та інфляція обумовили погоню за товарно-матеріальними цінностями, що тільки погіршувало ситуацію. Це явище, яке стимулювалося фіктивною економікою, призвело до великих запасів товарно-матеріальних цінностей у народному господарстві. Причому ці процеси були характерні як для споживчого ринку, так і для ринку, на якому оперують виробники продукції.

Незважаючи на те, що за останні 30 років існування СРСР роздрібний товарообіг, платні послуги та внески населення зростали випереджаючими темпами по відношенню до зростання середньомісячної заробітної плати (у 4,6 рази, 4,6 рази та 27,2 рази відповідно проти 2,7 рази), загальна незбалансованість внутрішнього споживчого ринку на початок 1990 року досягла 165 млрд. крб. [2, с.113].

Запаси матеріальних цінностей на підприємствах на кінець 80-х років перевищували 500 млрд. карбованців або 60% валового національного продукту держави [3, с.106]. Великі запаси сковували оборотні кошти підприємств, знижуючи ефективність їх використання. Це, у свою чергу, призводило до зростання негрошових форм розрахунків та заборгованості підприємств і організацій. Прострочена заборгованість підприємств та організацій на кінець 1990 року склала 42 млрд. карб., зросли обсяги бартерних операцій. Гроші перестали брати участь у системі господарських відносин. Відбулось зрощування та натуральний обмін між ринком засобів виробництва та ринком предметів споживання: будівельні матеріали, телевізори, відеотехніка, легкові машини, квартири, путівки до санаторіїв і тощо. обмінювались на ліс, метал, паливо. Це стимулювало інфляцію, дефіцит, "чорний" ринок.

На тлі зростаючої неефективності радянської економіки темпи її економічного зростання постійно зменшувались і в кінці 1990

Таблиця 1

Структура тіньової економіки в СРСР в 60 – 80 роки (середній варіант)

Показники	Період	
	Початок 60-х років	Кінець 80-х років
Обсяг тіньової економіки в народному господарстві СРСР, млрд. карб. у рік	5	90
у тому числі:		
- сфера матеріального виробництва	2,5	73
- промисловість	0,3	10
- сільське господарство (включаючи колгоспи)	0,6	23
- транспорт та зв'язок	0,2	8
- будівництво	0,2	12
- торгівля та громадське харчування	-	17
- матеріально-технічне постачання та збут	1,2	2
- інформаційно-обчислювальне обслуговування	-	-
- інші види діяльності матеріального виробництва	-	1
- невиробнича сфера	2,5	17
- житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування населення	1,6	6,7
- охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення	0,5	6,2
- народна освіта	0,3	1,5
- культура та мистецтво	-	0,3
- наука та наукове обслуговування	-	0,3
- кредитування та державне страхування	-	0,1
- апарат органів державного та господарського управління, органів управління кооперативів суспільних організацій.	0,1	1,6

*Джерело: [2, с.117].

АНОТАЦІЯ

У статті виявлено специфіку розвитку тіньової економіки в СРСР. Поширення її масштабів почалося з гальмування темпів економічного зростання в Радянському Союзі. Саме зростання неформального сектору тіньової економіки призвело до поширення інших сегментів, що стало можливим внаслідок неадекватного сприйняття економічної ситуації вищим керівництвом країни. Головними факторами поширення тіньових відносин у Радянській Україні були тотальна монополізація виробництва державою, відсутність приватної власності й ігнорування державою неформального сектору економіки.

SUMMARY

The article specifies the historical development of the shadow economy in the USSR. Spreading its scope began with inhibition rates of economic growth in the Soviet Union. This growth of the informal sector shadow economy has led to the spread of other segments, which became possible due to inadequate perception of the economic situation the country's top leadership. Main factors of the shadow relations widening in the Soviet Ukraine were total monopolization of the production by the state, absence of the private property and state's ignoring of the informal sector of economy.

року почався спад виробництва.

Наприкінці існування Радянського Союзу масштаби тіньової діяльності різними експертами оцінювались від 90 млрд. карб. до 500 млрд. карб. На думку О.Осипенка, у другій половині 80 років у тіньовому секторі було зайнято 40-50 млн. чол. або не менше 30% працюючих [4, с.46]. Т. Корягіна оцінювала її на рівні 23-25% від робочої сили [2, с.116]. Розпад Радянського Союзу та фактичне самоусунення керівництва нової держави від державного регулювання економіки призвели до мультиплікативного поширення тіньової економіки.

Висновки. Головними факторами поширення тіньових відносин у Радянській Україні були тотальна монополізація виробництва державою, відсутність приватної власності й ігнорування державою неформального сектору економіки. Тіньова економіка була притаманна всім етапам розвитку радянської економіки, але більш потужними темпами вона починає розвиватися з кінця 50-х років. На тлі скорочення темпів економічного зростання та пом'якшення дії потужного репресивного апарату, різке скорочення недержавного сектора (ліквідація промислової кооперації, заборона підсобних промислів, обмеження особистих підсобних господарств, заборона на тримання худоби тощо), посилення явищ монополізму в економіці призвели до зростання неформального, фіктивного та напівлегалізованого сегментів тіньової економіки, що почали заповнювати утворені економічні «пустоти». Зростання цих сегментів тіньової економіки призвело до поширення інших: елітарно-зачиненого, ірраціонального та підпільного.

Література

1. Зимовець В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки / В.Зимовець // Економіка України. – 2003. – №11. – С.9-17.

2. Корягина Т. Теневая экономика в СССР / Т.Корягина // Вопросы экономика. – 1990. – №3. – С.110-120.

3. Никифоров Л. Теневая экономика: основы возникновения, эволюции и ослабления / Л.Никифоров, Т.Кузнецова, В.Фельзенбаум // Вопросы экономики. – 1991. – №1. – С.100-111.

4. Осипенко О. «Теневая экономика»: попытка политико-экономического анализа / О.Осипенко // Экономические науки. – 1989. – №8. – С.45-53.

5. Павлюченков С. А. Военный коммунизм в России: власть и массы / С. А.Павлюченков. – М. : История, 1997. – 270 с.

6. Попович В .М . Теорія детінізації економіки / В. М.Попович – Ірпінь, 2001. – 524с.

7. Grossman G. The "Second economy" of the USSR / G. Grossman. // Problems of communism. – 1977. – №5. – P. 25-40.

8. Katsenelinboigen A. Coloured markets in the Soviet Union / A. Katsenelinboigen // Soviet studies. –1977. –№1 – P. 62-85.

ВЛАСНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ОСНОВА ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ САМОСТІЙНОСТІ

ТИМОЩИК Лілія Павлівна - кандидат економічних наук

УДК 334.025

Целью статьи было исследование значения местного самоуправления для повышения эффективности управления общественным имуществом. Определено, что территориальная община является базовой константой для совершенствования методических подходов к оценке имущества, которое ей принадлежит. В статье выделены актуальные вопросы функционирования собственности территориальных общин. Проанализированы теоретические подходы к определению основных понятий. Предложены пути совершенствования управления собственностью территориальной общины. Для развития собственности территориальных общин автор предлагает ввести имущественный бюджет в систему управления собственностью территориальной общины. Также отмечена необходимость активнее стимулировать жилищное строительство. Поскольку для этого нужно больше инвестиционных средств, в статье предложено провести процедуру формирования программы развития приоритетных отраслей, методику отбора посредством определения их значимости. Перед привлечением органов власти нужно определить процедуры и формы их участия (в частности, предложена их роль как гаранта, который сможет покрывать часть риска).

Ключові слова: власність, управління власністю, ефективність управління, майновий бюджет.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями

Власність територіальної громади має певні відмінності від інших видів власності, тому коло проблем щодо її управління потребує детального вивчення. При цьому відмінності вимагають спеціальних прийомів управління, а власність територіальної громади у цьому сенсі може стати підґрунтям для економічного розвитку регіону.

Проте для своєї розбудови система місцевого самоврядування має низку проблем, які можна виокремити у два пункти:

перший – відсутність або брак досвіду стосовно місцевого самоврядування у населення та органів місцевої влади;

другий – наявність системи адміністрування, що склалася і зміцнювалася впродовж тривалого часу існування вертикалі влади.

Питання муніципалізації управління можуть бути розв'язані завдяки вирішенню питань з нерухомістю. Зокрема, царину різноманіття управління і керуючих впливів співвідносити із суто індивідуальними властивостями місця, і муніципалітету в цілому, і кожного землеволодіння, землекористування, об'єкта або його частини. Крім того, необхідно ефективно використовувати муніципальну власність і виконувати обслуговування всієї нерухомості муніципального формування. І зрештою, треба розбудовувати окремий напрям діяльності з нерухомістю терито-

ріальної громади та розвивати ринок нерухомості.

Останні дослідження та публікації, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття

В основу написання даної статті покладено наукові ідеї таких вчених, як І. Василенко, О. Коньякова, Р. Гринюк, К. Апанесенко, І. Гуськова, І. Салій, В. Кравченко, Ю. Чудновський, В. Алексєєв, О. Глинська, В. Зова. Проте, варто підкреслити, що наукові пошуки покращення економічної самостійності територіальних громад є необхідним елементом адміністративної реформи в Україні.

Формулювання цілей статті

У зв'язку з означеним, першочергового значення набувають питання науково-теоретичного осмислення пріоритетних завдань та визначальної ролі місцевого самоврядування в підвищенні ефективності управління майном територіальної громади як базової константи удосконалення методичних підходів до оцінки майна, що належить територіальній громаді.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до положень Європейської хартії про місцеве самоврядування інститут місцевого самоврядування є однією із головних підвалин будь-якого демократичного режиму, вони існують лише на основі права в рамках національної економічної політики на свої власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень. Обсяг цих фінансових ресурсів повинен відповідати функціям, передбаченим конституцією або законом [9].

З прийняттям Конституції України (1996 р.) [11] сама економічна природа власності територіальної громади суттєво змінилася. У першу чергу, ми маємо на увазі започаткування процесу розмежування державної та комунальної власності. І хоча цей процес триває і до сьогодні зі своїми значними правовими та економічними проблемами, проте, територіальні громади отримали конституційні гарантії своєї економічної незалежності.

Попри те, основним законом України, що визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [14].

Згідно з абзацами другим, п'ятнадцятим статті 1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада — жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Право комунальної власності – право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [14].

Для розуміння сутності вищезазначених явищ необхідно навести головний економічний зміст розглянутих понять і явищ.

По-перше, визначимо, що таке муніципалітет (через часто згадуване слово «муніципальний»). Походження згаданого терміна сягає глибокої давнини. Munis у перекладі з латини означає тяжкість, тягар, асаріо, гесіріо – беру, приймаю. Відповідно «міське управління, яке уповноважене урядом, бере на себе тягар громадських справ, відповідальність за виконання різних питань, зокрема господарських, і розпоряджатися фінансами називається муніципалітетом, а його діяльність муніципальним господарством» [3, с. 218]. Із визначення можна зробити висновок, що муніципалітет – це структура управління міським господарством. Йдеться саме про міське господарство, через що термін «муніципалітет» за радянських часів було майже забутим. Це виникло у зв'язку з тим, що головним із завдань побудови світлого майбутнього – комунізму був гасло «об'єднання міста із селом», а термін «муніципалітет» статус міста підносить на щабель вище. Тому, щоб відмінності між міськими та неміськими

громадами були менш помітними, термін «муніципальне господарство» чиновники від влади замінили на «комунальне господарство». Та в розвинених країнах система співвідношень між різними видами державного господарства зовсім інша. Місцеве господарство з будь-яким ступенем самоврядування виділено з державного господарства з його центральними та централізованими органами управління (як суб'єктів господарювання), з державними фінансами і з задоволенням загальних державних потреб. І незважаючи на те, що місцеве господарство має такий же державний характер, та у нього є власний особливий суб'єкт (місцеве або комунальне самоврядування), власні особливі кошти (місцеві чи комунальні фінанси) і свою мету (місцевий або комунальний благоустрій). Врешті-решт, характеристики місцевого і комунального господарства в цілому між собою збігаються.

Термін «комунальна власність», як прийнято вважати, є синонімом поняття «муніципальна власність». Він походить від поняття «комуна» (у перекладі з французької мови «commune» означає община, а з латинської – «communis» – спільний) і вживається як загальноприйнятий поряд із термі-ном «муніципальна власність» у багатьох зарубіжних країнах. Комунальна форма власності відноситься до так званої публічної власності, тобто власності, яка належить територіальним спільнотам (комунам, общинам, громадам) та органам місцевого самоврядування.

Сам термін «комунальна власність» можна вживати у двох різних розуміннях: юридичному та економічному. У юридичному сенсі він означає речове право, право громади на певну річ (сукупність речей), що включає в себе правомочності володіння, користування та розпорядження цією річчю (речами). В економічному – вживається як позначення сукупності відносин, пов'язаних певним майновим комплексом і певним суб'єктом господарської діяльності.

У деяких наукових працях поняття «комунальної власності» обмежується визнанням її лише як «власність адміністративно-територіальних одиниць відповідно до законодавства» [12, с. 37]. В інших – комунальна власність визнається «матеріальною основою місцевого господарства», іноді змішується з самим поняттям «місцеве господарство» [6, с. 44-45]. Це призводить до того, що комунальна власність визначається за допомогою простого переліку підприємств, організацій, які традиційно належать до об'єктів місцевого господарства. Тобто більшість визначень комунальної власності тією чи іншою мірою обмежується розглядом або об'єкта права комунальної власності, або його суб'єкта, який значно звужує її сутність.

Як зазначалось, комунальну власність слід розглядати як різновид публічної власності. Остання відрізняється своєю неподільністю і завжди колективна [2, с. 31; 7, с. 25]. Колективність ж передбачає рівний для всіх власників обсяг прав на майно. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 10) визнає носіями права комунальної власності не тільки територіальну громаду, але і Раду, що є представницьким органом місцевого самоврядування. Саме сільські, селищні, міські ради представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їхнього імені та в їхніх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією та законодавством України.

Змістовний сенс управління комунальною власністю розкривається в конкретних формах його організації та вибраній системі дії і залежить від особливостей конкретного населеного пункту. При цьому управління комунальною власністю має яскраво виражену соціальну спрямованість, що проявляється у формулюванні місії: досягнення максимально можливого рівня задоволення соціальних запитів населення [8, с. 231].

Причому місцеве або комунальне господарство в містах приймає форму муніципального господарства, яке також має власний суб'єкт – муніципалітет, самостійні кошти і мету – благоустрій міст і соціальний добробут містян. Проте терміни «муніципальне господарство» і «міське господарство» будуть збігатися не завжди. Зокрема, таке спеціальне поняття, як «міське господарство» має три різних значення.

Перше значення, коли міське господарство представлено в місті сукупністю приватних господарств. На противагу позаміському, тобто сільському, господарству міське господарство, де головним чином зосереджена промисловість (тому й називається міська промисловість), є однією серед головних складових народного господарства. Друге значення міського господарства – сукупність установ та різноманітного обладнання – все, що обслуговує благоустрій міста. І третє значення, коли спільним завданням господарств «міське» і «муніципальне» (тому ці поняття збігаються) є діяльність міських публічних органів, яка спрямована на задоволення певних колективних потреб міського населення.

У наукових дискусіях немає єдності щодо теоретичного осмислення понять «муніципальна власність», «комунальна власність» та процесу управління в даній сфері. Так, І. Салій пропонує називати «комунальною – власність значно більших адміністративно-територіальних утворень – регіонів, областей та їх адміністративних районів, агломерацій та округів, вважаючи, що територіальна громада повинна ставати повноправним суб'єктом соціально-економічних відносин на рівних з державою чи підприємствами, приватними включно» [15, с. 186].

В. Кравченко визначав, що «місцеві Ради відповідних адміністративно-територіальних одиниць є суб'єктами права комунальної власності. Таким чином, в Україні існує кілька видів комунальної власності. Це комунальна власність областей, міст, районів, районів у містах, сіл і селищ... Підприємства, що перебувають у комунальній власності відповідних адміністративно-територіальних одиниць, мають правовий статус державних комунальних підприємств» [13, с. 291].

Ю. Чудновський вважав, що «законодавча база в Україні щодо місцевого самоврядування не сприяє формуванню повноцінних територіальних громад – комун, які досі ще працюють за законами планово розподільчої господарської системи. ... В Україні передбачається процес муніципалізації, який створить економічно самодостатні та інфраструктурно забезпечені територіальні громади» [17, с. 168].

Український дослідник В.Алексєєв аргументовано доводить доцільність впровадження нового виду власності – громадівської власності та інноваційної моделі реалізації управління комунальною власністю територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах та їх спільною власністю у системі місцевого самоврядування в Україні, метою чого, на думку вченого, є збереження власності територіальних громад [1, с. 316].

Муніципальна власність – самостійна форма власності. Вона жодним чином не є різновидом державної власності, хоча й, з точки зору економіки схожа на державну власність, адже обидві вони представляють собою форми колективної власності (присвоєння). Держава і муніципалітет — різні суб'єкти права власності, муніципальні органи управління формально можуть діяти цілком самостійно. Різниця між муніципальною власністю та власністю державною полягає у розв'язанні завдань при управлінні цими видами власності. Якщо під час управління державною власністю вирішуються завдання на глобальному рівні (оборона та безпека держави, розвиток її економіки тощо), то під час управління муніципальною власністю вирішуються приземлені завдання – переважно, що стосуються господарської діяльності. Існує деяке протиріччя між принципами демократичного місцевого самоврядування і принципами бюрократичного державного управління.

З огляду на те, що головним засобом зв'язку муніципалітету із зовнішнім економічним середовищем є фінансові кошти муніципальної власності, доходи бюджету значно допоможуть позбутися такого протиріччя або, принаймні, стерти чітку межу. Одним із головних напрямів муніципалітету вважається перерозподіл ресурсів у площині муніципального формування. Під час виконання цієї функції виникає проблема браку коштів для розподілу. Це викликано, по-перше, недолугою експлуатацією нерухомості та муніципальних підприємств, які належать муніципалітету, що є недолі-

ком приватно-правових доходів. Другою причиною є недолік громадсько-правових доходів, тобто через вузькі рамки оподатковуваної бази. Крім того, механізм перерозподілу ресурсів також потребує вдосконалення.

Велика кількість муніципальних формувань України стикнулися із браком ресурсів для свого розвитку і нормальної роботи господарських комплексів муніципалітетів. Така ситуація створилася, можливо, через бідність території на корисні копалини, низьку ліквідність нерухомості та брак фінансових коштів. Причина цього, швидше за все, криється в існуючих недоліках сучасної системи управління майновими і природними комплексами, фінансовими ресурсами муніципалітету. Тому вирішувати цю проблему в даному випадку необхідно через розвиток господарської активності за допомоги ефективного використання активів муніципальної власності і, насамперед, нерухомості – значної частини активів.

Центр системи управління майновим комплексом території, тобто фінансово-економічного механізму взаємозв'язку ринку капіталу та ринку може стати майновий бюджет. З цього приводу зазначимо, що з 2010 р. бюджет органу місцевого самоврядування Польщі поділяється на: поточний бюджет і майновий бюджет. Якщо поточний бюджет включає поточні доходи (наприклад, з податків субвенцій, з оренди майна) і поточні видатки, при чому поточні видатки не можуть бути вищі від поточних доходів, то майновий бюджет складається з майнових доходів (наприклад, з продажу майна, з фондів Європейського Союзу, призначених на інвестиції) та майнових видатків (будівельні інвестиції і великі закупівлі основних засобів). Обов'язковість зрівноваження поточного бюджету має на меті протидію загрозі «проїдання» органами місцевого самоврядування свого майна [16, с. 17].

Ми цілком підтримуємо думку О. Глинської, що ефективність місцевого самоврядування вимірюється наявністю у громади достатнього місцевого бюджету, а також ефективно працюючої комунальної власності. Майно комунальної власності громада може використовувати для підтримання життєдіяльності міста, селища чи села. Отже, можна сказати, що основою існування територіальної громади є наявність певної комунальної власності [5, с. 120].

Українська дослідниця В. Зова вважає, що до складу майнового бюджету входять дані про вартість основних фондів, їх структуру, знос, фондовіддачу, норми та методи амортизації, тривалість обороту основних фондів [10]. Ми вважаємо, що основними функціональними можливостями майнового бюджету будуть:

1) визначення майнового потенціалу;

2) забезпечення інвестиційних напрямків.

Російські дослідники С. Вобленко та Г. Огнєв визначають майновий бюджет як план фінансово-господарської діяльності із залучення муніципального майна, в тому числі об'єктів нерухомості в економічний обіг, а також комплекс заходів з управління муніципальною нерухомістю» [4, с. 47]. Для виділення майнового бюджету необхідно поділити муніципальний бюджет на дві рівноправні та самостійні частини: адміністративний бюджет (або бюджет поточних витрат – за польським досвідом) і майновий бюджет (інвестиційний бюджет). Це дозволить, по-перше, забезпечити роботу господарського комплексу завдяки конкретним джерелам фінансування, а з іншого – сторони забезпечать повернення позикового капіталу і приплив інвестицій.

Структура майнового (так само, як і іншого) бюджету включатиме дохідну і видаткову частини. Дохідна частина створюється завдяки двом основним складовим:

1) враховані матеріальні або нематеріальні активи, що отримали оцінку своєї ринкової вартості;

2) результати залучення майна та інших нематеріальних активів в економічний обіг, зокрема доходи від реалізації майна та управління ним, доходи від різних операцій з нерухомістю.

До видаткової частини входить: погашення позикового капіталу;

- витрати за інвестиційними програмами;

- створення фонду для надання грантів на здійснення місцевих інвестиційних проектів;

- створення резерву;

- інші витрати.

Сам процес формування майнового бюджету умовно можна поділити на п'ять напрямів:

• управління доходами майнового бюджету;

• управління витратами майнового бюджету;

• бюджетна формула і бюджетний процес;

• управління через регулювання умов розвитку;

• організація контролю за поточною господарською діяльністю органів влади муніципального формування.

Даючи визначення управлінню доходами, треба мати на увазі систему заходів з формування джерел розвитку території. До найперспективніших джерел належать:

- матеріальні та нематеріальні активи;

- частина коштів, що отримана від оподаткування майна за оцінкою його ринкової вартості;

- кошти, в якості компенсацій за нове будівництво;

- кошти від позик, облігацій тощо.

Висновок

Варто відзначити, що майновий бюджет формується для забезпечення інвестиційного процесу, а саме – здійснення довгострокових вкладень капіталу в розвиток майнового та ресурсного розвитку території. Для активізації інвестиційних процесів необхідні три умови:

1) знання пріоритетів розвитку;

2) наявність креативних (з точки зору ефективного вкладання грошей) конкретних інвестиційних проектів;

3) мінімізація ризику при вкладенні коштів.

З метою досягнення цих умов, може бути запропонована модель дії за такими напрямами:

1. Законодавчий поділ завдань функціонування і завдань розвитку та забезпечення на рівні держави і муніципального формування пріоритетів розвитку.

2. Проведення процедури формування програми розвитку пріоритетних галузей, яка б мала умови конкурсу інвестиційних проектів, методику відбору за допомогою визначення їх значимості, принципи об'єднання окремих інвестиційних пропозицій в загальну інвестиційну програму території та систему стимулів для її здійснення.

3. У рамках загальної програми розвитку галузей активізувати заходи щодо стимулювання діяльності, в першу чергу, в житловому будівництві.

4. Визначити процедури та форми участі органів влади в інвестиційному процесі: надання коштів майнового бюджету на інвестиційні проекти; участь як гаранта, що покриває частину ризику тощо.

5. Заходи на зниження банківських ризиків.

Перспективними напрямами подальших наукових пошуків заданого нами напряму повинні стати: обґрунтування чіткого розмежування повноважень місцевих органів самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері управління майном територіальної громади, оцінка майно комунальної власності.

Література

1. Алекєєв В. М. Основні напрями розвитку власності територіальних громад в Україні / В. М. Алексєєв. – Університетські записки. – 2008. – №1 (25). – С. 316-321.

2. Апанасенко К. Комунальна власність як самостійна форма власності: ознаки, співвідношення з державною формою власності / К. Апанасенко // Юридична Україна. – 2003. – № 8. – С. 31-34

3. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритании, Франции, Германии / И. А. Василенко. – М. : Логос, 1998. – 168 с.

4. Вобленко С. Система имущественного бюджета / С. Вобленко, Г. Огнев // Городское управление. – 1997. – № 7. – - С. 46-55

АНОТАЦІЯ

Метою статті було дослідження значення місцевого самоврядування для підвищення ефективності управління громадським майном. Визначено, що територіальна громада є базовою константою для удосконалення методичних підходів до оцінки майна, яке їй належить. У статті виокремлені актуальні питання функціонування власності територіальних громад. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення основних понять. Запропоновано шляхи вдосконалення управління власністю територіальної громади. Задля розвитку власності територіальних громад автор пропонує запровадити майновий бюджет у систему управління власністю територіальної громади. Також наголошено на необхідності активніше стимулювати житлове будівництво. Оскільки для цього потрібно більше інвестиційних коштів, у статті запропоновано провести процедуру формування програми розвитку пріоритетних галузей, методику відбору за допомогою визначення їхньої значимості. Перед залученням органів влади потрібно визначити процедури і форми їхньої участі (зокрема, запропонована їхня роль як гаранта, що покриватиме частину ризику).

5. Глинська О. В. Територіальна громада як суб'єкт права комунальної власності / О. В. Глинська. – Форум права. – № 2. – 2012. – С. 120-125

6. Голикова Т. О. О структуре государственной и коммунальной собственности / Т. О. Голикова // Экономика Украины. – 1995. – № 8. – С. 44-50

7. Гринюк Р. Ф. Правовой статус коммунальных предприятий в Украине / Р. Ф. Гринюк. – Донецк : Дельта, 2002. – 198 с.

8. Гуськова І. Система управління комунальною власністю / І. Гуськова. – Ефективність державного управління. – Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 35. – С. 229-235

9. Європейська хартія місцевого самоврядування. Страсбург. 15 жовтня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

10. Зова В. Бюджетування в системі роботи залізничного транспорту як складова концепції контролінгу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22413/10-Zowa.pdf?sequence=1

11. Конституція України [Текст] : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.

12. Конькова О. Г. Аспекти розпорядження комунальною власністю / О. Г. Конькова // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – № 6. – С. 37-39

13. Кравченко В. І. Фінанси місцевого самоврядування України / В. І. Кравченко // Муніципальний рух України: досвід та перспективи розвитку. – К. : Логос, 2000. – 401 с.

14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

15. Салій І. М. Українські міста: питання власності і муніципального управління Муніципальна (комунальна) власність. – К. : ЕксОб, 2001. – 416 с.

16. Стандарти Євросоюзу – управління місцевими громадами та комунальним майном, риси ефективного партнерства та методи налагодження партнерств / Фонд Інститут Східноєвропейських Досліджень (Східний Інститут). – Варшава. – 2010. – 59 с.

17. Чудновський Ю. В. Контури нової політики в області місцевого і регіонального розвитку. – К. : Атіка, 2002. – 367 с.

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ КРЕАТИВНИХ ІДЕЙ ЯК ОДИН ІЗ ВАЖЕЛІВ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА

КЛІПКОВА Оксана Ігорівна - здобувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії

УДК 339.16.012.23

В статье раскрыта сущность подходов к определению категории коммерциализации идей, описано содержание процесса коммерциализации в аспекте основных видов работ с момента генерирования идеи до превращения ее в коммерчески удачный объект интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: коммерциализация идей, трансфер технологи, объект интеллектуальной собственности, охрана прав интелектуальной собственности.

Постановка проблеми

Для того, щоб організація могла завойовувати і втримувати значну частку ринку та відповідно забезпечувати зростання своїх доходів і фінансову стабільність, вона повинна мати конкурентоспроможну корпоративну культуру, тобто самостійно розробляти і впроваджувати в практику передові ідеї, технології, бути стійкою до змін зовнішнього середовища, якісно і вчасно виконувати всі свої зобов'язання, характеризуватись високою інвестиційною привабливістю.

В цьому контексті необхідно зазначити, що сьогодні підприємствам для підвищення конкурентоспроможності та рівня прибутковості, крім інвестування коштів у великих розмірах у дослідження та розробки, необхідно забезпечити їх ефективне використання відповідно до найбільш вдалої інноваційної стратегії [1, с.45]

Стан дослідження

Аналізу окремих аспектів процесу комерціалізації ідей, включаючи моделі, механізми і фактори ефективності її здійснення присвячені праці С. Бразінскаса, П. Беккі, Г.Л. Ступнікера, Н.П. Мешко, П.В. Робота, О.В. Кам'янської, О. Чікіна, В. Денисюк, С.Ю. Бута, І.О. Совершенна, С.М. Махнуша, Г.Д. Маркман, Д.С. Зігель, М. Райт, Е.П. Маккой, Р. Бадінелі, К.Т. Коебель, В. Табет, Р. Бендеріен, М.Н. Квашніна, А.Б. Пушкаренко, Я.С. Матковська, Ю.А. Мальцева, О.Є. Кузьмін, Д. Кінгхем, О.Є. Кузьмін, Н. Фонштейн, Н.Чухрай.

Проблемам інноваційної діяльності на малих підприємствах присвячені праці Алдошина В.М., Даффі П., Колганова С.К., Нойбауера Х., Шатракова А. Ю. та ін.

Метою статті є дослідження основних аспектів процесу комерціалізації креативних ідей в системі інноваційного розвитку підприємства, аналіз напрямів практичної реалізації результатів фундаментальних та прикладних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Комерціалізація креативних ідей – це результат продажу технологічних ідей, безпосередньо самих технологій, виробництва та продукції, іншими словами – це процес трансформації технології в економічно вигідний продукт [5, с. 8].

В процесі комерціалізації залучено 4 особи: автор ідеї, стратегічний партнер, менеджер та інвестор. Комерціалізація , що починається в момент зародження ідеї і триває до

дифузії нововведення, швидкість і масштаби якої залежать від попиту на інновації, є базовою умовою ефективності на всіх стадіях інноваційного процесу.

Трактування терміна комерціалізація розглядалося у різних економічних школах. Так, Ф. Котлер трактував цей термін як процес освоєння серійного виробництва та вихід із новим продуктом на ринок. Ж.-Ж. Ламблен, Ф. Уебстер розглядали комерціалізацію як заключний етап процесу розробки нового товару. Джозеф Шумпетер при розгляді поняття інновацій трактував процес комерціалізації як єдність наукової діяльності та сфери бізнесу. Тільки коли винаходи та ідеї знаходять своє відображення в сфері бізнесу, вони стають інноваціями. Дж Хікс у своїй праці «Теорія економічної історії» звертає свою увагу на те, що перехід до товарної форми господарювання зумовлений комерціалізацією сільського господарства, формуванням ринку праці та промисловою революцією. Тобто, комерціалізація є однією із сходинок до капіталістичного способу виробництва. Представники вітчизняної економічної школи, такі як: В. Аньшіна, Н. Іванова, А. Казанцева, С. Ванько трактували поняття комерціалізації як процес чи сукупність дій, спрямованих на трансформацію наукових досягнень, в ході інноваційної діяльності в реально нові товари та послуги в ринковому просторі, що об'єднує матеріальне виробництво і соціальну сферу.

Аналіз чинного законодавства України з приводу цього питання свідчить, що варто чіткіше прописати процедуру комерціалізації результатів креативної та інноваційної діяльності, а саме вказати норми, які визначають завдання комерціалізації, розробити правила участі державних наукових організацій, вищих навчальних закладів у цьому процесі, зосередити увагу на необхідності створення інноваційних підприємств, сформувати основні напрямки використання доходів від комерціалізації інновацій та розвивати інфраструктуру комерціалізації у державних наукових установах, вищих навчальних закладах інноваційних підприємствах та інших суб'єктах ринку. Крім того, необхідно зазначити, які саме заходи можна застосовувати для інтенсифікації процесу комерціалізації інноваційних ідей. До таких пропонованих заходів можна віднести пільгове оподаткування прибутку, який спрямовується на купівлю науково-технічних розробок, застосування системи прискореної амортизації для інноваційних підприємств, пільгове державне кредитування інноваційних підприємств, спільне замовлення і виготовлення інноваційної продукції на основі поєднання інтересів держави та приватного бізнесу. Проведені дослідження професора Массачусетського університету залежності прибутковості підприємства від затрат на НДДКР свідчать, що рівень прибутковості залежить не стільки від абсолютних затрат на дослідження та розробку інновацій, а від їх ефективного використання згідно з обраною найбільш раціональною стратегією довгострокового і технологічного розвитку. Як правило, це пов'язано з модернізацією стратегій компаній – виходом на нові ринки, злиттями й поглинанням, впровадженням міжнародних стандартів у системах менеджменту якості і сертифікації продукції [2, с. 30-37].

Чим краще враховано стратегії поведінки суб'єктів ринку, тим оправданішим буде вибір оптимальної стратегії комерціалізації. Найважливішою метою інноваційної діяльності підприємства в аспекті формування креативних ідей є підвищення конкурентоспроможності продукції, що приводить до розширення ринків її збуту. Проведений аналіз динаміки комерціалізації інновацій у машинобудівній галузі свідчить про поступове зростання питомої частки збуту вдосконаленої чи нової на ринку продукції. Пік зростання спостерігався у 2007 році. Таке зростання зумовлене позитивним впливом інституційних факторів на процес створення та комерціалізації результатів інноваційної діяльності підприємств

Складність процесу комерціалізації полягає в тому, що для розробки двох інноваційних проектів потрібно розглянути не менше 12 креативних ідей, із півсотні можливих для реалізації ідей реально запатентованими стануть лише 5, з них запроваджуються у виробництво лише 1-2, а ринок отримує потрібних результат лише з 1 із 5 реалізованих інноваційних проектів. Дослідження експертів

свідчить про те, що не більше 1% запатентованих рішень доходить до етапу промислової реалізації [4].

Формування креативних ідей в залежності від ситуації та умов організації може відбуватися через групове мислення та наодинці. Виникнення креативних ідей може бути зумовлене множиною різних причин, серед яких базовими є удосконалення технічних параметрів продукції для задоволення новосформованих чи раніше не задоволених споживчих потреб, прагненням максимізувати прибуток підприємства, здобути лідерство на ринку та багато інших [3, с. 186-191].

Процес комерціалізації креативних ідей та результатів інноваційної діяльності можна розглядати на макро та мікро рівні. На макрорівні комерціалізація інновацій здійснюється в межах національної інноваційної системи, яка складається з таких функціональних блоків, як: організація наукової сфери, яка продукує креативні ідеї та інновації, на основі вивчення потреб ринку, спеціалізовані інноваційні організації, що покликані трансформувати затрачені ресурси у результати творчої діяльності колективів та окремих індивідів, інноваційні та інноваційно активні фірми виробничої сфери, які здійснюють процес переведення ідеї у інновацію, інфраструктура інноваційної діяльності, що включає в себе виробничу, ринкову та наукову складові, що приймають безпосередню участь у комерціалізації результатів творчої діяльності на підприємствах та інституціонально-функціональний блок.

Здійснення оцінки доцільності ефективності процесу комерціалізації інноваційних ідей дозволить зменшити ризики втрати фінансових ресурсів та дозволить оцінити перспективи розвитку ринку товарів і послуг. Завданням оцінювання ідей є визначення їхніх сильних та слабких сторін, пошук ефективних шляхів подолання недоліків та можливостей покращення переваг.

Комерціалізація креативних ідей здійснюється у вигляді реалізації об'єкта авторського права, що захищає не лише форму, а не зміст ідеї.

Метою роботи кожного науково дослідного підрозділу чи дослідницької групи є пошук та подальша реалізація такої інноваційної ідеї, яка була б технічно здійснима, тобто враховувала оптимальні параметри виробництва та реалізації. Труднощі у комерціалізації інноваційних ідей полягають у тому, що як тільки ідея стає відомою багатьом суб'єктам ринку її цінність втрачається, оскільки зникає ексклюзивність нових знань. Основним джерелом нових ідей і нововведень як для великих, так і для малих компаній, є результати досліджень та інтелектуальна власність, створена в університетах, дослідницьких центрах та інноваційних підприємствах.

Процес комерціалізації результатів наукових досліджень та ідей інноваційного розвитку в ідеалі полягає у продажі прав інтелектуальної власності, ліцензій на право користування об'єктом інтелектуальної власності, внесення прав інтелектуальної власності до статутного капіталу новостворюваного підприємства. Комерціалізація креативної ідеї як об'єкта інтелектуальної власності здійснюється на умовах укладання договорів між співавторами патенту, між власником патенту та автором в зв'язку з виплатою винагороди за використання об'єкта інтелектуальної власності, між власниками патенту в процесі комерційної реалізації інтелектуального продукту. Договори про передачу права власності слід укладати письмово і зареєструвати у чинному порядку.

Згідно із чинним законодавством України про охорону прав інтелектуальної власності комерційну реалізацію прав на результати інтелектуальної діяльності, в тому числі на креативні ідеї розвитку товарного портфелю чи бізнесу в цілому, власник охоронного документа здійснює в повному обсязі чи частково шляхом передачі прав власності чи видачі дозволу на його використання шляхом укладання ліцензійного договору. За ліцензійним договором власник патенту (ліцензіар) надає своєму контрагенту (ліцензіату) право на використання патенту в зазначених межах своїх прав. Залежно від обсягу переданих прав розрізняють договори виключної і невиключної ліцензії [6, с. 122-125].

При наданні виключних прав застосовується тріада правочинностей — володіння, користування і розпорядження. Оскільки результати інтелектуальної власності мають нематеріальний характер, то ряд спеціалістів

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу сутності підходів до визначення категорії комерціалізації ідей, на підставі проведених досліджень описано зміст процесу комерціалізації в аспекті основних видів робіт з моменту генерування ідеї до перетворення її на комерційно вдалий об'єкт інтелектуальної власності.

SUMMARY

This article analyzes the nature of approaches to definition of commercialization of ideas based on the research commercialization process describes the content in terms of the main types of work since the generation of an idea to its transformation into a commercially successful intellectual property.

розглядають власність на об'єкти творчої діяльності не як класичну тріаду правочинностей власника, а буде присутня правочинність лише з використання (розпорядження). Це є особливо важливим концептуальним моментом, коли потрібно враховувати, що право на інтелектуальну власність є внеском до статутного фонду в обмін на корпоративні права. Комерціалізація відносин інтелектуальної власності набуває інституціонального оформлення у відповідних ринкових угодах, які становлять основу ринку інтелектуальної власності.

Комерціалізація результатів науково – дослідних та дослідно – конструкторських робіт полягає у формуванні робочого та ескізного проектів, конструкторської документації, виготовленні випробовування промислових зразків, тобто у реалізації об'єктів інтелектуальної власності, зокрема об'єктів авторського права. Вагомою складовою процесу комерціалізації результатів наукових досліджень на етапі передачі технології є укладання ліцензійних договорів на продаж технологій, причому ліцензія вже є складовою ліцензійного договору. До складу технологій входить технічна та технологічна документація, технологічне обладнання, технічна допомога та навчання персоналу, а також після продажне обслуговування технологій.

Грошовий потік від продажу технології за результатом, обумовленим ліцензійним договором, може надходити ліцензіару в вигляді платежів: роялті, паушального або комбінованого. Комерціалізація технологій повинна базуватися на оцінці таких її аспектів, як наявність альтернативних конкурентних винаходів, завершеність технології та її новизна, наявні стандарти.

Якщо розглядати комерціалізацію в аспекті її здійснення в Європейському Союзі, то деякі країни застосовують такі інструменти, як податкові преференції, фінансування програм на конкурсній основі, субсидування послуг з комерціалізації креативних ідей та нововведень та стимулювання контрактних наукових досліджень через державні замовлення.

Комерціалізація та економічна ефективність створення ідеї та нового товару може виявлятися у визначенні різниці між виручкою від реалізації інноваційної ідеї та товару та витратами на його створення, розробку і безпосередньо на саму реалізацію.

Висновки: комерційний результат креативної діяльності працівників в межах організації залежить від поєднання інноваційних потреб та інтересів, що при їх оптимальному співвідношенні призведе до створення самодостатньої економічної системи вищого рівня.

Література

1. Ковтун О.І. Інноваційні стратегії підприємств: теоретико-методологічні засади / О.І.Ковтун // Економіка України. – №4 (617).- 2013.- С.45.

2. Федулова Л.І. Інноваційний сектор розвитку промисловості України / Л.І.Федулова // Економіка України. – № 5 (618). – 2013.- С. 30-37.

3. Калініченко Ю.Б. Креативність як основа менеджменту організації / Ю. Б. Калініченко, Я. І. Смірнова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – №4.- 2011 – С. 186-191.

4. Чухрай Н. І. Маркетинг інновацій [Текст] : підручник / Н. І. Чухрай. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – 251 с.

5. Вермінська О.М. Управління інноваційними процесами на державному та регіональному рівнях / О.М. Вермінська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 704.- 2011.- С. 8.

6. Кохан В.П. До правових проблем реалізації результатів інтелектуальної власності як інновацій [Текст] / В.П. Кохан // Правове забезпечення комерціалізації результатів досліджень і розробок: матеріали науково-практичної конференції (Харків 11-12 квітня 2012 р.) / відповідальні за випуск С.М. Прилипко, Ю.Є. Атаманова, Д.В. Задихайло. / Національна академія академія правових наук України.- Х. : НДІ ПЗІР, 2012. – С. 122-125.

РЕЛІГІЯ ЯК ОБ'ЄДНУЮЧИЙ ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - кандидат філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сделаны попытки проанализировать значение религиозных норм в контексте эволюции интеграционных процессов в Европе. Проведен анализ нормативного закрепления свободы совести и свободы вероисповедания в рамках Европейского Союза. Определенно влияние религии на последующие процессы интеграции европейского пространства.

Ключові слова: релігійні норми, свобода віросповідання, релігійний фактор, інтеграційні процеси, Європейський Союз

Актуальність теми

Генеза сучасних інтеграційних процесів, які відбуваються у світі і, зокрема, на Європейському континенті, має переважно економічну або політичну природу. Тобто на першому місці стоїть економічна й публічно-політична доцільність у контексті досягнення високих стандартів життя та соціального забезпечення населення. Водночас інтеграція відбувається і за деякими іншими ознаками, які об'єднують держави. Інтеграція, як процес, вимагає єдності щодо вибору вектора розвитку майбутнього інтеграційного утворення, а тому критерії, за якими відбувається цей вибір, та фактори впливу для різних країн-учасниць повинні знаходитися в однакових площинах. Сьогодні європейські країни виступають єдиним фронтом у багатьох питаннях, у тому числі і в питаннях цивілізаційних цінностей: демократії, ліберальної економіки, публічно-політичного розвитку, формування громадянського суспільства. Це досягається, зокрема, і за рахунок єдності громад, населення країн у їх прагненні побудувати потужне об'єднання країн, яке б було спроможне вирішувати ті цивілізаційні виклики, які до нього висувають сучасні світові політичні реалії.

Єдність Європи заснована на загальних європейських принципах та тенденціях розвитку, але найбільш потужним, впливовим, об'єднуючим фактором виступає спільна релігія, яка тривалий час відігравала роль морального мірила та філософського світогляду для європейців. Навіть незважаючи на те, що роль релігії як такої сьогодні вже не відчувається настільки сильно. Проте саме завдяки релігійним нормам відбулося утворення єдиної системи європейських цінностей.

Ступінь наукової розробки

Проблематика визначення політико-правового впливу релігії на інтеграційні процеси в середині європейської спільноти знайшла своє відображення в багатьох працях переважно закордонних учених, зокрема: Дж.А.Альмонда, А.Г. Браницького, Р. Брюбейкера, К.Ф. Вальда, К. Вілкокса, Є.С. Елбакяна, В. Коннора, В.М. Телегіна, А. Тойнбі та ін.

Мета статті

Метою статті є визначення впливу та місця релігії в сучасних процесах становлення правового підґрунтя для подальших інтеграційних процесів у Європі.

Виклад основного матеріалу

Концепція релігії, за своєю природою, виходить із потреб людини як індивідуума і потреб людини як елементу соціуму. Об'єднуюча, керуюча та настановна функції релігії перетворюють сукупність морально-етичних догматів на потужну систему правових норм, на абсолютному походженні яких тривалий історичний період базувалася панівна роль церкви.

У процесі становлення європейських націй, починаючи з доби Середньовіччя, найбільш прийнятними і зрозумілими для соціуму були релігійні ідеї. Нерідко роль релігії абсолютизувалася, вважалася обов'язковою умовою виникнення нації. Тому не дивно, що на початкових етапах націогенезу об'єднуючий елемент у цьому процесі вносився релігією і церквою як панівними ідейними інститутами суспільства. Поштовхом до утворення сучасних європейських націй став релігійний рух Реформації в XVI ст. Попереднє середньовічне трансєвропейське співтовариство склалося на основі латиномовного богослужіння. Реформація висунула вимогу «приземлення» релігійного культу, пристосування його до місцевої мови, культури і традицій, що призвело до появи національних рухів [8, с. 48-55].

Поява Священної Римської імперії, поширення інквізиції, великий вплив Папи Римського на вирішення концептуальних проблем загальноєвропейського розвитку – все це свідчить про всеосяжний вплив церкви не лише на становлення загальноєвропейської системи цінностей, загальноєвропейської свідомості, а і на процеси державотворення, вибору політичного шляху розвитку як окремих країн, так і Європи в цілому.

У сучасних умовах державотворення на Європейському континенті релігійний чинник продовжує відігравати значну роль. Через активну участь церкви в суспільних процесах формується політична свідомість та визначаються ціннісні орієнтири політичного буття. У подальшому це проявляється вже у формуванні політичних ідей, у тому числі в контексті євроінтеграційних процесів. Проте, на думку Р. Брюбейкера та В. Коннора, з урахуванням сучасних реалій можна констатувати, що можливості інтегративної дії релігії в сучасному суспільстві значною мірою обмежені. Здатність релігії, релігійних вірувань та інституцій сприяти соціальній інтеграції на рівні всього суспільства переважно залежить від її розповсюдженості і впливовості в даному суспільстві. Релігія продовжує впливати на підтримання наявних соціальних зв'язків, оскільки вона містить у собі елементи, здатні сприяти цьому процесу, однак точно визначити її місце серед інших факторів соціальної інтеграції, квантифікувати її значущість у цьому полі досить важко [5; 7].

Релігійний фактор характеризує вплив релігії як соціального інституту на інші, нерелігійні, сторони суспільного життя. У своєму історичному розвитку він, реалізовуючись у формі духовно-етичних переконань і цінностей індивідів, формував світоглядні установки суспільства, визначаючи культурний код і переважаючі особливості націй. Вплив релігійного фактора очевидний на цивільно-політичному і державно-політичному рівнях [9].

Водночас не слід шукати прямий вплив релігії на процеси інтеграції та прагнення держав до об'єднання в концепті ідеї єдиної Європи. Детермінація релігійного чинника не дає чіткого уявлення стосовно механізмів політико-правової інтеграції. Тому слід шукати опосередкований вплив релігії на формування окремих державотворчих елементів. І в цьому аспекті, насамперед, слід звернути увагу на процес формування права, у тому числі і тієї системи правових норм, яка стала вихідною для створення права Європейського Союзу.

Як зазначають О.О. Бандура та С.А. Бублик, оскільки право тісно пов'язане з державою, проблема філософії права про виникнення права взагалі невід'ємна від питання про виникнення держави. Ідея, згідно з якою основою виникнення права і держави, будь-якого правопорядку врешті-решт є релігією, неодноразово висловлювали мислителі в царині філософії права. Наприклад, Б. Спіноза вважав, що богослужіння та церковне благочестя були пристосовані до інтересів і користі держави, тому що благо держави – найвищий закон, і до нього повинно

бути пристосовано все – і земне, і духовне.- Т. Гоббс наполягав на цілковитому підкоренні державі як релігії громадян, так і церковної влади. Це необхідно для того, щоб громадяни достатньо користувалися всіма благами. У Ш.Л. Монтеск'є релігія і «цивільні закони» прямо доповнювали один одного. І перша, і другі повинні переважно прямувати до того, щоб зробити людей добрими громадянами. Найбільш істинні та найсвятіші догми можуть мати вкрай погані наслідки, якщо вони не пов'язані з принципами суспільства, і навпаки. Концепція громадянської релігії знайшла найбільше розуміння у Ж.Ж. Руссо. Догми громадянської релігії повинні бути простими, нечисленними, звуженими в точних висловах, без пояснень і коментарів. Існування могутнього, розумного, благодійного божества, яке володіє передбаченням, життя в майбутньому, блаженство праведних і покарання злих, святість суспільного договору – така релігія є рятівною для держави, яка тиранічно ставиться до законів і присилує людей до дій, несумісних з обов'язками громадянина [11, с. 104-108].

У цьому контексті слушним є наведення точки зору А. Тойнбі, який вважав, що прогрес людства полягає в духовному вдосконаленні, що сприймається як удосконалення релігійне. Здійснюється останнє в релігійній еволюції від примітивних анімістичних вірувань через універсальні релігії до єдиної, синкретичної релігії майбутнього. На думку А.Тойнбі, саме релігія лежить в основі соціально-історичного прогресу [10, с 480-482].

Вочевидь, основу історичного прогресу окремих цивілізацій слід вбачати не в релігії, а в загальному рівні соціально-економічного та культурного розвитку. А втім, наочно простежується й те, що існують справжня історична спадковість і взаємозв'язок різноманітних культур і релігій, що кожна культура втілює властиву лише їй релігію, оскільки вірування й культи будь-якої цивілізації (культури) унікальні завдяки їхній неповторності, що релігія досить активно впливає на зміст права і сталість держави [11, с. 245-249].

Г. Гегель вважав, що держава основана на релігії. Це означає, що держава виникла з релігії, тобто принципи держави необхідно розглядати як такі, що мають силу в собі та для себе, а це можливо лише тому, що вони визнаються визначеннями самої божественної природи. Тому природа держави та її конституції такі ж, як і природа релігій, держава справді постала з релігії. Для розвитку держави вихідною умовою є гармонія релігії та права, причому домінуюча роль у цій гармонії належить релігії. На його думку, релігія та основа держави тотожні в собі та для себе, але держава є лише форма свободи. Тут, власне, все полягає в тому, яке поняття свободи склалось у самосвідомості народу, тому що в державі реалізується поняття свободи, і в цю реалізацію, як її суттєвий компонент, входить свідомість сущої в собі свободи [6, с. 279–323.].

Саме свобода як вихідна детермінанта суспільного розвитку прямо закладається в правовій системі Європейського Союзу і є вихідною базовою цінністю для інтеграційних процесів.

У цьому контексті слушною є точка зору А.Г. Браницького, який зазначає, що в результаті діяльності просвітителів у XVIII ст. Європа майже повсюдно стала сприйматися як континент вільнодумства і прогресу, що протистоїть «азійській» відсталості і деспотизму. Базовий концепт «Європа – континент свободи» зберігає актуальність для прибічників атлантичної інтеграції і лібералів, об'єднаних на європейському рівні до Альянсу демократів і лібералів за Європу («третя сила» в Європарламенті). Сучасна Європа протистоїть світу ісламу ще і як світська система владі (де церква відокремлена від держави), що не допускає обмежень свободи особи, слова і друку. Основний критерій розширення ЄС – дотримання прав людини і основних свобод у країнах-кандидатах [4, с. 17].

Таким чином, аналіз теоретичних засад розвитку концепції походження права під впливом релігії та втілення основних релігійних догм, норм, цінностей у природу держави дає всі підстави стверджувати, що релігійний фактор є тим аксіологічним компонентом, без якого неможливий розвиток державно-правових інститутів. Релігійна система цінностей притаманна християн-

ській церкві, і зокрема католицизму, стала одним із орієнтирів на шляху до інтеграції країн Європи. Однак навіть в умовах розвитку демократичних процесів в Європі не повинна створюватися ілюзія стосовно рівнозначності всіх релігій. Європа – центр християнства, ідеї реформації церкви так чи інакше, але виробили єдину прийнятну та ефективну форму релігійної організації європейського суспільства. У цьому контексті вбачається неможливим інтеграція до єдиної Європи країн із мусульманськими або іншими віруваннями. Крім того, на сьогодні проблематичним є навіть вступ до ЄС країн не католицького чи протестантського спрямування. І хоча релігія формально ніколи не була ключовою умовою для інтеграції, однак цілком очевидно, що вступ до ЄС країни з іншою релігією означатиме внесення суттєвих протиріч у процеси спільного вирішення багатьох соціально-економічних та публічно-політичних питань. Релігія формує світогляд, а відтак і політичні цінності, і уподобання людини, соціуму, нації, держави, тому в умовах спільності релігійних поглядів досягнення прийнятного консенсусу цілком можливе, а в умовах роз'єднаності та апріорній несумісності – ні.

На стику релігій зі всією очевидністю виявляється істотна обставина: соціально-ефективна діяльність, тобто забезпечувальна спадкоємність і безперервність людської історії, можлива лише в тому випадку, якщо її мотиви виходитимуть із спільності світогляду конкретних індивідів. Оскільки світогляд формується в тому числі і під впливом релігії, якою б демократичною вона не була, спільний розвиток в умовах полірелігійності – неможливий, навіть в умовах поліконфесійності сприйняття реальності та бачення майбутнього в різних соціумах буде суттєво відрізнятися. Доказом даної тези може слугувати колишня Югославія, коли в умовах федерації існували різні майже тотожні за поширенням та значенням віросповідання: християнство й мусульманство. Протягом 1990-х років не лише Югославія розпалася, але й в окремих новостворених республіках відбувалися жорсткі конфлікти на релігійному підґрунті, що зайвий раз демонструє різні вектори вирішення публічно-політичних та соціально-економічних проблем у контексті подальшого розвитку держави.

Незважаючи на це, система європейських цінностей гарантує право особи на свободу совісті та віросповідання, оскільки це право є одним із базисних принципів побудови системи рівності та недискримінації всіх перед законом. Обираючи закон як найвище аксіологічне мірило, європейська цивілізація закріплює ним релігійні права, але сама природа права, як нами було доведено вище, виходить з релігії.

Одним із найбільш визначальних правових актів, які закріплюють релігійну недискримінацію, є Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до ст. 9 якої кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [1, ст. 9]. Зазначена норма міститься в усіх без винятку конституціях країн Європейського Союзу та країн-кандидатів на вступ до ЄС.

Доцільно зазначити, що в означеній Конвенції закладаються два основні напрями європейського регулювання, пов'язаного зі свободою совісті. Перший полягає в тому, що захист свободи совісті включає в себе: вільну зміну релігійних або інших переконань; гарантії свободи віросповідання; забезпечення захисту традиційних форм релігійного служіння. Друге полягає в забезпеченні толерантності і суспільної згоди з тим, що реалізація свободи совісті та віросповідання не зменшувала обсягу прав та свобод інших. Саме для цього в Конвенції закладені норми про можливе обмеження свободи совісті.

Особливе місце в системі захисту та гарантій прав особи на свободу віросповідання

займає Рамкова конвенція про захист національних меншин, прийнята в 1995 році. Відповідно до ст. 8 сторони зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право сповідувати свою релігію або переконання і створювати релігійні установи, організації та асоціації [2, ст. 8].

Однак слід звернути увагу і на ст. 6 цієї Рамкової конвенції, відповідно до якої заохочуються атмосфера терпимості та міжкультурного діалогу, а сторони Конвенції вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають у межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації. До того ж сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності [2, ст. 6].

2000 року було прийнято Хартію основних прав Європейського Союзу, відповідно до ст. 10 якої кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а рівно свободу сповідати свою релігію або дотримуватися переконань як індивідуально, так і спільно з іншими, публічно або приватно, в богослужінні, віровченні і відправленні релігійних та ритуальних обрядів. Право на відмову від військової служби з релігійно-етичних мотивів визнається відповідно до національного законодавства, що регламентує її проходження [3, ст. 10].

Слід зауважити, що подальший розвиток права Європейського Союзу, власне як і розвиток самого ЄС, відбувається шляхом затвердження його світського характеру, водночас приділяючи велику увагу гарантії свободи совісті та свободи віросповідання. Декларація неупередженості європейських цінностей стосовно вибору релігії є наочною демонстрацією високого рівня демократизації суспільства, перемоги громадянського суспільства над концептом державоцентричної моделі організації суспільних процесів. Підтвердження полірелігійності та свободи вибору релігій можна знайти навіть у запропонованому тексті Європейської Конституції, в якому відсутня сентенція стосовно ролі католицької церкви в євроінтеграційних процесах. Загальновідомо, що дискусії стосовно необхідності прямого декларування керівної ролі церкви у формуванні морально-етичних цінностей європейського суспільства були надзвичайно гострими. Однак з метою усунення елементів можливої дискримінації основоположних прав і свобод людини від включення подібних тез до єдиної Конституції відмовилися. Незважаючи на це, дедалі зрозумілішим стає прагнення Європейського Союзу до створення стабільного суспільства, роль релігій у якому повинна бути виключно об'єднуюча. Саме тому релігійна відмінність стає непереборною перешкодою на шляху включення до ЄС некатолицьких країн.

Висновки

Підбиваючи підсумки проведеного вище аналізу, дійшли до висновку, що в європейському праві чітко закріплено свободу віросповідання. Релігійні права отримали необхідний рівень захисту, що наочно демонструє їх цінність у процесі інтеграції в єдиний європейський простір. Формальне декларування спочатку свободи совісті та віросповідання, а потім закріплення механізмів толерантності та забезпечення гарантій реалізації особою власних релігійних прав і навіть закріплення права на відмову від обов'язкової військової служби в ключових конвенціях та хартіях ЄС – усе це демонструє готовність Європейського Союзу до захисту усіх віросповідань. Але ж на практиці релігійний фактор стає суттєвою перешкодою на шляху євроінтеграції. Спільність світоглядних принципів, які формуються на базі норм моралі, вихідним джерелом для яких, у свою чергу, є релігія, реально виступає чи не найважливішим критерієм зближення країн в рамках Європейського Союзу. Звісно ж, юридичного закріплення подібна вимога не набуде ніколи, але вже сьогодні на підставі аналізу ключових актів права Європейського Союзу, зокрема у сфері демокрау-

АНОТАЦІЯ

Зроблено спроби проаналізувати значення релігійних норм у контексті еволюції інтеграційних процесів в Європі. Проведено аналіз нормативного закріплення свободи совісті та свободи віросповідання в рамках Європейського Союзу. Визначено вплив релігії на подальші процеси інтеграції європейського простору.

SUMMARY

The attempts to analyze the value of religious norms in the context of integration processes evolution in Europe were done. The analysis of the legal adjusting of freedom of thought and freedom of religion within the framework of European Union was conducted. Influence of religion on the subsequent processes of integration in European space was determined.

ичних прав і свобод, демонструє не стільки бажання скільки необхідність спільної Європи враховувати суспільні потреби громад некатолицького віросповідання.

Зазначимо, що в рамках європейського інтеграційного процесу саме римо-католицька церква тривалий час сприяла і продовжує займати активну позицію щодо формування єдиного аксіологічного базису ЄС. З огляду на те, що релігія і церква мають чи не ексклюзивний вплив на формування ціннісного базису аксіометричного ядра картини світу, що в кінцевому результаті визначає ієрархію цінностей та гносеологічний порядок інституцій у контексті будь-яких інтеграційних процесів. Однак навіть незважаючи на значний вплив релігії на процеси становлення правової традиції Європейського Союзу, слід чітко усвідомлювати що подальший його розвиток можливий за умов інклюзивності політико-правового простору, а відтак право в цьому контексті покликане на забезпечення компромісу існування полірелігійного європейського суспільства.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Рада Європи від 04.11.1950 [Електронний ресурс] Офіційний вебпортал Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

2. Рамкова конвенція про захист національних меншин: Конвенція Ради Європи від 01.02.1995 [Електронний ресурс] Офіційний вебпортал Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055

3. Хартія основних прав Європейського Союзу: Хартія Європейського Союзу від 07.12.2000 [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524

4. Браницкий А.Г. Процесс объединения Европы: поиск универсальной парадигмы идентичности / А.Г. Браницкий: автореф. дисс. д. ист. н.; специальность 07.00.15 – история международных отношений и внешней политики. – Нижний Новгород, 2006. – 32 с.

5. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі / Роджерс Брюбейкер; [пер. з англ.]. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.

6. Гегель Г. Философия права [пер. Б.Г.Столпнера и М.И.Левиной]; под. ред. Д.А.Керимов и В.С.Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 620 с.

7. Коннор В. Коли сформувалася нація? / В. Коннор // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія; [2-ге вид.; упор. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 301-307.

8. Ломака І.І. Релігія та церква як фактор розвитку нації: вплив поліконфесійності українського суспільства на формування політичної нації / І.І. Ломака // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – № 9. – 2012. – С. 48-55.

9. Телегин В.Н. Религиозный фактор как инструмент политики стран Европейского Союза // В.Н. Телегин, С.В. Телегина, В.В. Шмидт [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://рпу.рф/uploads/telegin.pdf

10. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории: сборник / Тойнби А. Дж. [Пер. с англ. Е.Д. Жарков]. – М.: Рольф, 2002. – 592 с.

11. Філософія права: навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

12. Элбакян Е.С. Изучение религии в научной парадигме: общее и особенное / Е.С. Элбакян // Евразия: духовные традиции народов. – 2012. – № 1. – С. 62.

13. Almond G.A. The Political Ideas of Christian Democracy / G.A. Almond // The Journal of Politics. – 1948. – Vol. 10. – №. 4. – P. 734

14. Wald K.D. Getting Religion: Has Political Science rediscovered the Faith factor/ K.D. Wald,- C. Wilcox // American political science review. – Vol. 100. – 2006. – № 4.

МОНІТОРИНГ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА ТА ЇХ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ОНИЩУК Ігор Ігорович - кандидат юридичних наук, в.о. доцента кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук кафедри теорії держави і права НАВСУ

УДК 340.115

Освещены вопросы мониторинга реальности выполнения норм права и их финансового обеспечения. Доказано, что целью мониторинга законов и других нормативно-правовых актов органов государственной власти, устанавливающих, изменяющих либо отменяющих расходные обязательства, должна стать оценка с финансово-экономической точки зрения целей, задач, способов регулирования, выполнения обязательств и возможных последствий.

Ключові слова: релігійні норми, свобода віросповідання, релігійний фактор, інтеграційні процеси, Європейський Союз

Постановка проблеми

Формування громадянського суспільства та побудова демократичної правової державності припускають ефективне здійснення правового регулювання, підвищення ролі і авторитету закону, чітку реалізацію і втілення в життя приписів норм права.

Поряд з законотворчістю реалізація норм права відіграє важливу роль у правовому регулюванні суспільних відносин. У соціальному житті для успішного функціонування права важливо не тільки закріплювати принципи і норми права в законодавчих актах, необхідно також, щоб приписи норм права реалізовувались у суспільних відносинах. Якщо приписи норм права не втілюються в реальних життєвих відносинах, то вони «мертві» і втрачають свою роль соціального регулятора.

Стан дослідження

Дослідженню питання реальності виконання норм права, їх фінансового забезпечення присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних науковців: М. Абдулаєва, Ю. Арзамасова, А. Ізмоденова, Ю. Кравченка, О. Мельник, Я. Наконечного, Ю. Орлова, З. Погорєлової, В. Протасова, В. Скулиша, О. Шушко та інших.

Разом з тим, незважаючи на численні наукові розробки щодо загальних питань реалізації норм права, проблеми правового моніторингу виконання норм права та їх фінансового забезпечення залишаються поза увагою дослідників.

Тому **метою** даної наукової статті є висвітлити питання моніторингу реальності виконання норм права та їх фінансового забезпечення.

Виклад основних положень

Завдання процесу правореализації полягає в тому, щоб ефективно в режимі правової законності переводити приписи норм права у правомірну поведінку суб'єктів права. Термін «реалізація» (від франц. realiser – «здійснювати») визначається як здійснення чого-небудь, перетворення у що-небудь реальне, проведення в життя якогось плану, проекту, ідеї, програми, наміри тощо [1, с. 255].

В. Протасов визначив реалізацію як процес переведення явища в іншу якість, вживання його якостей, властивостей з метою досягнення якогось результату. Стосовно до права

цей процес означає переклад його принципів і норм в іншу реальність, в іншу якість – якість правомірної поведінки: використання властивостей права для досягнення необхідного соціального результату [11, с. 72].

Принцип – це немов своєрідний промінь, який освітлює певну площину. Можна перебувати з одного боку цього променя, з іншого, посередині, але не виходити за його межі. Таким чином, вплив правових принципів – це не якась конкретна жорстка вимога, а певний напрямок, що припускає відхилення, варіанти поведінки в межах встановленого «зазору» [5, с. 209].

Процес розробки проектів нормативно-правових актів витікає з об'єктивної необхідності правового регулювання спектру суспільних відносин. Чи не основним фактором, що спонукає до створення нормативно-правових актів є, звичайно, прогалини у правовому регулюванні, застарілість норм права, невідповідність останніх умовам життя, через це нездатність належним чином врегульовувати суспільні відносини [9, с. 53].

Саме дієве правове забезпечення проведення радикальних економічних трансформацій в Україні, на думку О. Мельника, є одним із вирішальних чинників подолання важкої системної кризи в Україні. Логіка розвитку системи законодавства у цьому аспекті охоплює:

1) оперативне реагування на всі зміни сфер та предметів правового регулювання;

2) створення доцільних концептуальних моделей розвитку національного законодавства з паралельною оцінкою результатів їх впровадження;

3) постійний соціально-правовий моніторинг (відслідковування) застосування чинних нормативно-правових актів та юридичних процедур [6, с. 180].

Важливим є обґрунтування оцінки ефективності дії законів шляхом їх ретельного обліку і стану фактичної реалізації. На рівні області і району видається доцільним створення банку даних стосовно стану законодавства і законності, під яким розуміється точне і неухильне виконання законів усіма державними і громадськими організаціями, об'єднаннями громадян і окремими громадянами. Для цього потрібно розробити і ввести в дію науково обґрунтований класифікатор законодавства, використати сучасні комп'ютерні технології для його обробки, організувати постійне узагальнення даних правоохоронних органів про стан законності, визначити режим користування цим банком даних.

Облік може бути як картковим, так і автоматизованим, хоча останній є більш досконалим і зручним у користуванні. Все буде залежати від можливостей відповідних структур. Проте необхідно усвідомити, що тільки за наявності автоматизованої системи обліку можна буде об'єктивно оцінювати ефективність дії законів.

Дієвість та результативність механізму реалізації норм права є невід'ємною складовою проблеми підвищення ефективності правового регулювання. Відмова від ідеологічно упередженого ставлення до механізму правового регулювання, яке базувалось на необхідності втілення в життя інтересів адміністративно-командної системи, дає можливість зрозуміти його сутність, призначення, соціальну роль у суспільстві, та, зрештою, сприятиме підвищенню ефективності механізму правового регулювання. Його побудова у свій час спиралась на певні ідеологічні установки, які давала адміністративна система. Відмова від них веде сьогодні до нового розуміння, погляду на процеси управління не стільки в плані правового регулювання, скільки реалізації права [6, с. 185-186].

Одним із прикладів здійснення моніторингу за дотриманням та виконанням нормативно-правових актів є аналіз нормотворчої діяльності органів державної влади Липецької області на основі Статуту Липецької області Російської Федерації та Закону Липецької області «Про моніторинг нормативно-правових актів Липецької області», який встановлює засади моніторингу нормативно-правових актів.

Згідно з цим Законом відповідальний комітет, уповноважений орган встановлюють ефективність реалізації нормативно-правового акта. Основними критеріями оцінки ефективності виступають:

1) відповідність нормативно-правового акта області чинному законодавству;

2) актуальність нормативно-правового акта;

3) реальність виконання норм, у тому числі їх фінансове забезпечення;

4) результативність прийняття нормативно-правового акта (соціально-економічний ефект, зміни в регульованих суспільних відносинах, досягнення нормативно встановлених цілей).

Таким чином, за результатами оцінки ефективності реалізації нормативно-правового акта відповідальний комітет, уповноважений орган області приймає рішення про вироблення заходів з метою підвищення ефективності його реалізації або необхідності визнання нормативно-правового акта області таким, що втратив чинність [3].

Ю. Арзамасов та Я. Наконечний обґрунтували думку про те, що в межах моніторингу реальності виконання норм права та їх фінансового забезпечення необхідно провести спеціалізовану фінансово-економічну експертизу з метою оцінювання проекту нормативно-правового акта з точки зору забезпеченості проектованих нормативних рішень фінансовими, організаційними та іншими заходами, доцільності передбачуваних витрат з урахуванням очікуваних результатів[2, с. 134].

Експертиза – це розгляд якого-небудь питання експертами для винесення висновку. Спеціальні знання мають на увазі професійні знання, вміння, навички, отриманий досвід у тій чи іншій сфері (науки, техніки, мистецтва), які необхідні для вирішення питань, що виникають при розгляді конкретних справ [13, с. 366-367].

Методологічним джерелом забезпечення проведення фінансово-економічної експертизи проектів нормативно-правових актів і їх фінансово-економічної обґрунтованості в Україні є Методика проведення фінансово-економічних розрахунків при підготовці проекту акта Кабінету Міністрів України та законопроекту, що вноситься у порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України встановлює вимоги до проведення фінансово-економічних розрахунків при підготовці проекту акта Кабінету Міністрів України та законопроекту, що вноситься у порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України, з метою визначення вартісної оцінки їх впливу на показники державного та/або місцевого бюджетів [7].

Головний розробник нормативно-правового акта на підставі визначених базових показників здійснює фінансово-економічні розрахунки до проекту акта за кожним видом доходів та витрат бюджету:

1) розраховує обсяги доходів та витрат бюджету згідно з проектом акта окремо за загальним і спеціальним фондами та в розрізі категорій бюджетної класифікації;

2) у разі, коли наслідки дії проекту акта не обмежуються одним роком, головний розробник визначає обсяг доходів і витрат бюджету згідно з проектом акта на поточний, плановий бюджетні періоди та на три бюджетних періоди, що настають за плановим;

3) порівнює обсяги доходів та витрат бюджету згідно з проектом акта з обсягами, які враховані у державному або місцевому бюджеті на поточний бюджетний період та передбачені бюджетними документами на плановий бюджетний період і на три бюджетних періоди, що настають за плановим;

4) розраховує загальну суму додаткових бюджетних коштів, яка необхідна згідно з проектом акта, що дорівнює сумі додаткових витрат з бюджету та втрат доходів бюджету.

Якщо реалізація проекту акта потребує додаткових бюджетних коштів, головний розробник визначає конкретні джерела їх покриття із наданням пропозицій щодо збільшення додаткових доходів до бюджету відповідно до нормативно-правових актів та/або пропозицій щодо скорочення витрат бюджету в межах бюджетних призначень, затверджених головному розробнику. У пропозиціях зазначаються обсяги коштів за доходами та витратами бюджету із посиланням на категорію бюджетної класифікації [7].

Ю. Мірошниченко у проекті Закону України № 142 «Про нормативно-правові акти» включив норму про здійснення обов'язкової фінансово-економічної експертизу проектів нормативно-правових актів Міністерством фінансів України та Міністерством економіки України [10]. У цьому ж проекті йдеться про організаційно-технічне та фінансове забезпечення підготовки проекту нормативно-правового акта і жодним словом не згадується

про фінансове забезпечення реалізації нормативно-правових актів.

На думку Ю. Орлова, у проведенні соціально-динамічного експертно-кримінологічного дослідження робота експертів має бути спрямована на встановлення таких обставин, що можуть свідчити про кримінологічну неефективність окремих нормативних положень чи нормативно-правового акта в цілому, у тому числі й фінансово-економічна, організаційно-управлінська, наукова, кадрова та інша незабезпеченість практичної реалізації положень нормативно-правого акта чи його проекту. Зазначені риси нормативно-правових актів, по суті, є критеріями їхньої криміногенності та свідчать про наявність детермінації динамічного типу [8, с. 81].

У практиці зовнішньої державної фінансового контролю експертиза традиційно розглядається як метод попереднього контролю. Тобто предметом експертизи є не прийнятий документ, а проект нормативно-правового акта, який вимагає дослідження на предмет можливості його прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування.

Особливістю фінансової експертизи є те, що положення представленого на експертизу документа досліджуються з фінансової точки зору – достатності фінансових ресурсів, правильності застосування фінансового законодавства, законності застосування механізмів фінансового регулювання, співвідношення між витратами і фінансовим результатом і т.д.

При проведенні моніторингової експертизи проекту нормативно-правового акта і оцінки фінансово-економічного обґрунтування його прийняття задача дуже ускладнюється. Необхідно додатково проаналізувати фінансові можливості та інструменти вирішення поставленого соціально-економічного завдання, зробити висновок про можливість досягнення вагомого фінансового, економічного, соціального чи іншого ефекту при запланованих на це обсягах суспільних фінансів.

Для проведення такої моніторингової експертизи потрібний не тільки текст проекту нормативно-правового акта, а й уявлення про цілі його розробки і прийняття, про завдання, що забезпечують досягнення цілей, потенційні результати його прийняття і виконання, а також ресурси, необхідні для досягнення запланованого результату. Тобто при проведенні фінансово-економічної експертизи нормативно-правовий акт повинен підлягати дослідженню і його фінансово-економічному обґрунтуванню [4].

Предметом моніторингової експертизи може стати фінансово-економічне обґрунтування якщо: 1) воно складено і разом з проектом нормативно-правового акта направлено до контрольно-рахункового органу;- 2) існують нормативні правила, що регламентують зміст фінансово-економічного обґрунтування.

Оскільки проекти нормативно-правових актів повинні надходити на експертизу разом з фінансово-економічними обґрунтуваннями, то технологічно фінансово-економічний моніторинг повинен складатися з 2 частин:

1) моніторинг проекту нормативно-правового акта;

2) моніторинг фінансово-економічного обґрунтування проекту.

Метою моніторингу законів та інших нормативно-правових актів органів державної влади, що встановлюють, змінюють або скасовують витратні зобов'язання, повинна стати оцінка з фінансово-економічної точки зору цілей, завдань, способів регулювання, виконання зобов'язань і можливих наслідків.

У ході моніторингу реальності виконання норм права доцільно провести аналіз та оцінку нормативно-правового акта за такими параметрами:

1) цілі прийняття нормативно-правового акта, їх відповідність основним програмним документам України;

2) соціально-економічна проблема, вирішення якої забезпечується у зв'язку з прийняттям і реалізацією нормативно-правового акта, актуальність і суспільна значущість цієї проблеми;

3) спосіб вирішення проблеми, можливість її вирішення пропонованим способом, наявність альтернативних, менш витратних для бюджету або більш результативних способів рішення;

4) основні групи учасників суспільних відносин, інтереси яких будуть порушені (враховані, реалізовані, порушені) у зв'язку з прийняттям нормативно-правового акта;

5) можливі витрати з бюджету України і правильність визначення обсягу видатків або сукупні витрати суспільних ресурсів у цілому в рамках публічно-правового утворення;

6) співвідношення суспільних вигод від прийняття акта та витрат на його реалізацію;

7) очікуваний фінансовий, економічний, соціальний або інший ефект від реалізації нормативно-правового акта;

8) ризики недосягнення запланованого результату, можливі негативні наслідки прийняття нормативного правового акта [4].

У ході моніторингу експертизи фінансово-економічного обґрунтування проводиться оцінка:

1) відповідності змісту фінансово-економічного обґрунтування встановленим вимогам;

2) обґрунтованості необхідності прийняття нормативно-правового акта;

3) обґрунтованості визначення проблеми;

4) обґрунтованості цілей прийняття нормативно-правового акту;

5) обґрунтованості обраних способів реалізації наміченої мети;

6) обґрунтованості визначення кола учасників регульованих відносин;

7) обґрунтованості обраної моделі регулювання соціально-економічних відносин;

8) обґрунтованості розрахунку вартості видаткових зобов'язань;

9) обґрунтованості фінансових наслідків для відповідного бюджету;

10) обґрунтованості запропонованих видів бюджетних асигнувань на виконання видаткових зобов'язань;

11) обґрунтованості очікуваного фінансового, економічного, соціального або іншого ефекту від реалізації нормативно-правового акта;

12) обґрунтованості застосування критеріїв оцінки і методик визначення ефективності бюджетних витрат;

13) обґрунтованості ризиків недосягнення запланованого результату [4].

Погоджуємось з В. Скулишем у тому, що на законодавчому рівні необхідно було б спочатку визначити загальні засади проведення моніторингової експертизи проектів нормативно-правових актів, види такої експертизи, її суб'єктів, загальні вимоги до її проведення тощо. Саме ці положення мали б стати базовими для розробки і прийняття проектів законів «Про кримінологічну експертизу», «Про економічну експертизу» тощо [12, с. 98].

Вочевидь, загальні засади проведення моніторингу реальності виконання норм права та їх фінансово-економічного забезпечення повинні бути врегульовані Законом України «Про нормативно-правові акти», а також законодавчо визначені загальні поняття правового моніторингу, його предмета, мети, завдань, правового статусу та можливих об'єктів.

Висновок

Для виконаня низки завдань, пов'язаних з виконанням встановлених законодавством повноважень щодо проведення фінансово-економічної експертизи та моніторингу реальності виконання норм права, необхідно:

1) виробити механізм надходження проектів законів, інших нормативно-правових актів органів державної влади, а також фінансово-економічних обґрунтувань до контрольно-рахункового органу. Мабуть, слід проявити ініціативу включення цієї процедури в регламенти відповідних органів державної влади, локальні нормативно-правові акти про бюджетний процес, про програмне та стратегічне планування тощо;

2) сформувати спеціальний орган чи підрозділ, укомплектований кваліфікованими кадрами, здатними проводити моніторинг реальності виконання норм права та їх фінансово-економічного забезпечення;

3) сформувати та підтримувати в актуальному стані необхідний методичний інструментарій – стандарти, методики, регламенти проведення моніторингу реальності виконання норм права та їх фінансово-економічного забезпечення.

Література

1. Абдулаев М. И. Теория государства и права : Учебник для высших учебных заведений / М. И. Абдулаев. – М. : Финансовый контроль, 2004 – 410 с.

2. Арзамасов Ю. Г., Наконечный Я. Е. Мониторинг в правотворчестве : теория и методология / Ю. Г. Арзамасов,

АНОТАЦІЯ

Висвітлено питання моніторингу реальності виконання норм права та їх фінансового забезпечення. Доведено, що метою моніторингу законів та інших нормативно-правових актів органів державної влади, що встановлюють, змінюють або скасовують витратні зобов'язання, повинна стати оцінка з фінансово-економічної точки зору цілей, завдань, способів регулювання, виконання зобов'язань і можливих наслідків.

SUMMARY

The questions of monitoring of feasibility of legal norms and their financial provision revealed. It is proved that the purpose of monitoring of laws and other normative legal acts of bodies of state power, establishing, changing or canceling spending zobowiazania, should be the assessment of the financial-economic point of view, the purposes, problems, ways of control, perform zobowiazani and possible consequences.

Я. Е. Наконечный. – М. : Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2009. – 160 с.

3. Закон Липецкой области от 5.12.2008 №213-ОЗ «О мониторинге нормативных правовых актов Липецкой области» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://docs.cntd.ru/document/872610384. – Загл. с экрана.

4. Измоденов А. К. Финансово-экономическая экспертиза проектов нормативных актов: общие подходы и региональные особенности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://spso66.ru/a-k-izmodenov-finansovo-ekonomicheskaya-ekspertiza-proektov-normativnyx-aktov-obshhie-podxody-i-regionalnye-osobennosti. – Загл. с экрана.

5. Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: дис. … доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ю. Ф. Кравченко; Наук. консульт. О. М. Бандурка. – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2003. – 411 с.

6. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О. М. Мельник; Наук. керівн. С. В. Бобровник. – К. : Інституту держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2004. – 208 с.

7. Методика проведення фінансово-економічних розрахунків при підготовці проекту акта Кабінету Міністрів України та законопроекту, що вноситься у порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України (затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 21.03.2008 №428; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11.04.2008 за 297/14988) [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0297-08. – Загол. з екрану.

8. Орлов Ю. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів / Ю. Орлов // Публічне право, 2011. – № 2. – С. 78-84.

9. Погорєлова З. О. Законодавчий процес в Україні : проблеми теорії і практики : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / З. О. Погорєлова; Наук. керівн. А. П. Заєць. – К. : Інституту держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2004. – 172 с.

10. Проект Закону України № 142 «Про нормативно-правові акти» (вноситься народним депутатом України Мірошниченком Ю. Р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua›pls/zweb2/webproc34. – Загол. з екрану

11. Протасов В. Н. Что и как регулирует право / В. Н. Протасов. – М. : Юристъ, 1995. – 95 с.

12. Скулиш В. Є. Проблеми законодавчого забезпечення кримінологічної експертизи проектів нормативно-правових актів / В. Є. Скулиш // Науковий вісник Чернівецького університету (Правознавство), 2011. – Вип. 604. – С. 96-100.

13. Шушко О. О. Формування фінансової безпеки на підставі судово-економічної експертизи / О. О. Шушко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Збірн. наук. праць, 2011. Вип. 33. – С. 364-369.

РІВНІСТЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ НЕЗАЛЕЖНО ВІД МОВНОЇ ОЗНАКИ

ВАСИЛЬЧЕНКО Оксана Петрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статье исследуются вопросы обеспечения конституционного принципа равенства прав личности по языковому признаку. Анализируются положения национального и международного законодательства о запрете привелегий и ограничений по языковому признаку.

Ключові слова: конституційний принцип рівності, заборона дискримінації за мовною ознакою, державна мовна політика.

Питання захисту прав громадян, які належать до національних меншин, тісно пов'язане із забезпеченням можливості використання рідної мови, яка зазвичай не розповсюджується на всю територію держави. Мова відіграє визначальну роль у процесі національної самоідентифікації особи, формування її особистості, здобутті нею освіти, є для неї засобом повсякденного спілкування, інструментом накопичення знань, залучення її до надбань культури, тощо [2, с. 172].

Принцип державного захисту української мови та гарантування вільного розвитку і використання російської та інших мов національних меншин виходить із положення ст. 10 Конституції України. Відповідно до даного принципу, державна влада, з одного боку, закріплюючи на конституційному рівні положення щодо державної мови, має вживати заходів до поширення уживання даної національної мови, окреслити суспільні відносини, що регулюються у зв'язку з використанням державної мови, визначити коло суб'єктів, на які вона повинна поширюватися, встановити сфери державної і суспільної діяльності, в яких використання державної мови має бути обов'язкове, а також установити заходи із забезпечення функціонування національної мови, на яку покладено функцію державної. Іншими словами, отримання і передача інформації через надійний і зрозумілий для всього населення засіб комунікації, яким є державна мова, – гарантія забезпечення стабільного та мирного розвитку суспільства і держави. З іншого боку, оскільки Україна є багатонаціональною, багатомовною країною, державна влада при проведенні мовної політики щодо запровадження і розвитку державної мови повинна надавати свободу розвитку та використанню національних мов, які уживаються громадянами країни.

Крім того, в Україні є райони компактного проживання угорської, болгарської, гагаузької та інших національних меншин. Таким чином, проводячи політику посилення ролі державної мови в усіх сферах суспільного життя, необхідно враховувати права й інтереси іншомовного населення України. Для гармонізації національно-мовних відносин у державі влада не повинна ігнорувати даний факт суспільного життя, а навпаки, визнати його і запропонувати шляхи його вирішення. Тому при проведенні мовної політики влада має одночасно враховувати специфіку мовної ситуації, що склалася в цілому у державі та в окремих її регіонах.

Важливим принципом державної мовної політики є підтримка етнічних українців та інших осіб, які розмовляють українською мовою і перебувають за межами України. Україна надає згідно з нормами міжнародного права всебічну допомогу, за їх бажанням, освітнім школам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають у зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових досліджень з українознавства, сприяє навчанню громадян українського походження в навчальних закладах України. Крім того, у Законі України «Про правовий статус закордонних українців» від 4 березня 2004 р. (ст. 11) закріплено, що Україна з метою задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців: під час укладення міжнародних договорів передбачає забезпечення прав українських меншин за кордоном, створення оптимальних умов та можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб; створює умови для радіомовлення та телевізійної трансляції програм з України на територію компактного проживання українців за кордоном на підставі міжнародних угод, зокрема, через супутниковий зв'язок та інші засоби комунікацій [6].

Перш за все, на мовну ситуацію, мовну політику держави впливають історія народу, його звичаї та традиції. Наприклад, у силу історичних особливостей склалося так, що у Молдові наприкінці 80-х років минулого століття правий берег Дністра говорив молдавською мовою, а лівий берег – російською. Однією з головних причин придністровського конфлікту у Молдові було мовне питання. Так, виникнення цього громадянського конфлікту було пов'язане з початком проведення мовної реформи у Молдові. Специфіка МРСР порівняно з іншими республіками полягала в тому, що було порушено питання не лише про надання молдавській мові режиму державної, а й про «визнання її ідентичності з румунською та про повернення до латинської графіки». Російськомовне населення пережило справжній стрес, особливо після того, як в умовах свободи слова на мітингах 31 серпня 1989 р. в Молдові були прийняті всі вищезазначені законопроекти [4, с. 760–762]. Це призвело до того, що російськомовна частина населення республіки в пошуках можливості практичної самореалізації незалежно від знання державної мови вимушена була емігрувати до України, Росії, Білорусі тощо. Крім того, закріпивши державною молдавську мову, фактично ідентичну румунській, з латинським правописом, офіційний Кишинів фактично позбавив себе каналу комунікації з російськомовним населенням Придністров'я, яке відреагувало на прийняття мовного закону політичними страйками, вбачаючи в ньому загрозу для себе і своїх нащадків. Тобто таке «радикальне» вирішення мовного питання призвело до ворожого ставлення населення Придністров'я до столиці Молдови і стало однією з основних причин придністровського конфлікту. На даний час Законом ПМР «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці» від 8 вересня 1992 р. (ст. 3) статус офіційної надається російській, українській та молдавській мовам. Уроки цього конфлікту мають бути враховані владою при проведенні мовної політики в Україні, оскільки через історичні особливості національного розвитку наша держава фактично є двомовною, і намагання прискорити процеси поширення державної мови на усі сфери суспільного життя (особливо на сфери освіти, науки та інформації) із застосуванням заходів адміністративного впливу може призвести до надмірної політизації населенням мовного питання та до виникнення протиріч у суспільстві на мовному ґрунті.

У результаті неоднакового розуміння положень статі 10 Конституції України - 4 грудня 1999 р. Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальних закладах у навчальному процесі

роз'яснив, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації, тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом. У державних і комунальних закладах поряд з державною мовою в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин [7].

Питання мовної політики знайшли відображення й в інших конституційних нормах. Так, у ст. 24 закріплена заборона привілеїв чи обмежень за мовними ознаками. У ст. 53 зазначено, що громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Низка статей Конституції містить вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними суддями (ст. 127), Суддями Конституційного Суду України (ст. 148). Подібні вимоги містяться і в законодавстві. Наприклад, щодо осіб, які вступають до громадянства України- (п. 5 ст. 9 Закону України «Про громадянство України») та ін.

Особливістю мовної ситуації в Україні є те, що існує реальна двомовність, оскільки в силу історичних та географічних чинників російською мовою користується значна частина населення. З моменту прийняття Конституції України у суспільстві не вщухають дискусії щодо визначення офіційної мови чи надання російській статусу другої державної. Особливо це питання актуалізується і ним спекулюють у період виборчих перегонів, коли різні політичні сили за рахунок цього намагаються маніпулювати думкою виборців. Ми погоджуємось з думкою, що надання статусу державної низці мов є можливим, якщо стартові умови є рівними для всіх мов. Але зважаючи на те, що внаслідок довгої русифікації російська та українська мови не знаходяться в рівних стартових умовах, застосування принципу рівної конкуренції неодмінно призведе до підсилення позицій російської мови. Необхідно забезпечити поступове впровадження української мови в усі сфери нашого життя, враховуючи інерційність мовних процесів [5, с. 190].

У 2003 р. Верховна Рада України ратифікувала (вдруге) Європейську хартію регіональних мов або мов меншин [1]. Відповідно до цього документа, у місцях компактного проживання двадцяти і більше відсотків громадян певної національності може бути поставлене питання про застосування їхньої рідної мови в офіційних установах. Положення Хартії застосовуються до мов таких меншин в Україні: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської. Керуючись хартією, ряд областей України, в тому числі й Харківська, проголосили регіональною мовою російську. Це породило нові проблеми, оскільки в результаті виникло більше запитань, аніж відповідей.

Привести чинне законодавство України у відповідність до Європейської хартії регіональних мов і мов меншин був покликаний Закон «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року. Однак, між ним і Законом «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» є істотні змістовні відмінності.

Даний закон, на жаль, недосконалий та містить у собі багато недоліків, що не є дивним, адже його прийняття, як і сам закон, суперечить. Дія цього закону розповсюджується на 18 мов: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, ідиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську (циганську), румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську і кримчацьку.

У статті 10 Конституції України вказано, що єдиною державною мовою на всій території України є українська. Законом України «Про засади державної мовної політики» передбачено визнання регіональних мов на обласному рівні, тобто закон встановлює, що державною мовою є українська мова, але в порушення статті

10 Конституції істотно розширює використання регіональних мов, якщо кількість носіїв цих мов не менше 10 % від населення певного регіону, а в окремих випадках й менше 10 %. Так, частина 7 статті 7 закону зобов'язує громадян, які проживають на території, де функціонує регіональна мова або мова меншин, розвивати та використовувати таку мову: «У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб».

Вказаний закон зазнав критики у висновках багатьох установ країни: Головного науково-експертного управління Верховної Ради України (23.05.2012), парламентських комітетів – з питань культури й духовності (23.09.2011), з питань бюджету (03.11.2011), Міністерства фінансів України (09.09.2011), Міністерства юстиції України (27.09.2011). Окрім того, не підтримали цей законопроект також профільні установи НАН України: Інститут мовознавства (16.09.2011), Інститут української мови (22.09.2011), Інститут політичних і етнонаціональних досліджень (22.09.2011), Інститут літератури імені Тараса Шевченка, Інститут держави й права (05.09.2011), Український мовно-інформаційний фонд (09.09.2011), а також Академія наук вищої школи України (16.09.2011) та Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка (вересень 2011 року). Окрім цього, в суспільстві не вщухають протести, проводяться масові акції на підтримку рідної мови.

Вищезазначений закон містить 17 помилкових посилань на неналежну статтю закону. У тексті закону 17 разів дано посилання на частину 3 статті 8 Закону України «Про засади державної мовної політики», у якій мали бути прописані критерії використання регіональних мов або мов національних меншин. Однак, у частині 3 статті 8 закону жоден критерій не вказаний. Лише частиною 3 статті 7 закону передбачено умови використання регіональних мов.

Також, на нашу думку, однією з вад закону є те, що у ньому мова розглядається не як одна із найважливіших етнонаціональних ознак, а як територіальна ознака, що не узгоджується з теорією етносу та нації. Окрім того, незважаючи на те, що в Конституції України термін «російська мова» вживається в єдиному контексті з терміном «мови національних меншин України», у законі простежується тенденція наділити російську мову особливим статусом, відмінним від статусу інших мов національних меншин.

З приводу наданих прав регіональним мовам новим законом є і інша думка: законом не розширюються, а звужуються права російської мови. Це пояснюється тим, що у 13 із 27 регіонів України, відповідно до закону, може бути запроваджено російську мову як регіональну. Захисники російської дивляться по-іншому: вони наголошують, що таким чином у 14 областях їхня мова втратить будь-які права.

З прийняттям нового закону другу мову дозволяється використовувати у роботі місцевої влади, судочинстві, в освіті, науці, оформленні документів, теле- та радіомовленні, кінопрокаті, рекламі.

Крім цього, хочеться звернути увагу на низку інших неоднозначних питань, пов'язаних із реалізацією Закону України «Про засади державної мовної політики». Одне з них – мова публікації новоприйнятих нормативно-правових актів. Зокрема, ст. 10 закону передбачає, що акти вищих органів державної влади ухвалюються державною мовою й офіційно публікуються державною, російською та іншими регіональними мовами або мовами меншин. А отже, виникає проблема, бо юридичне застосування даної норми є невідомим: як ця норма вплине на порядок набрання чинності новими законами (якщо вони публікуватимуться різними мовами), а також яким чином ця норма реалізовуватиметься в усіх офіційних джерелах: «Офіційному віснику України», «Урядовому кур'єрі», «Голосі України», «Відомостях Верховної Ради

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання забезпечення конституційного принципу рівності прав особи за мовною ознакою. Аналізуються положення національного та міжнародного законодавства щодо заборони привілеїв чи обмежень за мовними ознаками.

SUMMARY

The article investigates the issue of the constitutional principle of equality of individual rights on a linguistic basis. Analyzed the provisions of national and international legislation to prohibit privileges or restrictions on linguistic grounds.

України», «Офіційному віснику Президента України».

23 лютого 2014 року було прийнято Закон України «Про визнання таким, що втратив чинність Закону України «Про засади державної мовної політики». Однак, цей закон так і не був підписаний виконувачем обов'язків Президента України.

Питання мовної політики в країні нині залишається досить болючим. Тому задля припинення мовних протистоянь необхідно проводити виважену і толерантну мовну політику, насамперед впорядкувати і виключити існуючі протиріччя й розбіжності в законодавстві, що регулює мовні відносини в Україні.

Література

1. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 30. – Ст. 259.

2. Колісник В.П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти: Монографія / Харківська правозахисна група. – Х.: Фоліо, 2003. – 240 с.

3. О языках в Приднестровской Молдавской Республике : Закон ПМР от 8 сентября 1992 г. [Електронний ресурс]. – режим доступа : http://pravo.ictcorp.biz/text.php?docid=815102&searchtext=&searchname

4. Петрова І. В. Причини та передумови Придністровського конфлікту / І. В. Петрова // Держава і право : Зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 30. – С. 760-766

5. Права людини в Україні. – 2004. Доповідь правозахисних організацій. Українська Гельсінська спілка з прав людини / За ред. Є.Захарова, І.Рапп, В.Яворського. – Х.: Фоліо, 2005. – 332 с.

6. Про правовий статус закордонних українців : Закон України від 4 берез. 2004 р. № 1582-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 343

7. Рішення Конституційного Суду України від 4 грудня 1999р. у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 5.

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

ОШОВСЬКИЙ Віталій Іванович - перший заступник Голови Державної пенітенціарної служби України

Статья посвящена обоснованию принципов создания и реализации административных процедур в деятельности пенитенциарного ведомства. Основное внимание уделено анализу существующих взглядов на сущность административных процедур и их принципов. Приведены авторские предложения относительно принципов административных процедур в деятельности Государственной пенитенциарной службы Украины.

Ключові слова: принципи, адміністративні процедури, Державна пенітенціарна служба України, верховенство права, законність.

Реформування Державної пенітенціарної служби України вимагає принципово нових підходів щодо врегулювання професійної діяльності працівників органів та установ виконання покарань. Це вимога сьогодення, яка потребує концентрації зусиль практиків, науковців пенітенціарної сфери, представників громадянського суспільства та всіх, кому небайдужа система виконання кримінальних покарань. Одним із кроків у цьому спрямуванні може вважатись запровадження інституту адміністративних процедур – явища, котре все активніше проникає у суспільні відносини, де однією зі сторін виступає орган публічної адміністрації. Враховуючи, що Державна пенітенціарна служба України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері покарань і за всіма ознаками є органом публічної адміністрації, вказане питання є актуальним і для сфери виконання покарань.

Положення про Державну пенітенціарну службу України, затверджене Постановою Кабінету міністрів України від 2 липня 2014 р. № 225 містить положення, відповідно до яких основними завданнями Служби є:

1) реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

2) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

3) забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;

4) контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту [1].

Ми переконані, що всі із вказаних основних векторів діяльності Державної пенітенціарної служби України потребують удосконалення, зокрема через все більше запровадження адміністративних процедур. Що ж мається на увазі, коли мова йде про адміністративні процедури?

Перше, на що варто звернути увагу, – це родовий зв'язок між адміністративними процедурами та правовими процедурами узагалі. На думку теоретиків права М. І. Матузова та О. В. Малька, процедури «обслуговують» демократію, орієнтують її на досягнення конкретного соціального ре-

зультату. Процедури виникають там, де виникає потреба нормативного визначення, не лише необхідної та можливої поведінки соціальних суб`єктів, але й порядку відповідних дій (у тому числі примусового характеру). Процедури мають надзвичайне значення для сфери державного управління, адже без ритуалу, без процедури дія закону призводить: владу – до свавілля, громадянина – до беззахисності [2, с. 408]. У свою чергу, Р. С. Алімов відзначає, що, незважаючи на деякий термінологічний нюанс, усі визначення процедури містять дві головні ознаки:

- по-перше, це впорядковані, послідовні дії;

- по-друге, всі ці дії спрямовані на досягнення певної мети (оформлення, виконання, здійснення, обговорення і т. д. якоїнебудь справи) [3, с. 10].

Близький за правоохоронною спрямованістю державний орган – прокуратура має певні особливості стосовно адміністративних процедур. С.А. Подолякою у рамках свого дисертаційного дослідження наведено поняття внутрішніх адміністративних процедур прокурорської діяльності, яке запропоновано розуміти як діяльність посадових осіб органів прокуратури, врегульовану адміністративно-процедурними нормами, під час якої по відношенню до прокурорів здійснюється перевірка їх діяльності з метою створення умов для реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина [4, с. 5]. Як видно, автор акцентує увагу на тому, що внутрішні адміністративні процедури хоча і торкаються фактично виключно прокурорських працівників, проте метою їх є створення умов для реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. - У цілому (враховуючи певні характеристики об'єкту пенітенціарної науки і практики), це актуально і для системи виконання покарань.

Слід погодитись із думкою авторів авторитетного видання з адміністративного права, що для вичерпного засвоєння юридичної природи адміністративних процедур існуючі процедури доцільно поділяти на види з чітко визначеними критеріями. Основними критеріями поділу (класифікації) адміністративних процедур є:

1) види адміністративної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування (добровільні (диспозитивні) та обов'язкові (імперативні);

2) права, свободи, законні інтереси, обов'язки фізичних (юридичних) осіб – учасників цих процедур (адміністративні процедури, завданням яких є забезпечення (сприяння) здійснення природних прав, свобод, інтересів, обов'язків фізичних осіб; адміністративні процедури, завданням яких є забезпечення (сприяння) здійснення соціально-економічних прав, свобод, законних інтересів, обов'язків фізичних осіб); адміністративні процедури, завданням яких є забезпечення (сприяння) здійснення політичних прав, свобод, законних інтересів, обов'язків фізичних або юридичних осіб);

3) суб'єкти здійснення цих процедур (Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими суб'єктами);

4) суб'єкти ініціювання здійснення адміністративної процедури (адміністративні процедури, порушені за заявою фізичної особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства); адміністративні процедури, порушені за заявою юридичної особи; адміністративні процедури, порушені органами державної влади, місцевого самоврядування);

5) призначення (мета) адміністративної процедури (адміністративні процедури, що забезпечують здійснення суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; адміністративні процедури, які здійснюються у зв'язку з виконанням суб'єктивних обов'язків фізичних і юридичних осіб; адміністративні процедури, які здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування для виконання покладених на них законодавством обов'язків, котрі забезпечують втілення завдань держави [5, с. 406-410].

Виходячи із цієї класифікації, вбачається правильним звернути увагу на ту обста-

вину, що діяльність Державної пенітенціарної служби є настільки різноплановою, що адміністративні регламенти можуть міститись фактично у всіх наведених вище групах. Іншими словами, вказана класифікація може у робочому порядку бути використаною і для потреб дослідження адміністративно-процедурної проблематики пенітенціарного відомства.

Враховуючи вищевказане, ми вважаємо, що під адміністративними процедурами в діяльності Державної пенітенціарної служби України необхідно розуміти врегульований нормами законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів порядок здійснення тих чи інших управлінських процедур, метою яких є забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи та громадянина, а також упорядкування діяльності органів та установ виконання покарань.

Важливо акцентувати увагу на принципах діяльності, спрямованої на створення та реальне впровадження в практичну діяльність пенітенціарного відомства адміністративних процедур. Говорячи про ці принципи, необхідно зазначити, що незважаючи на їх перш за все теоретичне спрямування, вони мають неабияке практичне значення. Адже принципи державного управління у будь-якій сфері суспільного життя – це основні засади, закономірності, відповідно до яких здійснюється регулювальний вплив держави на ту чи іншу сферу. Від якісно сформульованих принципів багато в чому залежить подальша реалізація державного управління в такій важливій галузі, якою є медицина [6, с. 43-44]. У цьому зв'язку важливо проаналізувати таку характеристику принципів як їх дієвість, тобто реальність їх втілення у життя, щоб вони не залишались деклараціями. Стосовно реалістичності варто навести приклад О.В. Литвина, котрий на прикладі державної служби зазначає наступне. Існують об'єктивні чинники, котрі значною мірою впливають на вираженість принципів державної служби та можливість їх реального втілення у життя. Їх можна назвати об'єктивними перешкодами реалізації принципів державної служби. До них відносяться:

- декларативність певних положень вітчизняної нормативно-правової бази, заяв провідних політиків та державних діячів;
- соціально-економічні труднощі перехідного періоду нашої держави, коли об'єктивно складно забезпечити реалізацію певних прав та свобод людини;
- морально-етичні проблеми стосовно належного формування ціннісних орієнтирів для молодих державних службовців, коли нерідко останні сприймають державну службу як засіб реалізації своїх не завжди правомірних цілей [7, с. 7-8].

Нам видається правильною постановка питання, зроблена С.Г. Стеценком, який вказує про те, що важливою складовою розуміння сутності адміністративного процесу є знання його принципів і правових презумпцій. Перші дають змогу усвідомити ключові ідеї, що лежать в основі процесуальної діяльності, а другі сприяють формуванню ідеології захисту прав, свобод і законних інтересів громадян в адміністративному процесі. Говорячи про принципи адміністративного процесу, доцільно керуватися необхідністю їх розподілу на дві групи: 1) загальні; 2) спеціальні. До загальних принципів адміністративного процесу вищецитований автор відносить такі:

1. Законність.
2. Об'єктивність.
3. Гласність.
4. Правова рівність.

До спеціальних принципів адміністративного процесу (що значною мірою є характерними саме для адміністративного процесу) належать такі:

1. Оперативність.
2. Економічність.
3. Наявність системи контролю.
4. Дотримання правових презумпцій адміністративного процесу [8, с. 260-264].

Розглядаючи проект Адміністративно-процедурного кодексу України, підготовленого у 2012 році, вважаю за доцільне вказати на те, стаття 6 проекту містить перелік принципів адміністративних процедур. Серед них звертають на себе увагу наступні:

1) верховенства права;
2) законності;

3) обґрунтованості;

4) пропорційності;

5) своєчасності і розумного строку;

6) ефективності;

7) гарантування правового захисту процесу [9].

Виходячи із вищевказаного, а також керуючись авторським баченням шляхів розвитку адміністративних процедур у діяльності Державної пенітенціарної служби України, пропонуються наступні принципи, за якими необхідно здійснювати роботу по створенню адміністративних процедур.

Перше. Верховенство права – всеосяжний принцип, сутність якого стосовно пенітенціарної проблематики полягає у необхідності сприйняття прав і свобод людини у якості ключового елементу адміністративно-процедурної діяльності. За справедливою оцінкою В.М. Синьова та В.І. Кривуші, «відмова від імперативного і проголошення особистісно-гуманного підходу до виховної роботи в умовах позбавлення волі обумовлюють олюднення взаємовідносин між співробітниками та ув'язненими, визнання цінності людини, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, як особистості, її прав на соціальний захист, на виявлення і розвиток здібностей, індивідуальностей» [10, с. 19].

Друге. Законність. Свідчить про необхідність дотримання вимог законів при розробці та впровадженні адміністративних процедур пенітенціарної діяльності.

Третє. Гласність. Правилом має стати гласний принцип розробки адміністративних процедур там, де немає необхідності розробки таємних документів чи регламентів для спеціального користування.

Четверте. Обґрунтованість. Полягає у необхідності врахувати всі обставини, що мають значення для розробки адміністративного регламенту.

П'яте. Економічність. Мова йде про необхідність при розробці адміністративного регламенту діяти за загальним правилом «максимальний ефект мінімальними зусиллями». Реалії сьогодення свідчать про недостатнє фінансування потреб органів та установ виконання покарань, що актуалізує вказаний принцип.

І, насамкінець, шосте – принцип контрольованості. Він обумовлює потенційну можливість керівного органу в системі управління органами і установами виконання покарань здійснювати контроль за розробкою та реалізацією адміністративних регламентів із можливістю втручання у вказану діяльність.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що адміністративні регламенти – це вимога сьогодення. Державна пенітенціарна служба Україна, враховуючи наявні напрацювання адміністративно-правової науки та практики, повинна у максимально стислі терміни здійснити розробку ключових адміністративних регламентів, котрі оптимізують діяльність Служби на засадах пріоритету прав, свобод та законних інтересів особи і громадянина.

Література:

1. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 225 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – Ст. 1452.

2. Теория государства и права. Курс лекций. / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.

3. Алімов Р.С. Процедури в адміністративному праві України: теорія і практика: дис…канд.. юрид. наук: 12.00.07/ Алімов Роман Святославович. – Донецьк, 2002. – 171 с.

4. Подоляка С.А. Адміністративні процедури прокурорської діяльності в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.07 / Подоляка Сергій Анатолійович. – К., 2014. – 192 с.

5. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: [підруч.] / за заг. ред. академіка НАПрН України О.М. Бандурки. Х.: Золота миля, 2011. – 584 с.

6. Шатковський Я.М. Стандартизація у системі обов'язкового медичного страхування в Україні (адміністративно-правовий аспект) : дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.07 / Шатковський Ярослав Миколайович. – К., 2009. – 20 с.

7. Литвин О.В. Адміністративно-пра-

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено обґрунтуванню принципів створення та реалізації адміністративних процедур у діяльності пенітенціарного відомства. Основна увага приділена аналізу існуючих поглядів на сутність адміністративних процедур та їх принципів. Наведені авторські пропозиції щодо принципів адміністративних процедур у діяльності Державної пенітенціарної служби України.

SUMMARY

The article is devoted to the substantiation of principles of creating and implementing administrative procedures for the operation of the prison Department. The focus is on the analysis of existing views on the essence of administrative procedures and their principles. Given the author's proposals regarding the principles of administrative procedures in the activities of the State penitentiary service of Ukraine.

вове регулювання статусу державного службовця в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 „Адміністративне право і процес; фінансове право, інформаційне право" / О.В. Литвин. – Ірпінь, 2009. – 20 с.

8. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. / С.Г. Стеценко. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К.: Атіка, 2011. – 624 с.

9. Проект Адміністративно-процедурного кодексу чітко регламентує відносини особи і влади : Офіційний портал Кабінету Міністрів України, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=245792471&cat_id=244276429

10. Синьов В.І. Реалізація пенітенціарної ідеї в контексті Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України / Синьов В.І., Кривуша В.І.// Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 березня 2013 р.). – К.: ДПтС України, 2013. – С. 19-22

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

СИНЧУК Василь Людвигович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.5

В статье исследована сущность организационных основ контроля за деятельностью органов прокуратуры. Охарактеризованы элементы организационного обеспечения контроля за деятельностью органов прокуратуры, определены основные проблемы в данной сфере и предложены пути их преодоления.

Ключові слова: контроль, прокуратура, організаційні засади, структура, підконтрольність, забезпечення.

Сучасний стан політичної та економічної нестабільності в державі й загострення соціальної напруги в суспільстві вимагають підвищення ефективності діяльності органів прокуратури України, як і системи правоохоронних органів у цілому, задля забезпечення дотримання та захисту прав, свобод та інтересів громадян, правопорядку й зменшення рівня злочинності. За таких умов важливою передумовою зростання ефективності функціонування органів прокуратури об'єктивно виступає контроль за їх діяльністю, рівень якості якого прямо залежить від обґрунтованості, адекватності, послідовності та поміркованості організації контролю. Тому очевидною є актуальність удосконалення організаційних засад контролю за діяльністю органів прокуратури.

Зазначена проблематика вимагає суттєвого переосмислення ролі кожного суб'єкта контролю за органами прокуратури, чіткої регламентації аспектів їх підпорядкування та правового статусу, оптимізації організаційної структури та процесу прийняття управлінських рішень, раціоналізації процедурної складової та системи внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків органів прокуратури під час здійснення контрольних заходів тощо.

Дослідженням питання організації діяльності органів державної влади, у тому числі й контролю за їх діяльністю, займалися багато вітчизняних і зарубіжних науковців: В.В. Афанасьєв, В.Т. Білоус, О.П. Брагін, Ю.М. Грошевий, М.Л. Давиденко, А.М. Колодій, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, А.Ф. Мельник, М.І. Мичко, О.Ю. Оболенський, І.В. Озерський, А.Ю. Олійник, В.М. Плішкін, Н.В. Сібільова та ін. Проте організаційні засади контролю за діяльністю органів прокуратури висвітлені фрагментарно, а отже, потребують подальшого комплексного дослідження з урахуванням специфічних повноважень і суспільної значущості інституту прокуратури в державі та його подальшого розвитку.

Метою статті є комплексне дослідження організаційних засад контролю за діяльністю органів прокуратури та визначення шляхів їх удосконалення.

Слід зазначити, що стосовно розуміння сутності поняття організаційних засад здійснення контролю серед науковців немає одностайності. Так, Ю.І. Крегул відносить до останніх проведення нарад, обговорень, перевірок, розробку проектів планів, прогнозів, програм, методичних

рекомендацій, здійснення заходів щодо підвищення якості та ефективності управлінської праці [1, с. 278]. Ф.Д. Фіночко виокремлює проведення нарад; інструктування; контроль; добір кадрів; роз'яснення змісту й мети законодавчих та інших правових актів або тих чи інших заходів; інспектування роботи та інструктування нижчих органів (посадових осіб); розроблення програм; проведення конференцій [2, с. 133, 136]. Д.М. Бахрах вважає, що організаційні засади охоплюють доведення управлінського рішення до відома виконавців; роз'яснення цілей і значення запланованих заходів; проведення різноманітних організаційно-масових заходів, а також таких заходів, як підбір, розстановка і навчання кадрів, фінансування, виділення необхідних матеріалів та устаткування; забезпечення належної взаємодії [3, с. 53]. Проте, на нашу думку, запропоновані підходи характеризують організаційні засади, що відповідають лише окремим стадіям процесу організації контролю, не охоплюючи усієї його цілісності.

На відміну від попередніх авторів, -В.М. Гаращук до організаційних засад контролю відносить і ті, що відповідають першій стадії здійснення контролю, зокрема, вибір об'єкта контролю; визначення завдань та цілей контролю; визначення форм та методів контролю; підбір кадрів контролерів відповідної кваліфікації; технічне та фінансове оснащення суб'єкта контролю; визначення оптимальних строків проведення контрольно-наглядових дій; прогнозування очікуваної ефективності роботи контролерів; визначення (за наявності підстав) порядку взаємодії різних контролюючих та правоохоронних органів [4, с.326–327]. Аналогічну точку зору розділяють і І.І. Троханенко, досліджуючи організаційні засади здійснення контролю за міліцією [5], і В.В. Пахомов, більш глибоко аналізуючи організаційні засади контролю й справедливо співвідносячи останні з усіма етапами проведення контролю та стадіями контрольних процедур [6]. З іншого боку до виокремлення організаційних засад контролю підходять М.І. Іншин і О.М. Музичук, акцентуючи увагу не стільки на стадіях організації, скільки на складових організаційного забезпечення, відносячи до організаційних засад контролю правове, кадрове, інформаційне, матеріально-технічне, фінансове, документаційне забезпечення; планування; методичну роботу; підготовку та проведення нарад, конференцій та інших масових заходів [7, с. 168-169].

У даному контексті цікавою вважаємо пропозицію і В.І. Опацького стосовно доцільності виокремлення зовнішньоорганізаційних та внутрішньоорганізаційних засади контролю. На думку автора, зовнішньоорганізаційні засади встановлюють загальні принципи державного контролю шляхом закріплення порядку його здійснення в нормативно-правових актах регуляторного характеру, які не уточнюють організаційні засади кожного конкретного етапу контролю, а лише окреслюють його загальні риси. У свою чергу, внутрішньоорганізаційні – включають у себе комплекс заходів з організації діяльності контролюючих суб'єктів під час контролю за конкретним об'єктом контролю [8, с.738-740].

Узагальнюючи вищесказане, пропонуємо під організаційними засадами здійснення контролю за діяльністю органів прокуратури розуміти комплекс внутрішніх і зовнішніх організаційно-правових заходів, які необхідно (і допустимо згідно з законодавством) здійснити для забезпечення реалізації контролю за діяльністю органів прокуратури, досягнення його цілей і високого рівня ефективності. Крім того, вважаємо, що організаційні засади здійснення контролю за діяльністю органів прокуратури прямо співвідносяться з відповідними стадіями організації контролю та потребують удосконалення на кожній із них, враховуючи фактори впливу внутрішнього (відомчого) та зовнішнього (парламентського, президентського, громадського, міжнародного) контролю.

Переходячи до дослідження питання безпосереднього удосконалення організаційних засад здійснення контролю за діяльністю органів прокуратури на зазначених вище стадіях організації даного процесу, варто підтримати точку зору

І.В. Озерського, який справедливо стверджує, що служба в органах прокуратури є «формальною організацією», оскільки характеризується адміністративно-юридичним статусом і залежністю прокурорів і слідчих від визначених у законодавстві та галузевих нормативно-правових актах обов'язків [9, с. 14]. Тобто першочергове значення має удосконалення організаційно-правових засад контролю за діяльністю органів прокуратури, які знаходять своє вираження у відповідній національній законодавчій базі, і їх адаптації до європейських норм і стандартів. Слід відмітити, що організаційні зади контролю регламентуються багатьма законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами, проте в більшості з них дане питання регулюється фрагментарно, передусім в аспектах структурного забезпечення й підконтрольності суб'єктів, фінансового та матеріально-технічного забезпечення тощо. У сфері діяльності органів прокуратури особливу увагу слід звернути на Закон України «Про прокуратуру», проект Закону України «Про прокуратуру», Регламент Генеральної прокуратури України та прокуратур інших рівнів, Наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи і управління в органах прокуратури України» від 26.12.2011 р. № 1гн зі змін. і доп. та ін.

По-перше, важливе значення має організаційна структура органів прокуратури, чітка регламентація підконтрольності суб'єктів контролю, визначення обсягу їх контрольних повноважень і правового статусу в цілому. На сьогодні відповідно до ст. 13 Закону України «Про прокуратуру» систему органів прокуратури становлять: Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні, районні в містах, а також військові прокуратури. У разі необхідності Генеральний прокурор України може створювати спеціалізовані прокуратури на правах обласних, міських, районних та міжрайонних прокуратур. При цьому до військових прокуратур належать Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військові прокуратури регіонів (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури, прирівняні до прокуратур міст і районів [10].

Натомість проектом Закону України «Про прокуратуру» передбачена трьохрівнева система прокуратури України (ст.7): 1) Генеральна прокуратура України; 2) регіональні прокуратури; 3) місцеві прокуратури [11]. На нашу думку, даний крок є позитивним на шляху оптимізації як структури органів прокуратури України, так і відповідно структури суб'єктів внутрішнього контролю за діяльністю органів прокуратури та їх працівників. Крім того, у проекті Закону передбачений окремий розділ, присвячений організаційним засадам діяльності органів прокуратури, а саме Розділ ІІ. Організаційні основи системи прокуратури. Зокрема, ст. 8 визначено, що Генеральна прокуратура України організовує та координує діяльність усіх органів прокуратури з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури; Генеральну прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який має першого заступника та чотирьох заступників; у структурі Генеральної прокуратури України утворюються департаменти та відділи. У свою чергу ст. 10 регламентує організаційні засади функціонування регіональних прокуратур, які очолює керівник регіональної прокуратури – прокурор області, Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, який має першого заступника та чотирьох заступників; у структурі регіональної прокуратури утворюються підрозділи – управління та відділи. Відповідно до ст. 12 у системі прокуратури України діють місцеві прокуратури, які очолює керівник місцевої прокуратури, який має першого заступника та трьох заступників; у структурі місцевої прокуратури в разі необхідності утворюються такі підрозділи, як відділи [11].

Більше того, позитивним моментом з удосконалення організаційно-правових засад контролю за прокуратурою є чітке законодавче визначення в проекті Закону

повноважень не лише Генерального прокурора України, а й прокурорів інших рівнів, а також питання їх підконтрольності. Так, ст. 9 проекту Закону установлює повноваження, у тому числі й контрольні, Генерального прокурора України, ст. 11 – керівника регіональної прокуратури,- ст. 13 – керівника місцевої прокуратури. У той же час згідно зі ст. 17 прокурори здійснюють свої повноваження у межах, визначених законом, і підпорядковуються керівникам виключно в частині виконання письмових наказів адміністративного характеру, пов'язаних з організаційними питаннями діяльності прокурорів та органів прокуратури [11].

Зазначені вище організаційні засади діяльності прокуратури та контролю за нею деталізуються Регламентом відповідної прокуратури. Наприклад, Регламентом Генеральної прокуратури України визначено, що: 1) керівництво Генеральною прокуратурою України та підпорядкованими органами прокуратури здійснює Генеральний прокурор України; 2) його заступники організовують, спрямовують та контролюють роботу структурних підрозділів на закріплених за ними напрямах прокурорсько-слідчої діяльності, приймають рішення управлінського та процесуального характеру з питань, віднесених до їх компетенції; 3) розподіл службових обов'язків між керівництвом Генеральної прокуратури України та взаємозамінність визначаються наказом Генерального прокурора України; 4) начальники структурних підрозділів Генеральної прокуратури України, їх заступники є безпосередніми організаторами роботи у підрозділах;- 5) питання організації роботи з окремих напрямів визначаються у галузевих наказах Генерального прокурора України; 6) розподіл функціональних обов'язків між працівниками структурних підрозділів проводиться їх керівниками за погодженням з начальниками самостійних структурних підрозділів та затверджується відповідними заступниками Генерального прокурора України, а в структурних підрозділах, підпорядкованих Генеральному прокурору України, – їх начальниками. При розподілі враховується теоретична підготовка, практичний досвід, індивідуальні нахили та здібності працівників; 7) робота структурних підрозділів центрального апарату організовується, як правило, за зонально-предметним принципом з використанням спеціалізації працівників, закріплення за ними зон і предметів (тем) як дієвого засобу підвищення ефективності прокурорсько-слідчої діяльності; 8) інші організаційні засади [12].

Як бачимо, вищестоящі органи прокуратури здійснюють контроль за діяльністю нижчестоящих, передусім, шляхом контролю виконання нормативних рішень (нагляду). Особливістю контролю виконання в органах прокуратури є те, що він є відомчим і не поширюється за межі системи органів прокуратури, проте, як слушно підкреслює М.К. Якимчук, його можна додатково розглядати як внутрішньовідомчий у межах одного органу, так і зовнішньовідомчий – такий, що здійснюється керівниками вищестоящих органів щодо нижчестоящих органів [13, с.316]. При цьому варто відмітити, що методи здійснення перевірки виконання є досить різноманітними, включаючи особисте спостереження, заслуховування звітів підлеглих органів на засіданнях вищих органів, особисті доповіді і пояснення підлеглих керівникам, перевірки, ревізії, витребування актів підлеглих органів тощо, про що детальніше йшлося в попередніх розділах дисертаційної роботи.

Досліджуючи шляхи удосконалення організаційних засад контролю за діяльністю органів прокуратури, доцільно відмітити, що ряд кроків вже було здійснено: було проведено суттєву структурну перебудову центрального апарату Генеральної прокуратури та підпорядкованих прокуратур; відбулося значне скорочення управлінських апаратів; оновлено відомчу нормативну базу прокуратури; особлива увага приділялася кадрам, їх ротації; вживалися заходи організаційного характеру щодо боротьби з паперотворчістю, зменшенням бюрократичного тиску апарату на низові ланки та ін. [14]. Проте, незважаючи на проведену роботу з удосконален-

ня організаційних засад контролю, низка проблем залишається невирішеною.

По-перше, реальний зовнішній контроль за діяльністю органів прокуратури передбачений за діяльністю Генерального прокурора України, тобто прокурори нижчих ланок системи органів прокуратури фактично не підлягають президентському та парламентському контролю, який може бути реалізований стосовно них лише через Генерального прокурора України.

По-друге, суттєвим недоліком є відсутність законодавчо передбаченої можливості для регіональних та місцевих органів ініціювати відставку прокурора відповідного рівня шляхом висловлення йому недовіри та ініціювання притягнення його до відповідальності аналогічно до права Верховної Ради висловлювати недовіру Генеральному прокурору України.

По-третє, однією з невирішених проблем організаційно-правової структури прокуратури України є недостатня урегульованість співвідношення міських та районних прокуратур у містах із районним поділом. Як слушно зазначає М.К. Якимчук, статус керівників прокуратур міст із районним поділом залишається нез'ясованим як у теоретичному, так і в нормативному плані [13, с. 302]. Ми вважаємо, що такий стан справ зумовлює зниження продуктивності праці прокурорів, дублювання функцій і повноважень у прокуратурах міст з районним поділом та у районах міст.

По-четверте, на низькому рівні залишається якість організації планування контрольних заходів. У даному контексті цілком погоджуємося з В.М. Плішкіним стосовно того, що планування та контроль не подільні: незаплановані (незапрограмовані) дії не можна контролювати, оскільки завданням контролю є спостереження за правильністю дій, коректуючи відхилення від плану [15, с. 540]. Проте, незважаючи на очевидну вагому роль планування як дієвого засобу досягнення ефективності контролю, на практиці мають місце серйозні недоліки планування контролю за діяльністю органів прокуратури, зокрема, включення до плану контрольних заходів, які виходять за межі предмета, а інколи й об'єкта контролю; передбачення заходів, здійснення яких визначається відомчими наказами; формування планів без урахування необхідності рівномірного навантаження на виконавців; відсутність дієвого контролю за виконанням планів та ін. [16, с. 358].

По-п'яте, удосконалення потребують організаційні засади в аспекті кадрового забезпечення контролю за діяльністю прокуратури. Як справедливо стверджує В.М. Плішкін, саме кадри, а не машини й механізми, не статути та інструкції – основа будь-якої організації. Більшість недоробок і прорахунків у діяльності, на думку автора, є наслідком саме незадовільної роботи з кадрами [15, с. 601]. Аналогічну точку зору розділяє і В.М. Гаращук, акцентуючи увагу на тому, що висококваліфіковані кадри контролерів, навіть при недостатньому запровадженні інших елементів організаційного забезпечення, спроможні виконати поставлене завдання на досить високому рівні, нівелюючи прорахунки та негаразди власним досвідом та професіоналізмом [4, с. 327]. Тому нагальними є реформування системи добору кадрів, у тому числі вимог до кандидатів на посади, завдань для кваліфікаційних іспитів, порядку підвищення кваліфікації, атестації, розробки чітких критеріїв оцінки діяльності та рівня її ефективності, які мають здійснюватися з орієнтацією не на кількісні показники, а на якісні.

По-шосте, проблемним питанням залишається фінансова та матеріально-технічна складова організаційного забезпечення контролю за діяльністю органів прокуратури.

Для вирішення зазначених вище проблем організаційно-правового забезпечення реалізації контрольних заходів прокурорами та слідчими пропонуємо наступні шляхи вдосконалення організаційних засад контролю за діяльністю органів прокуратури України: 1) оптимізація структури органів прокуратури різних рівнів, штатної чисельності їх керівних, оперативних і технічних працівників; 2) наділення органів місцевого самоврядування правом ініціювати звільнення прокурора відповідно-

го рівня із займаної посади, висловлення йому недовіри; 3) ефективний розподіл обов'язків між керівництвом і підлеглими; помірковане балансування наданих повноважень, виконуваних обов'язків і рівня відповідальності прокурорів, слідчих та інших працівників органів прокуратури; 4) наукове обґрунтування розрахунку норм навантаження прокурорів, робочого часу, штатної чисельності працівників органів прокуратури, її можливого збільшення чи зменшення з урахуванням криміногенної обстановки, соціально-політичного становища держави тощо; 5) належне матеріально-технічне, фінансове, інформаційне та методологічне забезпечення, у т.ч. активізація використання автоматизованих технологій, електронних баз даних, впровадження автоматизованої системи обліку і контролю виконуваних рішень і доручень тощо, підготовка методичних рекомендацій, посадових інструкцій та ін.; 6) активне використання методів планування, прогнозування та аналізу в досліджуваній сфері; 7) навчально-виховна робота із кадрами, що здійснюють контроль, тренінги з прийняття ефективних управлінських рішень, налагодження стійких та продуктивних інформаційних зв'язків суб'єктів контролю з підконтрольним об'єктом; 8) вивчення позитивного досвіду роботи як підпорядкованих органів прокуратури, так і зовнішніх структур, а також досвіду відомств та урядів іноземних держав, міжнародних органів та організацій, у т.ч. громадських; 9) розробка критеріїв оцінки ефективності здійснення контролю як в цілому, так і якості виконання контрольних заходів відповідальним суб'єктом контролю; 10) удосконалення нормативного забезпечення організації контролю за діяльністю органів прокуратури та ін.

Отже, системне удосконалення організаційних засад контролю за діяльністю органів прокуратури з урахуванням запропонованих заходів сприятиме підвищенню ефективності не лише контролю за прокуратурою, а й функціонування інституту прокуратури в цілому, що в підсумку позитивно вплине на рівень законності в процесі діяльності правоохоронних органів, ступінь додержання та захисту прав і свобод громадян, інтересів держави.

Література

1. Крегул Ю.І. Поняття і види форм державного управління / Ю.І. Крегул // Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Вид-во «Юрид. думка», 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 2004. – С. 278–280.

2. Фіночко Ф.Д. Поняття форм державного управління / Ф.Д. Фіночко // Адміністративне право України: підручник / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 132–134.

3. Бахрах Д.Н. Администртивное право: учебник / Д.Н. Бахрах. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 368 с.

4. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 413 с.

5. Троханенко І.І Організаційне забезпечення контролю за діяльністю міліції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goal-int.org/organizacijne-zabezpechennya-kontrolyu-za-diyalnistyu-milicii/

6. Пахомов В.В. Окремі питання цивільного контролю за діяльністю міліції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/24720/1/Pahomov.pdf.

7. Цивільний контроль за діяльністю міліції: організаційно-правові питання: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. М.І. Іншина, О.М. Музичука, Р.С. Веприцького. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – 206 с.

8. Опацький В.І. Організаційні засади здійснення державного контролю за діяльністю вищих навчальних закладів України / В.І. Опацький // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 736–741.

9. Озерський І.В. Наукові засади організаційно-правового та психологічного забезпечення діяльності органів прокура-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність організаційних засад контролю за діяльністю органів прокуратури. Охарактеризовано елементи організаційного забезпечення контролю за діяльністю органів прокуратури, визначено основні проблеми у даній сфері, і запропоновано шляхи їх подолання.

тури: монографія / І.В. Озерський. – Полтава: Полтавський літератор, 2010. – 488 с.

10. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. –1991. – № 53. – Ст. 793.

11. Про прокуратуру: Проект Закону України від 05.11.2013 р. № 3541 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48935&pf35401=304580

12. Про затвердження Регламенту Генеральної прокуратури України: Наказ Генерального прокурора України від 12.04.12 № 35 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/iopd.html?_m=publications&_t=rec&id=94103&s=print

SUMMARY

This article explores the nature of organizational principles of control over the activities of the prosecution. The characteristic elements of organizational support control over the activities of the prosecution, the main problem in this area and suggest ways to overcome them.

13. Якимчук М.К. Організаційно-правові основи управління в органах прокуратури України: дис. … доктора юридичних наук / 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. – Чернівці, 2002. – 446 с.

14. Історія прокуратури України. Прокуратура незалежної України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/independent_ukraine.html

15. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / В.М. Плішкін. – К.: НАВСУ, 1999. – 702 с.

16. Музичук О.М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. док. юрид. наук / 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2010. – 481 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ФОРМУВАННЯМИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

ТАЛАЛАЙ Дмитро Володимирович - докторант Національної академії СБ України, кандидат юридичних наук

УДК 351.746.1 + 355.4 (477)

В статье освещены отдельные аспекты организационно-правовых основ деятельности Службы безопасности Украины во взаимодействии с иными воинскими формированиями, созданными в соответствии с законами Украины, в условиях особого периода, проанализировано состояние правового регулирования и выработаны предложения по вопросам усовершенствования соответствующего законодательства.

Ключові слова: Служба безпеки України, інші військові формування, особливий період, територіальна оборона, взаємодія.

Постановка проблеми

Різке зростання кількості суспільно небезпечних протиправних дій, що загрожують основам національної безпеки та громадського порядку, свідчить про потребу у ретельному дослідженні проблематики забезпечення охорони правопорядку та національної безпеки держави.

У системі державних механізмів, які існують для підтримки внутрішньої безпеки, існують сили, що складають сектор безпеки і оборони держави, діяльність яких є однією з найефективніших форм реагування на внутрішні та зовнішні загрози.

Специфіка діяльності цих суб'єктів передбачає їх взаємодію як за структурно-функціональним, так і просторово-часовим принципом, що потребує обґрунтування та знаходження ефективних шляхів удосконалення теоретико-методологічного та нормативно-правового супроводження. У цілому взаємодія цих суб'єктів в умовах особливого періоду постає обов'язковим елементом протидії викликам та загрозам національній безпеці держави.

Питання організаційного та правового забезпечення взаємодії підрозділів Служби безпеки України з іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, через призму даної проблематики набувають виняткового значення. Однак, недостатність цих питань створює певні труднощі для ефективного захисту національних інтересів України в умовах особливого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання розвитку та діяльності правоохоронних органів в системі забезпечення національної безпеки розглядалися в наукових працях таких вчених, як В.Ю. Богдановича, І.О. Кириченко, В.В. Крутова, С.О. Кузніченко, І.І Мусієнко, В.Г. Пилипчука, О.П. Снігерьова та багатьох інших. Разом з тим, окремі питання нормативно-правових засад взаємодії правоохоронних органів набули висвітлення в працях таких вчених, як: В.П. Бірюкова, Ю.В. Дубка, О.Ю. Конєва, О.В. Котляра, В.В. Крикуна, В.А. Лаптія, Д.С. Савочкіна, В.А. Сягровця тощо.

Втім, незважаючи на наявність низки досліджень, у яких з'ясовано окремі аспекти організаційно-правових засад діяльності сил охорони правопорядку, поза

науковим пошуком залишаються питання вдосконалення правого регулювання діяльності Служби безпеки України у взаємодії з іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, в умовах особливого періоду.

Метою статті є аналіз організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України у взаємодії з іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, вироблення пропозицій з питань їх вдосконалення та забезпечення.

Викладення основного матеріалу

Положеннями Конституції України визначено, що найважливішою функцією держави є захист суверенітету і територіальної цілісності. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначається законом [1].

На сучасному етапі розвитку держави відбувається загострення системних кризових явищ у всіх сферах суспільного життя. Подібна ситуація вимагає постійного підвищення організації та оперативності від вищевказаних сил, спрямованих на охорону особистісних та державних інтересів.

Саме тому актуального значення набуває проблематика організаційно-правових засад взаємодії військових формувань та правоохоронних органів держави, що в загальному вигляді відображають взаємну обумовленість і процеси впливу суб'єктів один на одного.

Залучення того чи іншого уповноваженого суб'єкта, передусім, залежить від характеру викликів та загроз національній безпеці. Разом з тим вказані суб'єкти, маючи свій обсяг повноважень, не завжди мають усі необхідні сили та засоби для виконання визначеного законодавством кола завдань у процесі досягнення загальної мети. На нашу думку, це створює об'єктивну передумову необхідності організації взаємодії. Одночасно, кожен суб'єкт такої взаємодії має відносну самостійність та відмінні властивості, в силу того, що виконує завдання власними специфічними засобами та методами.

Саме залежність вирішення завдань одного суб'єкта від діяльності іншого постає об'єктивною умовою взаємодії, а характер виконуваних функцій та взаємна обумовленість функцій діяльності кожного визначають певний діапазон таких зв'язків. В умовах особливого періоду розгляд вказаної проблематики потребує визначення загальних ознак даного явища, суб'єктного складу взаємодії, її рівнів та принципів.

Так, зокрема, відповідно до ст. 13 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, керівництво у сфері оборони та забезпечення громадського порядку і безпеки, у запровадженні заходів правового режиму воєнного стану, здійснюється відповідним військовим командуванням у тісній взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [2].

Крім того, відповідно до ст. 18 цього Закону, в умовах воєнного стану військове командування виконує завдання у тісній взаємодії зі Службою безпеки України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та органами внутрішніх справ, а також може приймати в підпорядкування чи в оперативне підпорядкування інші військові формування або їх з'єднання, військові частини, установи та організації.

При цьому порядок взаємодії військового командування з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади щодо забезпечення додержання правового режиму воєнного стану, захисту безпеки громадян та інтересів держави, а також підпорядкування чи оперативного підпорядкування йому інших утворених відповідно до законів України військових формувань або їх з'єднань, військових частин, установ та організацій визначається Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України [2].

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про оборону України» [3] Генеральний

штаб Збройних Сил України, як головний військовий орган з планування оборони держави, управління застосування Збройних Сил України, координації та контролю за виконання завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, та правоохоронними органами у законодавчо визначених межах, виконує такі функції:

– здійснює стратегічне планування застування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів для оборони держави;

– визначає потреби в особовому складі, озброєнні, військовій техніці, матеріально-технічних, енергетичних, фінансових, інформаційних ресурсах, продовольстві, земельних і водних ділянках, комунікаціях, фондах та майні, необхідних для належного виконання завдань Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, контролює повноту і якість їх отримання;

– здійснює керівництво у сфері оборони та забезпечення громадського порядку в Україні або в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, у межах, визначених відповідним законом;

– організовує стратегічне розгортання Збройних Сил України та інших військових формувань, взаємодію з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади пі час виконання завдань оборони держави;

– здійснює контроль за станом бойової та мобілізаційної готовності і боєздатності органів управління, з'єднань, частин, установ і організацій військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів, призначених для підпорядкування органам військового управління в особливий період для виконання завдань територіальної оборони;

– організовує комплектування Збройних Сил України, інших військових формувань та відповідних правоохоронних органів військовослужбовцями, призов громадян на строкову військову службу, навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, накопичення військовонавчених людських ресурсів та ін.

У свою чергу, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, та правоохоронні органи беруть участь в обороні держави разом із Збройними Силами України (ст. 12 Закону), разом з тим узгоджують з Генеральним штабом Збройних Сил України їх програми розвитку в частині, що стосуються оборони держави, а також плани підготовки їх органів управління, з'єднань і частин, призначених для підпорядкування органам військового управління в особливий період та виконання завдань територіальної оборони; здійснюють під керівництвом Генерального штабу Збройних Сил України планування застосування органів управління, з'єднань і частин, призначених для підпорядкування органам військового управління Збройних Сил України в особливий період та виконання завдань територіальної оборони, надають Генеральному штабу Збройних Сил України необхідну для цієї роботи інформацію; здійснюють разом із Збройними Силами України підготовку та забезпечують готовність до спільних дій з метою оборони, беруть участь у створенні єдиної системи управління та всебічного забезпечення на особливий період; узгоджують з Генеральним штабом оперативно-стратегічні вимоги до озброєння та військової техніки, військово-технічного майна, його якісні та кількісні показники, спільно з Міністерством оборони України розробляють державну програму розвитку озброєння і військової техніки та формують державне оборонне замовлення; забезпечують здійснення відповідних заходів щодо підготовки території України до борони; беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, сприяють забезпеченню правового режиму воєнного стану; сприяють Збройним Силам України у виконанні ними завдань, здійснюють їх пріоритетне забезпечення та інші повноваження у сфері оборони України згідно із законодавством [3].

Відповідно до ч. 5 ст. 18 зазначеного Закону, основні завдання, заходи щодо

підготовки та ведення територіальної оборони, до виконання яких залучаються, у межах повноважень, Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, органи внутрішніх справ та інші відповідні правоохоронні органи визначаються Положенням про територіальну оборону, яке затверджує Президент України [3].

Більшість фахівців відзначає, що спільними завданнями для всіх уповноважених суб'єктів у загальному вигляді постають питання захисту безпеки громадян та інтересів держави.

Аналіз вказаних норм законодавства свідчить, що настання особливого періоду фактично починається з моменту оголошення рішення про мобілізацію чи введення воєнного стану. За таких умов перелік цих завдань, з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації, у тому числі у разі введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, доповнюється питаннями виконання завдань територіальної оборони та забезпечення додержання правового режиму воєнного стану.

Необхідність забезпечення своєчасного та ефективного вирішення вказаних завдань визначає об'єктивну потребу використання сил, засобів та методів діяльності Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України. Міністерства внутрішніх справ України та ін. Звичайно, погоджуючись з думкою багатьох авторів, даний перелік не є вичерпним та потребує окремого наукового дослідження.

Аналіз законодавчих визначень дає можливість виокремити спрямованість на відвернення загроз та забезпечення національної безпеки безпосередньо у разі збройної агресії чи загрози нападу, як головну рису правого режиму воєнного стану. Що ж стосується поняття мобілізації, то її характерною рисою слід визначити спрямованість на виконання підготовчих відповідних заходів різного характеру у мирний час.

Отже, в умовах особливого періоду особливе місце займає питання здійснення завдань територіальної оборони, а необхідність своєчасного та ефективного захисту безпеки громадян та інтересів держави обумовлює актуальність дослідження визначеної проблематики.

Перелік завдань територіальної оборони, як системи загальнодержавних воєнних і спеціальних заходів, передбачає: охорону та захист державного кордону; забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); охорону та оборону важливих об'єктів і комунікацій; боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями; підтримання правового режиму воєнного стану [3].

Відповідно першочерговим завданням територіальної оборони постає охорона та захист державного кордону. Слід зазначити, що захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки й полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Така діяльність здійснюється в межах наданих їм повноважень шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, економічних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів [5].

Враховуючи виняткову значущість даного питання в умовах особливого періоду у ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» закріплено, що на Державну прикордонну службу України, відповідно до визначених законом завдань, покладаються: 1) припинення у взаємодії з відповідними правоохоронними органами збройних конфліктів та

інших провокацій на державному кордоні України; 2) участь у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у відбитті вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав; 3) прийняття у взаємодії з органами внутрішніх справ і органами Служби безпеки України рішень про видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства, затриманих у межах контрольованих прикордонних районів при спробі або після незаконного перетинання державного кордону в Україну, видворення цих осіб; 4) здійснення самостійно або у взаємодії з органами внутрішніх справ і органами Служби безпеки України в межах контрольованих прикордонних районів контролю за дотриманням іноземцями та особами без громадянства, а також біженцями, особами, які потребують додаткового захисту, та особами, яким надано притулок в Україні, установлених правил перебування на її території; 5) участь у межах своєї компетенції у взаємодії з органами Служби безпеки України, органами внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами у боротьбі з тероризмом і виконанні інших покладених на них завдань; 6) взаємодія під час охорони державного кордону України з відповідними органами іноземних держав у порядку, який установлюється міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 7) участь у виконанні заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на додержання правового режиму воєнного і надзвичайного стану [4].

Організація взаємодії з питань виконання різнопланових завдань територіальної оборони, обумовлених різними функціями, видами та формами службово-бойової діяльності, в умовах сьогодення ускладнена існуючими повноваженнями відповідних суб'єктів, які, на наш погляд, не в повній мірі дозволяють забезпечити відсіч збройної агресії проти України.

На думку автора, внесення змін до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» щодо виокремлення як окремої її функції –припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетину державного кордону України, дозволить створити умови для підвищення рівня взаємодії вказаних суб'єктів при виконанні завдань в особливий період.

Аналіз оперативної обстановки засвідчує, що особливої актуальності набувають питання боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями. Виконання вказаних завдань в особливий період передбачає використання сил і засобів взаємодії прикордонних загонів, військових оперативних командувань Збройних Сил України, органів внутрішніх справ, Національної гвардії України, Служби безпеки України. Взаємодія вказаних суб'єктів, перш за все, з урахуванням їх компетенції, зорієнтована на попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм такої діяльності.

Так, зокрема, відповідно до ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» [6], завданнями підрозділів Служби безпеки визначено здійснення контррозвідувальних заходів з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України; виявлення, припинення та розкриття відповідних кримінальних правопорушень, проведення їх досудового розслідування; розшук осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням означених кримінальних правопорушень; подавати наявні сили і засоби правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальним правопорушень; сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону.

Розвиток форм та методів підривної діяльності проти України, яким переважно притаманний прихований актуалізує необхідність надання пріоритету запобіжним заходам та попереджувальним стратегіям, що відповідає Концепції реформування

Служби безпеки України [7] як складової сектору безпеки і оборони держави. Саме це відзначає провідну роль контррозвідувальної складової діяльності Служби безпеки, адже саме вона спрямована на протидію розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України.

Законодавством визначено, що у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає введення особливого правового режиму – воєнного стану [2]. Ведення воєнного стану зорієнтовано на створення умов для здійснення, в першу чергу, органами державної влади та військовими командуваннями, у тому числі утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, наданих їм повноважень за наявності вищевказаних загроз.

Відповідно, на нашу думку, введення вказаного правового режиму повинно забезпечувати виконання завдань територіальної оборони, однак прихований характер проявів підривної діяльності та збройної агресії постає суттєвою перешкодою для використання наявних можливостей, сил та засобів.

Досвід практичної діяльності військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також правоохоронних органів в особливих умовах свідчить про необхідність законодавчого розширення переліку випадків, у яких дозволяється застосовування і використання зброї та бойової техніку в мирний час.

Автор дотримується точки зору про важливість питання внесення відповідних змін до положень статті ст. 1-1 Закону України «Про Збройні Сили України» [8], в частині доповнення її змісту нормою, що надасть право на застосування зброї та бойової техніки в мирний час у разі необхідності виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних операцій, організованих груп та злочинних організацій, участі у затриманні осіб, а також для знешкодження осіб у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю мирного населення.

Крім того, законодавчо визначений перелік завдань Служби безпеки України не має чіткого посилання на участь у заходах з питань виконання завдань територіальної оборони. На наш погляд, вищевикладене необхідно розглядати через призму недоліків організаційно-правових засад виконання загальнодержавних воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються в особливий період, відповідно положення Закону України «Про Службу безпеки України» та Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» потребують внесення відповідних змін.

Приклад законодавчого закріплення виконання завдань територіальної оборони як однієї з основних функцій новоствореного військового формування з правоохоронними функціями – Національної гвардії України [9], на наш погляд, свідчить про важливість вищевказаного положення як однієї з організаційно-правових засад взаємодії правоохоронних органів в особливий період.

На наш погляд, організація виконання завдань територіальної оборони, у тому числі забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил), а також охорона і оборона важливих об'єктів і комунікацій та підтримання правового режиму воєнного стану, передбачає організацію проведення таких заходів, як:

1) відбиття збройного вторгнення противника або припинення збройного конфлікту та збройних провокацій;

2) припинення вторгнення на територію України диверсійно-розвідувальних, терористичних, екстремістських, злочинних та інших збройних формувань;

3) пошук та ліквідація диверсійно-розвідувальних, терористичних, екстремістських, злочинних та інших збройних формувань на території України;

4) попередження та припинення діяльності диверсійно-розвідувальних, терористичних, екстремістських, злочинних та

інших збройних формувань у межах території України.

Отже, виконання завдань територіальної оборони передбачає розв'язання широкого кола питань, вирішення яких потребує комплексного використання сил та засобів військових формувань і правоохоронних органів. Безперечно, виконання відповідних заходів вимагає організації належного рівня взаємодії та забезпечення повного використання їх можливостей.

Вважаємо, що в особливий період для Служби безпеки України успішність виконання спільних завдань забезпечується підтримкою постійної та тісної взаємодії, в першу чергу, з Міністерством оборони України та органами військового управління і командування, Державною прикордонною службою України, Національною гвардією України, Міністерством внутрішніх справ України й чітким узгодженням з ними окремих спеціальних заходів.

Основоположними принципами такої взаємодії постають законність, системність, плановість та розподіл компетенції. При цьому її напрямами слід виокремити стратегічний, на якому організується реалізація державної політики у сфері оборони України та забезпечення державної безпеки, що включає протидію розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, у тому числі організацій, окремих груп та осіб на інтереси України, усунення причин і умов їх існування, удосконалення правової бази в цій сфері; тактичний, на якому здійснюється попередження, виявлення, запобігання і припинення діяльності іноземних спеціальних служб, організованих злочинних груп, злочинних організацій, а також попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Висновки

Таким чином, організація взаємодії Служби безпеки України з іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, передбачає здійснення спільних, узгоджених по цілях, а також методах і засобах їх досягнення, дій по створенню сприятливих умов для захисту безпеки громадян та інтересів держави.

В умовах особливого періоду спільність загальних цілей та побудова спільної діяльності на підставі нормативно-правових актів визначають її об'єктивних характер.

Крім того, спільна сумісна комплексна діяльність усіх взаємодіючих суб'єктів, заснована на законах та підзаконних нормативно-правових актах, яка здійснюється в межах компетенції в певних формах з метою виконання спільних завдань; потреба у залученні та використанні окремих сил, засобів та методів вказаних суб'єктів для досягнення спільних завдань; спільність об'єкта організації взаємодії визначають найбільш важливі ознаки взаємодії Служби безпеки України з іншими військовими формуваннями.

Однак, рівень взаємодії ще не набув системності, а практика застосування різнорідних сил має фрагментарний та розрізнений характер. Саме тому питання вдосконалення організації взаємодії вимагають чіткого законодавчого врегулювання.

На підставі викладеного вважаємо, що забезпечення організації взаємодії Служби безпеки України з іншими військовими, утвореними відповідно до законів України, залежить від єдиного розуміння задуму, змісту завдань і шляхів їх виконання, узгодженості основоположних нормативно-правових актів у цій сфері та контролем за виконанням їх вимог.

Література

1. Конституція України: Закон від 28 червн. 1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72. – Ст. 15.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон від 06 квітн. 2000 р. № 1647-III // Офіційний вісник України. – 2000. – - № 17. – Ст. 26.

3. Про оборону України: Закон від 06 грудн. 1991 р. № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – - Ст. 106.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено окремі аспекти організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України у взаємодії з іншими військовим формуваннями, утвореними, відповідно до законів України, в умовах особливого періоду, проаналізовано стан правого регулювання та вироблено пропозиції з питань вдосконалення відповідного законодавства.

SUMMARY

The research article highlights some aspects organizational and legal environment of the Security Service of Ukraine activities in cooperation with other military formations (that were established and operate in accordance with the current legislation of Ukraine) under conditions of war. The author conducted the analysis of current legal environment and drafted a number of suggestions for the legislation improvement.

4. Про Державну прикордонну службу України: Закон від 03 квітн. 2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.

5. Про державний кордон України: Закон від 04 листоп. 1991 р. № 1777-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

6 Про Службу безпеки України: Закон від 25 березн. 1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №27. – Ст. 382.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про Конференцію реформування Служби безпеки України»: Указ Президента України від 20 березн. 2008 р. № 249/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 12.

8. Про Збройні Сили України: Закон від 06 грудн. 1991 р. № 1934-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 108.

9. Про Національну гвардію України: Закон від 13 березн. 2014 р. № 876-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17. – Ст. 1216.

ПРОБЛЕМА ДОСТАТНОСТІ ТА ПОВНОТИ КВАЛІФІКАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВИМОГ, ЩО ВИСУВАЮТЬСЯ ДО КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

ШПЕНОВ Дмитро Юрійович - кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.962:342

В статье определены виды и группы квалификационно-правовых требований к кандидатам на должность судьи суда общей юрисдикции в Украине; охарактеризованы квалификационно-правовые требования к кандидату на должность судьи, определенные в законодательстве Украины и международных актах; проанализированы квалификационно-правовые требования к кандидату на должность судьи на предмет полноты и достаточности их правового регулирования.

Ключові слова: правосуддя, судова влада, кандидат на посаду судді, добір кандидатів, кваліфікаційні вимоги, служба суддів, судді.

Постановка проблеми

Формування професійного та компетентного суддівського корпусу, на який покладається важлива функція щодо здійснення правосуддя, розпочинається з процедури добору кандидатів на посаду судді. Вже на цьому етапі закладаються основи об'єктивності, неупередженості, справедливості майбутніх судових рішень. Тому вкрай важливим практичним питанням є чітке та повне законодавче визначення кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді, оскільки це сприяє відбору саме тих претендентів, які можуть стати майбутніми висококопрофесійними суддями, які володіють необхідними для цього знаннями та якостями. Однак, у сучасних умовах вряд чи можна вести мову про повноту та достатність закріплених чинним законодавством кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді загальної юрисдикції, оскільки і досі залишаються неврахованими деякі міжнародні стандарти та вимоги до особи, яка потенційно може претендувати на посаду судді. Таким чином, виникає потреба в дослідженні питання кваліфікаційно-правових вимог, які висуваються до кандидатів на посаду судді, та у вироблені рекомендацій щодо внесення змін та доповнень до положень законодавства в цій сфері.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені проблемі достатності та повноти кваліфікаційно-правових вимог, що висуваються до кандидатів на посаду суддів за законодавством України, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти кваліфікаційно-правових вимог, що висуваються до кандидатів на посаду суддів за законодавством України, досліджували такі вчені, як В. Д. Бринцев, С. Д. Гусарєв, К. Ф. Гуценко, М. К. Закурін, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, Б. О. Прокопенко, О. В. Старчук, О. В. Стовба, В. Е. Теліпко та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі достатності та повноти кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді з урахуванням сучасного стану законодавчого регулювання, що ще раз під-

креслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є з'ясування повноти та достатності кваліфікаційно-правових вимог, що висуваються до кандидатів на посаду суддів за законодавством України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити види кваліфікаційно-правових вимог до кандидатів на посаду суддів за законодавством України та відповідно до міжнародних стандартів; охарактеризувати кожну з цих вимог; зробити висновок щодо повноти та достатності законодавчого регулювання кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді.

Виклад основного матеріалу

Переважна більшість науковців сходиться на тому, що формування інституту кандидата на посаду судді супроводжувалось посиленням обґрунтованих наукою та практикою кваліфікаційних вимог до нього [1,- с. 22; 2 та інші]. Погоджуючись з даною точкою зору, слід зазначити, що вагоме значення має також повне та вичерпне закріплення кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді, а також визначення ефективної процедури перевірки їх відповідності цим вимогам.

При цьому, у науковій літературі неодноразово наголошувалось на тому, що найбільш ефективними в контексті підвищення рівня професійності суддівського корпусу можуть бути заходи, спрямовані на підвищення престижу посади судді і водночас – на посилення вимог до професійного і морального рівня кандидатів на посаду судді і самих суддів. Крім того, зазначається, що необхідно зробити більш прозорим процес, що передує призначенню судді на посаду Президентом чи парламентом, а також підвищити відповідальність суддів за поведінку, що є несумісною з їх високим статусом [2].

На міжнародному рівні вимоги до кандидатів на посаду судді та процедура проведення добору кандидатів в 1998 році була визначена Європейською хартією про статус суддів. Відповідно до цього міжнародного документу правила відбору та призначення на посаду суддів незалежним органом або комісією вимагають здійснення відбору на основі здатності кандидатів вільно і неупереджено оцінювати справи, які передаються на їхній розгляд, та застосовувати закон із повагою до гідності людини. Кандидату не може бути відмовлено у посаді виключно на підставі статі, етнічного чи соціального походження чи то на підставі його філософських або політичних поглядів, чи релігійних переконань [3]. Б.О. Прокопенко виділив чотири групи кваліфікаційних вимог, визначених міжнародно-правовими актами: 1) неможливість формулювання корпусу професійних суддів з будь-якою дискримінацією самовираження особи (винятком є належність до громадянства держави); 2) існування спеціального органу державної влади, який приймає рішення щодо добору кандидатів на посаду судді; 3) більшість членів цього органу повинна бути вже працюючими професійними суддями; 4) високий рівень правової культури, правової свідомості кандидата на посаду судді та ін. [4, с. 357].

У національному законодавстві вимоги до кандидата на посаду судді закріплені в ст. 127 Конституції [5] та ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6]. До сформульованих в цих статтях вимог належать: 1) вимоги щодо громадянства (кандидатом на посаду судді може бути тільки громадянин України); 2) вимоги щодо мінімального віку (не молодше двадцяти п'яти років, але не визначено максимальний вік); 3) вимоги щодо освіти (на посаду судді може претендувати лише особа, яка має вищу юридичну освіту, під якою розуміється освіта, здобута в Україні або у визначеному порядку в інших державах за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра); 4) вимоги щодо стажу роботи в галузі права, який повинен складати не менше трьох років. При цьому стажем роботи у галузі права визнається робота за спеціальністю після здобуття вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста; 5) вимоги щодо мінімального періоду проживання кандидата на території України, який складає десять років; 6) вимоги щодо володіння державною мовою.

Ці вимоги прямо та в позитивній формі сформульовані в ч. 1 ст. 64 Закону. В ч. 2 цієї ж статті містяться вимоги, сформульовані у формі заборони (визначено, хто не може бути рекомендований на посаду судді). До них належать: 1) вимога щодо повної дієздатності кандидата; 2) вимога щодо психічного здоров'я та відсутності захворювань, що перешкоджають виконанню функцій судді; 3) вимога щодо відсутності не знятої чи непогашеної судимості. Системний аналіз інших статей Закону «Про судоустрій і статус суддів» [5], зокрема, ст.ст. 67, 69, 70 та деяких інших, показує, що додатковими вимогами до кандидатів на посаду судді є: 1) проходження спеціальної підготовки кандидата на посаду судді в Національній школі суддів України; 2) належний рівень теоретичних знань та готовність здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду; 3) наявність необхідних особистих та моральних якостей.

Таким чином, першою проблемою, яка звертає на себе увагу, є розрізненість норм, що визначають кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду судді. Вважаємо, що всі ці вимоги повинні бути зосереджені в одній єдиній статті 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Означені вище вимоги є загальними для всіх суддів судів загальної юрисдикції. При цьому, вимоги стосовно віку та стажу можуть підвищуватись у залежності від рівня суду, на заміщення посади в якому проводиться конкурс. Крім того, виникає нова вимога – наявність стажу роботи на посаді судді. Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 39 Закону «Про судоустрій і статус суддів» суддею Верховного Суду України може бути призначено особу, яка має стаж роботи на посаді судді не менше п'ятнадцяти років або суддя Конституційного Суду України [5].

Окремими статтями Закону «Про судоустрій і статус суддів» визначено процедуру перевірки відповідності кандидата на посаду судді кваліфікаційним вимогам, що до нього висуваються. Детальний аналіз ст.ст. 67-71 Закону дозволяє зробити висновок, що механізм такої перевірки включає:

1) вивчення та перевірку документів, поданих кандидатом на посаду судді, які підтверджують освіту, стаж роботи у галузі права, громадянство, стан здоров'я. Для цього кандидатом до Вищої кваліфікаційної комісії подаються документи, перелік яких визначений ст. 67 Закону «Про судоустрій і статус суддів». В особливому порядку проводиться психіатрична перевірка. Так, - М. К. Закурін зазначає, що кандидат на посаду судді проходить психіатричну перевірку на придатність здійснювати судочинство, так як це забезпечується в правоохоронних органах (Міністерстві внутрішніх справ, Прокуратурі, Службі безпеки України та ін.), так як суддя із скритими психічними відхилення становить підвищену небезпеку для суспільства [7, с. 28]. У переліку документів, які подаються кандидатом на посаду судді, зазначається медичний висновок про стан здоров'я кандидата, який видається у порядку та формі, визначеній в Наказі Міністерства охорони здоров'я України від 30 липня 2012 року №578 «Про порядок проведення медичного огляду та спеціальної перевірки особи, яка претендує на зайняття посади, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування» [8];

2) збір та обробка додаткової інформації про кандидата на посаду судді за попередньою його згодою відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» [9] з метою перевірки достовірності поданих кандидатом документів. Збір інформації здійснюється за запитами Вищої кваліфікаційної комісії до відповідних компетентних органів. Обробка інформації полягає у її аналізі, співставленні з поданими документами тощо;

3) тестування кандидатів на посаду судді з метою перевірки рівня загальних теоретичних знань. Таке тестування проводиться анонімно;

4) проходження кандидатом на посаду судді спеціальної підготовки в Національній школі суддів. Така підготовка проводиться відповідно до Положення про порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 12 лютого 2013 р. № 5/зп-13 [10];

5) проведення кваліфікаційного іспиту кандидата на посаду судді, який пройшов

спеціальну підготовку в Національній школі суддів. Даний іспит проводиться відповідно до ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Положення про порядок і методику оцінювання результатів спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затвердженим ректором Національної школи суддів України 13 лютого 2013 року та погодженим рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 12 лютого 2013 р.--№ 6/зп-13 [11]. Кваліфікаційний іспит полягає у проведенні тестування та виконанні практичного завдання. Тільки за результатами складання кваліфікаційного іспиту кандидат на посаду судді може бути зарахований Вищою кваліфікаційною комісією до резерву на заміщення вакантних посад суддів і згодом взяти участь у конкурсі.

Таким чином, представлений механізм перевірки кандидата на посаду судді не в повній мірі забезпечує потреби перевірки всієї інформації та фактичних даних стосовно кандидата на посаду судді. Зокрема, це стосується перевірки наявності або відсутності у кандидатів необхідних ділових та моральних якостей. Перелік останніх взагалі не наводиться на законодавчому рівні.

Слід погодитись з думкою Б. О. Прокопенка про те, що важливим елементом добору кандидатів для формування високопрофесійного корпусу суддів є встановлення належного рівня моральних та особистих якостей, яким має відповідати потенційний суддя [12, с. 197]. І. Є. Марочкін справедливо зазначає, що повинні бути нормативно визначені та обґрунтовані з позицій системного підходу ті якості, якими зобов'язаний володіти претендент на заняття суддівської посади. Цей перелік складатиме зміст соціопсихограми судді, розробленої на основі аналізу змісту суддівської діяльності. Автор вважає, що такий напрям повинен дістати своє нормативне закріплення з подальшою реалізацією у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [13, с. 32]. Отже, пропонується в законодавстві чітко визначити перелік моральних та особистих якостей, якими повинен володіти кандидат на посаду судді. Одним із способів перевірки наявності таких якостей, за пропозицією І. Є. Марочкіна, може стати побудова соціопсихограми судді та її співставлення з соціопсихограмою кандидата на цю посаду. - Б. О. Прокопенко також зазначив, що одним із важливих елементів визначення моральних та особистих якостей кандидата на посаду судді могла б стати співбесіда. Законопроект про необхідні зміни щодо проведення співбесіди подавався до Верховної Ради України, але був відкликаний [4, с. 357].

Крім зазначених вище прогалин, слід також звернути увагу на відсутність такої вимоги і, відповідно, механізму її перевірки, як високий рівень правової культури та правової свідомості кандидата на посаду судді (відповідно до Європейської хартії про статус суддів [3]). Це є суттєвим недоліком національного законодавства, оскільки євроінтеграція, яка триває в державі, передбачає приведення законодавства України у відповідність до європейських стандартів.

Таким чином, проведений аналіз показує, що кваліфікаційно-правові вимоги до кандидата на посаду судді, визначені в чинному законодавстві України, не цілком відповідають принципам повноти та достатності. Такий висновок обумовлений тим, що по-перше, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» відсутня стаття, у якій комплексно визнаються кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду судді з урахуванням міжнародних документів, а по-друге, відсутній дієвий механізм перевірки всіх цих вимог. Подальша робота щодо удосконалення законодавства в сфері регулювання добору кандидатів на посаду судді має здійснюватись у напрямку розробки вичерпного переліку кваліфікаційних вимог, що ставляться до кандидата на посаду судді, а також методики та порядку перевірки рівня правової культури та правосвідомості судді, його моральних та особистих якостей.

Література

1. Отрода Н.С. Добір кандидатів на посаду судді вперше: позитивний досвід та практичні аспекти. // Н.С. Отрода // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2012. – № 1. – С. 20-21.

2. Куйбіда Р.О. Добір суддів: вибори чи призначення // Юридичний вісник України. – 2006. – №30 (578) / [Елек-

АНОТАЦІЯ

У статті визначено групи та види кваліфікаційно-правових вимог до кандидатів на посаду судді суду загальної юрисдикції в Україні; охарактеризовано кваліфікаційно-правові вимоги до кандидата на посаду судді, визначені в законодавстві України та міжнародних актах; проаналізовано кваліфікаційно-правові вимоги до кандидата на посаду судді на предмет повноти та достатності їх правового регулювання.

SUMMARY

The paper defined the concept of qualification and legal requirements for judicial candidates in Ukraine; characterized qualification and legal requirements for a candidate is defined in the legislation of Ukraine and international instruments; analyzed qualification and legal requirements of a candidate in terms of completeness and adequacy of regulation.

тронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/laworganisandstatussuddiv/1111-selection-of-judges-appointment-or-election-ua.html

3. Европейская хартия о статусе судей: Международный документ от 10 июля 1998 года // Российская юстиция. – 1999. – № 7. – С. 2–4.

4. Прокопенко Б. О. Міжнародні стандарти добору кандидатів на посаду судді / Б.О. Прокопенко // Часопис Київського університету права. – 2013. – №1. – С. 356-359.

5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.

7. Закурін М. К. Призначення судді господарського суду на посаду вперше: здобутки і проблеми / М. К. Закурін. // Вісник господарського судочинства – 2012. –- № 6/2011. – С.26-29.

8. Про порядок проведення медичного огляду та спеціальної перевірки особи, яка претендує на зайняття посади, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 30.07.2012 № 578 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1405-12/paran20#n20

9. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

10. Про затвердження Положення про порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді: Рішення Вищої кваліфікаційної комісії від 12 лютого 2013 року № 5/зп-13 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nsj.gov.ua/about/structure/study1/

11. Про затвердження Положення про порядок і методику оцінювання результатів спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді: Рішення т.в.о. Ректора Національної школи суддів від 12 лютого 2013 р.- № 6/зп-13 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nsj.gov.ua/files/1371216250

12. Прокопенко Б.О. Проблемні аспекти визначення належного рівня особистих та моральних якостей кандидата на посаду судді / Б.О. Прокопенко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1 (13). – С. 188-201.

13. Марочкін І.Є. Становлення інституту кандидата на посаду судді в Україні // І.Є.Марочкін, В. Комаров // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2011. – № 1. – С. 32-33.

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

АНДРЕНКО Світлана Олександрівна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9 (477)

В статье осуществлен историко-правовой анализ кадрового обеспечения органов внутренних дел Украины. Выделены и охарактеризованы основные значимые исторические этапы становления и развития кадрового обеспечения органов внутренних дел Украины, их положительные и отрицательные моменты.

Ключові слова: історико-правовий аналіз, кадрове забезпечення, органи внутрішніх справ.

Сучасні євроінтеграційні процеси в Україні та необхідність імплементації європейських і міжнародних стандартів в українське правове поле вимагають швидкої адаптації організаційно-правових засад діяльності провідних державних інститутів, у тому числі й органів внутрішніх справ, до відповідних динамічних змін. Основою удосконалення організаційно-правових засад діяльності органів внутрішніх справ справедливо є кадрове забезпечення, до якого, у свою чергу, висуваються якісно нові вимоги як щодо професійно-кваліфікаційних якостей, дисципліни й відповідальності персоналу, так і стосовно процесу управління ним.

Не можна не погодитися із Н.П. Матюхіною, яка слушно зазначає, що з плином часу багато чого змінилося у підходах до відбору кадрів, методах та засобах роботи з ними, лозунгах, які супроводжували цей процес, хоча деякі із них продовжують бути актуальними. Зокрема, славнозвісний лозунг «Кадри вирішують все!» і сьогодні звучить сучасно, відображаючи загальне ставлення до цієї проблеми та її значущість [1, с.41]. На наш погляд, об'єктивна оцінка та помірковане врахування минулого досвіду, його позитивних і негативних моментів, національної специфіки та правового підґрунтя функціонування органів внутрішніх справ, його сильних і слабких сторін на різних етапах реформи кадрового забезпечення сприятимуть підвищенню ефективності здійснюваних заходів із удосконалення кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України в майбутньому. Тому актуальним є історико-правовий аналіз кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України.

Історичні аспекти кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України були предметом дослідження М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, В.С. Гуславського, Є.В. Додіна, А.М Клочка, Ю.Ф. Кравченка, Н.П. Матюхіної, В.Ф. Опришка, В.М. Плішкіна, О.Н. Ярмиша та інших науковців. Проте новітні політико-правові та соціально-економічні умови функціонування органів внутрішніх справ України й висунуті європейською спільнотою вимоги щодо реформування даного державного інституту обумовлюють необхідність комплексного історико-правового аналізу кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України як передумови підвищення ефективності сучасних реформ у даній сфері.

Отже, метою статті є комплексне історико-правове дослідження кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України.

Слід відмітити, що перші звернення до проблематики кадрового забезпечення знаходять своє відображення ще в працях Аристотеля, Платона, Конфуція, Цицерона, Ф. Аквінського, М. Монтеск'є, А. Шопенгауера, Дж. Локка, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо та інших відомих філософів, ідеї вчень яких були покладені в основу державного управління й кадрової політики держав світу на різних історичних етапах суспільного розвитку. У той же час у сучасній історії кадрового забезпечення, зокрема, органів внутрішніх справ України визначальне значення, на нашу думку, мають передусім події та реформи радянської доби й за часів незалежності України, які закріплені відповідними нормативно-правовими актами та висвітлені в дослідженнях багатьох науковців [1-7]. Зупинимося детальніше на даних історичних передумовах розвитку кадрового забезпечення органів внутрішніх справ в Україні.

Так, Д.В. Галкін, досліджуючи особливості організаційно-структурної побудови міліції УРСР, стверджує, що в початковий період після проголошення УРСР стрункої системи органів охорони правопорядку на українській території, що контролювалася більшовиками, ще не існувало. Проте, за прикладом радянської Росії (Постанова НКВС РРФСР «Про робітничу міліцію» від 28 жовтня 1917 р.) було створено міліцію, яка перебувала цілковито у віданні рад робітничих і солдатських депутатів і в УРСР. Будівництво міліції здійснювалося під безпосереднім керівництвом центральних та місцевих органів КП(б)У переважно радами, військово-революційними комітетами, відділами боротьби з контрреволюцією при місцевих комітетах незаможних селян. Крім того, 9 лютого 1919 р. був опублікований Декрет Раднаркому УРСР «Про організацію міліції», що юридично закріпив створення в Україні органу охорони громадського порядку, який мав визначену структуру та централізоване керівництво. Як наслідок зазначених вище подій, 14 вересня 1920 р. Рада Народних Комісарів України затвердила Положення «Про робітничо-селянську міліцію» [8, с.8].

Важливо відмітити й те, що відповідно до Постанови Ради Робітничо-селянської оборони України «Про мілітаризацію міліції» від 30 липня 1919 р. міліція переводилася на військове забезпечення й відряджала до відділів управління виконкомів. При цьому НКВС зобов'язувався тримати 1/3 міліціонерів і 1/5 командного складу в діючій армії, вводилося навчання військовому мистецтву й дисципліні [8, с.10]. Тобто окремим періодом у розвитку кадрового забезпечення органів внутрішніх справ УРСР можна назвати етап мілітаризації (воєнізації), який обумовив відповідну реструктуризацію міліції із запровадженням військово-стройових частин із метою зростання мобільності та дисциплінованості.

Варто звернути увагу, що в травні 1919 року в складі Міністерства внутрішніх справ було утворено Департамент загальних справ, у складі якого вперше розпочав свою діяльність Відділ персонального складу, який займався призначенням, звільненням, нагородами та пенсіями особового складу [9]. Відповідні зміни в кадровому забезпеченні органів внутрішніх справ УРСР були передбачені й Постановою Раднаркому УРСР від 5 квітня 1921 р. «Про реорганізацію міліції й покращення становища її працівників». Так, у Харкові, Полтаві, Одесі й Катеринославі були започатковані курси з підготовки міліціонерів, спостерігалося збільшення командного та адміністративного складу міліції. Проте, погоджуємося з Д.В. Галкіним стосовно того, що етап мілітаризації в цілому негативно вплинув на рівень кадрового забезпечення органів внутрішніх справ, оскільки відбувався витік фахівців, скорочення штатів, працівники не справлялися в повній мірі з покладеними на них численними обов'язками через широку сферу діяльності міліції УРСР (починаючи з боротьби з бандитизмом і закінчуючи реєстрацією громадян), і їх діяльність була неефективною [8, с.11].

Варто відмітити й те, що Постановою ВУЦВК від 22 березня 1922 р. «Про скасування Всеукраїнської Надзвичайної Комісії й про організацію Держполітуправління» була скасована Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією й посадовими злочинами, і створено Державне політичне Управління при

Народному комісаріаті внутрішніх справ. Як наслідок, відбулося скорочення міліцейського апарату й звуження сфери її діяльності, що вважаємо позитивним моментом у контексті оптимізації та спеціалізації діяльності даного державного інституту. Крім того, у 1922 р. для політичної освіти кадрів були створені політінспекції, окружні курси по підготовці молодшого комскладу й харківські курси вищого комскладу об'єднуються в Школу старшого комскладу міліції УРСР.

Наступним важливим історичним етапом розвитку кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України, на наш погляд, є період нової економічної політики (НЕПу, з 1921 р.) і адміністративно-територіальної реформи УРСР 1923-1925 рр., що передбачала кардинальну структурну перебудову органів внутрішніх справ зі схеми «головне управління – губернські управління – окружні управління – районні управління» на схему трьохрівневого управління «головне управління – окружні управління – районні управління» [8, с.12]. Даними реформами запроваджувався новий принцип кадрового розподілу згідно формули: 1 працівник міліції на 1000 осіб цивільного населення, передбачаючи скорочення чисельності міліції більше, ніж у 2 рази. Суттєвим кроком стало й прийняття 12 грудня 1923 р. Дисциплінарного статуту міліції, 1 грудня 1923 р. – Правил проходження служби в робітничо-селянській червоній міліції й карному розшуку.

Значні наслідки в становленні органів внутрішніх справ України та їх кадрового забезпечення відіграв й подальший перехід на двоступеневу систему управління зі скасуванням Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР і переведення міліції в підпорядкування Державного політичного управління, передбачені низкою законодавчих документів. Так, 10 листопада 1926 р. було прийнято нове Положення про робітничо-селянську міліцію УРСР. Відповідно до постанови від 28 грудня 1930 р. Народний комісаріат внутрішніх справ скасовувався, всі його структурні підрозділи, крім відділів, ліквідовувалися. При РНК УРСР було засновано Головне управління міліції й карного розшуку. 25 травня 1931 р. РНК СРСР було затверджено перше загальносоюзне Положення про робітничо-селянську міліцію, що діяло до 1962 р. [8, с.12]. У свою чергу, Постановою колегії НКВС УРСР від 21 травня 1930 року було організовано Сектор «кадрів підготовки, добору, обліку та планового розподілу кваліфікованих кадрів у галузі комунального господарства, по лінії адміністративно-міліційних та виправних органів» [9].

Історично значущим етапом у діяльності органів внутрішніх справ України та їх кадрового забезпечення був і період Великої вітчизняної війни (1941–1945 рр.), оскільки з початком Великої Вітчизняної війни виникла негайна потреба перебудови всього життя країни на військовий лад. Вже у перший день війни було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан», яким встановлювалося, що у місцевостях, оголошених на воєнному стані, всі функції органів державної влади в галузі оборони, забезпечення громадського порядку і державної безпеки належать військовим радам фронтів, армій, військових округ, а там, де немає військових рад – вищому командуванню військових з'єднань. У відповідності з цим Указом органи внутрішніх справ у місцевостях, оголошених на воєнному стані, переходили у підпорядкування військового командування [10, с.213].

Цілком погоджуємося з П. Михайленком та В. Довбнею стосовно того, що розв'язана фашистською Німеччиною війна поставила перед органами міліції нові завдання, пов'язані безпосередньо з охороною країни, зміцненням тилу і сприянням фронту. Значно розширилось коло обов'язків органів міліції. [11]. За умов воєнного стану значно підвищилися рівень злочинності й відповідно вимоги до працівників органів внутрішніх справ щодо розкриття злочинів, скоєних під час окупації. Проте, однією з проблем на той час був суттєвий дефіцит власних кваліфікованих кадрів, через що в 1944 році на роботу до української міліції НКВС СРСР було направлено з інших республік 2412 міліціонерів. Із числа місцевого населення в органи НКВС і міліції УРСР було прийнято 24 919 осіб, з яких 7399 – жінок та 5921 – колишніх партизанів. Крім того, дуже низьким виявився освітній рівень новоприйня-

тих співробітників міліції: спецпідготовку мали лише 7,6%, військову освіту – 3,1%, а середню загальну освіту – 10,6%. Подібна ситуація пояснювалася тим, що внаслідок продовження війни командирські кадри та переважна кількість досвідчених працівників міліції були необхідні на фронті [11].

Особливо важливим у діяльності органів внутрішніх справ був післявоєнний період, який характеризувався такими негативними соціальними явищами, як економічні труднощі, масова міграція населення, доступність зброї, жебрацтво, дитяча безпритульність, а також відбувалося стрімке зростання на цьому фоні карної злочинності, яка набувала загрозливого для держави характеру [12, с.3]. На той час органи міліції перебували в повній залежності і під постійним контролем правлячої партії, а весь керівний склад органів міліції входив у номенклатуру територіальних партійних органів. Тобто саме партійні органи здійснювали прямий вплив на формування кадрового забезпечення органів внутрішніх справ, комплектуючи їх переважно мобілізованими з рознарядки партійних і радянських органів робітниками та службовцями підприємств та організацій, місцевим населенням.

Характерною для післявоєнних років була й велика плинність кадрів (у 1946 році звільнено з органів міліції 32,8% від особового складу), що, на думку М.М. Лагоші, пояснюється спішним комплектуванням органів у перші післявоєнні роки, прийомом на роботу осіб, які не відповідали вимогам служби в органах міліції, звільнених раніше у зв'язку з порушеннями законності й дисципліни, а також «чистками політично неблагонадійних працівників», за результатами яких тільки працівників з офіцерськими званнями і спеціальними званнями начальницького складу міліції було звільнено 4% від числа всіх звільнених і 32,6% від числа тих, що закінчили спеціальні навчальні заклади МВС [12, с.12].

Слід відмітити, що незадовільним був і рівень загальноосвітньої підготовки співробітників органів внутрішніх справ, оскільки письменні й ті, хто мав початкову освіту, становили лише 60% особового складу, а серед керівного складу міліції лише 9,5% мали вищу віту, а кожний третій – початкову. Тому спеціальна підготовка кадрів міліції в післявоєнний час проводилася у трьох напрямах: в системі постійно діючих шкіл, курсів МВС і міліції; шляхом заочного навчання; позашкільної освіти, у формі командирського навчання. Фахівців для органів міліції на території України готували спеціальні навчальні заклади: Одеська школа начскладу міліції, Львівська школа начскладу міліції, Чернівецькі курси міліції, Харківська школа службового собаківництва і Київські курси провідників службових собак. Усього в 1948 році в навчальних закладах міліції було підготовлено 549 фахівців [12, с.12].

Не лише в післявоєнний період а й в цілому до радянських міліціонерів ставились підвищені вимоги: співробітники повинні були бути ідейними, високоморальними, із загостреним почуттям справедливості, глибокою повагою до людини, володіти професійною культурою, розвинутим почуттям відповідальності, неухильно дотримуватися закону, охороняти права громадян, інтереси суспільства та держави. Проте, як підкреслює О.В. Власов, у середині 60-х рр. кадровий склад ще неповною мірою відповідав цим високим вимогам, зокрема, у 1966 р. тільки 12,6% керівного складу мали вищу освіту, юристів високої кваліфікації було всього 9%, із середньою юридичною освітою працювали 18,5% осіб керівного складу, а серед рядового та сержантського складу тільки 11,7% співробітників мали середню освіту [13, с.192-193].

Необхідність реформування навчально-освітнього процесу з метою підвищення кваліфікаційно-освітнього рівня та професіоналізму особливо загострилася у другій половині 60-х років, коли на службу до системи органів внутрішніх справ за направленням прибули працівники партійних та комсомольських організацій (тільки в 1965 р. близько 12 тис. чоловік), а на той час працювали лише чотири вищі школи – у Києві, Москві, Ташкенті та Омську. Спеціалістів середньої кваліфікації готували середні спеціальні школи міліції, міжобласні та обласні пункти підготовки та перепідготовки дільничних, уповноважених, інспекторів ДАІ, робітників паспортних відділів. Тому вже

в травні 1969 р. розпочалося будівництво великих учбових центрів та реорганізація старих навчальних закладів. Виникають міжреспубліканські та міжобласні школи з підготовки молодшого та середнього керівного складу. У 1973 р. було засновано Академію МВС СРСР, а для підготовки науково-педагогічних кадрів в Академії створено ад'юнктуру. На початку 70х рр. з ініціативи МВС СРСР почалася робота зі слідчо-криміналістичної спеціалізації студентів, які навчалися в юридичних інститутах та на юридичних факультетах державних університетів Як відмічає Г.К. Большакова, головним напрямком роботи учбових закладів, що існували в системі МВС у досліджуваний період, стало поглиблення спеціалізації, завдяки чому суттєво підвищився рівень фахівців [14, с.141-142].

Подальший розвиток кадрового забезпечення органів внутрішніх справ характеризувався пошуком більш ефективних організаційних форм роботи і структурних перетворень. Початком таких перетворень стало запровадження у 1969 році нової форми радянської міліції і встановлення прав її носіння та затвердження у 1972 році Положення про МВС УРСР. Далі у 1971-1972 р. із метою вдосконалення аналітичної, планової та контрольної діяльності, у Міністерстві та в управліннях внутрішніх справ були створені штаби. У 1972 раці у складі МВС створено відділ дізнання, а у 1974 році в апаратах карного розшуку була створена профілактична служба. Проте, на початку 70-х років гостро постало питання про необхідність збільшення штатної чисельності органів внутрішніх справ через необгрунтоване скорочення чисельності міліції в 2 половині 50-х років, значне зростання обсягів роботи та навантаження на співробітників, збільшення чисельності населення, створення нових міст і селищ міського типу та будівництво нових житлових масивів у містах [11].

Незважаючи на те, що Міністерство внутрішніх справ УРСР активно здійснювало свою діяльність, намагалося покращити умови праці своїм працівникам, приймаючи відповідні рішення і накази, воно все рівно перебувало в підпорядкуванні загальносоюзного МВС. Саме рішення союзних органів влади та накази МВС СРСР у досліджуваний період мали вирішальне значення у процесі структурних перетворень та діяльності органів міліції УРСР. Важливу роль в організації ефективної діяльності співробітників органів внутрішніх справ і в дотриманні ними у процесі цієї діяльності принципів законності та професіоналізму відіграли прийнятий у 1979 році Статут внутрішньої служби ОВС та прийнятий у 1984 році Дисциплінарний статут ОВС.

Слід відмітити, що вирішальне значення в процесі становлення та розвитку органів внутрішніх справ України та системи їх кадрового забезпечення мали реформи за часів незалежності України. Із перших років визнання України суверенною та незалежною державою питанням розвитку органів внутрішніх справ приділялася пильна увага, про що, зокрема, свідчить низка законодавчих актів, постанов, наказів, інструкцій та інших офіційних документів, прийнятих за цей час, важливе місце в яких замають кадрові питання. Важливим етапом розвитку української міліції стало ухвалення Верховною Радою УРСР Закону Української РСР «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565-XII, прийняття Постанови Кабінету Міністрів УРСР «Про затвердження Положення про проходження служби рядовим та начальницьким складом органів внутрішніх справ Української РСР» від 29 липня 1991 р. № 114 та Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ Української РСР» від 29 липня 1991 р. № 1368-XII (втратив чинність). Варто відмітити й інші нормативно-правові акти, що регламентують аспекти сучасного кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України: Закони України «Про державну службу» від 17.11.2011 р. № 4050-VI, «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII, «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-XII, «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22.02.2006 р. № 3460-IV зі змін. і доп. та ін. закони; Укази Президента України «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012-2020 роки» від 01.02.2012 р. - № 45/2012 та ін.; Накази МВС України від 17

лютого 2012 року № 143 «Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України», «Про затвердження Положення про порядок формування кадрового резерву на керівні посади в Міністерстві внутрішніх справ України, його територіальних органах та підрозділах» від 17.09.2012 р. № 808, «Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України» від 22.02.2012 р. № 155, Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України, схвалений Колегією МВС України від 05.10.2000 р. №7км/8, Кодекс честі працівника ОВС України, затверджений Наказом МВС України від 11.01.1996 р. № 18 та ін.

Із метою забезпечення належного рівня управління роботою з кадрами у Структурі апарату МВС України було створено Головне управління кадрів, котре функціонувало як самостійна служба. У грудні 2001 року на базі Головного управління роботи з особовим складом МВС України було створено Департамент роботи з персоналом МВС України. У 2008 році реорганізовано у Департамент кадрового забезпечення, який здійснює комплекс заходів, спрямованих на кадрове забезпечення діяльності структурних підрозділів апарату Міністерства, територіальних органів та підрозділів внутрішніх справ, відомчих вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, організацій та установ, діяльність яких координується МВС [15].

Отже, у результаті проведеного історико-правового аналізу приходимо до висновку, що становлення й розвиток системи сучасного кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України пройшло наступні основні історичні етапи: 1) початковий етап після проголошення УРСР; 2) етап мілітаризації; 3) період нової економічної політики й адміністративно-територіальної реформи УРСР; 4) етап переходу на двоступеневу систему управління зі скасуванням Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР і переведення міліції в підпорядкування Державного політичного управління; 5) період Великої вітчизняної війни (1941–1945 рр.); 6) післявоєнний період; 7) період незалежності України.

Історичний досвід діяльності органів внутрішніх справ та їх кадрового забезпечення дає підстави стверджувати, що за доволі короткий строк була створена багатопрофільна відомча система підготовки кадрів, яка забезпечує підготовку фахівців для всіх галузевих служб системи МВС України. Систематично вдосконалювалися порядок комплектування та організація навчання кандидатів на службу, у навчальний процес були запроваджені нові інтегровані програми, що сприяло більш якісній професійній підготовці майбутніх працівників міліції. Проте, за роки незалежності України МВС не змінило в повній мірі успадковану від СРСР мілітаризовану модель діяльності, залишаючи пріоритетними зразки поведінки, притаманні військовим підрозділам. Крім того, як і за радянських часів, система кадрового забезпечення органів внутрішніх справ залишається під суттєвим впливом та тиском політичних сил, у результаті чого поширеним явищем є призначення на посади «своїх людей» та відповідно досить поширені необґрунтовані звільнення професіоналів та досвідчених фахівців. Подальшого вдосконалення потребують процедури організації навчального процесу, добору та відбору кадрів, підвищення їх кваліфікації тощо.

Література

1. Матюхіна Н.П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України (Теоретичні та прикладні аспекти) / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М.: Монографія. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. – 287 с.

2. Из истории милиции Советской Украины / Ю.В. Александров, Б.А.Воронин, М.А. Гельфанг и др. / Под ред. П.П.Михайлснко. – К., 1965. – 399 с.

3. История Советской милиции / Под ред. А.А. Щолокова. – В 2 Т. –М.: Акад. МВД СССР, 1977. – 338 с.

4. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 : Соціально-політичний та і історико- правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь- Військо України, 1994.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснений історико-правовий аналіз кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України. Виокремлено та охарактеризовано основні значущі історичні етапи становлення та розвитку кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України, їх позитивні та негативні моменти.

SUMMARY

The article presents the historical and legal analysis of the bodies of internal affairs of Ukraine stuffing. The major important historical stages in the forming and development of the bodies of internal affairs of Ukraine stuffing, their positive and negative points were indentified and characterized.

5. Тимченко А.П. Правовые основы организации и деятельности милиции Украины. Учебное пособие. – Луганск: РИОЛИВД, 1998. – 86 с.

6. Кагановська Т.Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: Монографія. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 330 с.

7. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.

8. Галкін Д.В. Організаційно-структурна побудова міліції УСРР у 1918-1934 роках (історико-правова характеристика). Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Х., 2011. – 21 с.

9. Структура МВС. Департамент кадрового забезпечення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/545169

10. Указ Президиума ВС СССР от 22.06.1941 «О военном положении» // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г / под ред. к. ю. н. Мандельштам Ю. И. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – С. 213—215.

11. Михайленко П., Довбня В. Організація та діяльність міліції України у роки Великої вітчизняної війни. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47372

12. Лагоша М.М. Міліція України в 1945-1953 рр. Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд.. юрид. наук / 07.00.01 – історія України. – Донецьк, 2000. – 20 с.

13. Советская милиция: история и современность (1917 – 1987) / Под ред. А.В. Власова. – М.: Юридическая литература, 1987. – 136 с.

14. Действительно народная... / Под ред. Г.К. Большакова. – М.: Юридическая литература, 1977. – 400 с.

15. Наказ МВС від 17 лютого 2012 року № 143 «Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS292.html

ПІДСТАВИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

ВАСИЛЬЄВА Наталія Сергіївна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.951

Проанализированы научные взгляды на содержание и виды оснований административной ответственности. Определено содержание фактического, нормативного и процессуального оснований административной ответственности. Проанализировано действующее законодательство, которое закрепляет административные проступки в сельском хозяйстве. На основе анализа нормативно-правовых актов определены основания административной ответственности в сельском хозяйстве.

Ключові слова: підстава адміністративної відповідальності, нормативна підстава, фактична підстава, процесуальна підстава, підстави адміністративної відповідальності за правопорушення в сільському господарстві.

Вчинення адміністративного правопорушення у сільському господарстві тягне для його суб'єкта настання адміністративної відповідальності, під якою прийнято розуміти негативне реагування держави, в особі її уповноважених органів та посадових осіб, на протиправну діяльність особи, яка підпадає під ознаки адміністративних проступків. Заходи адміністративної відповідальності можуть бути застосовані до особи лише при наявності визначених законодавством підстав. Саме визначення та належне обґрунтування цих підстав дозволяє притягнути особу до адміністративної відповідальності та накласти на неї відповідне адміністративне стягнення. Правильне визначення підстав адміністративної відповідальності є однією з основних гарантій законності в процесі розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення. У зв'язку з цим визначення та характеристика підстав адміністративної відповідальності у сільському господарстві набуває особливого значення.

Підстави адміністративної відповідальності розглядалися такими вченими, як Г.А. Аванесов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, О.П. Беца, К.Л. Бугайчук, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, М.М. Дорогих, О.П. Клюшніченко, А.Т. Комзюк, Я.Ю. Кондратьєв, В.М. Кудрявцев, Д.М. Лук'янець, Г.М. Міньковський, Л.Л. Попов, О.І. Остапенко та іншими. Проте питання визначення підстав адміністративної відповідальності в сільському господарстві не знайшли свого відображення в їх працях.

Метою даної статті є визначення підстав адміністративної відповідальності у сільському господарстві. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати наукові погляди на зміст та види підстав адміністративної відповідальності; визначити зміст фактичної, нормативної та процесуальної підстави адміністративної відповідальності; на основі аналізу чинного законодавства визначити підстави адміністративної відповідальності в сільському господарстві.

Перш ніж визначати підстави адміністративної відповідальності в сільському господарстві необхідно визначити зміст підстав адміністративної відповідальності в загальному вигляді. З цього приводу

Д. Лук'янець зазначає, що якщо розглядати адміністративну відповідальність як специфічні правовідносини, не можна обійти увагою підстави виникнення цих правовідносин, але насамперед слід уяснити, що розуміється під поняттям «підстава адміністративної відповідальності» [1, с. 52].

З погляду етимології, термін підстава означає причину, достатній привід, який виправдовує що-небудь. У юридичному розумінні цей термін означає правовий наслідок вчинення проступку, покладання на особу обов'язку відповідати за порушення правової заборони перед державою і понести всі передбачені за це законом санкції [2, с. 81].

Під широким розумінням підстав юридичної, у тому числі й адміністративної, відповідальності слід вважати, по-перше, право держави на застосування примусових заходів до людини, яка вчинила протиправне діяння; по-друге, причини, з приводу яких держава встановлює юридичну відповідальність [3, с. 96].

На сьогоднішній день у науці адміністративного права відсутній єдиний погляд на поняття та зміст підстав адміністративної відповідальності. Деякі науковці під підставами правової відповідальності розуміють наявність у діях особи складу правопорушення, інша частина підставами вважає об'єктивно протиправне діяння, вчинення адміністративного проступку – суспільно небезпечної, протиправної, винної дії або бездіяльності, що порушує адміністративний закон [4, с. 160]. Тобто вчені зійшлися на тому, що єдиною підставою адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного правопорушення, тобто протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [5].

Інші науковці дещо по-іншому трактують дане поняття. Так, С. Алфьоров акцентує увагу на тому, що підставою адміністративної відповідальності потрібно розуміти умови, за наявності яких можливе притягнення особи до адміністративної відповідальності [6, с. 162]. Дане визначення не зовсім чітко характеризує суть підстави адміністративної відповідальності, оскільки згідно з чинним законодавством єдиною умовою, за якою на особу можна накласти адміністративне стягнення, є вчинення нею протиправного діяння, що підпадає під ознаки адміністративного правопорушення, закріпленого в Кодексі України про адміністративні правопорушення та в інших законодавчих актах.

З точки зору С. Гончарука, підставами для відповідальності за адміністративні проступки є: а) чинне законодавство про адміністративні правопорушення, передусім КУпАП (юридична підстава); б) факт вчинення особою адміністративного правопорушення (фактична підстава) [7, с. 97, 108]. Тобто вчений вважає, що, окрім самого адміністративного правопорушення, підставою адміністративної відповідальності є ще й наявність нормативно-правового акта, де воно закріплене. Необхідно зазначити, що ці підстави є взаємозалежними, оскільки діяння може бути визнаним адміністративним правопорушенням лише тоді, якщо за нього передбачено адміністративну відповідальність відповідним нормативно-правовим актом.

З. Гладун розрізняє фактичну та процесуальну підстави адміністративної відповідальності. Причому під першою пропонується розуміти наявність у діянні особи складу адміністративного проступку, передбаченого Кодексом України про адміністративні правопорушення, а під другою – рішення про притягнення особи до адміністративної відповідальності [8, с. 123]. Така класифікація підстав відповідає конституційним принципам, оскільки згідно з принципом презумпції невинуватості особа вважається невинною у вчиненні правопорушення доти, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку. Такий порядок передбачає, що рішення у справі про адміністративне правопорушення повинно закріплюватися в постанові компетентного суб'єкта, де зазначається винність особи у вчиненні проступку, а також вказується вид та міра покарання, що застосовується до особи.

Проаналізувавши наведені точки зору, можна побачити, що всі вчені сходяться на

тому, що основною підставою адміністративної відповідальності є факт вчинення особою адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена чинним законодавством. У той же час в науці адміністративного права склалася точка зору, згідно з якою підставами адміністративної відповідальності визначають, як правило, адміністративне правопорушення (проступок), і, як виняток, підставами можуть слугувати інші протиправні діяння (наприклад, діяння, що містить ознаки складу злочину, який не становить значної суспільної небезпеки) [9, с. 81–82].

Проте найбільш деталізованою та повною є система підстав адміністративної відповідальності, до якої включають:

- фактичну (вчинення адміністративного правопорушення);
- нормативну (сукупність правових нормі закріплюють склади адміністративних правопорушень, а також порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності);
- процесуальну (правовий акт компетентного суб'єкта про визнання особи винною у вчиненні адміністративного проступку та накладення на неї певного адміністративного стягнення).

Враховуючи таку класифікацію підстав адміністративної відповідальності та особливості сільськогосподарської сфери, можна побачити, що фактичною підставою адміністративної відповідальності за правопорушення в сільському господарстві є вчинення особою одного з діянь, закріпленого в главі 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення та в деяких інших законах, та які посягають на встановлений порядок заняття сільськогосподарською діяльністю.

Нормативною підставою є сукупність правових норм, які закріплюють склади адміністративних правопорушень у сільському господарстві, вид та міру покарання за них, суб'єктів, уповноважених накладати адміністративні стягнення та порядок їх застосування. Основним нормативно-правовим актом, що закріплює нормативні підстави адміністративної відповідальності в сільському господарстві є Кодекс України про адміністративні правопорушення, який у главі 9 надає перелік діянь, які визнаються адміністративними правопорушеннями у сільському господарстві та визначає вид та розмір покарання за них. Крім даного нормативно-правового акту, до нормативних підстав адміністративної відповідальності в досліджуваній сфері можна віднести наступні закони: «Про карантин рослин», «Про пестициди і агрохімікати», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про захист рослин» та інші.

Процесуальною підставою адміністративної відповідальності у сільському господарстві є наявність постанови у справі про адміністративне правопорушення чи прирівняного до неї документу компетентного органу державної влади чи його посадової особи про визнання особи винною у вчиненні адміністративного правопорушення та накладення адміністративного стягнення. Згідно зі статтею 283 Кодексу України про адміністративні правопорушення така постанова повинна містити: найменування органу (посадової особи), який виніс постанову, дату розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; опис обставин, установлених при розгляді справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення; прийняте по справі рішення [5].

Особа підлягає адміністративній відповідальності за правопорушення в сільському господарстві при наявності всіх трьох підстав. Проте необхідно розділити думку більшості науковців з приводу того, що основною підставою адміністративної відповідальності є факт вчинення особою протиправного діяння, що підпадає під ознаки адміністративного правопорушення в сільському господарстві. Такі діяння повинні відповідати всім ознакам адміністративних проступків, а відповідальність за них має бути передбачена відповідним законодавчим актом.

Склади адміністративних правопорушень у сільському господарстві, за які особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності, закріплені в Кодексі України про адміністративні правопорушення та

в інших законодавчих актах. Так, відповідно до зазначеного кодексу особа підлягає адміністративній відповідальності за такі діяння:

- потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств (стаття 104);

- порушення порядку та умов ведення насінництва та розсадництва (стаття 104-1);

- порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів (стаття 105);

- ввезення в Україну, вивезення з України, транзит через її територію, вивезення з карантинних зон або ввезення до них об'єктів регулювання, які не пройшли фітосанітарного контролю (стаття 106);

- невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки (стаття 106-1);

- незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель (стаття 106-2);

- порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог (стаття 107);

- порушення законодавства про племінну справу у тваринництві (стаття 107-1);

- грубе порушення механізаторами правил технічної експлуатації сільськогосподарських машин і техніки безпеки (стаття 108) [5].

Крім Кодексу України про адміністративні правопорушення, проступки в сільському господарстві закріплені і в інших законодавчих актах. Так, наприклад, згідно з Законом України «Про захист рослин» відповідальність за порушення законодавства про захист рослин несуть особи, винні у: поширенні шкідливих організмів внаслідок порушення технології вирощування або зберігання рослин сільськогосподарського та іншого призначення; поширенні шкідливих організмів внаслідок несвоєчасного проведення комплексу профілактичних і винищувальних заходів щодо боротьби зі шкідниками, хворобами і бур'янами; екологічно необґрунтованому здійсненні захисту рослин; недотриманні вимог нормативно-правових актів з питань захисту рослин, що призвело або може призвести до пошкодження, погіршення стану рослин та якості продукції рослинного походження, а також забруднення довкілля [10] тощо.

Відповідно до Закону країни «Про ветеринарну медицину» за правопорушення в галузі ветеринарної медицини на фізичних, юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, чия діяльність пов'язана з вирощуванням (розведенням) тварин, виробництвом та обігом об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, а також з наданням послуг лабораторної діагностики та веденням ветеринарної практики, накладається штраф відповідно до закону [11].

Закон України «Про карантин рослин» визначає, що відповідальність за порушення законодавства у сфері карантину рослин несуть особи, винні у: поширенні карантинних організмів; порушенні вимог фітосанітарних заходів; невиконанні розпорядження державного фітосанітарного інспектора щодо проведення відповідних карантинних заходів; завезенні на територію України, вивезенні з карантинних зон об'єктів регулювання, які не пройшли фітосанітарного контролю, та їх реалізації; невиконанні законних вимог посадових осіб, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства про карантин рослин [12]; тощо.

Проаналізувавши вищенаведені склади адміністративних правопорушень у сільському господарстві можна зробити висновок, що родовим об'єктом даної групи проступків є суспільні відносини у сфері заняття сільськогосподарською діяльністю. Об'єктивна сторона може виражатися як у формі дій (потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, незаконне вирощування снотворного маку тощо), так і бездіяльності (невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, невиконання вимог щодо виконання фіто санітарних заходів тощо). Суб'єктами адміністративних правопорушень у сільському господарстві в більшості випадків

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано наукові погляди на зміст та види підстав адміністративної відповідальності. Визначено зміст фактичної, нормативної та процесуальної підстав адміністративної відповідальності. Проаналізовано чинне законодавство, що закріплює адміністративні проступки в сільському господарстві. На основі аналізу нормативно-правових актів визначено підстави адміністративної відповідальності в сільському господарстві.

SUMMARY

We analyzed scientific views on the content and types of bases of administrative responsibility. The content of actual, regulatory and procedural grounds of administrative responsibility has been defined. We analyzed current legislation that establishes administrative offenses in agriculture. Based on the analysis of legal acts we defined grounds of administrative responsibility in agriculture.

можуть бути як громадяни, так і посадові особи. Окремі проступки вчиняються спеціальними суб'єктами (механізаторами). Суб'єктивна сторона в більшості випадків визначається ставленням правопорушника до наслідків та виражається у формі умислу або необережності. Крім того, необхідно зазначити, що більшість правопорушень у досліджуваній сфері має формальний склад, тобто для встановлення вини особи достатньо довести факт вчинення протиправного діяння.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що основною та першочерговою підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності у сфері сільського господарства є вчинення особою адміністративного правопорушення в даній сфері, склад якого закріплений у відповідних законодавчих актах. У той же час не менш важливими підставами такої відповідальності є наявність нормативно-правового акту, в якому було б закріплено склад адміністративного проступку та стягнення, що застосовується за його вчинення, а також акту компетентного органу державної влади чи його посадової особи про притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності з посиланням на конкретну міру покарання.

Література

1. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : монографія / Д. М. Лук'янець. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 220 с.

2. Адміністративне право України : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулєвської. – К.: Істина, 2007. – 216 с

3. Морозова В.О. Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі: дис.. канд.. юрид.наук 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Морозова Вікторія Олексіївна. – Ірпінь, 2003. – 198 с.

4. Адміністративне право. Заг. частина : навч. посіб. / [С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова, А. П. Купін]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення

6. Адміністративне право. Заг. частина: навч. посіб. / [С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова, А. П. Купін]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

7. Гончарук С. Т. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Т. Гончарук. – К., 2000. – 240 с.

8. Гладун З. С. Адміністративне право України : навч. посіб. / З. С. Гладун. – Тернопіль, 2004. – 579 с.

9. Адміністративне право України : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, -Г. Ю. Гулєвської. – К.: Істина, 2007. – 216 с.

10. Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 № 180-XIV// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 50-51. – Ст.310

11. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 № 2498-XII// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 36. – Ст.531

12. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 № 3348-XII// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 34. – Ст.352

ФУНКЦІЇ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

ШИЛОВ Володимир Володимирович - здобувач Сумського державного університету

УДК 342.9

В статье отмечено, что профилактика правонарушений является одним из основных направлений деятельности органов прокуратуры, имеет чрезвычайное общественное значение. Для обоснования этой позиции рассмотрены основные функции, которые выполняют органы прокуратуры реализуя профилактическую деятельность. Доказано, что профилактическая деятельность выполняет целый ряд общественно полезных функций, которые значительным образом способствуют укреплению законности и поддержании правопорядка в государстве и обществе, доказано, что совершенно необходимо на законодательном уровне закрепить за органами прокуратуры обязанность осуществлять профилактическую деятельность

Ключові слова: прокуратура, функція, профілактика, правопорушення, профілактика правопорушень.

Прокуратура є одним із основних суб'єктів у системі правоохоронних органів України. Відповідно до законодавства вона являє собою єдину централізовану систему органів влади, які, до речі, мають доволі специфічний статус, оскільки не належать до жодної з існуючих гілок влади, В. В. Копейчиков з цього приводу зазначає, що такий статус прокуратури є елементом системи стримувань і противаг між гілками влади [1, с.702]. Аналіз норм Конституції України [2], зокрема її стаття 121, а також стаття 5 чинного Закону України «Про прокуратуру» [3], свідчить, що основними напрямками роботи органів прокуратури є: підтримка обвинувачення у суді; представництво інтересів громадян та (або) держави у суді, коли це передбачено законодавством; здійснення нагляду за органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, а також нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Крім того, у відповідності із перехідними положеннями Конституції України, прокуратура у нашій державі виконує ще й функції нагляду за додержанням і застосуванням законів та попереднього слідства – до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування [2]. Останні дві функції хоча і мають тимчасовий характер для органів прокуратури, проте здійснюються ними вже не один десяток років. Хоча слід зауважити, що новий Проект закону про прокуратуру, який, до речі, був схвально оцінений Венеціанською комісією (вона ж Європейська комісія «За демократію через право»), як такий, що відповідає європейським стандартам, позбавляє прокуратуру функції загального нагляду.

Також вважаємо, що, окрім вищезазначених, ще одним дуже важливим напрямком діяльності прокуратури є профілактика правопорушень. І хоча необхідність проведення

органами прокуратури профілактичної роботи прямо не закріплена ані у діючому законі «Про прокуратуру», ані у Проекті нового закону про прокуратуру, як це зроблено у законі «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-XII [4], Указі Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 06.04.2011 №383/2011 [5], чи скажімо у законі «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 №2229-XII [6], переконані, що профілактична діяльність являється одним із основних напрямків роботи органів прокуратури, що має не менше значення, аніж інші її функції.

У теорії права профілактична діяльність органів прокуратури не отримала належного наукового обґрунтування, хоча загальнотеоретичні аспекти профілактики правопорушень, в тому числі злочинів, розглядалися такими дослідниками, як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, С. В. Ківалов, Л. І. Остапенко, Ю.П. Битяк, В .К. Колпаков, Д. М. Бахрах, К. Л. Бугайчук, П. М. Білий, Н.І.Золотарьова, А. Г. Лєкарь, О.В. Козаченко, В. В. Голіна, С. В. Миловидова та інші.

Враховуючи вищезазначене, задля обґрунтування профілактичної діяльності як одного із ключових напрямків роботи органів прокуратури, у даній статті ми маємо на меті дослідити основні функції даної діяльності.

У словниковій літературі термін «функція» має декілька визначень, зокрема функція – це явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; також функція – це робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; призначення роль чого-небудь [7, с.1552]. Отже, функції, як слушно відзначав Ю. Тихомиров, характеризують основний напрям і зміст діяльності суб'єкта [8, с.47]. Саме тому, коли йдеться про правовий статус того чи іншого суб'єкта, функціє на рівні з його завданнями і повноваженнями виступають одним із головних характеризуючи елементів. Адже саме функції відображають змістовну частину соціального призначення та діяльності суб'єкта, в тому числі держави, державних органів та їх посадових осіб тощо. Так, наприклад,- В. К. Бабаєв, досліджуючи функції держави, зазначає, що вони являють собою особливий механізм державного впливу на суспільні відносини і процеси, що визначає головні напрямки і зміст його діяльності з управління суспільством [9, с.68]. В. В. Копєйчиков розуміє функції держави як основні напрями її діяльності, якими зумовлена робота всього державного апарату і кожного з його окремих органів [10, с.71]. В. В. Молдован та Л. І. Чулінда вважають, що функції держави –це основні напрями діяльності держави, що розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві [11].

К. Г. Волинка охарактеризував функції держави як взяті в комплексі головні напрями її внутрішньої і зовнішньої діяльності, що виражають і конкретизують класову і загальнолюдську сутність і призначення держави в суспільстві, цілі й завдання держави по управлінню суспільством у властивих їй формах і властивими їй методами [12, с.43]. О. Ф. Скакун пише, що функції держави – головні напрямки і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями і такі, що характеризують її сутність [13, с.47]. На думку С. А. Комарова, функції держави слід розглядати як основні напрями діяльності держави щодо реалізації завдань, які стоять перед нею для досягнення мети, зумовленої як класовою, так і загальносоціальною сутністю та соціальним призначенням [14, с.77]. Ю. Тихомиров розглядає функції держави як напрямки та зміст роботи, обсяг власне державних справ у тих чи інших сферах [15, с.31].

Якщо говорити про функції окремих органів влади, то, скажімо, функцію органу виконавчої влади можна визначити як узагальнюючу характеристику призначення й спрямованості дій органу виконавчої влади, спрямованих на досягнення об'єктивно обумовлених цілей та завдань державного управління [16, с.106]. В. Б. Авер'янов наголошує, що функція є втіленням групової приналежності тих чи інших дій органів виконавчої влади. Вона дає змогу виявити вектор діяльності органу виконавчої влади та очікувані результати його публічної діяльності, безпосередньо виражає владно-організуючу сутність управління [16, с.106].

У теорії державного управління функція розуміється як складова змісту управлінської

діяльності, що характеризуються певною самостійністю, однорідністю, складністю та стабільністю владно-організуючого впливу суб'єкта управління, спрямованого на забезпечення життєво значущих потреб об'єкта управління [17, с.202]. Л. В. Коваль пише, що функція державного управління – це відокремлена частина державно-управлінської діяльності, якій властива певна єдність змісту і яка здійснюється на основі закону спеціально створеними органами виконавчої влади, специфічними методами для проведення у життя завдань державного управління [18, с. 26-27].- С. Д. Гелей та С. М. Рутар вважають, що під функціями державного управління треба розуміти основні завдання, які виконують державні органи, їхні структурні підрозділи та посадові особи в процесі здійснення керівництва державою й суспільством [19].

Також у даному контексті можна відзначити функції юридичної практики, які прийнято розуміти як це певні напрями впливу юридичної практики на суспільне й особисте життя суб'єктів суспільства, які визначають природу і сутність названої практики, її місце у правовій системі суспільства, соціально-правове призначення та перетворюючий характер [20].

Отже, говорячи про основні функції профілактичної діяльності органів прокуратури, ми маємо на увазі ті головні напрямки, за якими відбувається їх вплив на об'єкт та предмет профілактики і у яких конкретизується та розкривається соціальне призначення даного виду соціальної діяльності.

У правознавстві існує багато точок зору щодо того, як слід розуміти профілактичну діяльність. Так, наприклад, В. Г. Негодченко вважає, що профілактика правопорушень – це діяльність, метою якої є попередження криміногенних наслідків людської діяльності, а також виявлення, вивчення причин та умов, що спричиняють вплив на правопорушення, найчастіше за допомогою примусових заходів, без втручання у галузь конституційних прав та свобод особи" [21, с.215]. М. І. Мельник і М. І. Хавронюк розуміють профілактику правопорушень як діяльність з виявлення та усунення причин правопорушень, окремих їх видів і груп, конкретних правопорушень, з недопущення завершення правопорушень на різних етапах розвитку протиправної поведінки [22, с.13]. А, скажімо, Н. В. Мотунова характеризує профілактику правопорушень серед дітей як діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, у її окремому регіоні, сім'ї, підприємстві, установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання [23, с.97].

Отже, не вдаючись у певні відмінності у різних точках зору стосовно того, чим є профілактична діяльність правоохоронних органів, вважаємо, що являє собою складний комплекс організаційно-правових та виховних заходів, спрямованих на попередження протиправної поведінки у суспільстві, виявлення та усунення умов і факторів, що її спричиняють та сприяють їй, ліквідацію її наслідків, а також здійснення загального виховного впливу на учасників суспільних відносин, з метою підвищення рівня їх правової культури та формування у них на рівні свідомості стійкого переконання у необхідності будувати свою поведінку виключно у межах норм і принципів права.

Враховуючи зазначену специфіку профілактичної діяльності, вважаємо, що здійснюючи її органи прокуратури виконують такі функції, тобто здійснюють свій вплив на систему суспільних відносин та їх учасників за такими основними напрямками:

-по-перше, запобіжна функція. Даний напрямок профілактичної діяльності полягає у попередженні виникнення та розповсюдження (поширення) у суспільстві і державі факторі, що сприяють, чи можуть при певних обставинах посприяти вчиненню протиправних дій. Особливе значення запобіжної функції обумовлено тим, що вона дозволяє випереджати події та заздалегідь інформувати владу про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення (чи нездійснення) тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати певні прояви протиправної поведінки злочинні прояви [24, с.24]. О. М. Джужа наголошує на тому, що профілактична діяльність має не просто запобіжну, а запобіжно-

регулятивну функцію, оскільки вона покликана не лише перешкоджати розвитку одних і допомагати удосконаленню інших суспільних відносин, але й вирішувати суперечності, що виникають між особою і суспільством; сприяти утвердженню їх взаємозв'язку. Профілактика покликана забезпечити таку поведінку людей, яка відповідала б вимогам, закріпленим у нормах права та інших нормативних актах[25];

- по-друге, враховуючи вищезазначену властивість профілактичної діяльності певним чином випереджати події та дивитися у майбутнє, цілком логічним буде назвати таку її функцію як прогнозування. Прогностичний напрямком профілактичної діяльності органів прокуратури дозволяє визначати перспективи реалізації профілактичних заходів та корегувати форми, способи і методи їх застосування задля забезпечення їх максимальної ефективності. К. Л. Бугайчук, досліджуючи профілактику адміністративних проступків, зазначає, що її функція прогнозування спрямована на вибір найбільш оптимальних шляхів вдосконалення системи профілактики адміністративних проступків. Вона відображається в передбаченні змін соціального механізму профілактичної діяльності, перспектив її подальшого розвитку, прогнозуванні та оцінці стану адміністративної делікатності в Україні [26, с.117];

- по-третє, виховна функція. Головний метод впливу профілактичної діяльності – це переконання, яке, у свою чергу, найкращим чином реалізується через підвищення правової вихованості та освіченості населення. Підіймаючи правову культуру громадян на належний рівень, органи прокуратури, як, власне кажучи, й будь-які інші органи державної влади, сприяють зміцненню законності та правопорядку у суспільстві і державі;

- по-четверте, ідеологічна функція. Значення цієї функції профілактичної діяльності органів прокуратури криється у тому, що вона спрямована на забезпечення загальної ідейної спрямованості профілактичних заходів, обґрунтування їх змісту, правильне визначенні шляхів, засобів і методів профілактичної діяльності [25]. Дана функція сприяє формуванню у правовій свідомості громадян позитивних настанов та переконань;

- по-п'яте, погоджуючись з К. Л. Бугайчуком, вважаємо, що профілактична діяльність органів прокуратури виконує операційну функцію. Вона виражає безпосередній зв'язок між теорією профілактики та практичною діяльністю по профілактиці адміністративних проступків. Сутність цієї функції в тому, що теорія профілактики виступає як наукова база для прийняття конкретних рішень щодо цілей, засобів, методів профілактичної діяльності [26, с.117].

Отже, з викладеного видно, що профілактична діяльність виконує цілий ряд суспільно корисних функцій, які значним чином сприяють зміцненню законності та підтримці правопорядку у державі і суспільстві. А тому, вважаємо, що абсолютно необхідно на законодавчому рівні закріпити за органами прокуратури обов'язок здійснювати профілактичну діяльність.

Література

1. Правознавство: підручник для студ. вищих навч. закладів / ред.: В. В. Копєйчиков, А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 752 с.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141

3. Про прокуратуру : Закон України : від 05.11.1991, № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України, 1991, N 53, ст.793

4. Про міліцію : Закон України : від 20.12.1990, № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, N 4, ст. 20

5. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України : від 06.04.2011: № 383/2011 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/383/2011

6. Про Службу безпеки України : Закон України : від 25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 27, ст.382

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.-К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, – 1728 с.

8. Тихомиров Ю.А. Курс административного права й процесса. – М.: Юринформцентр, 1998. –798с.

АНОТАЦІЯ

У статті наголошено на тому, що профілактика правопорушень є одним із основних напрямків діяльності органів прокуратури, який має надзвичайне суспільне значення. Задля обґрунтування цієї позиції розглянуто основні функції, які виконують органи прокуратури реалізуючи профілактичну діяльність. Доведено, що профілактична діяльність виконує цілий ряд суспільно корисних функцій, які значним чином сприяють зміцненню законності та підтримці правопорядку у державі і суспільстві, доведено, що абсолютно необхідно на законодавчому рівні закріпити за органами прокуратури обов'язок здійснювати профілактичну діяльність.

SUMMARY

The article emphasized that crime prevention is one of the main activities of the prosecution, which has enormous social significance. To justify this position, the basic functions performed by prosecutors implementing prevention activities. Proved that prevention activities performs a variety of socially useful features that significantly contribute to strengthening the rule of law and support law enforcement in the state and society, it is proved that it is absolutely necessary to consolidate the legislative duty of the prosecutor's offices to carry out prevention activities

9. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. – М.:Юристъ, 2003. – 592 с.

10. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копєйчиков, С.Л. Лисенков та інші; За ред. В.В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с. – Бібліогр.: с. 312.

11. Молдован В. В. Правознавство. 2-ге вид. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 184 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/11390422/pravo/harakteristika_funktsiy_derzhavi

12. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.

13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

14. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекций. –2-е изд., перераб. і доп. –М.: Манускрипт, 1996. –312 с.

15. Тихомиров Ю. А. Государство на рубеже тысячелетий // Государство и право, 1997, № 2. – С. 24-32.

16. Державне управління проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – 384 с.

17. Малиновський В. Я. Державне управління: Навчальний посібник – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К.: Атіка, 2003 – 576 с.

18. Коваль Л.В. Адміністративне право України: Підручник. – Київ: Вентурі, 1998. – с. 208

19. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія: Навч. посіб. – 7-ме вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 415 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12461220/politologiya/derzhavne_upravlinnya

20. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; відп. ред. О. В. Зайчук. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2803.htm

21. Негодченко В.Г. Державно-правове забезпечення профілактики злочинності // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 1(4). – С. 213-217.

22. Мельник М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: підручник /- М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К., 2002. – 576 с.

23. Мотунова Н. В. Профілактика правопорушень серед підлітків як соціально-педагогічна проблема // Соціальна педагогіка: теорія та практика, – № 3, – 2011, – С.95-102.

24. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

25. Профілактика злочинів: / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2011. – 720 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1031020849606/pravo/meta_zavdannya_funktsiyi_printsipi_profilaktiki_zlochiniv

26. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2002. – 243 с.

ФІЗИЧНИЙ ТА ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ

КАСЬЯН Андрій Олексійович - здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС

В статье на основании анализа правовой природы физического и психического принуждения обосновывается целесообразность его законодательного закрепления в качестве обстоятельства отягчающего наказание.

Ключові слова: фізичний та психічний примус, обставина, покарання.

У чинному кримінальному законодавстві України фізичний та психічний примус як кримінально-правова категорія знаходить різноманітне відображення, оскільки характеризує як обставину, що виключає злочинність діяння, обставину, що пом'якшує покарання, ознаку об'єктивної сторони складу злочину та характеристику діяння чи способу вчинення злочину, так й обставину, що обтяжує покарання. Окремим аспектам примусу, його проявам та видам присвячені праці таких учених-правників, як: В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.М. Братусь, М.М. Книга, В.М. Куц, О.Ф. Скакун, Н.С. Таганцев, А.П. Тузов, Д.М. Шаргородський, Н.М. Ярмиш та інші. Однак, сьогодні залишається чимало відкритих питань щодо правової природи фізичного та психічного примусу, зокрема як обставини, що обтяжує покарання.

Метою даної статті є дослідити правову природу фізичного та психічного примусу як обставини, що обтяжує покарання.

Під правовою природою будь-якого явища розуміють юридичну характеристику цього явища, що виражає його специфіку, місце та функції серед інших правових явищ відповідно до його соціальної природи [1, с. 227]. У зв'язку з цим розкриття правової природи примусу як обставин, що обтяжує покарання, передбачає з'ясування її сутнісних ознак, встановлення її кримінально-правових наслідків тощо.

Перелік обставин, що обтяжують покарання, є вичерпним (ч. 1 ст. 67 КК України [9]). Окрім інших, в аналізованому контексті потребує уваги така обставина, як вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України). Отже, законодавець визнає, що вчинення особою злочину шляхом обмеження свободи вольової поведінки винної особи під час вчинення останнім злочину повинно обтяжувати покарання. За таких умов постає низка питань. Чому законодавець не визнає обтяжуючою обставиною й інші обставини, що відображають зовнішній вплив на винного, який вчиняє злочин не з власної ініціативи, вимушено? Чому відповідальність ініціатора злочину, який схилив винного до вчинення злочину шляхом погрози чи примусу положеннями про призначення покарання прирівнюються до відповідальності безпосереднього виконавця? Чи насправді в судовій практиці покарання особи, яка примушує вчинити злочин, не відрізняються від тієї особи, яка застосувала примус для вчинення злочину? І загалом чи може примус виступати обставиною, що здатна обтяжити покарання?

Почнемо з відповіді на останнє запитання. Аналіз судової практики показав, що примус все-таки впливає на посилення покарання. Однак такий вплив цієї обставини здійснюється в межах врахування судами іншої загальної засади призначення покарання – ступінь тяжкості вчиненого злочину. Чи виправданий такий підхід?

Аналіз положень ст. 65 КК України дозволяє зробити висновок про те, що обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, у межах загальних засад призначення покарання мають автономний характер. На думку деяких вчених, вони мають індивідуальну правову природу і повинні враховуватися судом окремо від ступеня тяжкості вчиненого злочину і особи винного [10, с. 71], [3, с. 232]. Однак більш обґрунтованою, на наш погляд, є позиція тих вчених, котрі вважають, що обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання у цьому контексті не мають індивідуальної юридичної природи. Вони характеризують або особу винного, або ступінь тяжкості вчиненого злочину, або одночасно стосуються особи винного і ступеня тяжкості вчиненого злочину [7,- с. 80-81]. Так, А. І. Свінкін, розглядаючи співвідношення пом'якшуючих (обтяжуючих) обставин та обставин, що характеризують особу винного, дійшов до правильного висновку про те, що, враховуючи останні, суд має орієнтуватися на переліки обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання. На його думку, наділення особи винного більш широким змістом неминуче призведе до порушення вимог закону про вичерпний перелік обтяжуючих обставин [21, с. 54].

Йдеться, власне, про радянську спадщину – український законодавець продовжує лукавити, коли у ст. 67 КК зазначив: перелік обставин, що обтяжують покарання, є вичерпним. У межах такої складової засади призначення покарання, як «особа винного», суд може врахувати (і нерідко це робить), наприклад, негативну характеристику обвинувачуваного (яка далеко не завжди є об'єктивною), захворювання на наркоманію, факт притягнення до адміністративної відповідальності, зняту чи погашену судимість. У межах іншої складової загальної засади – «ступінь тяжкості вчиненого злочину» враховується: «вчинення злочину в період іспитового строку», «низькі» мотиви вчинення злочину [21, с. 237–238].

У межах загальної засади «ступінь тяжкості вчиненого злочину» враховується також застосування примусу для вчинення злочину. Зокрема, ця практика має місце у тих випадках, коли суд, вирішивши питання про те, що особа вчинила злочин у стані фізичного чи психічного примусу (ст. 40 КК), призначаючи покарання винуватим у застосуванні такого примусу, враховує примус як обставину, що характеризує ступінь тяжкості вчиненого злочину (вважаючи при цьому, що це впливає на призначення покарання). Якби ця обставина не впливала на призначення більш суворого покарання, то у вироку суду вона б не зазначалася. Вона б була «нейтральною» для суду при призначенні покарання. У разі її простого констатування, а не врахування, суд обмежувався б формальним посиланням, «враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину» без розкриття їх реального змісту. Адже навіщо зазначати у вироку обставини, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину і не мають кримінально-правового значення, оскільки не впливають на обтяження покарання.

Таким чином, якщо суду треба обґрунтувати призначення більш суворого покарання він враховує обставини, що не передбачені ст. 67 КК України, у межах інших складових загальних засад призначення покарання «особа винного» та «ступінь тяжкості вчиненого злочину». Дивно, але така практика застосування закону підтримується окремими російськими та українськими юристами. Наприклад, Т. В. Непомняща вважає, що всестороннє врахування даних, що негативно характеризують особу винного (в межах цієї складової загальної засади призначення покарання), не означає розширення переліку обтяжуючих покарання обставин [17, с. 58]. Аналогічна позиція українського вченого В.В. Полтавець, яка вважає, що таке застосування закону не суперечить вимогам статей 65, 67 КК України [18, с. 174].

Однак у цьому питанні ми погоджуємося з А. А. Музикою та О. П. Горохом, які обґрунтували, що передбачена законом можливість врахування особи винного, ступеня тяжкості вчиненого злочину у контексті посилення кримінальної відповідальності (згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 КК) – це нормативне підґрунтя для зловживання правом і є прямим порушенням імперативу, встановленого ч. 3 ст. 67 КК. Особа винного і ступінь тяжкості вчиненого злочину мають враховуватися виключно в межах обставин, які пом'якшують (ст. 66 КК) чи обтяжують-(ст. 67 КК) покарання. На цій підставі ці юристи пропонують п. 3 ч. 1 ст. 65 КК викласти у такій редакції: «3) враховуючи індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного у межах обставин, що пом'якшують (чи обтяжують) покарання» [13, с. 239–240].

У зв'язку з наведеним постає питання про те, чи може вчинення злочину з використанням примусу щодо іншої особи бути включена до переліку обставин, що обтяжує покарання (ст. 67 КК України)?

Насамперед зазначимо, що до 1958 р. кримінальне законодавство не висувало вимоги про вичерпність переліку обставин, що обтяжують відповідальність. Відтак, судам надавалася можливість за своїм розсудом враховувати як обтяжуючі будь-які обставини [8, с. 22]. До речі, за відкритий перелік обставин, що обтяжують відповідальність, виступає і відомих дослідник у цій сфері Л. Л. Кругліков. Автор висловлюється про необхідність наділення переліку обтяжуючих обставин (як і пом'якшуючим) ознаки невичерпності переліку [10, с. 144]. Інші дослідники при цьому зазначають, що доцільність такого законодавчого рішення зумовлено тим, що неможливо вказати в законі всі обставини, що негативно характеризують вчинене діяння та особу винного, і тому суд за необхідності призначає винному більш суворе покарання, однак не фіксує у вироку обтяжуючі обставини через побоювання формально вийти за межі встановленого законом переліку [5, с. 107].

Ми підтримуємо тих вчених, які вважають, що робити перелік обставин, які обтяжують покарання, відкритим є неприпустимим. Адже ще М. С. Таганцев свого часу зазначав, що злочин та можливе покарання за нього повинні бути чітко визначені в самому законі [22, с. 7]. Утім це не означає, що перелік обставин, які обтяжують покарання, не може бути доповнений іншими обставинами.

Загалом у кримінально-правовій доктрині виокремлюють певні вимоги для включення певної обставини до переліку обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Так, М. М. Бабаєв серед таких вимог назвав ознаку типовості [2, с. 20]. Л. А. Долиненко вважає, що такими ознаками є безумовність та певна спрямованість [6, с. 10]. На думку Л. Л. Круглікова, мінімально необхідними умовами для такого законодавчого кроку є: значущість впливу таких обставин на відповідальність та покарання та знаходження пом'якшуючих та обтяжуючих обставин поза колом звичайних («типових») обставин [10, с. 84]. А. А. Мясніков доповнив ці вимоги такими додатковими ознаками, як обов'язковість, сувора визначена спрямованість впливу, непохідність від інших пом'якшуючих та обтяжуючих обставин [14, с.119].

З такими вимогами для обставин-претендентів на включення до переліку пом'якшуючих та обтяжуючих обставин погоджуються і українські вчені. Так, на думку В. В. Полтавець, така обставина повинна мати суворо визначену спрямованість та обов'язковість впливу на ступінь тяжкості вчиненого злочину або на небезпечність особи винного [18, с. 149]; Т. В. Сахарук вважає, що обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, повинні відповідати наступним вимогам: бути нехарактерними для більшості злочинних діянь; нести значущість впливу на міру покарання; бути непохідними від інших пом'якшуючих та обтяжуючих відповідальність обставин; мати спрямований вплив на міру покарання [20, с. 169–170]. У свою чергу розширений перелік таких вимог у підсумку розкриває Ю. Ю. Лемішко. Автор, підтримуючи зазначених вище вчених, пише: для того, щоб бути включеною до переліку обтяжуючих, обставина-претендент має бути наділеною такими ознаками:

1) належати до даних про вчинений злочин та (або) особу винного; 2) впливати на відповідальність та покарання; 3) знаходитися поза колом звичайних («типових») обставин; 4) мати безумовний (обов'язковий) вплив; 5) мати сувору визначену спрямованість впливу; 6) вони мають проявлятися на практиці при вчиненні більшості злочинів певної групи чи навіть більшості злочинів, передбачених в Особливій частині КК; 7) ці обставини не повинні походити від інших обставин, уже передбачених у законодавчому переліку [12, с. 34–35].

Проаналізуємо, чи відповідає цим вимогам така обставина, як примус, що, на нашу думку, заслуговує на включення до переліку обтяжуючих обставин.

1) Примус належить до даних, що характеризують тяжкість вчиненого злочину. Ступінь тяжкості вчиненого злочину включає конкретне значення передбачених у диспозиції найбільш загальних і типових ознак складу злочину, а також містить індивідуальні ознаки вчиненого, які є поза складом злочину (індивідуальні особливості безпосереднього об'єкта злочину, характеру діяння, тяжкості (характер і розмір заподіяної шкоди) наслідків, форми і виду вини, способу вчинення злочину тощо [16, с. 129-130]. У цьому контексті Пленуму Верховного Суду України у п. 3 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року зазначає: при визначенні ступеня тяжкості вчиненого злочину слід виходити із особливостей конкретного злочину і обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного із співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо) [19, с. 15].

Особа винного, як об'єкт призначення покарання, – це сукупність соціальних, психологічних та біологічних якостей індивіда, визнаного винним у вчиненні злочину, що існують на момент постановлення вироку і мають суттєве значення для обрання покарання [4, с. 15]. Орієнтовний перелік якостей особи винного, що мають бути враховані судами при призначенні покарання, також наведено у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року: досліджуючи дані про особу винного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи, навчання, його минуле (зокрема, наявність незнятих чи непогашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо [19, с. 15].

Отже, на підставі наведеного можна зробити висновок про те, що примус характеризує ступінь тяжкості вчиненого злочину – розкриває об'єктивні (діяння, спосіб, обстановку вчинення злочину) та суб'єктивні (впливають на визначення вини) ознаки складу злочину.

2) Значущість впливу на відповідальність та покарання характеризується тим, що певний чинник може здійснювати настільки значний вплив на рівень небезпечності злочину і злочинця, що суд в кожному випадку може розпізнати їх, вичленувати і зафіксувати при визначенні покарання [11, с. 21]. Безумовно, що примус демонструє зовнішній вплив на винного, який вчиняє злочин не з власної ініціативи. У цьому разі відповідальність ініціатора злочину, який схилив винного до вчинення злочину шляхом примусу, має бути диференційована за рахунок призначення більш суворого покарання. Водночас безпосередній виконавець злочину заслуговує на пом'якшення покарання.

3) Третя ознака вимагає, щоб певний чинник знаходився поза колом звичайних («типових») обставин або був нехарактерною обставиною для більшості злочинів. У юридичній літературі зазначається, що цей чинник не може виступати як обтяжуюча обставина, якщо він є звичайним для будь-яких суспільно небезпечних посягань чи посягань певного виду (наприклад, сам факт настання суспільно небезпечних наслідків) [12, с. 31]. Безперечно, примус не є характерним для вчинення будь-яких суспільно небезпечних посягань чи посягань певного виду. Аналіз судової практики по-

казує, що використання інших осіб, яких винуватий примушує вчинити злочин, не є характерною ознакою для вчинення злочину. Однак такі випадки все-таки мають місце у судовій практиці. Що стосується ознаки типовості, то ми приєднуємося до думки, що «типовість» більш характерна для обставин, що включені законодавцем до складу злочину як кваліфікуючі.

4) Безумовність (обов'язковість) впливу означає, що обставина-претендент повинна неодмінно позначатися на ступені суспільної небезпечності вчиненого та (або) особи винного, а відповідно і на покаранні, незалежно від інших конкретних особливостей вчиненого та особи винного [9, с. 86]. Очевидно, що примус позначається на ступені тяжкості вчиненого злочину, незалежно від інших конкретних особливостей вчиненого злочину. Так, на призначення покарання особі, яка вчиняє крадіжку за попередньою змовою групою осіб під примусом, впливають також наслідки, завдані злочином.

5) Наступною вимогою є те, що обставина-претендент повинна мати сувору визначену спрямованість впливу. Ця вимога має бути непорушною. Обставини-претенденти «змінного» характеру (тобто такі чинники, які в окремих злочинах можуть перейти у свою протилежність за характером впливу на покарання) не повинні включатись до переліку таких обставин [9, с. 87].

На нашу думку, те, що примус визнано обставиною, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України) не є перешкодою для визнання примусу також обставиною, що обтяжує покарання. Адже йдеться про різні боки примусу. У п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України йдеться про те, що винний вчиняє злочин внаслідок примусу. Тобто йдеться про зовнішній вплив на волю пасивного об'єкту примусу. У свою чергу як обтяжуюча обставина примус демонструє інший бік цієї медалі – дається правова оцінка діям особи, яка здійснює такий вплив.

6) І останнє, аналіз положень ст. 67 КК дозволяє зробити висновок про те, що примус не походить від інших обставин, що знайшли своє відображення в такому переліку. Примус не є похідним від уже передбачених там обставин, не конкретизує та не розкриває їх подальший зміст. Включення примусу до переліку обтяжуючих обставин не створить ситуацію так званого подвійного врахування такої обставини спочатку як частини загального, а потім і як більш загального поняття [15, с. 20].

Доречно також зазначити, що учинення злочину із застосуванням фізичного або психічного примусу як обставина, що обтяжує покарання знайшла своє закріплення у Кримінальних кодексах Російської Федерації, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Республіки Молдова та ін.

Отже, з огляду на зазначене можна зробити висновок, що примус (фізичний та психічний) відповідає вимогам, що висуваються кримінально-правовою доктриною до обставин, що претендують на включення до переліку обтяжуючих обставин, а також не суперечить позитивному законодавчому досвіду інших країн.

З урахуванням наведеного, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 67 КК України обтяжуючою обставиною «вчинення злочину з використанням примусу, а п. 9 ч. 1 цієї статті викласти у такій редакції: «9) вчинення злочину з використанням примусу, малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством».

Література.

1. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1989. – 288 с.

2. Бабаев М.М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. – М.: Юрид. лит., 1968. – 120 с.

3. Велиев С. А. Принципы назначения наказания / С. А. Велив. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 386 с.

4. Велиев С. А. Личность виновного и ее исследование при назначении наказания // Известия вузов. «Правоведение», 2002 – № 4. – С. 158.

5. Гаверов Г.С. Проблемы назначения наказания несовершеннолетних преступников / Г.С. Гаверов. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1986. – 231с.

6. Долиненко Л.А. Влияние смягчающих и отягчающих ответственность обстоя-

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу правової природи фізичного та психічного примусу обґрунтовується доцільність його законодавчого закріплення як обставини, що обтяжує покарання.

SUMMARY

In the article on the basis of analysis of the legal nature of the physical and psychical coercion expediency its legislative recognition as a circumstance aggravating penalty.

тельств на индивидуализацию наказания и на освобождение от уголовной ответственности с применением мер общественного или административного воздействия: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Томск: Томский гос. ун-т им. В.В. Куйбышева, 1980. – 17 с.

7. Іванюк Т.І. Місце обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання серед загальних засад призначення покарання // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства). – Матеріали науково-практичної конференції (Львів, 4 – 5 квітня 2003 р.). – Львів: ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 80-81.

8. Козлов А.П. Отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – М., 1977. – 22 с.

9. Кримінальний кодекс України від 05 травня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

10. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (Вопросы теории) / Л. Л. Кругликов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 164 с.

11. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве : учеб. пособие / Л. Л. Кругликов. – Ярославль : Изд-во Ярослав. гос. ун-та, 1977. – 84 с.

12. Лемішко Ю.Ю. Обставини, що обтяжують покарання, за кримінальним законодавством України: дис. … канд.. юрид. наук / 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»: Юлія Юріївна Лемішко. – Х.: Націон. ун-т «Юридична академія України імені Ярослав Мудрого», 2013. – 235 с.

13. Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення / А. А. Музика, О. П. Горох: [монографія]. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 404 с.

14. Мясников О.А. Сущность и правовая природа смягчающих и отягчающих наказание обстоятельств // Правоведение. Серия 11. Право. – 2003. – №2. – С.117-124.

15. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 240 с.

16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-е вид., перероб. і доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2002. – 968 с.

17. Непомнящая Т. В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы / Т. В. Непомнящая. – Спб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 781 с.

18. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія / В. В. Полтавець ; [наук. ред. Л. М. Кривоченко]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. – 240 с.

19. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6 (40). – С. 14-20.

20. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Тетяна Валеріївна Сахарук. – Х., 2006. – 227 с.

21. Свинкин А. И. Признаки личности преступника в роли квалифицирующих обстоятельств. – Свердловск: Сб. учен. труд. Свердл. юрид. ин-та, Вып. 28, 1973. – С. 54.

22. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Т. 2 / Н. С. Таганцев. – Тула: Автограф, 2001. – 688 с.

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «СІМЕЙНО-ПОБУТОВА СФЕРА»

ФІЛОНЕНКО Ганна Михайлівна - доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії прокуратури України

УДК 343.914 (477)

Статья посвящена исследованию термина «семейно-бытовая сфера», что может дать возможность объективно оценить размах преступлений в этой сфере. В работе определена совокупность тех общественных отношений, которые включает семейно-бытовая сфера. Отдельно исследованы семейные и бытовые отношения, определяется их соотношение. Делается вывод, что отношениями семейно-бытовой сферы, являются личностные отношения между членами семьи, родственниками, друзьями, соседями, знакомыми, связанные с потреблением непроизводственных материальных и духовных ценностей.

Ключові слова: сім'я, побут, відносини, сімейно-побутова сфера, співвідношення.

Проблема насильства в сім'ї та запобігання йому є надзвичайно актуальною для сучасного українського суспільства, тому що сімейне насильство трансформується у насильство серед неповнолітніх, молоді, жінок, які передають цю зловісну «естафету» майбутнім поколінням [1, с.231]. Звісно, кримінальне насильство в сфері сімейно-побутових відносин – не нове соціальне явище, проте його порівняно недавно стали широко обговорювати. Це не тільки негативна ситуація в родині, а й спосіб життя цілого суспільства, оскільки сім'я – це осередок суспільства, а сімейно-побутова сфера відбиває внутрішній стан суспільства.

Вивченням феномена сімейно-побутової злочинності займалися відомі вчені-юристи Ю.М. Антонян, Б.С. Волков, В.О. Глушков, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Ф.А. Лопушанський, О.В. Старков, Д.А. Шестаков та ін.

Метою даної статті є дослідження терміну «сімейно-побутова сфера», що може надати можливість об'єктивно оцінити розмах злочинів у цій сфері. Слід сказати, що на сьогодні юридична література містить багато варіантів назви злочинів, які вчиняються щодо членів своєї сім'ї, своїх родичів, близьких, знайомих. Частіше використовуються такі терміни: сімейно-побутові злочини; злочини, які вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин; побутові злочини; побутова злочинність; злочини, які вчиняються на побутовому ґрунті; злочини, які вчиняються за побутовими мотивами, злочинність у сфері сім'ї.

Один з найавторитетніших науковців, який займається розробкою проблем сімейної кримінології, Шестаков Д.А. відносить до пріоритетних напрямів кримінології злочинність у сфері сім'ї, тобто злочини, які вчиняються одними членами сім'ї проти інших її членів[2, с.50]. Побєгайло Е.Ф. виділяє злочини з побутових мотивів, у сферах дозвілля і частково побуту [3, с. 238-244], на ґрунті сімейно-побутових конфліктів, за мотивами чисто особистого характеру[4, с. 11]. Г.А. Панфілов використовує поняття «побутовий злочин» [5, с. 52], Б.М. Головкін – «злочини у сімейно-побутовій сфері» [6, с.10], Л.В. Крижна – «злочини у сфері сімейно-побутових відносин» [7, с.7]. Також вважаємо правильною

думку Д. А. Корецького: «Поняття побутових злочинів не ідентичне поняттю злочинів, які вчиняються у сфері побуту, і віднесення всіх вчинених у сфері побуту злочинів до категорії побутових призвело б до невиправданого розширення поняття побутового злочину[8, с.8]. Дуже слушною з цього приводу також є думка А.П. Закалюка: «Останнім часом поширилася практика виокремлення злочинів згаданої групи за ознакою місця їх вчинення – в сім'ї. Точне дотримання цієї ознаки може зменшити фактичну кількість злочинів, що вчиняються між членами сім'ї, за рахунок виключення з неї тих злочинів, які вчиняються поза безпосереднім перебуванням сім'ї, тобто місцем, де проживає сім'я. Названа диференціація, крім того, нівелює підґрунтя, на якому вчиняються насильницькі злочини цієї групи, а саме – сімейно-побутові відносини» [9, с.55]. Отже, навіть поверхневий огляд наведених понять дає змогу встановити, що відмінності між цими поняттями полягають у: 1) характері відносин між винним і потерпілим; 2) просторово-часових межах сфери здійснення злочину; 3) мотивації протиправної поведінки особи. Науковці, як правило, в назві цієї групи злочинів, роблять акцент або на сферу злочинних проявів (у сфері сімейно-побутових відносин, у сфері сім'ї, у сфері побуту тощо), або на мотивацію (на побутовому ґрунті, з особистих мотивів, з побутових мотивів).

Постає питання: чи йде мова про вживання різних термінів для позначення одного і того ж явища, чи кожен з перелічених термінів відповідає певному виду злочинів? Вважаємо, що розходження в назвах породжують відмінності в переліку злочинних діянь, більш правильним буде використання терміну «злочини у сімейно-побутовій сфері». Тому визначимо сукупність тих суспільних відносин, які включає сімейно-побутова сфера.

Сімейним кодексом України встановлено, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно (стаття 3). У соціології сім'я – це соціальний інститут (з точки зору суспільного санкціонування шлюбно-сімейних відносин) і разом з тим мала соціальна група, що володіє історично означеною організацією, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність в якій обумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення[10, с. 131].

Існують повні сім'ї, що включають основні типи родинних стосунків, і неповні: наприклад, тільки подружжя (без дітей), мати й дитина і т. ін. Сім'ю започатковує подружжя. Молода сім'я, що складається з чоловіка й дружини, є умовно першою структурною формою. Народження першої дитини започатковує якісно нову фазу, з в'являється другий різновид сімейних зв'язків: кровні стосунки «батьки–діти». Виникає так звана нуклеарна сім'я, що складається з батьків і неповнолітніх дітей. Нуклеарна сім'я може бути поширена, в разі коли дорослі діти одружуються, але залишаються жити під одним дахом з батьками. У молодих, у свою чергу, народжуються діти й родина стає багатопоколінною. З'являється третій тип зв'язків – родинні стосунки, що не мають спільного кореня, родоводу. Наприклад, зв'язки «теща-зять» або «свекруха-невістка», свояцтво різних форм і ступенів не є кровним, але вони також регулюються сімейними нормами, входять до складу інституту сім'ї [11, с.89].

Але сім'я, як підсистема суспільства та соціальний інститут, не простий виконавець таких функцій, як народження, утримання і соціалізація нових поколінь. Вона активний елемент і агент соціальних змін[12, с.7]. Тому сім'я охороняється державою, і це положення закріплено ст. 51 Конституції України. Роль сім'ї виявляється також у посередництві при узгодженні інтересів особистості, суспільства і держави. У свою чергу, ступінь узгодженості або неузгодженості згаданих інтересів визначає різноманітні наслідки як для держави і суспільства в цілому, так і для самої особистості.

Особливістю сімейних відносин є не тільки те, що вони засновані на родинних

зв'язках. У сім'ї формуються і підтримуються матеріальні і духовні потреби людини, певні традиції, відбувається становлення особистості. Однак при цьому нерідко виникають і різні протиріччя, найбільш гострі з яких при певному збігу обставин переходять в конфлікти, а останні іноді переростають в злочинні посягання.

Сфера побуту у філософський та соціологічній літературі розуміється як невиробнича сфера життя, що безпосередньо пов'язана зі споживанням матеріальних і духовних цінностей, формами і способами цього споживання. Це невиробнича сфера людського життя, невіддільна від інших сфер життєдіяльності особистості; повсякденне життя, засноване на звичному розпорядку, традиціях[13, с.13]. Таким чином, побут є однією з основних форм суспільного життя, де формується і отримує виховання людина, задовольняються її потреби, встановлюються та відбуваються різноманітні повсякденні стосунки. Кримінологами сфера побуту визначається як сукупність невиробничих відносин сімейно-побутового, комунально-побутового, дозвільно-побутового та виробничо-побутового характеру, що виникають з приводу задоволення матеріальних і духовних потреб людини[14, с. 23]. Д.А. Корецький сферу побуту визначає як сукупність невиробничих територій і неробочого часу індивідів, в якій вони задовольняють свої матеріальні і духовні потреби, у тому числі у відпочинку і відновленні сил, встановленні і розвитку сімейних взаємовідносин, вихованні дітей, проведенні дозвілля і т. д. [8, с.7].

Не може не виникнути питання: як співвідносяться між собою «сфера сім'ї» і «сфера побуту»? У кримінологічній літературі це питання є дискусійним. Така невизначеність пояснюється відсутністю в філософській і соціологічній літературі однозначного розуміння і чітких критеріїв розмежування основних сфер життєдіяльності людини.

У вирішенні даного питання ми спираємося на думку Г.А. Панфілова, який виокремлює дві основні спрямованості побутової сфери: 1) особисто-побутову (сім'я, спорідненість, дружба, сусідство); 2) суспільно-побутову (суспільний побут, побутові послуги, вільний час, спілкування) [5, с.52]. У такому разі побут і сім'я співвідносяться між собою як загальне і одиничне. Під загальним розуміють властивості і відношення предмета, явища чи процесу, тотожні властивостям інших явищ, процесів, предметів. Категорія одиничне характеризує окремий предмет, явище, процес, що відрізняється за своїми просторовими, часовими та іншими властивостями від подібних йому. Одиничне і загальне перебувають у діалектичному зв'язку. Загальне не існує само по собі, в «чистому» вигляді. Воно завжди реалізується в одиничному і через одиничне. Одиничне, у свою чергу, входить у ту чи іншу групу предметів і має в собі певні загальні риси [15, с.107]. Отже, сімейні відносини входять до побутових відносин і тісно пов'язані між собою, але було б неправильно усі сімейні відносини ототожнювати з побутовими. Однак, сфера сім'ї поза сферою побуту не може існувати, а ось відносин побутові цілком нормально можуть існувати без сім'ї. Так само між собою співвідносяться сфера побуту і сфера дозвілля, де дозвілля (вільний час) є частиною позаробочого часу, що залишилася у людини, за врахуванням різного роду необхідних дій.

Є.П. Кім у своїй праці «Злочинність у сфері побутових відноси та її попередження органами внутрішніх справ» виділяє чотири основні складові сфери побуту:

- сімейно-побутова;
- комунально-побутова;
- дозвільно-побутова;
- виробничо-побутова [14, с.10-11].

Ф.А. Лопушанський більш деталізував складові побуту, і виокремив наступні сфери життєдіяльності:

- суспільно-виробнича;
– навчальна;
- суспільно-політична;
- сімейно-побутова;
- дозвілля.

Сімейно-побутова сфера, на його думку, складається з трьох основних різновидів:

- внутрішньо-сімейного (включає відносини між чоловіком та жінкою, батьками і дітьми);
- особисто-побутового (це відносини в побутових мікрогрупах поза сім'єю);
- суспільно-побутового (включає суспільний побут, побутові послуги, міжособистісне спілкування в громадських місцях тощо) [16, с.9-10].

Таким чином, автору вдалося доволі чітко визначити просторово – часові межі основних сфер життєдіяльності людини. Дійсно, основною формою спільності в побуті є сім'я. Головним елементом внутрішньосімейного спілкування слід вважати шлюбно-сімейні відносини. Шлюб – це настанова, що регулює стосунки чоловіка й жінки, визначає коло прав та обов'язків подружжя по відношенню як один до одного, так і до дітей, майна, оточення[11, с.90]. Сім'я – це спільність, що базується на шлюбних стосунках, кровних та родинних зв'язках; вона охоплює коло людей, які мають спільний побут, хатнє господарство (домогосподарство). Поряд з сім'єю для побуту характерні також більш широкі форми особистісного спілкування: дружба, сусідство, знайомство. Важливою складовою частиною побуту є і так звані неформальні малі соціальні групи (побутові мікрогрупи у Ф.А. Лопушанського), у яких людей об'єднує спільність поглядів, інтересів, хобі, прагнень, почуття симпатії, приязні, любові тощо. Всі названі складові слід враховувати при визначенні суспільних відносин, які включає в себе сімейно-побутова сфера.

Але окрім визначення просторово-часових кордонів сімейно-побутової сфери, не слід забувати про таку суттєву ознаку, як характер зв'язків між суб'єктами відносин цієї сфери. Вочевидь, що між ними (винною особою та особою потерпілою) наявні особисто-побутові відносини, що склалися до здійснення злочину. «Це означає, що винний і потерпілий у період, який передував здійсненню злочину, не лише наочно знали один одного, але знаходилися між собою в певних відносинах особистого характеру» [7, с.10], – як правильно зауважує Л.В. Крижна.

Відносини особистого характеру у сімейно-побутовій сфері перш за все представлені щлюбно-сімейними відносинами. Це відносини, що складаються між подружжям. По-друге, це відносини між родичами (спорідненість по висхідній і нисхідній лініях). За своїм характером і змістом взаємовідносини при спорідненості можуть бути як близькими, довірчими, так і носити формально-родинний характер. Згідно зі ст. 3 Кримінально-процесуального кодексу до близьких родичів та членів сім'ї відносяться: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. По-третє, це відносини дружби, тобто стосунки, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів[17, с.329]. Дружні або інтимні відносини часто зароджуються в неформальних групах за місцем проживання, навчання, роботи. І по-четверте, це відносини сусідства (близькість із ким-небудь за місцем проживання[17, с.1417]). Виходячи з географічного розташування, межі сусідства можуть бути доволі таки розмиті: у межах будинку, двору, мікрорайону. Розгляд сусідства за розширеними межами може викликати певні труднощі, з точки зору кримінології, адже такі відносини носять переважно формальний характер, вони засновані на візуальному знайомстві, приналежності до певної території. Тому необхідно звузити ці межі до близьких сусідів, тобто «до сусідства, що характеризується безпосередньою територіальною близькістю, комунально-побутовими інтересами і побутовою взаємозалежністю, а також соціально-психологічним зв'язком, встановленим при такому сусідстві, за своїм характером близьким до родинно-дружнього» [5, с.54].

З точки зору цілей кримінологічного дослідження, Д.А. Шестаков визначає поняття сфери сімейно-побутових відносин як комплекс історично обумовлених традицій, звичаїв, що утворюють уклад невиробничого життя людини, що припускають наявність певної системи соціальних відносин між людьми в спільнотах сімейних, сусідських, які можуть бути обмежені соціально-психологічними зв'язками, виникаючими при постійному спілкуванні (у квартирі, будинку, гуртожитку) і виконують функції задоволення потреб людей [16, с.10].

Отже, визначаючи сукупність тих суспіль-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню терміна «сімейно-побутова сфера», що може надати можливість об'єктивно оцінити розмах злочинів у цій сфері. У роботі визначено сукупність тих суспільних відносин, які включає сімейно-побутова сфера. Окремо досліджені сімейні та побутові відносини, зазначається їх співвідношення. Робиться висновок, що відносинами сімейно-побутової сфери, є особистісні відносини між членами сім'ї, родичами, друзями, сусідами, знайомими, пов'язані зі споживанням невиробничих матеріальних і духовних цінностей.

SUMMARY

The article is devoted to investigation of the term "family and domestic sphere", which may provide an opportunity to objectively assess the extent of crimes in this sphere. Set of social relations that includes the family and domestic sphere are defined in the article. Family and domestic relations are investigated separately, their correlation is defined. It is concluded that the relationship of family and domestic sphere is the personal relationships between family members, relatives, friends, neighbors, acquaintances associated with the consumption of non-production material and spiritual values.

них відносин, які включає в себе сімейно-побутова сфера, можна зробити висновок, що такими є особистісні відносини між членами сім'ї, родичами, друзями, сусідами, знайомими, пов'язані зі споживанням невиробничих матеріальних і духовних цінностей і засновані на звичному розпорядку та традиціях, що відбуваються на невиробничих територіях і в неробочий час.

Література

1. Лунеев В.В Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / В.В. Лунеев. – М.: Норма, 1997. – 525 с.

2. Шестаков Д.А. Семейная криминология: семья – конфликт –предупреждение / Д.А. Шестаков. – СПб.: Издательство С-Петербургского ун-та, 1996. – 264 с.

3. Криминология / Под ред. И.И. Карпец, А.А.Герцензона. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 415с.

4. Побегайло Э.Ф. Криминологическая характеристика лиц, совершивших тяжкие насильственные преступления / Э.Ф. Побегайло. – М., 1976. – 60 с.

5. Панфилов Г.А. О содержании понятия бытового преступления / Г.А. Панфилов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 26. – М., 1977. – С.50-65.

6. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері / Б. М. Головкін. – Х. : Нове слово, 2004. – 252 с.

7. Крижна Л.В. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (кримінологічний аспект) / - Л.В. Крижна : Монографія. – К.: КІВС, 2003. – 106 с.

8. Корецкий Д.А. Тяжкие бытовые преступления и их предупреждение: Учебное пособие / Д.А. Корецкий. – М: ВЗЮШ МВД СССР, 1989. – 84 с.

9. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-кн. : Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.

10. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2010. – 224 с.

11. Рущенко І.П. Соціологія: курс лекцій / І.П. Рущенко. – Х.: Харків:Ун-т внутр. справ, 1996. – 210 с.

12. Антонов А.И. Социология семьи / А.И. Антонов, В.М. Медков. – М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братья Карич»), 1996 – 304с.

13. Антонян Ю. М. Воспитание молодежи в быту / Ю.М. Антонян, Г.М. Миньковский. – М., 1975. – 37 с.

14. Ким Е. П. Преступность в сфере бытовых отношений и ее предупреждение: Проблемы теории и практики: автореф. на соискание ученой степени док. юрид. наук: спец. 12.00.08 – Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право / Е.П. Ким. – М.,2002. – 51 с.

15. Касьян В. І. Філософія. Відповіді на питання екзаминаційних білетів: Навчальний посібник – 4-е вид., перераб.і доп / В. І. Касьян. – К. : Знання, 2006. – 343 с.

16. Шестаков Д.А. Предупреждение семейно-бытовых право-нарушений / Д.А. Шестаков, отв. ред. Ф. А. Лопушанский. – М.: Наука, 1989. – 233 с.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

ВІКТИМОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

ДАВИДЕНКО Вікторія Леонідівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343

Статья посвящена рассмотрению виктимологии как отрасли криминологии. Дается понятие виктимологии и определяется предмет ее исследования. Показана история возникновения и развития виктимологии. Рассматривается современное состояние развития виктимологической науки.

Ключові слова: віктимологія, кримінологія, жертва злочину, потерпілий, злочин.

Вчення про жертву злочину – віктимологія (viktima – жертва, logos -вчення) – є частиною більш широкого вчення про жертв не тільки злочинів, але і наслідків нещасних випадків, природних і техногенних катастроф, епідемій, війн та інших озброєних конфліктів, політичних протистоянь [1, с. 197]. Відповідно, віктимологія розглядається в широкому та вузькому сенсі. У першому вона охоплює не тільки право і кримінологію, але і такі науки, як психологія, соціологія та психіатрія. У вузькому значенні у віктимології зацікавленні, крім кримінології, кримінальне право, кримінальний процес, кримінально-виконавче право, криміналістика, судова психологія, судова психіатрія.

Віктимологія виникла і розвивалась як напрямок в кримінології, що вивчає жертву злочину. Однак з часом погляд на неї змінився, були висунуті різні позиції стосовно предмета віктимології і її наукового статусу. Д. В. Рівман їх визначив наступним чином:

1) віктимологія це галузь кримінології, або приватна кримінологічна теорія, і відповідно розвивається в її межах;

2) віктимологія – це допоміжна для кримінального права, кримінально-процесуального права, криміналістики міждисциплінарна наука про жертву злочину. Вона існує і функціонує паралельно з кримінологією;

3) віктимологія – це загальна теорія, вчення про жертву, що має предметом дослідження жертву будь-якого походження, як кримінального так і не пов`язаного зі злочином. Віктимологія, таким чином, самостійна наука, приналежність якої до юридичної можна визнати тільки частково. Скоріше це наука про безпеку життєдіяльності людини [2, с. 8].

Одними із засновників вчення про жертву вважаються німецький вчений –- Г. Гентінг (1888-1974) та вчений із Румунії Б.Мендельсон (1900-1998). Перша робота Ганса фон Гентінга з`явилася в 1941 році «Зауваження по інтеракції між злочинцем і жертвою», у який вперше жертва розглядається одним із причинних факторів злочину. Досліджуючи кримінальні справи,- Г. Гентінг визначив, що жертва злочину не повинна розглядатися як пасивний об'єкт, тому що вона – активний суб'єкт процесу криміналізації. Вона може піддаватися, сприяти або провокувати виникненню злочинної ситуації. «Якщо ми вважаємо, що є природжені злочинці, є і природжені жертви» [3, с. 304].

Г. Гентінг у монографії «Злочинець і його жертва. Дослідження за соціобіологією злочинності» вперше визначив три категорії понять, які складають предмет віктимології: а) посягатель-жертва; б) латентна-жертва; в) відносини між посягателем (заподіювач шкоди) і жертвою. Автор підкреслив наявність зв'язку між злочинцем і жертвою і їх взаємодію в процесі вчинення злочину. У низці випадків жертва формує, виховує і завершує становлення злочинця; вона мовчазно погоджується стати жертвою; кооперується зі злочинцем і провокує його. Гентіг писав: «Негласне взаєморозуміння злочинця і жертви є основоположним фактом кримінології. Зрозуміло, ніяких домовленостей, тим більше пайових, при цьому не укладається, однак має місце інтеракція, взаємодія і обмін елементами причинності» [4, с. 340].

Пізніше, у 1956 році, Г. Гентіг опублікував багатотомну працю «Злочин», останній том якої «Жертва як елемент навколишнього світу» справедливо оцінюється багатьма кримінологами світу як справжня енциклопедія віктимологічного вчення, що вплинула на подальший розвиток не тільки віктимології, а й кримінології взагалі [5, с. 13; 6, с. 21; 7, с. 17].

Б. Мендельсон вважається автором назви «віктимологія». Він перший, хто запропонував виділити віктимологію в самостійну наукову дисципліну. У 1975 році в монографії «Загальна віктимологія» ним була розвинута віктимологічна концепція, пов'язана зі створенням «клінічної» чи «практичної» віктимології, до змісту поняття якої мали бути включені не лише жертви злочинів, а й жертви природних катаклізмів, геноциду, етнічних конфліктів та війн [5, с. 17].

Раніше в доповіді «Нові психосоціальні горизонти: віктимологія», виголошеній - Б. Мендельсоном на конференції психіатрів у Бухаресті (1947 рік), та більш пізній праці «Нова галузь біопсихосоціальної науки – віктимологія» були визначені основні теоретичні положення віктимології, а саме:

а) розкрито понятійний апарат, виділено окремі групи жертв;

б) вперше дано поняття «кримінальна пара», «добровільна жертва», кандидат у жертви», «жертва-провокатор», «жертва-агресор», «індекс жертвеності» [6, с. 16].

У подальшому ідеї Г. Гентіга у своїх працях розвинув швейцарський вчений Г. Еленбергерг. Він більш детально аналізує поняття «злочинець-жертва», випадки, коли особа в залежності від ситуації може стати злочинцем або жертвою, послідовно злочинцем – потім жертвою, або навпаки, одночасно злочинцем і жертвою. Також розглядає так звану природжену жертву й патологічний стан, що породжують віктимологічні ситуації [8, с. 4].

У докторській дисертації «Основні проблеми віктимології» (ФРН, 1965) Ф.Р. Пааше, поділяючи ідеї Мендельсона, проте вважає віктимологію не окремою наукою, а розділом кримінології. Запропонована ним класифікація жертв включає: жертв злочинців; жертв власних вчинків; злочинців, які стають жертвами; жертв, які стають злочинцями. У його науковому дослідженні представлені так звані передбачувані, можливі, взаємні, повторні жертви; жертви-посередники і жертви-співучасники [2, с. 26].

Заслуговує увагу дослідження швейцарського вченого Р. Гассера, який у своїй книзі «Віктимологія. Критичні роздуми про одне нове кримінологічне поняття» детально викладає історію розвитку віктимології, досліджує жертву на соціологічному, психологічному й біологічному рівнях. Третя частина книги, яка має назву «Профілактика», присвячена заходам захисту жертв від злочинних посягань[9, с.129].

Також віктимологічними дослідженнями займались А. Фаттах («Віктимологія: що це таке і яке її майбутнє?», «Жертва – співучасник злочину»), Г. Шнайдер («Віктимологія», «Жертва і злочинець – партнери у злочині»), В. Нагель («Про місце віктимології в кримінології»), С. Шафер («Жертва та її злочинець»), К. Міядзява («Основні проблеми віктимології») та інші науковці.

У колишньому Радянському Союзі найбільш вагомий внесок у розробку віктимології як самостійного напрямку зробили Л.В.Франк і Д.В. Рівман. До основних робіт доцента Таджицького державного університету Л.В. Франка відносяться: статті

– «Про вивчення особистості і поведінки потерпілого (Чи потрібна радянська віктимологія?)», «Віктимологія як допоміжна дисципліна кримінології і криміналістики»), «Потерпілий від злочинів, вчинених рецидивістами», «Неповнолітні як потерпілі і правопорушники»; монографії – «Віктимологія і віктимність», «Потерпілі від злочину і проблеми радянської віктимології» та багато інших наукових праць.

Л.В. Франк розглядав можливість формування віктимології як самостійної наукової дисципліни. Крім того, зосередився на проблемі жертви, розробив низку віктимологічних термінів та категорій, ввів їх у науковий обіг [2, с. 29].

Практично в той же період, паралельно з Л. В. Франком, і в наступні роки дослідженням віктимологічних проблем займається Д. В. Рівман. (У 1979 році він захистив докторську дисертацію «Віктимологія і профілактика злочинів», опублікував близько 140 робіт з різних віктимологічних аспектів, у тому числі монографії: «Потерпілий від злочину: особистість, поведінка, оцінка», «Віктимологічні фактори і профілактика злочинів», «Віктимологічний аспект аналітичної роботи в органах внутрішніх справ», «Віктимологія» (у співавторстві з В. С. Устіновим), «Кримінальна віктимологія».

В останній роботі Д. В. Рівман, наголошує на необхідності запровадження в межах предмета кримінології спеціального курсу для більш глибокого вивчення та деталізації кримінологічних знань про жертву злочинів, віктимність, віктимізацію та віктимогенні чинники в системі детермінації окремих злочинів і злочинності загалом [10, с. 13].

Питаннями віктимології також займалися Ю.М. Антонян, В.І. Полубінський, В.Я. Рибальська, В.С. Мінська, В.Є. Квашис, В.П. Коновалов, Н.Ф. Кузнєцова, В.С. Устінов, А.А. Глухова, Р.М. Готліб та інші. Ці питання розглядаються також у підручниках: «Кримінологія» за редакцією Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецової і Г. М. Міньковського (1988 рік); «Кримінологія» за редакцією І. І. Карпеця і В. Є. Емінова (1994 рік); «Кримінологія» за редакцією - Н. Ф. Кузнецової і Г. М. Міньковського (1998 рік); «Кримінологія» за редакцією В. М. Кудрявцева і В. Є. Емінова (2009 рік).

Серед українських науковців, що досліджували віктимологічну проблематику необхідно виділити таких вчених як О.М. Джужа, І.М. Даньшин, Л.М. Давиденко, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвинов, Є.М. Моісеєв, В.О. Туляков.

Найбільш значущими роботами є монографії: О.М.Джужи та Є.М. Моїсеєва «Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти)» (1998 рік), В.О. Тулякова «Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми)» (2000 рік), О.М. Литвинова «Віктимізація: фактори, аналіз, захолоди протидії» (2009 рік). Видані навчальні посібники за редакцією О.М. Джужи «Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти)» (1994 рік), «Кримінологічна віктимологія» (2006 рік), за редакцією С.О. Гаркавець «Віктимологія» (2006 рік). Проблемам віктимології присвячені розділи в підручниках «Кримінологія» за редакцією О.М. Джужи (2004 рік); «Кримінологія» за редакцією О.М. Бандурки (2011 рік).

Аналізуючи наукові дослідження, що здійснювалися з часу виникнення віктимології, як наукового напрямку, до сьогодні, можна визначити, що віктимологія в широкому сенсі розглядається тільки як наукова позиція, на відміну від вузького значення віктимології, а саме кримінологічної (кримінальної) віктимології, яка має предметом дослідження тільки жертв злочинів, та все, що з цим пов'язано. Погоджуюсь з О.М. Джужою, що предметом вивчення кримінологічної віктимології може бути: віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) від злочинних посягань як на соціальному (статистичному), так і на індивідуальному (фізичному) рівнях, згідно з їх класифікаційними диференційованими ознаками і властивостями віктимності певних груп ризику; соціальні та особистісні (об'єктивні і суб'єктивні) причини й умови, які сприяють становленню потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі злочину; осо-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду віктимології як галузі кримінології. Надається поняття віктимології та визначається її предмет дослідження. Показана історія виникнення та розвитку віктимології. Розглядається сучасний стан розвитку віктимологічної науки.

SUMMARY

The article considers victimology as a branch of criminology. Provides a definition of victimology and is defined as being in the study. Shows the history of the emergence and development of victimology. The current state of development of science victimological.

бистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення злочину (віктимологічна ситуація); комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному (фізичному), рівнях; шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок злочинного посягання [10, с. 5].

Кримінологічна віктимологія не тільки реально існує, але і активно розвивається в системі науки кримінального права. Віктимологічну інформацію про детермінаційні прояви потерпілого, умови формування його особистості, оціночні установки, особливості психологічного стану використовує кримінальний процес, криміналістика, оперативна-розшукова діяльність, кримінальне право. І навпаки віктимологія збагачується інформацією про потерпілого від кримінального процесу, криміналістики, кримінального права тощо.

Як уже визначалось раніше, серед науковців немало прихильників позиції відокремлення віктимології в окрему міждисциплінарну галузь наукового знання, яка буде існувати паралельно з кримінологією. З цього приводу автор даної статті підтримує Д.В. Рівмана, який вважає, що для віктимології перспектива розвитку в самостійну науку, яка синтезує знання про жертв будь-якого походження, не виключена. По мірі накопичення факторологічного матеріалу і в результаті його теоретичного осмислення вона може сформуватися в цій якості. Але доки віктимологія буде мати своїм предметом тільки потерпілих від злочинів та все, що з цим пов'язано, і тим самим залишатися кримінологічною галуззю, – не вийде із складу цієї науки [2, с.10, 17].

Література

1. Кримінологія: підручник /под. ред. В.Н. Кудрявцева і В.Є. Емінова. – 3-є вид. перероб. і доп. – М.: Юрист, 2007. – 734 с.
2. Ривман Д.В. Криминальная виктимология – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
3. Hentig Я. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim // The Journal of Criminal Law and Criminology. 1941. V. 31. P. 303-309.
4. Шнайдер Г. И. Криминология. – М., 1994. – с. 359.
5. Квашис В. Е. Основы виктимологии. – М., 1999. – 230 с.
6. Франк Л.В. Виктимологические исследования за рубежом //Укрепление законности и правопорядка в период строительства коммунизма. Ч. 3. Душанбе. 1973.
7. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. Душанбе, 1977.
8. Elleberger H. Psychologist Berichnugen Zwisichen Verbrecher and Opfter. – 1954. – № 4.
9. Gasser P.Victimologic.Chur, 1965.
10. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моісеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Джужі.- К.: Атіка, 2006.- 352 с.

ЛАТЕНТНІСТЬ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ

УСОВА Євгенія Сергіївна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.21

В статье проведен анализ понятия и видов латентной преступности; установлено, что преступление, предусмотренное ст. 166 УК Украины (злостное неисполнение обязанностей по уходу за ребенком или лицом, в отношении которого установлена опека или попечительство) имеет высокий уровень латентности; выявлены основное причины и способы естественной и искусственной латентности данного вида преступления.

Ключові слова: латентність, латентна злочинність, судова статистика, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, тяжкі наслідки

Як відомо, для ефективної протидії негативним соціальним явищам необхідно, насамперед, встановити їх реальні масштаби. Існування латентної злочинності спотворює уявлення суспільства про фактичний рівень і дійсну структуру злочинності, розмір матеріальних і нематеріальних збитків, що заподіюються суспільству; ускладнює виявлення основних тенденцій в розвитку злочинності, виявлення факторів, які її обумовлюють, що, у свою чергу, лишає можливості складати довготривалі кримінологічні прогнози і програми протидії злочинності. Зокрема, негативно позначається на розробці загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів попередження злочинності і окремих її видів [13, с.47]. Крім того, прагнення України інтегруватися в європейське і світове співтовариство диктує необхідність застосування світових стандартів в області обліку й аналізу вчинених у країні злочинів [2, с.17].

Існування значної кількості злочинів, що залишаються за межами офіційного статистичного обліку, є давньою, складною і гострою проблемою не тільки для України, а й для інших країн.

У зв'язку з цим уявлення про злочинність як соціальне явище були б неповними, якщо не брати до уваги наявність її невиявленої, прихованої частини, відомості про яку не надходять до офіційних статистичних органів. Отже, поглиблене кримінологічне дослідження того чи іншого виду злочинів неможливе без аналізу такого показника, як латентність злочинності.

Існування латентної злочинності викликає низку несприятливих наслідків: спотворюються уявлення про її реальний рівень, що ускладнює прогнозування злочинності і розробку заходів її попередження; не дотримується принцип невідворотності покарання, що породжує думку про безкарність злочинців; ускладнюється виявлення причин та умов вчинених злочинів тощо. На думку спеціалістів, рівень латентної злочинності в Україні вище рівня зареєстрованої у 3-4 рази [13, с. 50].

З цих та інших причин проблема латентної злочинності була й залишається однією з найактуальніших в кримінологічній науці. Її дослідженню присвячені роботи багатьох вчених, зокрема, Р.М. Акутаєва, А.І. Долгової, Ю.В. Бишевського, К.К. Горяїнова, Г.І. Забрянського, О.О. Ковалкіна,

А.А. Конєва, В.Ф. Оболенцева, О.С. Шляпочникова та ін.

Проте комплексного дослідження латентності злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, як актуальної кримінологічної проблеми здійснено не було, що й зумовило звернення автора до її вивчення та аналізу.

Кримінально-правова статистика свідчить про постійне зростання впродовж тривалого часу в Україні числа зареєстрованих злочинів, пов'язаних із злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Вивчення абсолютних кількісних показників зареєстрованих випадків злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування дозволяє прослідкувати тенденцію щодо стійкого зростання рівня даного виду злочину впродовж 8 років (з 2003 по 2010 роки). Так, якщо у 2003 р. зареєстровано 542 злочини, передбачених ст. 166 КК України, то в 2004 р. – 709, у 2005 р. – 749, у 2006 р. – 746, у 2007 р. – 750, у 2008 р. – 841, у 2009 р. – 898, у 2010 р. – 967. Також слід зазначити, що у 2011-2012 роках простежується невелике зменшення кількості зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 166 КК України до рівня 2007 року (у 2011 році зафіксоване невелике зниження числа злочинів даного виду – 757, у 2012 р. – до 755 злочинів). Цікавим є факт різкого (на 65%) зниження кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень до 262 у 2013 році.

Тому метою статті є аналіз основних причин латентності злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Оскільки перед нами стоїть завдання вивчення латентності злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, то постає питання щодо уточнення змісту поняття "латентна злочинність".

Як відомо, у кримінології не вироблено однозначного тлумачення поняття цього негативного явища. Для його позначення застосовуються такі вирази, як «темний бік злочинності» («dark side of crime») , «злочини, про які не було повідомлено поліції» («not-reported crimes»), «темне число», «темна цифра» , але найчастіше – «латентна злочинність» [8, с.88].

Багато авторів однією з істотних ознак поняття латентної злочинності в кримінологічному розумінні називають "невідомість" про вчинений злочин, тобто "непоінформованість" про факт його вчинення. - У результаті цього злочин стає прихованим, неявним. На їх думку, названа ознака латентної злочинності є єдиною. Вони вважають, що найбільш правильним уявленням про латентну злочинність буде розуміння її як сукупності злочинів, що залишилися невідомими правоохоронним органам [9, с. 60].

Під латентною злочинністю Л.В. Кондратюк розуміє "…ту частину загальної злочинності, що являє собою кумулятивний масив у межах дії строків давності" [7,с.45].

Р.М. Акутаєв розробив інше поняття латентної злочинності, яке охоплює також штучно-латентні (приховані правоохоронними органами) злочини: «сукупність злочинів, які не потягли кримінально-правових засобів реагування та впливу з боку органів, що здійснюють переслідування та притягнення винних осіб до відповідальності»[1, с. 71].

Своє визначення латентної злочинності розробив і Б.Я. Гаврилов, під якою він розуміє сукупність злочинів, як раніше невідомих правоохоронним органам, у тому числі і тих, про вчинення яких громадяни, установи і організації до компетентних органів не звертались, так і фактично відомі компетентним органам, але такі, що не знайшли відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці у зв'язку із недосконалістю нормативно-правового регулювання даної проблеми або інших суб'єктивних причин [3, с.61].

Враховуючи різні позиції вчених, логічно представити, що поняття латентної злочинності не може бути сконструйовано тільки на базі ознаки «невідомості».

Необхідна і друга істотна ознака – «неврахованість» вчиненого злочину в статистичній звітності. Власне, така точка зору висловлювалася багатьма дослідниками латентної злочинності. Її підтримують С.Е.Мерзляков, О.Б.Сахаров, які зазначають, що основними ознаками латентної злочинності слід вважати дві обставини – прихованість (незаявленість) злочинів від органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, і неврахованість злочинів у кримінальній статистиці» [17, с. 51].

На думку І.М.Даньшина, «…латентна злочинність являє собою сукупність фактично вчинених, але не виявлених, або таких, що в силу інших обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці» [13, с. 100].

О.М. Бандурка і Л.М. Давиденко визначають, що із поняття „латентна злочинність" не потрібно виключати злочини, які хоч і стали відомі правоохоронним органам, але з різних мотивів були приховані від обліку та розслідування [1, 22].

В.М.Попович докладно обгрунтував необхідність включення двох ознак – «невиявленості» та «неврахованості» у зміст поняття «латентна злочинність» [18, с. 107]. Подібні за змістом визначення дають й інші автори [16, с. 46], хоча деякі з них використовували виключно ознаку «неврахованості» [10, с. 13]. Заперечення ознаки «неврахованість», як справедливо вказував В.М.Кудрявцев, приводить до того, що поза сферою кримінальної юстиції залишається низка фактично вчинених злочинів, а їх суб'єкти залишаються на волі, вчиняючи нові злочинні посягання [15, с. 133].

Треба погодитись із думкою науковців, які у поняття латентної злочинності включають й ознаку неврахованості злочинів у офіційній кримінально-правовій статистиці. Саме включення двох ознак – «невиявленості» та «неврахованості» в зміст поняття латентна злочинність сприятиме визначенню обставини, з якою пов'язується припинення стану латентності злочинів (такою визнається факт їх реєстрації в кримінально-правовій статистиці відповідно до встановлених вимог); встановлює органи, з діяльністю яких пов'язується припинення латентності злочинних посягань; сприяє документальної фіксації моменту припинення латентності злочинів в органах, що їх реєструють, а це, у свою чергу, дозволить визначити обсяг нелатентних злочинів, а при застосуванні деяких статистичних методик й одержати орієнтовані показники латентної злочинності.

Обсяг латентної злочинності в цілому і рівень окремих видів злочинів, природно, точно не відомі. На сучасному розвитку науки точні цифри при оцінці латентної злочинності, на жаль, отримати не вдається. Інформація про неї носить вірогідний характер. В Україні, на відміну від багатьох зарубіжних країн, встановлення рівня латентної злочинності на загальнодержавному рівні не здійснюється. Тому висновки про її розміри можна робити тільки за результатами вибіркових кримінологічних досліджень. Науковці, практичні співробітники правоохоронних органів та журналісти по різному оцінюють рівень латентної злочинності в Україні. Однак усі вони єдині в одному – розміри латентної злочинності співрозмірні з рівнем зареєстрованої злочинності і навіть в декілька раз його перевищують. На думку кримінологів, фактична злочинність нерідко в декілька раз перевищує злочинність, яку усвідомлюють уповноважені органи, а відома їй злочинність – ту її частину, яка реєструється і розслідується. Вона в деяких країнах, у тому числі і в Україні, перевищує зареєстровану в 3-5 разів [10, с. 135].

За оцінками міжнародних експертів, не виявлені, а отже, такі, що не відображені в офіційній статистиці, злочини становлять 60-70% і більше від фактично вчинених. Таку оцінку схвалює більшість зарубіжних кримінологів [4, с. 94].

Усі без виключення дослідники зауважують кратне перевищення латентної злочинності над зареєстрованою. Коефіцієнт латентності злочинів (співвідношення між скоєними злочинами і злочинами, які відо-

мі правоохоронним органам) доволі високий у всьому світі. Поліції стає відомо не більш 30-40 відсотків злочинів, а для деяких видів злочинів це співвідношення ще менше – 1:10 [6, с. 57].

Класифікація латентної злочинності проводиться здебільшого за двома критеріями:

а) за рівнем латентності окремих злочинів;

б) за механізмом їх утворення, тобто залежно від обставин, внаслідок яких злочини залишилися латентними.

Видається найбільш обґрунтованим і доцільним розділити всі злочини залежно від рівня їх латентності на три групи:

1) злочини з низьким рівнем латентності – очевидно вчинені тяжкі злочини, інформація про які швидко поширюється (вбивства, розбійні напади, грабіж тощо);

2) злочини з середнім рівнем латентності – злочини, вчинення яких не є таким очевидним, як при низькому рівні латентності. Потерпілі з різних причин не звертаються за захистом до правоохоронних органів, хоча й не приховують факту вчиненого злочину (незначна шкода, завдана злочином; відсутність віри в можливість розкриття злочину правоохоронними органами; злочини проти особи тощо);

3)злочини з високим рівнем латентності –злочини, про вчинення яких у більшості випадків відомо тільки злочинцю й потерпілому, крім того останній зацікавлений у приховуванні факту злочину з різних мотивів (сором'язливість, наявність хвороби, корисливі мотиви, шахрайство, хабарництво, статеві злочини тощо). Ця категорія злочинів через їхню неочевидність та практично «нульову» активність з боку потерпілого має найменшу інформативність і найвищу латентність [14, с.71].

Значне розповсюдження отримав поділ латентних злочинів на природньо-латентні (не заявлені) та штучно-латентні (неврахо-вані).

У першому випадку інформація про злочин за різних причин не стала відома компетентним державним органам, а тому не потягла за собою реєстрацію злочину. У другому випадку компетентні державні органи мали інформацію про злочин, однак внаслідок недоброякісного ставлення до своїх обов'язків не вжили заходів щодо реєстрації злочину. На думку Г.Ф. Хохрякова, таку латентність складають злочини, які були помилково кваліфіковані як правопорушення, які не тягнуть за собою кримінального провадження або про які не повідомили органи кримінальної юстиції, тому що свідкам була незрозуміла сама подія злочину [19, с. 123].

Проаналізувавши викладені точки зору, а також інші класифікації латентних злочинів за механізмом їх утворення, вважаємо більш обґрунтованою та логічною ту, яка виходить з поділу «темної цифри» злочинності на наступні види: природну, штучну та суміжну (прикордонний стан).

Групу природної латентності (яку також називають прихованою) становлять злочини, інформація про які не надходила до правоохоронних органів ні в якому вигляді. Це стає можливим з різних причин. Так, вчинюється досить багато злочинних діянь, які залишаються невідомими для всіх осіб, окрім злочинця. Вони не залишають слідів.

Групу штучної латентності (яку також називають приховуваною) утворюють злочини, в яких є потерпілі, свідки, документи та інші докази, які могли б виступати поводом для порушення кримінальної справи, але в силу різних причин це не робиться. Такими причинами виступають небажання потерпілих звертатися по допомогу до правоохоронних органів, залякування чи підкуп потерпілих чи свідків з боку злочинців чи інших зацікавлених осіб, знищення доказів тощо. Особливу небезпеку створюють дії службових осіб, які умисно приховують від правосуддя інформацію про вчинення злочини. Це трапляється з причин корисливої чи іншої особистої зацікавленості в цьому відповідних службових осіб.

Що стосується так званої суміжної латентності, то її створює категорія діянь, які можуть не усвідомлюватися як злочини через непевність особи (потерпілого, свідків або інших осіб, яким відомо про вчинення злочину, чи навіть службових осіб право-

охоронних органів, до яких надійшла така інформація) у самому факті посягання або через правову неграмотність, або внаслідок низького освітнього рівня, під впливом специфічних традицій даної місцевості тощо. Тобто має місце добросовісна помилка, пов'язана, як правило, з об'єктивними труднощами або недостатньою кваліфікацією відповідних службових осіб. Найчастіше такі випадки мають місце при вчиненні діянь, стосовно яких може наставати кримінальна, адміністративна, дисциплінарна чи цивільно-правова відповідальність – усе залежить від ступеня їх суспільної небезпечності (наприклад, злочини, пов'язані з порушенням правил безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту та інші подібні злочини) [12, с. 51].

До злочинів, що мають високий рівень латентності, слід віднести і злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

На нашу думку, це пояснюється певною низкою обставин:

1. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування – злочин, що має сімейний характер. Сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства. Від неї залежить виховання наступних поколінь, що є передумовою розвитку та процвітання держави. Адже саме в сім'ї під керівництвом та з допомогою батьків дитина пізнає навколишній світ у всіх його складнощах і багатогранних виявах. За даними Держкомстату України, кількість домогосподарств країни в 2010 р. становить 17 050 тис., з яких тільки 18,5% – домогосподарства з дітьми до 18 років. У складі таких домогосподарств: дітей дошкільного віку – 7,5%, віком 7–13 років – 6,6%, підлітків 14–17 років – 4,8%. Серед регіонів найбільша частка домогосподарств, які мають дітей до 18 років, – у Закарпатській, Чернівецькій, Волинській, Рівненській, Івано-Франківській, Тернопільській та Львівській областях. Проте соціально-економічні негаразди спричиняють і посилюють кризу інституту сім'ї. У 1367,6 тис. родин в Україні діти не мають одного чи обох батьків. Для багатьох дітей рідний дім буває небезпечнішим, ніж вулиця, коли під загрозу ставиться не лише психічне й фізичне здоров'я дитини, але й життя. Стереотип виховання дітей батьками методом фізичного покарання закладений у свідомості й застосовується із покоління в покоління як найбільш ефективний і дієвий. Для багатьох дорослих насильство, особливо психологічне й фізичне, є обов'язковим атрибутом виховання дитини.

2. Низька спроможність дітей забезпечити собі захист від злочинних посягань (злісного невиконання обов'язків по догляду з боку батьків або опікунів). Статистика переконує, саме в сім'ї відбувається 30–40% усіх тяжких злочинів. У більшості випадків жертвами злочинів на ґрунті сімейно-побутових конфліктів є діти – ті, хто не здатний себе захистити. Через домашнє насильство чимало дітей самі залишають сім'ї, закінчують життя самогубством. На сьогодні багато сімей живе у досить важких умовах. Різке погіршення матеріального становища сім'ї є однією із причин зростання кількості неблагополучних сімей. Основу сімейного неблагополуччя, як правило, становлять конфлікти міжособистісного, соціально-побутового та психофізичного й фізіологічного характеру, і найчастіше зумовлюються соціально-економічними, суспільно-політичними, моральними умовами життя людей, їх біогенетичною природою й нездатністю долати труднощі. Рівень спілкування дітей у неблагополучних родинах не відповідає вимогам належного виховання. Як наслідок, неповнолітні просто не звертаються до органів внутрішніх справ або органів соціального захисту для відновлення та захисту своїх прав, навпаки, у багатьох випадках намагаються сховати факти злісного невиконання обов'язків по догляду з боку батьків або опікунів через страх перед ними або страх потрапити у дитячі будинки, залишитись на вулиці тощо.

3. Відсутність ефективної системи соціальних служб, які б забезпечували належний захист дитини у сім'ї.

4. Відсутність нормативно-правової

база, яка б регулювала дієвий, ефективний механізм захисту прав та законних інтересів дітей, щодо яких не виконуються обов'язки по догляду з боку батьків.

5. Недостовірність кримінальної статистики.

Різке зменшення числа скоєння злочину, передбаченого ст. 166 КК України, за останній 2013 рік приблизно на 65% можна пояснити запровадженням із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України істотних змін у порядку обліку і реєстрації кримінальних правопорушень у цілому, і, як наслідок, високою штучною латентністю даного виду злочину.

Надання злочину властивостей штучної латентності можливе на будь-якому етапі реєстації злочину. Безпосередньо приховування злочинів від обліку може відбуватися за допомогою таких прийомів:

1) відмова в прийомі та розгляді заяв і повідомлень про злочини, формалізм і бездіяльність у роботі із заявами.

2) необґрунтоване закриття великої кількості кримінальних проваджень у порядку п.п. 1,2, ч.1 ст. 284 КПК України.

Так, у 2013 році обліковано кримінальних правопорушень, передбачених ст. 166 КК України, у кількості 262, із них вручено особам повідомлення про підозру у 121 випадках, а кількість кримінальних правопорушень, провадження по яких закрито в порядку п.п. 1,2,4,6 ч. 1 ст. 284 КПК України становить 1616. Тобто кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 166 КК України, що були закриті, у 6 разів більша у порівнянні з випадками, по яких було проведено досудове розслідування.

У Єдиному звіті про кримінальні правопорушення (Форма звітності 1) паралельно одна одній містяться графа «Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді» і графа «Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито», що, у свою чергу, поділяється на графи «Усього» та «У порядку п.п. 1,2,4,6 ч. 1 ст. 284 КПК України». Причому вирахування таких категорій, як кількість кримінальних правопорушень, за вчинення яких особам повідомлено про підозру, їх питома вага; кількість осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; кількість кримінальних правопорушень, за якими провадження, направлене до суду тощо, відбувається без врахування кількості закритих у порядку п.п. 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України кримінальних правопорушень. Таким чином, у разі необґрунтованого закриття кримінального провадження та автоматичного зняття кримінального правопорушення з обліку воно стає латентним.

3) завідомо неправильна правова оцінка події, наприклад, як такої, що не має ознак складу кримінального правопорушення, або оцінка події як адміністративного правопорушення тощо.

Відповідно до інструкцій, що регулюють реєстраційно-облікову діяльність ОВС, після реєстрації будь-якої інформації в Журналі Єдиного обліку, заступник начальника РВ – начальник слідчого відділу одноособово приймає рішення щодо занесення тієї чи іншої інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань по кожній події. Таким чином, одна людина вирішує, чи є в події, що сталася, ознаки складу злочину, яким чином необхідно кваліфікувати даний злочин, чи буде дана подія поставлена на облік як кримінальне правопорушення, чи буде проводитись кримінальне провадження, тобто вирішує питання щодо віднесення кримінального правопорушення до латентних.

Існуючий порядок видається не досить логічним, при здійсненны такої діяльності велике значення мають кваліфікація працівника правоохоронного органу, його компетентність, тобто у наданні кримінальному правопорушенню ознак латентності важливу роль відіграє «людський фактор».

З метою виявлення латентності злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування доцільно порівняти дані кримінально-правової статистики та статистики адміністративних правопорушень. Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень судами України за 2013 рік кількість ухвалених

постанов про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей») становить 18544, а кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень – лише 262.

Так, законодавством України передбачено адміністративну відповідальність за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП). Це адміністративне правопорушення відрізняється від злочину, передбаченого ст. 166 КК України, ступенем суспільної небезпечності вчиненого діяння, який визначається передусім тяжкістю наслідків злісного невиконання батьками або особами, що їх замінюють, встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною. Отже, при розгляді кримінальних справ за ст. 166 КК України суд обов'язково встановлює і відтворює у вироку тяжкі наслідки, що настали внаслідок вчинення цього злочину. Однак у статті зовсім не розкрито значення поняття «тяжкі наслідки», що призводить до його довільного тлумачення і збільшення ролі суб'єктивного фактору при застосуванні статті на практиці. Так, наприклад, 09 квітня 2009 р. суддею Зборівського районного суду Тернопільської області було ухвалено постанову про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 184 КУпАП матері дитини, яка «не виконувала своїх обов'язків по догляду та вихованню неповнолітнього сина, в результаті чого її неповнолітній син був госпіталізований» (Справа №3–323/09). Матір дитини було визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 КУпАП, і накладено на неї адміністративне стягнення у вигляді попередження. У цій справі не визначено причини госпіталізації дитини, обставини справи в постанові не конкретизовано. Випадки, при яких навіть не встановлено ступінь небезпечності спричинених наслідків, є дуже розповсюдженими на практиці, що безпосередньо впливає на латентність злочинів, передбачених ст. 166 КК України.

Отже, за результатами проведеного дослідження можемо дійти до висновку, що існують різні причини латентності злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Як наслідок, злочинність, що залишається поза реагуванням суб'єктів правоохоронної системи, негативно впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві. При цьому вона породжує сумніви громадян щодо здатності правоохоронних органів забезпечити їх безпеку від злочинних посягань.

Література

1. Акутаев Р.М. Криминологический аналіз латентной престцпности: дис. … д-ра юрид. наук. Спб. 1999 – 133 с.

2. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие. [монография] / А. М. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003. – 368 с.

3. Гаврилов Б.Я. Латентная преступность и обеспечение конституционного права граждан на доступ к правосудию. М., 2004 – 167 с.

4. Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – М.: НИИ МВД РФ, 1994. – 157 с.

5. Даньшин И.Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия: М., 1997 – 156 с.

6. Звекич У. Сравнение обзоров виктимизации в странах Восточной и Центральной Европы // Латентная преступность: познание, политика стратегия. Сб. мат. межд.семинара. М. ВНИИ МВД России, 1993 – С. 57-59.

7. Кондратюк Л.В. О кумулятивной латентности и методике определения ее размеров – 241 с.

8. Криминология : Словарь – справочник / Сост. Х.-Ю. Кернер; Под ред. А.И.Долговой. – М.: Норма,1998. – 457 с.

9. Криминология : Учебник / Беляев Н.А., Волгарева И.В., Кропачев Н.М. и др./ Под ред. В.В.Орехова. – СПб.: Санкт-Петербургский гос. ун-т, 1992. – 345 с.

АНОТАЦІЯ

У статті проведений аналіз поняття та видів латентної злочинності; встановлено, що злочин, передбачений ст. 166 КК України (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування) має високий рівень латентності; виявлено основні причини та способи природної та штучної латентності даного виду злочину.

10. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Э.Эминова. – М.: Юрист, 1995. – 489 с.

11. Касаткин Ю.П. Очерк истории изучения преступности в СССР // Проблемы искоренения преступности. – М.: Юрид. лит.,1965. – 359 с.

12. Кримінологія. (Загальна частина): Підручник / Кол. авторів Блага А.Б., Богатирьов І.Г., Давиденко Л.М. та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. – 280 с.

13. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / І.М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд / [За ред. проф. І. М. Даньшина]. – Х. : Право, 2003. – 352 с.

SUMMARY

The article analyzes the concepts and types of delinquency; established that an offense under Art. 166 of the Criminal Code (willful dereliction of duty to care for a child or a person for whom guardianship or custody) has high latency, identified the main causes and natural and artificial latency of this type of crime.

14. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с.

15. Кудрявцев В.Н. Эффективность системы уголовной юстиции // Соц. законность. – 1971.- №7. – С.14-17.

16. Курганов С.И. Основы криминологии: Учеб. пособие. – М.: Изд. дом «NOTA BENE», 1998. – 464 с.

17. Мерзляков С.Э., Сахаров А.Б. Латентная преступность и методика ее исследования: Лекция. – М.: МВШМ МВД РФ, 1992. – 187с.

18. Попович В.М. Теоретико-методологічний рівень розробки проблеми латентності злочинів // Право України. – 1999. – №11. – С.103-108.

19. Хохряков Г.Ф. Криминология: учебник / отв. ред. В.Н. Кудрявцев. М.: Юрист, 1999 – с. 402

ПОГРОЗА АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: АНАЛІЗ АБСОЛЮТНИХ КІЛЬКІСНО-ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ

ТАНЬКО Андрій Валерійович - здобувач кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.9 (477)

В статье рассматривается проблема установления абсолютных количественно-качественных показателей угрозы или насилия в отношении работников правоохранительных органов. Проанализированы и установлены общие тенденции существования основных количественно-качественных показателей данного вида преступления. Делается вывод о необходимости установления данных показателей в пределах криминологического анализа угрозы или насилия в отношении работников правоохранительных органов.

Ключові слова: абсолютні показники, кількісно-якісні показники, погроза або насильство щодо працівників правоохоронних органів.

Запобігання будь-якому виду злочинів потребує повних і точних даних про справжній стан цього явища. Необхідне встановлення кількісних і якісних ознак злочинності, таких як рівень, динаміка, латентність, географія розповсюдженості та просторово-часові параметри (місце та час вчинення).

Враховуючи вищезазначене, метою нашої наукової статті є дослідження проблеми абсолютних кількісно-якісних показників погрози або насильства щодо працівників правоохоронних органів.

Одним із основних елементів кримінологічної характеристики як злочинності взагалі, так і того чи іншого виду злочинів, є її рівень. Під рівнем злочинності потрібно розуміти кількісну характеристику злочинності у конкретно взятій державі або суспільстві на конкретну дату або за певний період часу, яка включає до себе кількість вчинених злочинів і кількість осіб, що їх вчинили (абсолютні показники), та коефіцієнти злочинності (відносні показники) [1, с. 19; 2, с. 64; 3, с. 87]. Злочинність досліджується як явище, що рухається і змінюється у часі і просторі як у цілому, так і у своїх структурних частинах. Тому стан і структуру цього негативного соціального явища необхідно аналізувати і у динаміці [4, с. 82]. При аналізі динамічних рядів злочинності за тривалі проміжки часу розкриваються закономірності і тенденції її розвитку [5, с. 41]. Це має виключне значення для оцінки стану злочинності, її прогнозу на найближче і віддалене майбутнє, розробки стратегії і тактики боротьби зі злочинністю [6, с. 85].

Досліджуючи кількісно-якісні показники злочинності, перш за все, доцільно звернутися до аналізу абсолютних показників кількості злочинів (того чи іншого виду), вчинених на території України, оскільки, на відміну від відносних величин, абсолютні величини свідчать про фактичні розміри, обсяги тих чи інших соціальних явищ, що аналізуються в певних умовах місця і часу [5, с. 37]. При цьому, для розуміння масштабів досліджуваних злочинів у структурі загальної злочинності та його змін у динаміці звернемося до аналізу відповідних показників у порівнянні з кількістю усіх зареєстрованих злочинів у країні, а також злочинів даного виду (Таблиця 1).

Таблиця 1

Загальна кількість зареєстрованих злочинів у співвідношенні з кількістю зареєстрованих злочинів за ст.ст. 338-360 та ст. 345 КК України.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальна кількість зареєстрованих злочинів у звітному періоді	1351983	556351	1040210	485725	420900	401293	384424	434678	500902	515833	504027
Зареєстровано злочинів за ст.ст. 338-360 КК України	11074	13053	12322	13378	15985	21533	23352	22066	18008	15564	13864
Приріст до 2002 р., %	-	17,9	11,3	20,8	44,3	94,4	110,9	99,3	62,6	40,5	25,2
Приріст до попереднього року, %	-	17,9	-5,6	8,6	19,5	34,7	8,4	-5,5	-18,4	-13,6	-10,9
Частка від загальної кількості злочинів, %	0,8	2,3	1,2	2,8	3,8	5,4	6,1	5,1	3,6	3,0	2,8
З них: за ст. 345 КК України	426	470	491	500	571	723	719	727	682	529	305
Приріст до 2002 р., %	-	10,3	15,3	17,4	34,0	69,7	68,8	70,7	60,1	24,2	-28,4
Приріст до попереднього року, %	-	10,3	4,5	1,8	14,2	26,6	-0,6	1,1	-6,2	-22,4	-42,3
Частка від загальної кількості злочинів, %	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Частка від зареєстрованих злочинів за ст.ст. 338-360 КК України, %	3,8	3,6	4,0	3,7	3,6	3,4	3,1	3,3	3,8	3,4	2,2

Як свідчать статистичні дані [7; 8], за період 2002-2012 рр. усього в Україні було зареєстровано 6596326 злочинів. З них, 180199 – злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян - (ст.ст. 338-360 КК України).

Аналіз абсолютних показників фіксує зростання кількості злочинів у 2003, 2005-2008 рр. максимальна кількість злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян зареєстрована у 2008 р. – 23352, мінімальна – у 2002 р. – 11074.

Якщо брати до уваги показники приросту до 2002 р., то тут фіксуються такі зміни у бік збільшення абсолютних показників: з 2004 по 2008 рр. вони зросли на 20,8-110,9%. З 2009 по 2012 рр. абсолютні показники почали знижуватися. Приріст до попереднього року свідчить про зростання у 2003 р. (17,9%), 2006 р. (19,5%), 2007 р. (34,7%) і зниження показників у 2004 р. (–5,6%), 2009 р. (–5,5%), 2010 р. (–18,4%), 2011 р. (–13,6%), 2012 р. (–10,9%).

Аналіз частки злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст.ст. 338-360 КК України) від загальної кількості зареєстрованих у країні злочинів фіксує максимальні показники у період з 2007 по 2009 рр. (5,4%, 6,1%, 5,1%); мінімальні спостерігалися у 2002 та

2004 рр. – відповідно 0,8% і 1,2%. Середній показник частки становить 2,7%.

За ст. 345 КК України з 2002 по 2012 рр. було зареєстровано 6143 злочини (3,4% від загальної кількості зареєстрованих у країні злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян і 0,1% – від загальної кількості зареєстрованих в країні злочинів). В абсолютних цифрах максимум припадає на 2007, 2008 та 2009 рр. (відповідно 723, 719 і 727 злочинів); мінімум – на 2002 р. (426 злочинів). Зауважимо, що з 2002 по 2009 рр. спостерігалося поступове зростання кількості злочинів за ст. 345 КК України, період зниження показників зафіксований у 2010-2012 рр.

Частка досліджуваного злочину від загальної кількості зареєстрованих у країні злочинів, найвищою виявилася у 2007-2009 рр. (по 0,2%), у 2003, 2005-2006, 2010-2012 рр. – по 0,1%. Частка від загальної кількості зареєстрованих у країні злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян максимально високою була у 2004 р. – 4,0%, 2002 і 2010 рр. – по 3,8%, 2005 р. – 3,7%; низькою вона виявилася у 2012 р. (2,2%).

Приріст до 2002 р. свідчить про зростання показників злочинності за ст. 345 КК України у 2007-2009 рр. (69,7%, 68,8%, 70,7%) і зниження у 2012 р. (–28,4%). Приріст до попереднього року фіксує негативні зміни у 2003-2007 рр. (особливо у 2007 р. – 26,6%) і позитивні у 2010-2012 рр.

Отже, проведений аналіз свідчить, що у загальній кількості зареєстрованих злочинів спостерігалися значні стрибки вгору або вниз у 2002-2005 рр., у 2006-2012 рр. коливання також мали місце, але були не такими суттєвими. Кількість злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян з 2004 по 2008 рр. поступово, але стабільно зростає, а з 2009 по 2012 рр. знижується.

Інші дослідники також звертають увагу на те, що показники динаміки злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян не співпадають із відповідними показниками загальної злочинності в Україні, які з 2002 до 2008 р. демонстрували тенденцію до зниження (за виключенням 2003 р.), а з 2009 р. – зростання. Щодо злочинності в цілому, то загалом тенденція зниження її рівня у 2002-2008 рр. пов'язана з тим, що до 2008 р. не фіксувалося різких змін детермінаційного комплексу злочинності, практично всі кримінологічно значущі показники були на сталому рівні: соціально-економічні, культурно-психологічні, організаційно-управлінські, правові криміногенні фактори, параметри системи протидії злочинності. Подальше зростання її рівня було зумовлено наростаючими кризовими явищами у кредитно-фінансовій системі країни та, відповідно, соціальній сфері, непродуманими кроками у реформуванні системи ОВС та скорочення кадрів, зростанням рівня рецидивної злочинності, що можливо, на нашу думку, пояснити поступовим сплином строків відбування покарань значної кількості осіб, засуджених у пікові для криміногенної ситуації в нашій країні роки – кінець 90-х років минулого століття тощо [9].

Зростання абсолютних показників більш ніж у два рази з 2002 до 2008 рр. (що викликає досить серйозне занепокоєння з огляду на якісну характеристику родового об'єкту злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян) та їх зниження з 2008 р. всупереч загальним тенденціям змін криміногенної ситуації в країні (криміногенні фактори, стан системи протидії злочинності), як свідчать наведені вище розрахунки, на відміну від загального тренду злочинності в країні, ці зміни не мають характеру різких стрибків, а, навпаки, характеризуються поступовістю. Частка від загальної кількості зареєстрованих у країні злочинів у співвідношенні до абсолютних показників зростає та знижується відповідно до абсолютних цифр і у 2007-2009 рр. сягає максимальних відсоткових показників.

Як вказують фахівці, така картина може бути пояснена не стільки змінами у змісті

детермінант злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, скільки організаційно-управлінськими факторами, що впливають на їх виявлення та реєстрацію. Так, зокрема, практично всі найбільш суттєві коливання у зареєстрованому рівні досліджуваної групи злочинів співпадають у часі зі змінами у найвищих щаблях керівництва МВС України, а саме: відповідні ротації на посту міністра МВС відбувалися у серпні 2003, у лютому 2005, грудні 2006, жовтні 2007, січні 2010, листопаді 2011 року. Абстрагуючись від конкретних персоналій та зіставляючи кадрові трансформації керівного складу МВС з показниками рівня зареєстрованих злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, можна дійти до висновку, що суттєве зниження останнього припадає саме на управлінські каденції «жовтень 2007 – січень 2010» та «січень 2010 – листопад 2011». Саме у вказані періоди можна спостерігати суттєвий вплив політичних факторів на роботу системи МВС у цілому, а також недостатньо науково обґрунтовану кадрову політики щодо істотного скорочення чисельності персоналу ОВС. Останнє, зокрема, навіть на рівні статистичних закономірностей суттєво вплинуло на відповідні кримінологічно значущі показники [9].

Абсолютні показники за ст. 345 КК України з 2002 по 2007 рр. зростали і збільшилися у вказаний період з 426 до 723 злочинів, а з 2009 по 2012 рр. – знижувалися з 727 до 305 злочинів, тобто більше, ніж у два рази. При цьому, частка від загальної кількості зареєстрованих у країні злочинів була невеликою – до 0,2% і відповідає тенденціям коливань абсолютних показників. Частка ж від загальної кількості зареєстрованих у країні злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян відрізняється від абсолютних показників – у 2002-2004 рр. вона збільшувалася або зменшувалася і у 2004 р. взагалі має максимальний відсотковий показник (4,0); з 2005 по 2008 рр. показники частки зазнали зниження, хоча абсолютні показники у вказаний період, навпаки, зростали; у 2010 р. частка аналізованих злочинів знову збільшилася до досить високого рівня (3,8) і лише потім почала знижуватися.

Виникає питання з чим пов'язані такі різкі зміни у динаміці безпосередньо погроз або насильства щодо працівників правоохоронних органів?

Тут знову слід звернути увагу на застереження фахівців щодо викривлення криміногенної ситуації через залежність відомостей офіційної державної статистичної звітності від організаційно-управлінських факторів. Мова йде про аналіз структури відповідної групи злочинів, виявлення її змін у динаміці та фіксації тих її складових, які чинять найбільш суттєвий вплив на показники загального рівня досліджуваних злочинів. Перш за все варто звернути увагу на структуру злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян за критерієм їх тяжкості. Аналіз кримінально-правової структури аналізованих видів злочинів засвідчує залежність зазначених трендів, в основному від показників рівня таких злочинів невеликої тяжкості, як: а) підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України); б) викрадення, привласнення документів, печаток, штамів, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України); в) погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України); г) опір представнику влад, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342 КК України). Так, незважаючи на тенденції до зростання кількості особливо тяжких, тяжких та злочинів середньої тяжкості, що сформувалася у 2010 р., злочини невеликої тяжкості демонстрували зниження рівня, що в цілому й зумовило загальну негативну динаміку. Аналогічна ситуація, але протилежна за

значенням спостерігалась і у період з 2003 по 2006 р., коли кількість особливо тяжких, тяжких злочинів та злочинів середньої тяжкості скорочувалась, а злочинів невеликої тяжкості суттєво збільшувалась, що також визначила тренд цього періоду до загального зростання. Викладені обставини підштовхують до висновку, що зниження рівня злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, яке фіксується, починаючи з 2009 р., обумовлене вибірковою лібералізацією політики протидії злочинам невеликої тяжкості [9].

Про те, що зміни у динаміці погроз або насильства щодо працівників правоохоронних органів значною мірою обумовлені змінами політики правоохоронних органів щодо орієнтації на реєстрацію злочинів тих чи інших видів (переважно невеликої тяжкості), свідчить аналіз статистичних даних щодо рівня розкриття даного злочину.

Як уже зазначалося, з 2002 по 2012 рр. було зареєстровано 6143 злочини за ст. 345 КК України. Загальна кількість злочинів за ст. 345 КК України, кримінальні справи по яких знаходилися в провадженні у звітному періоді за дані роки склала 6978 злочинів. Кількість злочинів, слідство по яких вперше зупинено – 157 (максимум у 2005 р. – 24 злочини, мінімум – у 2012 р. – 6 злочинів).

Кількість злочинів за ст. 345 КК України, справи по яких закінчені розслідуванням у звітному періоді отримала загальний показник у 6065 злочинів (що дорівнює 87,0% від загальної кількості злочинів за ст. 345 КК України, кримінальні справи по яких знаходилися в провадженні у звітному періоді). Найбільші абсолютні показники фіксуються у 2008 та 2009 рр. (відповідно 717 та 720 злочинів), найменший – у 2012 р. (346 злочинів).

Аналіз приросту до 2002 р. свідчить про суттєве зростання кількості злочинів, справи по яких закінчені розслідуванням у звітному періоді, протягом 2006-2009 рр. (у цей період показники збільшувалися відносно 2002 р. на 68,4%-73,9%), до 2006 р. також фіксується підвищення показників, але незначне. У період з 2010 по 2012 рр., навпаки, спостерігається зниження показників (до –16,4% у 2012 р. відносно 2002 р.).

Приріст до попереднього року свідчить про збільшення кількості злочинів, справи по яких закінчені розслідуванням у звітному періоді, у 2004, 2006 та 2007 рр. (приріст відповідно склав 14,5%, 14,4% та 29,1%) і їхнє зниження у 2011 та 2012 рр. (–24,0% та –34,8% приросту відповідно).

Що стосується частки злочинів за ст. 345 КК України, справи по яких закінчені розслідуванням у звітному періоді, від загальної кількості цих злочинів, кримінальні справи по яких знаходилися в провадженні у звітному періоді, то максимальною вона виявилася у 2012 р. (93,5%), трохи нижчою у 2010 р. (89,5%) та 2011 р. (87,9%), мінімальною – у 2003 р. (82,6%). Щодо динаміки даного показника, то якщо у 2002-2005 рр. спостерігається його коливання, то вже з 2006 по 2012 рр. має місце поступове, але стабільне його збільшення.

Таким чином, в абсолютних показниках з 2002 по 2004 рр. спостерігалося збільшення злочинів за ст. 345 КК України, справи по яких закінчені розслідуванням у звітному періоді, від загальної кількості цих злочинів, кримінальні справи по яких знаходилися у провадженні у звітному періоді, у 2005 р. їх кількість трохи зменшилася, але вже з наступного 2006 р. показники різко сягнули вгору і ця тенденція тривала до 2009 р. (з 472 до 720 злочинів); з 2010 по 2012 рр. відбулося зниження показників більше, ніж вдвічі – до 346 злочинів наприкінці періоду, що в цілому відповідає загальній тенденції змін кількості зареєстрованих злочинів аналізованого виду.

Підводячи підсумок нашого невеликого дослідження, хотілось би наголосити на наступному: встановлення абсолютних кількісно-якісних показників дає можливість розкрити один з напрямків кримінологічної характеристики погрози або насильства щодо працівників правоохоронних органів.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема встановлення абсолютних кількісно-якісних показників погрози або насильства щодо працівників правоохоронних органів. Проаналізовані та встановлені загальні тенденції існування основних кількісно-якісних показників даного виду злочину. Робиться висновок про необхідність встановлення даних показників у межах кримінологічного аналізу погрози або насильства щодо працівників правоохоронних органів.

SUMMARY

The paper addresses the problem of establishing absolute quantitative and qualitative indicators of threats or violence against law enforcement officers. Analyzed and established general trends exist basic quantitative and qualitative indicators of this type of crime. The conclusion about the need for these indicators within criminological analysis of threats or violence against law enforcement officers.

Література

1. Даньшин И. Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия : учеб. пособие / И. Н. Даньшин. – Киев : Изд-во УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 88 с.

2. Криминология. Общая часть : учебник: / под ред. В. В. Орехова. – СПб. : Изд-во С. – Петербург. ун-та, 1992. – 216 с.

3. Словарь криминологических и статистических терминов / сост. Кальман А. Г., Христич И. А. – Харьков : Гимназия, 2001. – 96 с.

4. Криминология : учебник / под ред. В. Г. Лихолоба, В. П. Филонова. – К. – Д., 1997. – 398 с.

5. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.

6. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 2004. – 734 с.

7. Звіт МВС України про злочинність (форма № 1, затверджено Наказом Держкомстату України від 10.12.2002 р. № 436, Наказом МВС України від 04.11.2003 р. - № 1291, Наказом МВС України від 16.01.2008 р. № 16, Наказом МВС України від 27.07.2010 р. № 332) за 2002-2012 роки.

8. Звіт МВС України про осіб, які вчинили злочини на території України (форма № 2, затверджено Наказом Держкомстату України від 10.12.2002 р. № 436, Наказом МВС України від 04.11.2003 р. № 1291, Наказом МВС України від 16.01.2008 р. № 16, Наказом МВС України від 27.07.2010 р.- № 332) за 2002-2012 роки.

9. Ігнатов О.М. Кримінологічний аналіз рівня, динаміки та структури злочинів про авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян / О. М. Ігнатов, Ю. В. Орлов // Європейські перспективи. – 2012. – № 4. –Ч. 1. – С. 118-125.

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

ОСТАПЕНКО Людмила Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту права та соціальних технологій Чернігівського національного університету

ГОЛОВКО Михайло Борисович - кандидат юридичних наук, завідувач кафедрою кримінального права та правосуддя навчально-наукового інституту права та соціальних технологій Чернігівського національного університету

УДК 344.1

В статье рассматривается проблема определения специального субъекта воинских преступлений и установления круга лиц, которые могут быть привлечены к уголовной ответственности за совершение противоправных деяний, предусмотренных статьями Раздела XIX Особенной части УК Украины. Для достижения поставленной цели автор использует действующие нормативно-правовые акты, которые устанавливают порядок несения воинской службы, а также предыдущие исследования в указанной сфере. Автор считает неполным список лиц, закрепленный в ч. 2 ст. 401 УК Украины, поэтому аргументировано предлагает дополнить указанную норму такими категориями лиц, как военнообязанные и резервисты. На основе проведенной роботы сделан вывод, что специальный субъект воинских преступлений – это граждане Украины, достигшие 18-летнего возраста (или другого, предусмотренного Законом) и пригодные по состоянию здоровья для прохождения воинской службы, призванные на воинскую службу в Вооруженные Силы Украины, другие воинские формирования на основе Закона Украины «О воинской обязанности и воинской службе» и проходят ее в соответствии с Положением о прохождении воинской службы и воинскими уставами, а также военнообязанные и резервисты во время прохождения воинской службы или воинских сборов.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт злочину, військові злочини, військовослужбовець, військовозобов'язаний, резервіст.

Постановка проблеми

Загальновизнаним у теорії кримінального права є те, що злочином може вважатися діяння, у якому присутні усі елементи складу злочину, тобто об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Суб'єкт злочину є ключовою фігурою його вчинення, тому що саме він виконує діяння, спрямовані на досягнення суспільно небезпечного результату. Взагалі інститут суб'єкта злочину у кримінально-правовій науці досліджений досить ретельно, але це стосується загального поняття і ознак цього елементу складу злочину. Що стосується суб'єктів окремих видів злочинів, то деякі з них майже не вивчалися. До таких суб'єктів належить і суб'єкт військових злочинів, який наділений певними особливостями, а тому відноситься до категорії спеціальних. Особливої актуальності тема спеціального суб'єкту військових злочинів набула буквально за останні декілька місяців, в нових соціально-політичних умовах в Україні, оскільки аналіз статистки вчинення військових злочинів свідчить про тенденцію їх стрімкого зростання. Так, згідно інформації Генеральної прокуратури України лише за період проведення Антитерористичної операції з квітня по вересень 2014 року органами прокуратури розпочато 1090 кримінальних проваджень за вчинення злочинів у військовій сфері [4], у той час як у 2007 р. їх було зареєстровано 508, у 2008 р. – 450, у 2009 р. – 442, у 2010 р. – 551, у 2011 р. – 493, а у 2012 р. – 352 [5, с.113].

До того ж часто буває важко зрозуміти, коли саме військовослужбовець підлягає покаранню як спеціальний суб'єкт військового злочину, а коли він є загальним суб'єктом будь-кого іншого злочину, не включеного у Розділ XIX «Злочини проти порядку несення військової служби (військові злочини)» Особливої частини КК України. Тому правильне визначення кола суб'єктів військових злочинів набуває особливого значення і актуальності.

Ступінь розробки теми в науковій літературі

Проблемі встановлення спеціального суб'єкта військових злочинів присвячено небагато праць. Зокрема, цими питаннями займалися такі вчені, як Х.М. Ахметшин, В.О. Глушков, К.Г. Фетисенко, А.А. Тер-Акопов. Що стосується комплексних досліджень вказаних проблем в Україні, то однією з фундаментальних праць є робота В.О. Бугаєва, присвячена аналізу як елементів складів військових злочинів, у тому числі і суб'єкта цих злочинних діянь, так і кваліфікації цих діянь.

Мета дослідження полягає у встановленні специфічних ознак суб'єкту військових злочинів та кола осіб, які можуть бути цими суб'єктами.

Виклад основного матеріалу

Відразу зазначимо, що всі проблемні питання, пов'язані із визначенням особливостей спеціального суб'єкта військових злочинів, в даній роботі висвітлити неможливо з об'єктивних причин. Тому ми обмежилися найбільш загальними, але й найбільш, на наш погляд, важливими аспектами вказаного питання, без висвітлення яких неможливо вирішувати питання про притягнення до кримінальної відповідальності за військові злочини. До них належать власне визначення спеціального суб'єкта військових злочинів та встановлення їх ознак, які виділяють їх і роблять спеціальними по відношенню до інших суб'єктів злочинів, а також перелік категорій осіб, які можуть бути суб'єктами військових злочинів.

Перш ніж переходити до визначення суб'єкта саме військових злочинів, потрібно сказати декілька слів про загальне визначення суб'єкта злочину, яке існує у кримінально-правовій науці і закріплене на законодавчому рівні у ст. 18 КК України.

І. С. Власов зазначає, що «суб'єкт злочину – це елемент кожного злочину і тут важливість його міститься в тому, що без нього неможлива кримінальна відповідальність, оскільки злочин є результат певної поведінки суб'єкта, а покарання застосовується лише до цього суб'єкта в залежності від його вини. З іншого боку, суб'єкт злочину – це завжди особа, винна у вчиненні злочину, що виступила проти волі суспільства, і в цьому розрізі питання про суб'єкт нерозривно пов'язане з питанням про конкретні причини злочину, з проблемою причин злочинності в цілому» [3, с. 11]. Я. М. Брайнін вказує, що характеристика суб'єкта злочину допомагає правильній оцінці суспільної небезпечності діяння і особи того, хто вчинив злочин [6, с. 11]. Як вже зазначалося, відсутність суб'єкта виключає наявність складу злочину і зумовлює відсутність підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

За своєю сутністю питання про суб'єкт злочину є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності [7, с. 101]. Згідно з чинним кримінальним законодавством України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до Кримінального кодексу, може наставати кримінальна відповідальність (ч.1 ст. 18 КК України). Згідно кримінально-правовій теорії, фізична ознака вказує на те, що злочин може вчинити лише людина. Осудність – це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч.1 ст. 19 КК України). Загальним віком кримінальної відповідальності є 16 років (ч.1 ст. 22 КК України). Крім загального, існує і спеціальний суб'єкт злочину. Як зазначається у ч. 2 ст. 18 КК України, спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка чинила у віці, з якого може наставати кримінальна

відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Отже, суб'єкт військових злочинів належить до категорії спеціальних. Взагалі специфічний характер суб'єкта військових злочинів витікає власне із особливостей вказаних злочинів: порушити військовий порядок і понести за це відповідальність може не будь-яка особа, а лише та, яка включена спеціальним способом у систему військових відносин, на яку покладений обов'язок дотримуватися встановленого порядку проходження військової служби.

Перелік спеціальних суб'єктів військових злочинів закріплений у ч. 2 ст. 401 КК України і є вичерпним. Особи, які не вказані у даній нормі, не можуть бути суб'єктами військових злочинів. А от суб'єкти військових злочинів можуть бути суб'єктами будь-яких інших злочинів, передбачених нормами Особливої частини КК України.

Таким чином, у ч. 2 ст. 401 КК України зазначено, що за вчинення злочинів, передбачених статтями Розділу XIX Особливої частини КК України відповідальність несуть військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Потрібно зазначити, що це коли б не єдина стаття Особливої частини КК України, яка конкретизує перелік суб'єктів злочинів певного виду.

У вказаній нормі відсутнє визначення того, хто є військовослужбовцем, військовозобов'язаним і т. д. згідно із законодавством України, що регламентує діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань. З огляду на те, що такі визначення містять інші нормативно-правові акти України, ст. 401 є бланкетною. До нормативно-правових актів, які регулюють військову службу в Україні, належать: Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року, Закон України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року, Закон України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року, Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року, Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року, Закон України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року, Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року (всі вказані вище закони – із змінами і доповненнями станом на вересень 2014 року).

У ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» вказано, на які категорії поділяються громадяни України щодо військового обов'язку: це допризовники, призовники, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти.

Згідно із ст. 401 КК України відповідальність за військові злочини несуть військовослужбовці різних збройних формувань України. За п. 3 ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовець – це особа, яка проходить військову службу. Д.С. Балух зазначає, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Їй притаманні такі ж ознаки, як і державній службі: а) професійна діяльність; б) зайняття посад у військових підрозділах Збройних Сил України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України; в) виконання державних завдань і функцій; г) грошове забезпечення за рахунок державного бюджету [1, с.483]. У свою чергу В. О. Бугаєв наводить поняття військовослужбовця: військовослужбовець – це громадянин України, який виконує загальний військовий обов'язок чи службу за конкурсно-контрактною основою у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, придатний за станом здоров'я до даної професійної діяльності, пов'язаної із захистом Вітчизни [2, с. 95]. Таке визначення було закріплене у Законі України «Про загальний військовий

обов'язок і військову службу» у старій редакції, і ми вважаємо, що таке визначення більш повно охоплює всі особливості особи військовослужбовця.

Крім військовослужбовців різних збройних формувань в Україні згідно з ч. 2 ст. 401 КК України, відповідальність за вчинення вказаних у Розділі XIX злочинів несуть інші особи, визначені Законом. Звідси випливає проблема визначення того, хто ж є тими іншими особами. Так, у теорії кримінального права зазначається, що до інших осіб, визначених законом, які можуть бути суб'єктами військових злочинів належать: а) військовослужбовці військових прокуратур і відповідного управління Генеральної Прокуратури, військових судів, військової судової палати Касаційного суду України, Військової судової колегії Верховного Суду, військових комісаріатів, службових осіб Державної фельд'єгерської служби, які мають військові звання; б) військовослужбовці Міністерства Оборони, Служби Безпеки, Державної прикордонної служби; в) військовослужбовці, які за їх згодою відряджені до органів виконавчої влади, на підприємства і в організації, що виконують роботи в інтересах оборони держави та її безпеки; г) військовослужбовці адміністративного та професорсько-викладацького складу навчальних закладів, що входять до системи Міністерства освіти і науки; д) військовослужбовці (особи військового персоналу) військових підрозділів, що мають постійну чи тимчасову організацію, перебувають під командуванням особи, відповідальної перед Україною та іншою державою за поведінку своїх підлеглих, які зобов'язані дотримуватися внутрішньої дисципліни, норм міжнародного права, і направляються до іншої держави з метою виконання бойових або миротворчих завдань, або гуманітарних завдань, пов'язаних із захистом цивільного населення від радіаційної, хімічної, біологічної небезпеки та ліквідацією наслідків застосування зброї масового ураження; е) військовослужбовці Збройних Сил, інших військових формувань і цивільних установ України, які відповідно до міжнародних угод направляються Україною для участі в міжнародних миротворчих операціях і не входять до складу миротворчого контингенту; є) військовополонені, яких Україна тримає в полоні (див. Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року) [8, с. 903].

Отже, однією із специфічних ознак суб'єктів військових злочинів є та, що вони під час вчинення військового злочину повинні перебувати на військовій службі у Збройних Силах України та інших збройних формуваннях України.

Таким чином, ми бачимо, що до суб'єктів військових злочинів згідно ч. 2 ст. 401 не відносять таких осіб, як військовозобов'язані та резервісти, які згадуються у ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» (хоча військовозобов'язані включені у ч. 1 ст. 401). Але, на нашу думку, ці особи також можуть вчинити будь-який злочин, що посягає на порядок несення військової служби. Єдиною умовою для того, щоб ці особи могли вважатися суб'єктами військових злочинів, – це вчинення ними такого злочину під час проходження ними військової служби у збройних формуваннях, зазначених у нормативно-правових актах (в такому разі вони автоматично переходять до категорії військовослужбовців, але таке уточнення, на нашу думку, необхідно зробити для вирішення суперечливих питань з приводу можливості притягнення до кримінальної відповідальності за військові злочини осіб вказаних категорій). Згідно з ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу»: військовозобов'язані – це особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; резервісти – це особи, які в добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час (категорія «резервісти» була додана до вказаної норми 17 березня 2014 року). Тому ми вважаємо, що потрібно включити до переліку суб'єктів військових злочинів військовозобов'язаних і резервістів.

В умовах ведення військових дій в Україні багато говориться про таку категорію військовослужбовців, як добровольці. Поряд з цим з'являється питання про можливість притягнення їх до кримінальної відповідальності у разі вчинення ними злочинних дій, зазначених у статтях Розділу XIX КК України. З огляду на визначення резервістів, очевидно, що ними і є добровольці. А це означає, що під час проходження ними військової служби вони так само нестимуть відповідальність за вчинення військових злочинів, тобто будуть вважатися суб'єктами цих злочинних діянь.

Необхідно зазначити, що суб'єктам військових злочинів властиві особливі ознаки, які відрізняють їх від загальних суб'єктів злочину, поряд із ознакою, зазначеною вище. «Для військового злочину передбачений спеціальний суб'єкт, який поряд із загальними для суб'єкта злочину психічними та фізіологічними ознаками (ч. 1 ст. 18), повинен відповідати і ряду особливих вимог, що висуваються законом до військовослужбовців, а саме: громадянство, стан здоров'я, вік призову на військову службу та релігійні переконання» [2, с. 101].

Згідно з чинним законодавством на військову службу можуть бути призвані лише громадяни України, які досягли 18-літнього віку і придатні за станом здоров'я до проходження військової служби. Для курсантів військово-навчальних закладів вік призову знижено до досягнення 17 років у рік зарахування до вищого навчального закладу, а для жінок – збільшено до 19 років. Особи, які не придатні за станом свого здоров'я до проходження військової служби, звільняються від призову на військову службу. Таким чином, критерій придатності до військової служби є одним із визначаючих для того, щоб особа могла бути призвана на військову службу. Стан здоров'я потенційного військовослужбовця визначає спеціальна військово-лікарська комісія, на яку і покладені ці обов'язки. Щодо релігійних переконань, які не дозволяють особам проходити військову службу, то у всіх нормативно-правових актах, що встановлюють порядок у сфері несення військової служби, не вказано, які саме релігійні переконання (належність до певних релігійних конфесій, сан тощо) не дозволяють особам проходити військову службу.

Таким чином, якщо особа, яка не відповідає хоча б одному критерію придатності до військової служби, все-таки була призвана для її проходження, має місце незаконний призов на військову службу. Тому цілком логічно постає питання: чи може бути особа, яка незаконно призвана на військову службу, бути суб'єктом військового злочину? З цього приводу існують думки в теорії кримінального права. Так, А. А. Тер-Акопов вважає, що особа, незаконно призвана на військову службу, не може бути суб'єктом військового злочиину, тому що їй не властиві всі необхідні для цього ознаки [9, С.50-52]. Думка Х. М. Ахметшина, якої притримуються більшість вчених і практиків, зводиться до того, що особи, незаконно призвані на військову службу, як правило, визнаються суб'єктами військових злочинів, але, в залежності від обставин злочину, їх негідність (за станом здоров'я) та інші підстави, за якими вони не підлягали призову, можуть розглядатися як обставина, яка пом'якшує відповідальність, чи взагалі є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності [10, с. 45]. Але такий підхід уявляється досить дивним: навіщо визнавати суб'єктом злочину особу, яка завідомо незаконно була призвана на військову службу і в решті-решт покарання для якої або буде зведено до мінімального, або взагалі її буде звільнено від кримінальної відповідальності. Найбільш прийнятною, з нашої точки зору, є думка В. О. Бугаєва, який вважає, що осіб, завідомо незаконно призваних на військову службу з вини службових осіб призовної комісії, потрібно не визнавати суб'єктами військових злочинів. Але якщо в їх діяннях містяться, крім військового, ознаки іншого загально кримінального злочину, за вчинення останнього потрібно вирішувати питання про притягнення до кримінальної відповідальності [2, с. 106].

Поряд із тим поняттям, яке закріплене у ст. 401 КК України, у теорії кримінального права існує ще декілька ви-

значень. М. І. Хавронюк вказує, що суб'єктами військових злочинів можуть бути тільки військовослужбовці, а також військовозобов'язані під час проходження ними відповідних зборів [8, с. 901]. В.О. Бугаєв зазначає, що «під спеціальним суб'єктом військових злочинів слід розуміти громадян України, призваних на військову службу у Збройні Сили України та інші військові формування на основі Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», які проходять її у відповідності до Положення про проходження військової служби та військових статутів, а також громадян України, що перебувають в запасі, призваних на військові збори» [2, с. 98-99].

Таким чином, враховуючи результати проведеного дослідження в їх сукупності, ми можемо визначити поняття спеціального суб'єкта військових злочинів. Всі ці дефініції є вірними, але ми повинні дещо конкретизувати їх і визначити спеціальний суб'єкт військових злочинів наступним чином: спеціальний суб'єкт військових злочинів – це громадяни України, які досягли 18-річного віку (або іншого, передбаченого Законом) і придатні за станом здоров'я для проходження військової служби, призвані на військову службу у Збройні Сили України та інші військові формування на основі Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», які проходять її у відповідності до Положення про проходження військової служби та військових статутів, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження військової служби або військових зборів.

Висновки

Отже, з огляду на вищевказане, ми визначили і коло осіб, які можуть бути суб'єктами військових злочинів. На основі цього ми пропонуємо внести доповнення до ст. 401 КК України, що сприятиме підвищенню ефективності кримінального законодавства в частині притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів. Таким чином, пропонуємо викласти ч. 2 ст. 401 КК України в такій редакції:

«2. За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, військовозобов'язані, резервісти під час проходження військової служби або військових зборів, а також інші особи, визначені законом».

Література

1. Балух Д.С. Організаційно-правові засади управління військової службою в Україні / Д.С. Балух // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса. : Юридична література, 2009. – Вип. 46. – С. 482-488.

2. Бугаев В.А. Воинские преступления и наказания. Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Бугаев Валерий Александрович. – Одесса-Симферополь, 2002. – 190 с.

3. Власов И.С. Преступления против советского социалистического правосудия: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.С. Власов. – М., 1964. – 15 с.

4. За військові злочини порушено понад тисячу кримінальних справ – Ярема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/26553407.html

5. Колодяжний М. Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні / М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Харків : Право, 2013. – Вип. 26. – С. 109-117.

6. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М.І.Бажанов, В.В.Сташис, І.О. Зінченко та ін.]; За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком-Інтер

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема визначення спеціального суб'єкта військових злочинів та встановлення кола осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення протиправних діянь, передбачених статтями Розділу XIX Особливої частини КК України. Для досягнення поставленої мети автор використовує чинні нормативно-правові акти, що встановлюють порядок несення військової служби, а також попередні дослідження у вказаній сфері. Автор вважає неповним перелік осіб, закріплений у ч. 2 ст. 401 КК України, тому аргументовано пропонує доповнити його, включивши до вказаної норми такі категорії осіб, як військовозобов'язані та резервісти. На основі проведеної роботи робиться висновок, що спеціальний суб'єкт військових злочинів – це громадяни України, які досягли 18-річного віку (або іншого, передбаченого Законом) і придатні за станом здоров'я для проходження військової служби, призвані на військову службу у Збройні Сили України та інші військові формування на основі Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», які проходять її у відповідності до Положення про проходження військової служби та військових статутів, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження військової служби або військових зборів.

SUMMARY

The article considers the problem of determining the special subject of military crimes and establish the range of persons who can be prosecuted for unlawful acts provided by articles of Section XIX of the Special part of Criminal Code of Ukraine. To achieve this goal the author uses the existing normative-legal acts regulating military service, as well as previous research in this area. The author believes is an incomplete list of persons enshrined in part 2 item 401 of the Criminal Code of Ukraine, therefore, reasonably proposes to amend it to include specified standards such categories of persons as military services and reservists. On the basis of our work, it is concluded that the special subject of military offences are citizens of Ukraine who have attained the age of 18 (or otherwise provided by Law) and is suitable for health for military service, called up for military service in the Armed Forces of Ukraine and other military formations on the basis of the Law of Ukraine "About military duty and military service", which are in compliance with the provisions of the military service and military charters, as well as military services and reservists during military service or military training.

– Право, 2001. – 416 с.

7. Ландіна А.В. Охорона моральності за Кримінальним кодексом України: [Монографія]. / Анна Валентинівна Ландина. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2013. – 204 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / [За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К.: Атіка, 2003. – 1056 с.

9. Тер-Акопов А. А. Правовые основания уголовной ответственности военнослужащих / А. А. Тер-Акопов. – М., 1981. – 214 с.

10. Уголовное право России. Воинские преступления / [Кол. авт. Ахметшин Х. М., Бражник Ф. С., Васецов А. П. и др.] – М.: ВАЭФП, 1993. – 312 с.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕКОМЕРЦІЙНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ)

ІВЧЕНКО Анастасія Володимирівна - здобувач МАУП

В статье предпринята попытка определить понятие образовательной услуги по хозяйственно-правовых позиций. Рассмотреныразличия административных услуг от хозяйственно-правовых.

Обосновывается необходимость дальнейшего совершенствования правового регулирования образования в коммерческом плане, рассматривая ее как своего рода услуги, то есть с хозяйственно-правовых позиций, с позиций обеспечения конкурентности в предоставлении соответствующих услуг. Внесеныпредложения по соблюдению требований антимонопольного законодательства при выделении средств на обучение за счет бюджета.

Ключові слова: освітні послуги, комерціалізація послуг, господарсько-правові відносини, конкурентність, об'єкт господарсько-правових відносин.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями

Важливість побудови економіки знань, інноваційного розвитку обумовлює необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання освіти у комерційному плані, розглядаючи її як свого роду послуги, тобто з господарсько-правових позицій, забезпечуючи конкурентність надання відповідних послуг. Ось чому господарсько-правове забезпечення освітянської діяльності набуває великого значення і потребує спеціального дослідження.

Мета дослідження

Метою цієї статті є визначення та формулювання напрямків системного вдосконалення адміністративно-правового забезпечення права громадян на освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У літературі звично досліджувалися ті чи інші аспекти адміністративно-правового забезпечення права людини на освіту [1-5], проте автори цих досліджень обмежувались питаннями адміністративно-правового статусу окремих ланок системи освіти [1, 6], адміністративно-правової відповідальності, адміністративно-примусових заходів попередження та припинення порушень права громадян на освіту [2] або питаннями статусу ВНЗ [3], правового виховання курсантів [4] тощо. Лише в останній час з'явилися роботи, присвячені господарсько-правовій діяльності навчальних закладів [5]. У той же час потрібні системні, комплексні дослідження, які б охоплювали не тільки окремі аспекти, пов'язані з господарсько-правовим забезпеченням, а й системною ув'язкою всіх елементів цього забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Якщо звернутись до етимології слова «послуга», то під ним розуміється 1) дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; 2) діяльність підприємств, організацій та

окремих осіб, виконувана для задоволення чиїх-небудь потреб; обслуговування».

У словнику-довіднику, присвяченому державному управлінню (укладач Ю. Оболенський), наведено наступне її визначення: «Послуга – особлива споживча вартість процесу праці, виражена в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу, суспільства» [6].

Друге значення більше відображає поняття послуги в правовому розумінні. Новелою є правова регламентація договору про надання послуг у Цивільному кодексі (ЦК) України. Включення договору про надання послуг у ЦК України обумовлено тим, що ЦК УРСР, регулюючи окремі договори на надання послуг (комісію, доручення, перевезення та ін.) не мав змоги повністю охопити всю різноманітність даних договорів, негативним наслідком чого стала або ж повна відсутність їх правового регулювання, або регулювання на рівні відомчих нормативних актів, що не лише відкинуло їх поза межі цілісного кодифікованого приватноправового нормативного акта ЦК УРСР, а й призвело до значних прогалин у цивільному законодавстві. Отже, законодавче закріплення відповідного правочину у Цивільному кодексі є закономірним процесом, який спрямований на розширення інститутів зобов'язального права, з метою проведення більш детальної правової регламентації як вже існуючих договорів, так і таких, що не мали правового регулювання в Цивільному кодексі УРСР 1963 р.

Слід зазначити, що Законодавець вживає поняття «послуги» у цілій низці як законодавчих, так і підзаконних нормативно-правових актів, починаючи від Цивільного кодексу України, який розглядає «послуги» як об'єкт цивільних прав (ст. 177 ЦК України) і завершуючи рядом інших: Закон України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 22.02.2000 р.№ 1490-ІП, Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04 1993 р. №3125-ХП, Закон України «Про зв'язок» від 22.12.1999 р. № 1347-ХІУ, Закон України «Про поштовий зв'язок» від 10.04.2001 р. №2759-111, Постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію та проведення торгів (тендерів) у сфері державних закупівель товарів (робіт, послуг)» від 28.06.1997 р. № 694, Наказ Держстандарту «Про затвердження Правил обов'язкової сертифікації готельних послуг» від 27.01.1999 р. № 37, Наказ Міносвіти, Мінекономіки, Мінфіну «Про затвердження Порядку надання платних послуг державними навчальними закладами від 27.10.1997 р. №383/239/131 тощо.

Щодо Господарського кодексу (ГК), то в ньому практично у всіх статтях, присвячених регулюванню господарської діяльності та господарських відносин йде мова як про виготовлення та реалізацію у сфері суспільного виробництва продукції, так і про виконання робіт чи надання «послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність».

У той же час, незважаючи на застосування поняття «послуги» в багатьох чинних нормативних актах, жоден із них, у тому числі і Цивільний, і Господарський кодекси України не дають його єдиного визначення. Сталим залишається лише розуміння послуги як дії, що приносить користь, тобто дії «вартісного характеру, що мають цінову визначеність», оскільки те, що не приносить користі, не має вартісного характеру, цінову визначеність.

Принциповим для розуміння «послуг» як об'єкта майнових, так і господарських відносин є також їх відмежування від «робіт». Зокрема, «роботи» – це діяльність, результати якої мають матеріальне вираження і можуть бути реалізовані для задоволення потреб фізичних чи юридичних осіб. у той час як «послуги» – це діяльність, результати якої не мають, як правило, матеріального вираження. Послуги реалізуються і споживаються в процесі здійснення цієї діяльності. Тобто коли ми ведемо мову про «роботи», то маємо на увазі певний кінцевий результат, який виражається в певній матеріальній формі – житловий будинок, який зданий замовнику підрядчиком за договором будівельного підряду, тобто ми споживаємо результат певної роботи. І навпаки, коли ми вестимемо мову про «послуги», то маємо на увазі не сам результат, який споживається при виконанні робіт, а

дії, які призвели до нього. Наприклад, внаслідок надання освітянських послуг, громадянин набуває нову якість – стає (має стати), високоосвіченим, здатним отримувати (виконувати) певні роботи тощо.

Розглянемо відмінності господарських послуг від адміністративних. Адміністративні послуги – це публічні послуги, які надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування (адміністративними органами) і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень. Прикметник «адміністративні» вказує на суб'єкт, який надає такі послуги, – на адміністрацію (адміністративні органи) та владну (адміністративну) природу діяльності з їх надання.

Результатом надання адміністративної послуги в процедурному значенні є адміністративний акт (рішення або дія адміністративного органу, якими задовольняється клопотання особи). Такий адміністративний акт має конкретного адресата – споживача адміністративної послуги, тобто особу, яка звернулася за даною послугою.

Отже, адміністративна послуга – це публічно-владна діяльність адміністративного органу, спрямована на забезпечення умов для реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи і здійснювана за її заявою, то діяльність адміністративних органів, не пов'язана з реалізацією їхніх владних повноважень, не є адміністративними послугами. Це, зокрема, стосується багатьох сьогоднішніх так званих «платних послуг» господарського характеру, у т.ч. і освітніх послуг.

Надання освітніх послуг можна представити у вигляді процесу, життєвий цикл якого регулюється господарським законодавством. Так, наприклад, процес створення приватного навчального закладу слід розглядати як об'єкт господарсько-правового регулювання, що завершується не прийняттям адміністративного акта (як у випадку створення державного бюджетного НЗ), а укладенням односторонньої цивільно-правової угоди, у формі індивідуального або спільного установчого договору (ч. 3 ст. 87 ЦК України). Таким чином, порядок створення приватних вузів, а отже і порядок припинення їх діяльності, в цілому регулюються нормами господарського права. Навчальний процес можна інтерпретувати як дискретний процес надання послуг за цивільно-(господарсько) правовими угодами.

Суттєвою відмінністю освітніх (господарських) послуг від адміністративних є те, що перші надаються підприємствами, організаціями, як правило, на комерційній основі. Це дозволяє змінювати характер відносин між суб'єктами їх надання (суб'єктами господарювання) і приватними особами, встановлювати господарську відповідальність перших. Крім того, зазначене розмежування адміністративних та господарсько-правових послуг надає можливості відмежування публічно-службової діяльності адміністративних органів від господарської діяльності, може використовуватися для розмежування діяльності органів влади і господарських органів. І, нарешті, головне, адміністративний орган володіє «монополією» на надання конкретної адміністративної послуги. Суб'єкти господарювання, у т.ч. і приватні навчальні заклади, мають діяти на конкурентних засадах. Згідно зі ст. 25 «Конкуренція у сфері господарювання» ГК, держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку (ч. 1).

Виходячи з принципів конкурентного права та конституційного принципу рівності усіх суб'єктів права власності перед законом, потрібно ввести порядок, згідно з яким держава виділяла б кошти на навчання на бюджетній основі, по-перше, виходячи з дійсних потреб економіки, а по-друге – не лише державним (комунальним) навчальним закладам. Слід виділяти державні гроші найкращим (у даному випадку, навчальним закладам), на конкурсних засадах. Інші рішення, дії є неправомірними з точки зору господарського права, анти-

монопольного законодавства. Цим правом, законодавством передбачений певний алгоритм прийняття рішень, з урахуванням зазначеного законодавства.

Ст. 177 ЦК України розглядає послуги як самостійний об'єкт цивільного права, що є вагомим аргументом, який підтверджує доцільність регламентації послуг як об'єкта приватних, господарсько-правових відносин, встановлення для них правового режиму, передбачених для товару, поширення на них антимонопольного законодавства, забезпечення умов конкуренції і т.д. Зрозуміло, що все це сприятиме підвищенню якості освітянської діяльності, освітніх послуг.

Таким чином, якщо освітні послуги за часів панування адміністративно-розподільчої системи, розглядалися як об'єкт виключно адміністративних правовідносин, як адміністративні послуги, то з переходом до ринкових відносин, появою приватних навчальних закладів, освітні послуги набувають ознак товару, займають іманентно властиве їм місце об'єкта приватно-правових, господарсько-правових відносин, цивільно-правового та господарсько-правового регулювання.

Розмежування між останніми сферами правової юрисдикції (між цивільно-правовим та господарсько-правовим регулюванням) могло б здійснюватися наступним чином: укладення установчого договору в процесі створення навчального закладу як суб'єкта приватних відносин, надання освітянських послуг безпосередньо споживачеві – прерогатива цивільно-правового регулювання, а всі відношення, що пов'язані з виробництвом, реалізацією всіх його етапів, включаючи визначення компетенції всіх учасників даного процесу – повинно віддаватися господарському праву.

Розглянемо коротко відмінності адміністративних послуг від господарсько-правових. Адміністративні послуги – це публічні послуги, які надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування (адміністративними органами) і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень. Прикметник «адміністративні» вказує на суб'єкта, який надає такі послуги, – на адміністрацію (адміністративні органи) та владну (адміністративну) природу діяльності з їх надання.

Процес створення приватного навчального закладу слід розглядати як об'єкт господарсько-правового регулювання, що завершується не прийняттям адміністративного акта (як у випадку створення державного бюджетного НЗ), а укладенням односторонньої цивільно-правової угоди, у формі індивідуального або спільного установчого договору (ч. 3 ст. 87 ЦК України). Таким чином, порядок створення приватних вузів, а отже, і порядок припинення їх діяльності, в цілому регулюються нормами господарського права.

Господарські послуги надаються підприємствами, організаціями, як правило, на комерційній основі, що дозволяє змінювати характер відносин між суб'єктами їх надання (суб'єктами господарювання) і приватними особами, встановлювати господарську відповідальність перших. Крім того, зазначене розмежування адміністративних та господарсько-правових послуг надає можливості відмежування публічно-службової діяльності адміністративних органів від господарської діяльності, може використовуватися для розмежування діяльності органів влади і господарських органів. І, нарешті, головне, адміністративний орган володіє «монополією» на надання конкретної адміністративної послуги. Суб'єкти господарювання, в т.ч. і приватні навчальні заклади, мають діяти на конкурентних засадах. Згідно зі ст. 25 «Конкуренція у сфері господарювання» ГК, держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку (ч. 1).

У той же час не можна погодитися з порядком, згідно з яким держава виділяє кошти на навчання на бюджетній основі лише державним (комунальним) навчальним закладам. По-перше, діє Конституцій-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена виявленню, на підставі аналізу чинного законодавства, відмінностей господарської компетенції від організаційно-господарських повноважень держави та встановленню обсягів господарсько-правової відповідальності органів державної влади, органів прокуратури України.

SUMMARY

The article is devoted to finding, based on an analysis of the current legislation, the differences of economic competence of organizational and economic powers of the state and setting the volume of economic and legal responsibility of public authorities, the prosecution Ukraine.

ний принцип рівності усіх суб'єктів права власності перед законом. По-друге, виділяти державні гроші треба найкращим (у даному випадку навчальним закладам), на конкурсних засадах. Інші рішення, дії є неправомірними з точки зору господарського права, антимонопольного законодавства. Цим правом, законодавством передбачений певний алгоритм прийняття рішень, з урахуванням зазначеного законодавства.

Органам державної влади і органам місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері господарювання, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище суб'єктів господарювання тієї чи іншої форми власності, або ставлять у нерівне становище окремі категорії суб'єктів господарювання чи іншим способом порушують правила конкуренції. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких належить контроль та нагляд за додержанням антимонопольно-конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти в установленому законом порядку - (ч. 2 ст. 25). Уповноважені органи державної влади і органи місцевого самоврядування повинні здійснювати аналіз стану ринку і рівня конкуренції на ньому і вживати передбачених законом заходів щодо упорядкування конкуренції суб'єктів господарювання (ч. 3 ст. 25).

Висновки

Таким чином, якщо освітні послуги за часів панування адміністративно-розподільчої системи розглядалися як об'єкт виключно адміністративних правовідносин, як адміністративні послуги, то з переходом до ринкових відносин, появою приватних навчальних закладів, освітні послуги набувають ознак товару, займають іманентно властиве їм місце об'єкта приватно-правових, господарсько-правових відносин, цивільно-правового та господарсько-правового регулювання.

Важливість побудови економіки знань, інноваційного розвитку обумовлює необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання освіти у комерційному плані, розглядаючи її як свого роду послуги, тобто з господарсько-правових позицій, забезпечуючи конкурентність надання відповідних послуг. Ось чому господарсько-правове забезпечення інноваційної діяльності набуває велике значення і потребує спеціального дослідження, що і обумовлює актуальність цієї проблематики.

Література

1. Ракша Н.С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту. – Рукопис. Дис. кандидата юридичних наук за спец. 12.00.07 Львів, 2007 196 с.

2. Лазарєва Н.С. Адміністративна відповідальність у системі юридичних засобів забезпечення права громадян на освіту // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2005. – № 3 (22). – С. 279-286.

3. Миськів Л.І. Діяльність ВНЗ МВС України як об'єкт адміністративно-правового регулювання // Наше право. – 2007. – № 2. – С.27-30.

4. Миськів Л.І. Проблеми морально-правового виховання курсантів ВНЗ МВС України // Наше право. – 2008. – № 1. – С. 60-65.

5. Деревянко Б.В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів. // Автореф. дис. канд. юрид. наук. – спец. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право: К. – МАУП, 2014

6. Державне управління та державна служба: Словник-довідник. Уклад. Ю. Оболенський, – К.: Вид-во КНЕУ, 2005 – с.283

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУКМЕКЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДОГОВОРІВ АЗАРТНОЇ ГРИ

ЛОГВИНЕНКО Владислав Вадимович - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Статья посвящена теоретико-правовым принципам и историческим аспектам эволюции правового регулирования букмекерской деятельности и договоров азартной игры.

Ключеві слова: цивільне право, цивільно-правове регулювання, букмекерська діяльність, договір азартної гри, договір парі, не поіменовані договори, гральний бізнес.

Постановка проблеми у загальному вигляд

Принцип свободи договору та припустимості наднормативних джерел, що були визначені у Цивільному кодексі України від 2003 року, створили непоодинокі випадки існування не поіменованих договорів (правових конструкцій), які свого часу були позбавлені можливості судового захисту або і взагалі ставились під сумнів. Так до непоіменованих правових конструкцій можна віднести і букмекерську діяльність та зобов'язання з азартної гри, які, у свою чергу, дедалі більше використовуються у повсякденному житті. Даний вид діяльності відноситься до ігорного сектору та вимагає чіткої системи законодавчого регулювання, якої в Україні немає, внаслідок цього букмекерська діяльність стала свого роду «тіньовим бізнесом», а відсутність законодавчого забезпечення позбавляє як гравців, так і організаторів такої діяльності можливості захисту своїх прав у випадку їх порушення. Попри відсутність законодавчої бази, букмекерська діяльність активно ведеться у мережі Інтернет та під видом «державних» або «миттєвих лотерей» у різних закладах.

Актуальність питання нормативного регулювання букмекерської діяльності полягає в тому, що в умовах дедалі більшого використання зобов'язань з азартної гри наднормативний характер цивільного законодавства і викликана цим можливість застосування норм Цивільного Кодексу України про правочин і зобов'язання є недостатніми для вирішення існуючих на практиці спірних питань правового регулювання зобов'язань азартного ризику, що свідчить про актуальність наукових досліджень із зазначених питань. Незважаючи на активне використання в правозастосовній практиці, цивільно-правовому регулюванню букмекерській діяльності та договорам парі в цілому не присвячено жодного спеціального нормативного акта.

Існуюча на сьогоднішній день ситуація не сприяє вирішенню існуючих правових проблем, викликаних невизначеністю поняття, істотних умов, правової природи зобов'язань парі, що є свідченням актуальності науково-обґрунтованого аналізу пов'язаних із цим правовідносин.

Зв'язок вказаної проблеми із важливими науковими та практичними завданнями

Недостатня дослідженість теоретичних і методологічних проблем існування букмекерської діяльності та договорів азартної гри вимагає ґрунтовного дослідження та прак-

тичних рекомендацій щодо шляхів вдосконалення механізму законодавчого регулювання у даній сфері. Водночас, у світі букмекерська діяльність є складовою частиною спортивної культури, яка суттєво відрізняється від інших видів грального бізнесу. До цього часу майже не приділялась увага еволюції правового регулювання цього виду ризикових зобов'язань, що не дає можливості виявити поняття, елементи та місце зазначеного виду договору в системі договірного права.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою представленої статті є дослідження еволюції правового регулювання букмекерської діяльності та договорів азартної гри.

Об'єктом є історичні витоки правової природи зобов'язань з азартної гри і парі.

Предметом – історичні надбання правового регулювання зобов'язань з азартної гри і парі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Тематика даної наукової статті раніше досліджувалась у наукових роботах таких відомих теоретиків права – М. М. Агаркова, І. А. Безклубого, Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Д. Гетманцев, В.М. Дорогих, В. Ігнатенко, С. Лекарь, Р. Майданик, Н.І. Сазонова, Н.А. Саніахметова, А. Стецовський, С.М. Шелєнков, І. Шмаров й ін. Водночас питання стосовно букмекерської діяльності та договорів азартної гри залишається досі не вирішеним до кінця, також слід звернути увагу на Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 року, який обумовлює підстави для ще більшого висвітлення та необхідності дослідження проблематики еволюції правового регулювання букмекерської діяльності та договорів азартної гри.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

У даній наукові статті будуть поставлені завдання щодо визначення особливостей зародження правового регулювання букмекерської діяльності та договорів азартної гри в римському праві, буде розглянутий розвиток правового регулювання букмекерської діяльності та договорів азартної гри у законодавстві Російської імперії. Також особлива увага здійснюватиметься на аналіз особливостей правового регулювання букмекерської діяльності та договорів азартної гри у Радянський період.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів

Азартні ігри були невід'ємною частиною людського життя протягом всієї історії, що підтверджується присутністю окремих їх аспектів у законодавстві стародавніх часів, але найбільша увага та юридичне закріплення феномену азартних ігор знайшло себе у законодавстві Стародавнього Риму.

«Правовий режим ігор у Стародавньому Римі істотно відрізнявся від того, який характеризував інші договори, оскільки дозволялися лише прямо передбачені законом ігри. Загальна презумпція заборони азартної гри ґрунтувалася на розумінні аморальності будь-якої гри на інтерес, що поширювалося на всі види азартних ігор. Тому зазвичай римське право забороняло гру на гроші і визнавало недійсним договір гри (ludialeatorii) на інтерес» [10, с. 16], «особливо якщо це змагання в киданні списа, дротика, бігу, стрибках або боротьбі, так як все це має вчинятися лише заради відважності» [3, с. 587].

Водночас гра на інтерес допускалася переважно в побутовій сфері. Римська держава встановлювала досить жорсткі публічно-правові перешкоди в поширенні ігор. Перший відомий закон проти азартних ігор – Lexaleatoria (alea – гральна кістка), який було затверджено в Римі в III ст. до н. е., забороняв кості, інші азартні ігри і дозволяв інші, як-от: громадські, спортивні, у тому числі гладіаторські. Протягом досить тривалого періоду ігри (їх організація та участь у них) були визнані кримінально караними.

Як підкреслював Ю. Барон, «взагалі ігри заборонені, не дозволяється гра на частування (рос. угощение») [1, с. 31]. Се-

ред багатих римлян поширеним був звичай влаштовувати вечірки (рос. пиры), на яких організовувались ігри, у тому числі в кості [11, с. 343]. «Гра на гроші дозволена була лише у сфері ludivirtutiscausa (боротьба, військові ігри). З них Юстиніан визнав дозволеними лише п'ять певних ігор, і лише з тим, щоб ставити не більше одного соліда. Будь-який інший борг вважався нікчемним, а сплачене можна було витребувати назад протягом п'ятдесяти років» [1, с. 31].

Подібно до ігор, значного поширення в Римі набуло й парі. Однак відношення до них складувалося у Стародавньому Римі по-іншому.

Стародавній Рим розглядав парі як правочин з приводу зіткнення протилежних думок з метою підкріплення їх правильності і вирішення спору на користь одного з учасників спору.

Договір парі (sponsiones) вважався дійсним, якщо лише він не містив у собі нічого аморального або не слугував для прикриття недозволеного правочину.

З приводу наведених видів ігрових зобов'язань, римське право допускало укладення парі і забороняло азартні ігри, де змагання йде не заради мужності, оскільки зазвичай вважалося аморальним грати на гроші.

Існування різних правових режимів азартної гри та парі в Римі було викликане відмінностями цих ігрових зобов'язань. Сенс парі в Римі полягав у тому, що «парі зустрічається при зіткненні протилежних думок; його мета – підкріплення своїх думок, рівно як і вирішення спору». Цим пояснюється, чому не виникало огульного засудження парі як такого. Вважається, що «обмеження в захисті парі мали місце головним чином лише у випадках, коли вони могли приховувати собою гру, яка мала в дійсності місце. З цієї причини виключалася можливість судового захисту парі, що носило фактичний характер. З метою уникнення таких «аморальних парі» заперечувалась припустимість їх укладення на особливо значну суму» [2, с. 25].

Отже, за римським правом договір парі дозволявся, якщо під ним не приховувалася гра, але цей правочин заборонявся, якщо зміст його аморальний або причиною його був злий умисел. Договір гри вважався дозволеним лише тоді коли він тримався в межах громадської утіхи, тобто коли мотив його – посилення або пожвавлення діяльності, вчиненої з метою проведення часу (а не спонукання) ризику або бажання виграти) або коли мотив його, хоч і створення ризику, але ставки помірні, відповідно з майновими відносинами гравців» [4, с. 476].

Виходячи з вищенаведеного, у Стародавньому Римі зобов'язання з азартної гри визнавалось нікчемним правочином, але у прямо зазначених законом порядках стосовно спортивних ігор або громадський ігор, їх визнавали натуральними зобов'язаннями, які не могли бути захищені у позовному порядку, але і отримані від них вигоди не могли бути витребувані назад.

«Доктрина і законодавство Російської Імперії зобов'язання з гри та парі визнавали одним з видів натуральних зобов'язань, тобто непозовними зобов'язаннями, які викликають певні юридичні наслідки» [12,- с. 202; 13, с. 275].

Проект Цивільного уложення у ст. 1105 передбачав, що з гри та парі (биття об заклад) не виникають зобов'язання, які користуються судовим захистом. Борг, який виник з гри або парі, навіть втілений у форму боргового акту, не підлягає ні стягненню, ні зарахуванню [12, с. 202].

У першому кодифікованому нормативному акті України «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 р. правовому регулюванню гри присвячений артикул 5 гл. 16 «Про гру в карти, а також про заставу на гроші та інші речі і про борги, що внаслідок цього виникають». Цей нормативний акт закріплював заборону на азартні ігри, однак прямо не визначав такі дії недійсними. Водночас, п. 2 згаданого артикулу позбавляв судового захисту вимог учасників гри один до одного і, більше того, вони підлягали адміністративній відповідальності у вигляді стягнення штрафу на користь держави [12, с. 202].

Цивільне право Російської імперії визнавало нікчемною позику «по грі і для

гри», укладену з відома позикодавця (п. 3 ст. 2014, Т. X, Ч. I Зводу законів Російської імперії), що однозначно підтримувалось і судовою практикою. У рішеннях Цивільного касаційного департаменту Урядового Сенату № 591 за 1872 рік і № 368 за 1879 р. роз'яснювалось, що «будь-яка позика по грі або для гри має бути визнана нікчемною…». Отже, під захистом закону могли бути лише позики, видані позикодавцем, який не знав, для якої мети бере в нього гроші позичальник.

Під позикою за грою малися на увазі два види позики: 1) борг гравця, що програв гравцеві, який виграв; власне це боргове зобов'язання, але позиковий лист був зручною формою для будь-якого боргового зобов'язання. Отже, на практиці зобов'язання за грою зустрічалося саме у вигляді позикового листа; 2) позика по грі – справжня позика, вчинена для того, щоб використати позичені кошти у вигляді позикового листа.

В обох випадках позиковий лист був безоплатним, хіба що в останньому випадку було доведено, що позика для гри була вчинена без відома позикодавця. У законодавстві відносно боргового зобов'язання по грі не було такого визначення, яке примусило б повернути на зворотну вимогу вже сплачені кошти. Отже, нікчемним був лише позиковий лист, але не саме зобов'язання за грою.

«Доктрина і законодавство Російської імперії виходили з презумпції визнання зобов'язання з гри та парі натуральними зобов'язаннями, якщо останні не визнавалися недійсними в силу прямої вказівки закону» [9, с. 109-112].

«На початку XX ст. на українських землях, які перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій, було поширено російське та австро-угорське законодавство. У зазначену добу українського національного права не існувало, оскільки не існувало Української держави.» [6, с. 172]. Разом з тим падіння царизму в лютому 1917 р. у Росії та створення Тимчасового уряду, події та наслідки Першої світової війни вплинули на подальший політичний та економічний розвиток українських земель, становлення української державності, вітчизняного законодавства, зокрема стосовно правовідносин у сфері азартних ігор, зобов'язань з гри та парі.

За добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) та Гетьманату (кінець квітня – середина грудня 1918 р.) у законодавчому порядку Української держави азартні ігри не заборонялись, але й не були легалізованими. У добу Директорії на сферу діяльності, пов'язаною з організацією та проведенням азартних ігор (на гру в карточних залах) було запроваджено податок. Контроль за дотриманням законодавства накладався на приставів, які утримувалися коштом власників гральних залів.

Після Лютневої революції та повалення монархії постановою Тимчасового комітету російської Державної думи було утворено Тимчасовий уряд. Створена в Києві Центральна Рада в перші тижні вважалась органом національного представництва й з часом перебрала на себе функції законодавчої влади. На інших українських землях була встановлена влада рад робітничих, солдатських і селянських депутатів з проголошенням Української Соціалістичної Радянської Республіки. Після Жовтневого перевороту військово-революційний комітет Петрограду прийняв рішення про закриття усіх клубів та притонів, де грали в карти. У складі Петроградського військово-революційного комітету призначена посада комісара по боротьбі з алкоголізмом та азартом. Комісар повинен був очолити роботу з виявлення в гральних клубах змовників проти радянської влади та формування морального образу людини нової епохи. При цьому, організатори карткових ігор та гравці підлягали адміністративній відповідальності з конфіскацією гральних карт та інших засобів азарту, а вилучені кошти передавали місцевим радам. Гральні клуби влада закривала.

За нової економічної політики (неп), яка проводилася в Радянських республіках починаючи з 1921 року, було частково легалізовано азартні ігри. У радянській Україні (1922-1927 рр.) проведена повна кодифікація всіх галузей права. Прийнятий 12.10.1927 р. Адміністративний кодекс

УСРР регламентував діяльність адміністративних органів, містив розділ XI «Прилюдні видовища, розваги й гра». В окремих главах цього кодексу закріплено правове регулювання прилюдних видовищ, розваг, лотерей, гри, порядок відкриття гральних закладів для платної гри в неазартні ігри. З дозволу окружних адміністративних судів дозволялася гра в лото, карти При цьому за правопорушення у цій сфері винні особи притягувалися до адміністративної відповідальності. Наглядом займалися адміністративно-міліцейські відділи. Гральні заклади закривалися за розпорядженням адміністративних відділів, судових і слідчих органів та прокуратури.

У період з 1930-тих до 1991 рр. розвиток правового регулювання галузі азартних ігор визначається їх забороною. Так, у 1930-ті рр. азартні ігри в громадських місцях майже не зустрічалися. До Адміністративного кодексу УСРР регулярно вносилися зміни і доповнення, але згодом кодифікований акт став перешкодою в адмініструванні, тому без офіційного скасування з кінця 1930-х рр. його перестали застосовувати [15, с. 51].

До кінця 60-х років XX ст. азартні ігри в громадських місцях майже не зустрічалися. На це вплинула жорстка державна політика у даній сфері та вжиті заходи з боку правоохоронних органів. Кримінальне законодавство майже не передбачало відповідальності за азартні ігри: передбачалася відповідальність за втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми (ст. 210 КК УРСР) та за утримання гральних притонів (ст. 226 КК УРСР).

Після Великої Вітчизняної війни та в період «відлиги» в 1960-ті рр. відзначається певне відродження азартних ігор. При цьому, слід відзначити, що на законодавчому рівні азартні ігри були заборонені, але клуби та зали, де грали в карти, існували нелегально. Тому для запобігання зайнятістю азартними іграми та недопущення залежності від гри у молоді, у Кримінальному кодексі Української РСР 1960 р. у статті 208 було передба-чено кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі за втягування неповнолітніх у заняття азартними іграми (гри на гроші або інші матеріальні цінності) [8]. Однак навіть посилення юридичної відповідальності шляхом введення кримінального покарання в галузі азартних ігор не привело до їх викоріненя в українському радянському суспільстві.

Надалі, зобов'язання з гри та парі на законодавчому рівні у Радянському Союзі безпосередньо не було врегульовано. У Цивільних Кодексах 1922 р. та 1963 р. не було закріплено норм, які були присвячені правовому регулюванню зобов'язань з гри та парі. Правове закріплення зобов'язань з гри та парі здійснювалося у підзаконних актах.

У період СРСР азартні ігри і парі на інтерес визначалися як антисоціальні правочини,були позбавлені позовного захисту й підлягали різного роду юридичних санкцій.

Таким чином, у добу Радянського Союзу цивільним законодавством України договори гри та парі визнавались нікчемними. Винятком слугували азартні ігри, які проводилися з дозволу і під контролем держави (державні лотереї тощо). Тобто, нормативно-правового регулювання ринку азартних ігор у Радянському Союзі не було, а контроль з боку держави забезпечувався превентивно-каральною функцією її владних органів.

Нові соціально-економічні й політичні відносини на пострадянських теренах послугували виникненням і розвитком підприємницької діяльності. Вкрай протилежна переорієнтація курсу розвитку держави у сфері ринкової економіки було початком зародження нової епохи. У всіх галузях виникає пильна увага правової, економічної наук, науки управління й інших галузевих наук до проблем підприємництва. Азартні ігри було легалізовано в результаті набуття чинності Закону Україні «Про підприємництво» від 07.02.1991 р. У цьому законі було передбачено право здійснення такого виду діяльності, як «створення і утримання гральних закладів, організація азартних ігор».

Нові соціально-економічні й політичні відносини на пострадянських теренах послугували виникненням і розвитком граль-

ний бізнес почав інтенсивно розвиватися. Можна стверджувати, що через нестабільність у політичній сфері, соціально-економічній та правовій сфері держави, що мала місце у ці часи, втратився контроль за масштабами поширення грального бізнесу, що, у свою чергу, визвав стрімке поширення нелегальних форм прояву: гра в наперстки, карти тощо.

Спроби законодавчої влади узгодити організаційні питання функціонування та розвитку зобов'язань з гри в Україні у переліку законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів не можна недооцінювати та зводити нанівець. Багато ключових питань щодо зобов'язань з гри не узгоджені на нормативному рівні у достатньому обсязі. Не визначено критеріїв щодо профілактики, відповідальності та санкцій у межах порушень у даній сфері. Можна стверджувати, що на даний час відсутні науково обґрунтовані рекомендації щодо напрямів оптимізації порядку здійснення грального бізнесу, зобов'язань з гри та форм їх проявів у нашій державі.

На протязі з 1998 р. по 2003 р. поняття азартної гри закріплювалося в Інструкції про умови і правила провадження підприємницької діяльності (ліцензійні умови) зі створення та утримання грального закладів, організації азартних ігор і контроль за їх дотриманням, затвердженої наказом Ліцензійної палати України від 11.09.98 р. № 86. Однак ця інструкція втратила чинність на підставі наказу Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва від 05.03.2003 р. № 19. Згідно з наведеною Інструкцією азартною грою визнавалася «гра, участь у якій дає змогу набувати гроші, інше майно або майнові права, результат якої визначається діями, цілком або частково заснованими на випадку; при цьому учасник азартної гри ризикує позбавитися ставки, внесеної за право участі в грі».

Легальне визначення поняття азартної гри міститься в «Порядку проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та проведення утримання казино, інших грального закладів, і ломбардами», затвердженому Постановою КМ України від 20 листопада 2003 р. № 1800.

Характерне останнім часом поширення ігрових відносин без правового регулювання на належному рівні визначення поняття і підстав зобов'язання з гри та парі, особливостей виконання і видів ігрових зобов'язань, викликає неефективність їх регулювання в адміністративному та фінансово-правовому полі, спрямованому на встановлення фіскальних санкцій шляхом визнання будь-яких азартних ігор на інтерес (з метою отримання прибутку) ліцензованими видами діяльності.

В Україні на основі ст. 4 Закону «Про заборону грального бізнесу в Україні» з дня набуття чинності цим Законом, тобто 25.06.2009 р., видача ліцензій на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор в Україні припиняється, а ліцензії, видані суб'єктам підприємницької діяльності з дня набуття чинності цим Законом, скасовуються [14]. Якщо звернутись до законодавства України, то, відповідно до п. 29 ст. 9 Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р., ліцензуванню підлягає організація та утримання тоталізаторів, гральних закладів, а також організація діяльності з проведення азартних ігор. Отже, Закон передбачає наявність двох ліцензій для організаторів азартних ігор в Україні: ліцензію для організації діяльності з проведення азартних ігор надає Міністерство фінансів України строком на п'ять років вартістю 30 000 євро за кожний рік користування з можливістю здійснювати діяльність на всій території України, а також ліцензію для організації та утримання тоталізаторів, гральних закладів, яку видає місцевий орган виконавчої влади або спеціально уповноважений виконавчий орган місцевих рад вартістю 15 неоподаткованих мінімумів громадян, тобто 255 грн. на рік з правом здійснювати діяльність на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці [7, с. 144].

Засобами жорсткої заборони грального бізнесу в Україні кардинально не можна позбутися проблеми. Не в такий спо-

сіб, на наше переконання, має виглядати кінцевий варіант розвитку ринку гральних послуг та зобов'язань з гри в Україні. Українській державі потрібен час, щоб вирішити та врегулювати питання грального бізнесу та законодавчого врегулювання зобов'язань з гри у повному обсязі. На даний час можна спостерігати намагання органів державної влади розробити відповідну модель організації діяльності грального бізнесу в Україні, адже саме за умов жорсткого регулювання легше контролювати, ніж потім викривати нелегальні його прояви [5, с. 383]. Зокрема, відповідно до статті 4 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні», Плану організації підготовки проектів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні», затвердженого Кабінетом Міністрів України, Міністерством фінансів України розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері грального бізнесу». Норми цього розпорядження будуть слугувати підґрунтям для врегулювання господарської діяльності у сфері зобов'язань з гри в України.

Висновки. Правова природа зобов'язань гри і парі у римському праві полягала у визнанні їх специфічним різновидом неповних цивільних зобов'язань, які мали в основі фактичне зобов'язання, з якого виникали певні юридичні наслідки в силу фактичного становища речей, обумовленого природним правом.За часів СРСР азартні ігри і парі на інтерес визнавалися антисоціальними правочинами і засуджувалися законодавцем шляхом позбавлення їх позовного захисту та накладення юридичних санкцій.

Ринкові відносини сприяли появі нових неврегульованих видів підприємництва, серед яких – діяльність з організації та проведення азартних ігор.Держава залишала ці правовідносини поза сферою свого регулювання через відносну незначимість такого роду неформальних суспільних відносин, які не відповідали тогочасним суспільним поглядам про належну поведінку. Цивільне законодавство України в період Радянського Союзу договори гри та парі визнавало нікчемними, за винятком азартних ігор, які проводилися з дозволу і під контролем держави (державні лотереї тощо).Цивільні зобов'язання породжували біржові правочини, вимоги за якими забезпечувалися юрисдикційним захистом, незважаючи на їх ризиковий характер, за винятком окремих видів договорів «на різницю», на які поширювалися положення про азартну гру і визнавалися натуральними зобов'язаннями.Отже, обравши модель розвитку грального бізнесу й законодавчого врегулювання зобов'язань з гри, Україна має врегулювати питання ліцензійно-дозвільної системи для цього виду підприємницької діяльності.

Література

1. Барон Ю. Система римскогогражданского права. Вып. Третий. Кн. IV: Обязательственное право. – СПб., 1910. – С. 31.

2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общиеположения: Изд., 3-е, стереотипное. – М.: Статут. – 2001. – С. 396. – С. 25.

3. ДигестыЮстиниана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Т. II.: М.: Статут. – 2002. – С. 587.

4. Дождев Д. В. Римскоечастное право. – М, Норма-ИНФРА-М., 1999. – 476 с.

5. Дюба Г. М. Соціально-економічні та правові передумови формування і розвитку ринку азартних ігор в Україні / Г. М. Дюба // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 383-389.

6. Історія держави і права України : навчальний посібник для студ. юрид. вузів та факультетів / за ред. проф. В.Г. Гончаренка. – К. : Вентурі, 1996. – 288 с. – С. 172.

7. Капітаненко Н. П. Азартні ігри за законодавством України, Росії та Білорусії: порівняльно-правовий аспект / Н. П. Капітаненко // Держава та регіони. Сер. Право. – 2010. – №1. – С. 144-149.

8. Кримінальний кодекс Української РСР: Затверджений Законом від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена теоретико-правовим засадам та історичним аспектам еволюції правового регулювання букмекерської діяльності та договорів азартної гри.

SUMMARY

The article is dedicated to the oreticallyjudicial principles and historical aspects of legal his to ryregulation of bookmaking and gambling contracts.

9. Майданик Н. І. Еволюція цивільно-правового регулювання зобов'язань з гри і парі // Право України. – 2005. – № 1. – - С. 109–112.

10. Майданик Н.І. Цивільно-правове регулювання договорів гри та парі в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Наталія Іванівна Майданик; В.о. НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького.– К. : Б. в., 2006.– 16 с.

11. Памятникиримскому праву. Законы XII Таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М., 1997. – С. 343.

12. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998. – С. 202.

13. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. / Відп. ред. та автор передмови Ю. С. Шемшученко, упоряд. та автор нарису І. А. Вислобоков. – К., 1997. – С. 275.

14. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15.05.2009 р. // Голос України. – 2009. – № 116.

15. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. – Т. 1. – 762 с. – С. 51.

ПРИНЦИП АВТОНОМНОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ У СФЕРІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВОВІДНОСИН (ПРАВО НА ЖИТТЯ, ПРАВО НА ВІЛЬНЕ ВІРОСПОВІДАННЯ, ПРАВО НА ВИБОРИ) НА ПРИКЛАДІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

МАТВЄЄВА Станіслава Петрівна - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології НАВС

УДК 347.9

Статья посвящена изучению, исследованию и анализу толкования как функции Европейского суда по правам человека сквозь призму принципа автономности толкования в сфере личных неимущественных правоотношений. В качестве базиса исследования использованы нормативно-правовые акты в области прав человека и основных свобод, решения Европейского суда по правам человека, научные труды украинских и зарубежных ученых.

На даний момент у результаті тривалої інтерпретації Європейським судом з прав людини положень Конвенції про захист прав людини та основних свобод була сформована ціла система автономних понять. Їх значення повинно враховуватися і національними органами законодавчої, виконавчої та судової влади під час здійснення своїх повноважень. При цьому рішення Суду мають вагомий вплив на національне законодавство загалом та правозастосовну практику зокрема, що відображене у нормі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., згідно з якою суди застосовують у розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.[1]

На сучасному етапі Україна намагається досягти Європейських стандартів і стати розвинутою правовою державою, що неможливо без врахування практики Європейського суду з прав людини в основних сферах життя, однією з яких є особисті немайнові правовідносини.

Концепція ж немайнових правових відносин досягла свого розвитку у другій половині 20-го століття. Після Другої Світової Війни людство зрозуміло, до яких трагічних наслідків може призвести неповага до людської особистості, її прав і свобод. І тому проблема прав людини віднайшла своє відображення у багатьох міжнародних документах, зокрема, таких як: Загальна Декларація прав людини (10 грудня 1948 року)[2], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 року)[3], Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (4 листопада 1950 року)[4] та ряді інших.

Важливим законодавчим актом у названій сфері є також Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, першо-

[1] Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.

[2] Загальна декларація прав людини (рос/укр). ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

[3] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 року): [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

[4] Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (4 листопада 1950) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

го протоколу і протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р.[5]. Специфіка особистих немайнових відносин зумовлює й особливі способи захисту суб'єктивних прав, що існують у рамках цих правовідносин.

Ключовим сектором сфери особистих немайнових відносин є право на життя. Згідно зі ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен має право на життя, яке охороняється законом.[6] Українське законодавство закріплює невід'ємне право людини на життя, що гарантоване у ст. 27 Конституції України[7] та ст. 281 Цивільного кодексу України[8].

Цікавим у контексті забезпечення цього права є рішення ЄСПЛ, які висвітлюють різні аспекти реалізації права на життя, зокрема Рішення Європейського Суду з прав людини «Во проти Франції» (*Case of Vo v. France*)[9] торкається однієї з дуже важливих і складних проблем у з'ясуванні суті права на життя і права на повагу та гідне ставлення до людини. У ньому Суд дійшов до висновку, що питання про те, з якого моменту виникає право людини на життя, повинно вирішуватись на національному рівні, оскільки, по-перше, у більшості держав серед тих, котрі ратифікували Конвенцію, зокрема Франція, це питання однозначно не вирішене і залишається предметом публічних дебатів; по-друге, між європейськими державами загалом немає правового чи наукового консенсусу щодо визначення початкового моменту життя. Також у Рішенні зазначено, що природа і правовий статус ембріона чи плода не є визначеним на європейському рівні загалом. Принаймні більшість європейських держав визнає, що людський ембріон належить до людського роду. На думку Суду, потенціал і здатність ембріона людини стати людиною потребують його захисту в ім'я людської гідності, однак це не вимагає розглядати його як людину, котрій належить право на життя у сенсі ст. 2 Конвенції. Суд також висловив своє переконання щодо небажаності та, зрештою, неможливості за існуючого стану справ вирішити абстрактно питання про те, чи можна вважати ненароджену дитину людиною в контексті ст. 2 Конвенції.[10]

Окрім цього, в Рішенні ЄСПЛ "Во проти Франції" (*Case of Vo v. France*) було зазначено, що конвенційне зобов'язання держави у кожному випадку, коли йдеться про порушення права на життя, не повинно полягати у формі надання кримінально-правового захисту. Наприклад, у системі охорони здоров'я таке зобов'язання полягало у вжитті заходів, необхідних для захисту життя особи, а також у проведенні розслідувань для з'ясування причин смерті пацієнта.

У зв'язку із справою Сельмуні проти Франції[11] (*«Selmouni v. France»*) Європейський суд підкреслив, що зобов'язання, прийняті за статтею 3 Конвенції (заборона тортур), накладають на держави зобов'язання, зокрема, обов'язок провести докладне й ефективне офіційне розслідування зі встановленням і покаранням винуватців. Основний зміст цього зобов'язання взято Судом з положення статті 12 Конвенції ООН проти катувань[12], яке свідчить: «Кожна держа-

---

[5] Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та[...].Верховна Рада України; Закон від 17.07.1997 №475/97-ВР: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80.

[6] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод - Рада Європи; Міжнародний документ від 04.11.1950. [Електронний ресурс] – Режим доступу:: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 .

[7] Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

[8] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, Редакція від 19.01.2013, підстава 5495-17: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

[9] Case of Vo v. France. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887#{«itemid»:[«001-61887»]}

[10] Сенюта І. Права пацієнтів у рішеннях Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://radnuk.info/statti/584-prava/15374-2011-01-23-02-13-46.html

[11] Сельмуни (Selmouni) против Франции (Жалоба N 25803/94). Постановление Европейского Суда по правам человека от 28 июля 1999 г. [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.ourcourt.ru/practice/feder17/pr17317.htm

[12] Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність,

ва-учасниця забезпечує, щоб її компетентні органи проводили швидке і неупереджене розслідування, коли є достатні підстави вважати, що катування було застосоване на будь-якій території, що знаходиться під його юрисдикцією».

Виходячи з цього принципу, Європейський суд визнав, що поняття право на життя, гарантоване статтею 2 Конвенції, включає заборону смертної кари для неповнолітніх.

У справі «Серінга проти Сполученого Королівства» (*«Soering v. France»*)[13] мова йшла про загрозу застосування смертної кари для громадянина ФРН, який вчинив тяжке кримінально каране діяння на території США і знаходився під юрисдикцією Сполученого Королівства, яке мало видати його США. Розглядаючи цю скаргу, Європейський суд звернув увагу на те, що, на відміну від статті 2 Конвенції, стаття 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права[14] та стаття 4 Американської конвенції про права людини[15] забороняють винесення смертного вироку особам, які не досягли 18 років на момент скоєння злочину. Європейський суд вирішив, що оскільки ця заборона в прямій формі присутня в інших, прийнятих пізніше міжнародних правових актах, це означає, що такий вік є обставиною, яка, поряд з іншими, може поставити під сумнів відповідність статті 2 Конвенції заходам, пов'язаним із винесенням смертного вироку.

Також цікавим у цьому контексті є Рішення ЄСПЛ у справі "Биржиковський проти Польщі" (*Byrzykowski v. Poland*)[16]. У фабулі Рішення передбачено, що 11 липня 1999 року дружину заявника привезли до Медичної академії м. Вроцлава, де вона мала того ж дня народжувати. Однак пологи не починалися, а діагностичні апарати показували, що у дитини є проблеми з серцем. Було вирішено робити кесаревий розтин, який проводили наступного дня о 10 годині. Дружині заявника зробили ін'єкцію, після чого вона впала в кому. Спроби повернути хвору до свідомості були безуспішними. Згодом дружину заявника перевезли у відділення інтенсивної терапії, а 31 липня 1999 року вона померла. У новонародженого сина заявника відразу з'явились проблеми з серцем, а також ускладнення неврологічного характеру. Наразі він потребує постійного медичного спостереження. Суд встановив, що сталося порушення ст. 2 Конвенції, яке виявилось у відсутності належного розслідування обставин смерті дружини заявника та істотного погіршення здоров'я його сина. Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 20 000 євро як компенсацію моральної шкоди і 1150 євро на відшкодування судових витрат.

Суд критично оцінює поняття права людини на смерть. Хрестоматійною справою щодо права на припинення життя, яка слухалася у Суді стала справа «Претті проти Великобританії» (*Pretty v. the United Kingdom*)[17]. Діана Претті – громадянка Великобританії страждала на невиліковну форму рідкісної нейро-дегенеративної хвороби – захворювання рухового нейрона (усе її тіло нижче шиї було паралізоване). Пані Претті мала чітке бажання припинити свої страждання і гідно піти з життя, проте через хворобу вона не могла вчинити жодних активних дій, спрямованих на вчинення акту самогубства. Її чоловік погодився ввести їй медикамент (снодійне) в дозі, достатній для того, щоб настала смерть, проте за англійськими законами допомога лю-

видів [...].ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1984. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

[13] Серинг (Soering) против Соединенного Королевства: Судебное решение Европейского Суда по правам человека от 7 июля 1989 г: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.echr.ru/documents/doc/2461433/2461433.htm

[14] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966– [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

[15] Американська конвенція про права людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html

[16] Справа «Бирижковський проти Польщі». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j01_119_121.pdf

[17] Претти против Соединенного Королевства: Постановление Европейского Суда по правам человека от 29 апреля 2002 года (жалоба N 2346/02). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/pretti-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/

дині, яка здійснює самогубство, вважається злочином. Діана Претті звернулася до Суду з вимогою визнати кримінальне переслідування особи, яка допоможе їй піти з життя порушенням низки статей Конвенції. Рішення Суду у справі Претті є надзвичайно цінним для праворозуміння. Суд не знайшов в обмеженні «права на самогубство за допомогою третіх осіб» суперечностей правам людини, які декларовані в Конвенції. Зокрема, Суд вказує, що поняття «право на життя», гарантоване ст. 2 Конвенції, не означає також права на смерть за участю третіх осіб чи умисну допомогу третіх осіб у самогубстві. Заявник п. Претті аргументувала свою скаргу також і насамперед порушенням Великобританією її права на свободу від жорстокого та принижуючого людську гідність поводження, яке гарантується положеннями ст. 3 Конвенції. Ця стаття справді покладає на держав-учасниць Конвенцій не лише негативні зобов'язання – заборону жорстокого поводження, але і позитивні зобов'язання щодо захисту людей, які є під юрисдикцією цих держав, від такого поводження. Суд підкреслив у цій справі, що позитивні зобов'язання держави за ст. 3 є у трьох площинах: а) обов'язку держави захистити здоров'я особи, яка позбавлена волі; б) обов'язку держави забезпечити незастосування забороненого Конвенцією поводження щодо всіх осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, з боку приватних осіб; в) обов'язку держав притягати до відповідальності приватних осіб, що завдають шкоди свободі осіб від жорстокого і такого що принижує людську гідність поводження (покарання).

Відмовляючи заявниці у визнанні порушення Великобританією приписів ст. 3 Конвенції, Суд зазначив: «Страждання, що породжені природно виникаючими фізичними чи психічними захворюваннями, можуть підпадати під ст. 3, коли страждання пов'язані також з умовами ув'язнення, наслідками видворення чи іншими заходами, відповідальність за які лежить на державі». Суд також відхилив вимогу заявниці визнати порушення ст. 8 Конвенції, якою заборонено втручання у приватне життя заявниці, яким вона вважала заборону її чоловікові допомогти їй піти з життя.[18]

Іншим поняттям у сфері немайнових особистих прав людини є право вільного віросповідання. 1982 року Європейський Суд з прав людини виніс рішення у справі Кампбелл та Косанс проти Об'єднаного Королівства (*Campbell and Cosans v. The United Kingdom*)[19]. Громадянки скаржилися до Страсбурзького Суду на те, що в державних школах, де вчилися їхні діти, адміністрація за переступ шкільної дисципліни застосовувала як виховний засіб тілесні покарання. Як з'ясувалося в ході розгляду справи, такі покарання цілком узгоджувалися з чинним на той час національним законодавством.[20]

Заявниці просили Суд визнати, що тілесне покарання суперечить зобов'язанням, які Об'єднане Королівство узяло на себе, підписавши Конвенцію про захист прав людини та основних свобод, зокрема ст. 3 «Заборона катування». Суд одностайно визнав, що порушення Конвенції мало місце, внаслідок чого тілесні покарання, як виховний засіб, були заборонені у британських школах.

Аргументуючи свою скаргу, заявниці стверджували, зокрема, що тілесне покарання у школах порушує їхнє право «забезпечувати освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань», ґарантоване ст. 2 Першого Протоколу[21] до Конвенції. Коментуючи це твердження, Суд дійшов наступного висновку: у своєму зви-

---

[18] Сенюта І. Права пацієнтів у рішеннях Європейського суду з прав людини: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://radnuk.info/statti/584-prava/15374-2011-01-23-02-13-46.html

[19] Справа «Кембелл і Косанс проти Сполученого Королівства» (Campbell and Cosans v. The United Kingdom), рішення від 25 лютого 1982 року (серія А, № 48). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=112

[20] Друзенко Г. Вплив прецедентного права Європейського Суду з прав людини на законодавство України в сфері свободи віросповідання: реалії та перспективи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?id=33982&name=materials_conferences&_lang=ua&

[21] Перший Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Париж, 20.III.1952. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets009.htm

чайному сенсі слово «переконання», не є синонімом слів «погляди» чи «ідеї», як вони використані у ст. 10 Конвенції, що ґарантує свободу виявлення поглядів; воно [слово «переконання»] ближче до терміну «віруванння» (en. – beliefs; fr. – convictions), як він ужитий у ст. 9, яка ґарантує свободу думки, совісті та релігії та означає світогляд, що сягає певного рівня переконливості, серйозності, узгодженості та важливості.

Таким чином, фактично вперше було здійснено спробу окреслити певні межі поняття віруванння (в офіційному українському перекладі Конвенції – переконання), яке охоплює ст. 9 Конвенції.[22]

У справі «Джонстон проти Ірландії» (*«Johnston and Others v. Ireland»*)[23] Європейський суд розглянув питання про право громадян на розірвання шлюбу і вступ у новий шлюб, зокрема, відповідно до права, проголошеного у п. 1 ст. 16 Загальної декларації прав людини (рівні права чоловіків і жінок щодо вступу в шлюб, у період перебування в шлюбі і під час розірвання шлюбу). Фабула справи така: заявник розійшовся зі своєю дружиною і проживав протягом декількох років з жінкою, з якою він налагодив стабільне сімейне життя. Оскільки ірландське законодавство забороняє розірвання шлюбу, і, відповідно, робить неможливим вступ у новий шлюб, заявник вважав, що тим самим порушується його право на вступ у шлюб, гарантоване статтею 12 Конвенції, а також право на повагу до приватного і сімейного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції. Європейський суд зазначив, що в завдання розробників Конвенції не входило включення до статті 12 права на розірвання шлюбу за допомогою розлучення. Суд констатував, що стаття 8 Конвенції не може вимагати від держави вжиття заходів, які дозволяють розлучення і вступ у новий шлюб, і стаття 12 Конвенції, що охоплює встановлення шлюбних відносин, але не їх припинення, не гарантує права на розірвання шлюбу.

Посилання на права і свободи, що не містяться у Конвенції про захист прав людини, але гарантовані іншими універсальними міжнародно-правовими актами про права людини, дозволяють Європейському суду врахувати різні правові аспекти при тлумаченні статей Конвенції та протоколів до неї і визначенні випадків їх порушення. Цьому також сприяє практика уточнення і розширення обсягу і змісту гарантій прав і свобод людини, що містяться у Конвенції та протоколах до неї, за допомогою звернення до аналізу прав і свобод людини, гарантованих іншими міжнародними актами до прав людини, прийнятими на універсальному і регіональному рівнях.

Зокрема, розглядаючи скаргу Гестра проти Італії (*Gester v. Italy*), Європейська Комісія з прав людини констатувала, що «при тлумаченні норм інших міжнародних правових документів, які забезпечують захист основних прав більш широко, ніж це передбачено Конвенцією, застосовуються положення цих документів».[24]

Як відомо, однією з форм вираження думки (ст. 10 Конвенції) Європейський суд вважає свободу поширювати інформацію та ідеї за допомогою «художніх форм вираження». Те, що словосполучення «художні форми вираження» прямо не згадується в тексті статті 10 Конвенції не означає його виключення зі сфери застосування цієї статті. Для підтвердження своєї позиції Європейський суд у Постанові, що зачіпає цю проблему, у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії»[25]

[22] Друзенко Г. Вплив прецедентного права Європейського Суду з прав людини на законодавство України в сфері свободи віросповідання: реалії та перспективи: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?id=33982&name=materials_conferences&_lang=ua&

[23] Джонстон и другие против Ирландии (Johnston and Others v. Ireland): Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 декабря 1986 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/dzhonston-i-drugie-protiv-irlandii-postanovlenie-evropejskogo-suda/

[24] Алисиевич Е.С. Толкование норм конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского суда по правам человека: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / ИГП РАН. – М.: – 2006. – с.71

[25] Мюллер и другие против Швейцарии (Muller and Others v. Switzerland): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 мая 1988 года (жалоба N 10737/84): 1966: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/

(*«Muller and Others v. Switzerland»*), у якому мова йшла про визнання художника винним за показ матеріалу, який уряд Швейцарії визнало непристойним, звернувся до положень та. п.1 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і п. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.[26] Суд вказав, що ці положення підтверджують, що «визначення «свобода вираження думки» є досить широким для того, щоб включити в нього поняття «свобода поширювати інформацію та ідеї за допомогою «художніх форм вираження».

У справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» *(«Ireland v. the United Kingdom»)*[27], де мова йшла про поводження з підозрюваними у тероризмі в Північній Ірландії, несумісній зі статтею 3 Конвенції, заявник, зокрема, скаржився на дії військових і поліції в Ольстері і на застосування ними незаконних методів проведення допитів. Уряд Великобританії, не оспорюючи висновки Комісії з прав людини про порушення статті 3 Конвенції і компетенцію Європейського суду розглядати такі порушення, посилався, однак, на прецедентне право Міжнародного Суду ООН і стверджував, що Європейський суд правомочний відмовитися від здійснення своєї юрисдикції, якщо мета подачі заяви досягнута або якщо прийняття рішення по суті позбавлене сенсу. Саме так, стверджував уряд, йде справа в даному випадку (зазначені Європейським судом методи проведення допитів надалі не будуть застосовуватися у в'язницях Великобританії).

Рішення Європейського суду у справі «Мельниченко проти України» *(«Melnychenko v. Ukraine»)* стосовно права на вільні вибори тривалий час також активно коментувалось і українським правниками, і українськими політиками. Заявник стверджував, що він був свавільно позбавлений реєстрації у списку кандидатів на вибори до Верховної Ради України від Соціалістичної партії України. Він зазначив, що, по-перше, подав правдиву інформацію щодо його проживання відповідно до прописки за останні 5 років та, по-друге, що він проживав в Україні, навіть перебуваючи за її межами, відповідно до міжнародних договорів, як це передбачено Законом «Про вибори народних депутатів», оскільки Уряд США надав йому статус біженця, а Женевська Конвенція про статус біженців 1951 році вже була підписана Україною. Він заявляв, що відмова зареєструвати його кандидатом у депутати до Верховної Ради не має об'єктивного чи розумного виправдання, не переслідувала законну мету та що таке втручання у його права не було пропорційним.[28]

Саме рішення є достатньо цікавим у зв'язку з тим, що Суд, скориставшись своїм правом тлумачення Конвенції, поширив поняття активного права на вільні вибори, гарантоване статтею 3 Протоколу 1 до Конвенції, також і на пасивне виборче право – тобто у такому трактуванні особа має не тільки право вільно обирати, але й бути обраною.[29]

У своїх внутрішніх правових системах Договірні сторони мають право голосувати та бути обраними без певних обмежень, які не заборонені в принципі статтею 3. Держави мають широкі межі розсуду у цій сфері, проте Суд визначає, чи були дотримані вимоги Протоколу № 1. Суд повинен упевнитись, що ці умови не обмежують права до такого ступеня, що позбавляє їх суті та ефективності взагалі, що вони переслідують

resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shvejcarii-muller-and-others-v-switzerland-postanovlenie-evropejskogo-suda/

[26] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043

[27] Ирландия против Соединенного Королевства (Ireland v. the United Kingdom): Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 января 1978 года (жалоба N 5310/71) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/irlandiya-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/

[28] Рішення Європейського суду з прав людини щодо України. Випуск 1 / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б.Захаров. – Харків: Права людини, 2006. – 312 с. – С.165

[29] Рішення Європейського суду з прав людини щодо України. Випуск 1 / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б.Захаров. – Харків: Права людини, 2006 – С.5

законну мету та що заходи, які вживалися, є пропорційними.

Отже, варто зазначити, що рішення Європейського суду з прав людини багато в чому відрізняються від законодавства України та рішень українських судів, але, у свою чергу, є джерелом права, що дає можливість захистити свої права.

Література

1. Загальна декларація прав людини (рос/укр). ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 .

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 року): [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042 .

3. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (4 листопада 1950) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 .

4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та[...].Верховна Рада України; Закон від 17.07.1997 №475/97-ВР: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80 .

5. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 .

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод - Рада Європи; Міжнародний документ від 04.11.1950. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 .

7. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 .

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, Редакція від 19.01.2013, підстава 5495-17: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15 .

9. Case of Vo v. France. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887#{"itemid":["001-61887"]} .

10. Сенюта І. Права пацієнтів у рішеннях Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://radnuk.info/statti/584-prava/15374-2011-01-23-02-13-46.html .

11. Сельмуни (Selmouni) против Франции (Жалоба N 25803/94). Постановление Европейского Суда по правам человека от 28 июля 1999 г. [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.ourcourt.ru/practice/feder17/pr17317.htm .

12. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів [...].ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1984. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085 .

13. Серинг (Soering) против Соединенного Королевства: Судебное решение Европейского Суда по правам человека от 7 июля 1989 г: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.echr.ru/documents/doc/2461433/2461433.htm .

14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966– [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 .

15. Американська конвенція про права людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html .

16. Справа «Бирижковський проти Польщі». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j01_119_121.pdf .

17. Претти против Соединенного Королевства: Постановление Европейского Суда по правам человека от 29 апреля 2002 года (жалоба N 2346/02). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/pretti-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/.

18. Сенюта І. Права пацієнтів у рішеннях Європейського суду з прав людини: [Електронний ресурс] – Режим

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню, дослідженню та аналізу тлумачення як функції Європейського суду з прав людини крізь призму принципу автономності тлумачення у сфері особистих немайнових правовідносин. У якості базиса дослідження використані нормативно-правові акти у сфері прав людини та основних свобод, рішення Європейського суду з прав людини, наукові праці українських та зарубіжних учених.

SUMMARY

This article is devoted to the study, research and analysis interpretation as a function of the European Court of Human Rights in the light of the principle of autonomy of interpretation in the sphere of nonproperty relations. As a basis studies used normative legal acts in the field of human rights and fundamental freedoms of the European Court of Human Rights, the works of Ukrainian and foreign scientists.

доступу:http://radnuk.info/statti/584-prava/15374-2011-01-23-02-13-46.html

19. Справа «Кембелл і Косанс проти Сполученого Королівства» (Campbell and Cosans v. The United Kingdom), рішення від 25 лютого 1982 року (серія А, № 48). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=112 .

20. Друзенко Г. Вплив прецедентного права Європейського Суду з прав людини на законодавство України в сфері свободи віросповідання: реалії та перспективи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?id=33982&name=materials_conferences&_lang=ua& .

21. Перший Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Париж, 20.III.1952. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets009.htm .

22. Джонстон и другие против Ирландии (Johnston and Others v. Ireland): Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 декабря 1986 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/dzhonston-i-drugie-protiv-irlandii-postanovlenie-evropejskogo-suda/.

23. Алисиевич Е.С. Толкование норм конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского суда по правам человека: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / ИГП РАН. – М.: – 2006. – с.71 .

24. Мюллер и другие против Швейцарии (Muller and Others v. Switzerland): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 мая 1988 года (жалоба N 10737/84): 1966: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shvejcarii-muller-and-others-v-switzerland-postanovlenie-evropejskogo-suda/ .

25. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 .

26. Ирландия против Соединенного Королевства (Ireland v. the United Kingdom): Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 января 1978 года (жалоба N 5310/71) : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/irlandiya-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/ .

27. Рішення Європейського суду з прав людини щодо України. Випуск 1 / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б.Захаров.

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

МЯГКИЙ Андрій Вікторович - Національна академія правових наук, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака

УДК 347.191

В статье выделяются и анализируются две формы контроля деятельности исполнительного органа хозяйственного общества: непосредственный контроль, осуществляемый общим собранием и/или наблюдательным советом, и опосредованный контроль, который реализуется, используя специально созданные органы. Исследуются такие виды непосредственного контроля как утверждение отчетов руководства; проверка соблюдения решений общего собрания и наблюдательного совета; утверждение и приостановление исполнения решений исполнительного органа; информационный контроль; контроль за заключением отдельных видов сделок. Сформулированы предложения к действующему законодательству, которые будут способствовать усилению контроля над деятельностью исполнительного органа хозяйственного общества.

Ключові слова: контроль, виконавчий орган, наглядова рада, загальні збори, звіт, затвердження рішень, зупинення виконання рішень, значні угоди, внутрішній контроль, аудит.

Актуальність теми дослідження

Сутність корпоративного контролю полягає у можливості впливу на діяльність товариства, що досягається за допомогою формування органів управління, прийняття рішень, встановлення умов його правочинів тощо. Незважаючи на різні підходи до визначення корпоративного контролю, більшість дослідників зводить його до контролю за діяльністю виконавчого органу господарського товариства [1, с. 7]. Чинне законодавство України, хоча і надає контрольні повноваження відносно виконавчого органу загальним зборам у ТОВ (ст. 59 Закону України «Про господарські товариства») та наглядовій раді у АТ (ч. 1 ст. 146, ч. 4 ст. 160 ЦК України), проте форми такого контролю не визначає, що створює складнощі при реалізації зазначених норм, зокрема, при підготовці текстів установчих документів, при вирішенні спорів щодо перевищення статутних повноважень. На практиці це часто приводить до протиправних та одночасно безвідповідальних дій менеджерів, зумовлених відсутністю належного корпоративного контролю за ними.

Ступінь досліджуваності окресленої проблематики

У юридичній літературі, незважаючи на наявність великої кількості публікацій, присвячених корпоративному контролю, відсутні роботи, які узагальнюють та аналізують форми контролю за діяльністю виконавчого органу господарського товариства. До окремих форм управлінського корпоративного контролю зверталися: Р.М. Лещенко [2] при дослідженні ролі ревізійної комісії господарських товариств, Я.О. Короташ [3] при вивченні контрольних повноважень наглядової ради, Т.О. Боднар при виявленні контролю акціонерів за укладенням певних категорій угод [4]. Проте адекватний вплив на менеджмент компанії не вичерпується лише цим, ґрунтовного аналізу потребують й інші форми контролю за ним.

Наведене вказує на актуальність дослідження зазначених питань, метою якого є визначення форм контролю за діяльністю виконавчого органу господарських товариств, проведення їх класифікації та підготовка пропозицій з удосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу

Управлінський контроль проявляється, перш за все, у контролі за діяльністю виконавчого органу – органу, відповідального за ведення господарської діяльності, прийняття рішень з питань організації виробництва, вирішення усіх поточних справ. Загальні збори у ТОВ та наглядова рада в АТ вповноважені визначати форми такого контролю в установчих документах.

У юридичній літературі звертається увага на посилення контролю за діяльністю виконавчого органу товариства. Так, В.В. Луць пропонує для цього: закріпити перелік основних обов'язків членів органів управління корпорації; встановити порядок перевірки їх діяльності та усунення їх з посади; запровадити положення про притягнення членів виконавчого органу до майнової субсидіарної відповідальності за боргами корпорації; ввести диференційовану систему відповідальності посадових осіб компанії за порушення норм корпоративного права; встановити механізм розкриття посадовцями інформації (про належні їм акції, частки у статутному капіталі, облігації тощо) [5, с. 224]. Проте такі заходи не є формами контролю, а додатковими юридичними гарантіями правомірних дій керівництва компанії.

В.М. Кравчук виділяє чотири форми контролю наглядової ради за діяльністю виконавчого органу АТ: затвердження рішень; попереднє погодження рішень та дій; зупинення виконання рішення (право «вето»); скасування рішення або заборона певної дії [6, с. 387]. Така класифікація викликає певні зауваження. По-перше, скасування рішення або заборона певної дії є не формою контролю, а результатом контрольного заходу. Контроль – це певного роду система дій по спостереженню, перевірці, порівнянню й оцінці дій керівництва компанії відносно виконання ним вимог установчих документів та законодавства. Скасування рішення або заборона певної дії виконавчого органу не віднесено до компетенції наглядової ради (для АТ) та загальних зборів (для ТОВ), а вирішується виключно у судовому порядку. Та й надання цих повноважень вищезазначеним органам є недоцільним, бо це лише посилить корпоративні конфронтації між різними органами підприємства. По-друге, наведена В.М. Кравчуком класифікація форм контролю нам здається неповною та потребує розширення.

Аналіз корпоративного законодавства та наукової літератури дозволяє виділити дві форми контролю за діяльністю виконавчого органу господарського товариства: безпосередній та опосередкований. Опосередкований контроль реалізується через спеціально створені органи (підрозділи) чи зовнішньою організацією, що уповноважуються на контрольні заходи суб'єктом контролю. До таких органів відносяться ревізійна комісія, служба з аудиту, відділ внутрішнього контролю тощо. Їх створення передбачено ч. 2 ст. 146, 160 ЦК України, ст. 41 Закону України «Про господарські товариства», ст. ст. 51, 73, 75 Закону України «Про акціонерні товариства». Безперечно, ревізійна комісія та служба з аудиту є, перш за все, органами фінансово-господарського контролю, проте, вирішуючи питання достовірності та повноти даних фінансової звітності, вони контролюють і управлінську діяльність менеджменту компанії, наприклад, оцінюють законність укладення господарських угод, дотримання законодавства під час проведення розрахунків, правомірність дій керівників з прийняття важливих для компанії рішень. Для здійснення контролю за фінансовою діяльністю товариства згідно з рішенням його загальних зборів, а також в інших випадках, встановлених статутом і законом, може залучатися зовнішній суб'єкт – аудиторська компанія.

Безпосередній контроль здійснюється самим суб'єктом контролю – у ТОВ загальними зборами, а в АТ – загальними зборами та наглядовою радою. Аналіз повноважень

цих органів дозволяє виділити такі види безпосереднього контролю за діяльністю виконавчого органу товариства:

1) заслуховування та затвердження звітів виконавчого органу товариства. Директор звітує про фінансово-економічний стан товариства, рівень конкурентоспроможності та прибутковості; стан та можливі способи погашення кредиторської та дебіторської заборгованостей; короткострокові та довгострокові прогнози діяльності товариства. У ТОВ та АТ передбачається схвалення загальними зборами лише річних результатів роботи керівництва компанії (ст. 41 Закону України «Про господарські товариства»). Виконавчий орган АТ підзвітний також і наглядовій раді, проте порядок та частота таких звітів законодавчо не регламентуються, а визначаються у внутрішніх документах підприємства. У деяких статутах АТ встановлено правило про щомісячне та щоквартальне звітування менеджменту, а також про надання директором письмових відповідей з будь-яких питань на вимогу наглядової ради – це забезпечує постійний моніторинг роботи керівництва АТ. Перевірка ж виконавчого органу у ТОВ один раз на рік не дисциплінує управлінців, а навпаки – дозволяє їм дуже легко приховати вчинені порушення. На наш погляд, питання періодичності звітів виконавчого органу ТОВ доцільно віддати на вирішення загальних зборів та чітко прописати його в установчих документах. З огляду на це п. д) ст. 41 Закону України «Про господарські товариства», де визначено повноваження загальних зборів, пропонується уточнити наступним чином: «затвердження річних та інших періодичних результатів діяльності товариства відповідно до установчих документів».

2) перевірка стану виконання та дотримання рішень загальних зборів та наглядової ради. Відповідно до ст. 161 ЦК України, ст. 58 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 47 Закону України «Про господарські товариства» виконавчий орган підзвітний загальним зборам та наглядовій раді та організовує виконання їхніх рішень. Це можуть бути рішення про скликання і проведення чергових та позачергових загальних зборів, про вчинення дій щодо внесення записів до ЄДРПОУ, про укладення угод, відчуження майна тощо.

3) затвердження рішень виконавчого органу господарського товариства. Чинне законодавство не встановлює переліку рішень, що підлягають обов'язковому затвердженню наглядовою радою (для АТ) та загальними зборами (для ТОВ). На практиці до них відносяться рішення про здійснення товариством капіталовкладень та інвестицій, про виступ підприємства засновником і учасником асоціацій, концернів та інших об`єднань, а також про вихід із зазначених суб`єктів тощо.

4) зупинення виконання рішення виконавчого органу господарського товариства. На разі, така форма контролю закріплена лише у зарубіжному законодавстві. Так, згідно з Торговим кодексом Франції рада директорів наділена правом призупиняти дію наказів, що видаються генеральним директором компанії [7, с. 187]. У вітчизняному корпоративному праві аналогічна норма відсутня, члени наглядової ради вповноважені зупиняти рішення виконавчого органу, якщо тільки це право передбачено статутом. Слід погодитися з В.М. Кравчуком, в установчих документах слід чітко визначати коло осіб, які мають застосувати право «вето» – це можуть бути учасники, що володіють певною кількістю голосів або голова ревізійної комісії, або члени наглядової ради; одночасно із зупиненням виконання рішення правління така особа зобов'язана скликати загальні збори учасників [6, с. 351]. На наш погляд, інший можливий спосіб встановлення законності та обґрунтованості рішення виконавчого органу – після зупинення рішення звернення суб'єкта контролю до суду з так званим похідним позовом.

4) інформаційний контроль за діяльністю виконавчого органу товариства. Для здійснення зазначеного контролю учасники товариства повинні мати доступ до документів корпорації. Проте нормативно-правові акти встановлюють різний обсяг відомостей, доступний їх учасникам. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про

господарські товариства» учасникам надаються річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів. Окрім цих документів, ч. 1 ст. 88 ГК України передбачає право учасників на ознайомлення також із протоколами ревізійної комісії, протоколами зборів органів управління товариства. У ст. 77 Закону України «Про акціонерні товариства» зазначений перелік документів істотно розширено – до нього також включено установчі документи, положення про внутрішні органи АТ, дочірні підприємства та філії. Законодавче закріплення чіткого переліку документів, до яких акціонери мають доступ, допомагає їм у реалізації їх контрольних повноважень відносно діяльності виконавчого органу товариства, адже за допомогою письмових доказів спрощується порядок притягнення управлінців до відповідальності. Звуження переліку документів, до яких учасники ТОВ мають доступ, на нашу думку, є істотною прогалиною законодавця. Адже яким чином зможе захистити свої корпоративні права один із володільців ТОВ, якщо він не має навіть права вимагати надання йому копії статуту? Доцільно на законодавчому рівні визначити перелік документів, з якими мають право знайомитися учасники ТОВ – установчі документи, положення про внутрішні органи, дочірні підприємства та філії, протоколи та рішення органів товариства, річні баланси та фінансові звіти про господарську діяльність. Це дозволить учасникам ТОВ одержувати необхідну інформацію для здійснення корпоративного контролю та сприятиме реалізації права на участь у господарському товаристві навіть за наявності суперечок усередині самої компанії – між учасниками, управлінцями, інвесторами. Отже, пропонується у ч. 1 ст. 88 ГК України та у ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» встановити однаковий перелік документів, до яких учасники господарського товариства матимуть доступ, – установчі документи, положення про внутрішні органи, дочірні підприємства та філії, протоколи та рішення органів товариства, річні баланси та фінансові звіти господарську діяльність та інші документи, передбачені законом та /або установчими документами товариства.

В АТ право на одержання інформації про діяльність виконавчого органу набуває також наглядова рада. Її члени мають доступ до інформації в межах, передбачених законом та статутом товариства, зокрема, та право ознайомитися з протоколом засідання колегіального виконавчого органу АТ (ч. 4 ст. 52, ч. 4 ст. 59 Закону України «Про акціонерні товариства»). Практичний аналіз цих правових норм вказує на обмеженість повноважень наглядової ради у здійсненні контролю за менеджерами. По-перше, звертає на себе увагу той факт, що наглядова рада має доступ лише до документів колегіального виконавчого органу АТ і при цьому позбавлена можливості вимагати ознайомлення з рішеннями одноособового виконавчого органу. В останньому випадку важелі впливу на керівника фактично відсутні. По-друге, встановлення обмежень для інформаційного контролю не дозволяє членам наглядової ради виконувати покладені на них функції, перетворюючи їх діяльність на суто формальні дії. Слід погодитися з авторами коментаря до ЦК України, що встановлення будь-яких обмежень для членів наглядової ради нівелює сутність такого органу АТ як наглядова рада [8, с. 302]. Таким чином, для забезпечення інформаційного контролю наглядової ради за діяльністю виконавчого органу АТ доречно ч. 4 ст. 52 Закону України «Про акціонерні товариства» викласти у наступній редакції: «Посадові особи органів акціонерного товариства забезпечують членам наглядової ради доступ до інформації в порядку, передбаченому цим Законом та статутом товариства». Аргументується також доповнення ст. 60 Закону України «Про акціонерні товариства» ч. 4, у якій передбачити право членів наглядової ради ознайомлюватися з наказами, розпорядженнями та іншими рішеннями одноособового виконавчого органу АТ у порядку, встановленому статутом товариства.

5) контроль за вчиненням дій та угод, які потребують спеціального дозволу суб'єкта контролю. В.М. Кравчук формулює зазначену форму контролю як попе-

реднє погодження рішень та дій [6, с. 387]. Мова йде про контроль з боку наглядової ради (для АТ) та загальних зборів (для ТОВ) у разі прийняття ними рішення про вчинення виконавчим органом певних дій та угод (значних правочинів та правочинів із заінтересованістю).

Корпоративний контроль у процесі укладення та виконання значних угод заслуговує окремої уваги. Відповідно до ст. 70 Закону України «Про акціонерні товариства» значним визнається правочин, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є його предметом, становить більше 10 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності АТ. Рішення про вчинення значного правочину приймається: наглядовою радою, якщо сума правочину складає 10-25 % вартості активів АТ; загальними зборами (більшістю голосів акціонерів), якщо сума правочину більше ніж 25 %, але менша ніж 50 % вартості активів АТ; загальними зборами (більше як 50 відсотками голосів акціонерів від їх загальної кількості), якщо сума правочину 50% і більше вартості активів АТ. Така складна процедура прийняття рішень знижує ефективність корпоративного контролю та затягує процес укладення угоди, бо вимагає значного часу для їх узгодження всередині самого товариства. Можна стверджувати, що укладення значних угод часто є неможливим за відсутності акціонера, що має істотну участь у товаристві або ж перетворюється на просту формальність, яка не передбачає детального обговорення цих питань акціонерами. З протоколу № 18 загальних зборів акціонерів ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» від 12 квітня 2013 р. видно, що на голосування ставиться питання про надання виконавчому органу досить широких повноважень щодо укладення у майбутньому різних видів угод, непов'язаних між собою (договорів комісії, експортних договорів, надання застав, порук, будь-яких гарантій, відступлення прав вимоги, права договірного та/або примусового (безакцептного) списання коштів з банківських рахунків) граничною вартістю на кожен правочин, яка еквівалентна 1 500 000 000,00 (один мільярд п'ятсот мільйонів) доларів США за офіційним курсом НБУ на дату вчинення правочину [9]. Це свідчить про те, що з боку акціонерів відсутній справжній корпоративний вплив на прийняття управлінських рішень, а такі рішення фактично заздалегідь приймаються мажоритарним акціонером. Тоді виникає логічне питання – якщо загальні збори не можуть фактично вплинути на укладення значних правочинів, навіщо застосовувати таку складну процедуру їх схвалення? Не можна погодитися з думкою О.Р. Ковалишина про те, що ускладнена процедура прийняття рішення щодо значного правочину є цілком виправданою, адже укладення правочину, предмет якого складає понад 10 % активів підприємства, є вагомою подією в господарській діяльності такого підприємства, такі господарські операції здійснюються досить рідко [10, с. 16]. Частота укладення значних правочинів залежить від обсягу самого підприємства та місця, яке він займає у певній галузі економіки. Якщо проаналізувати баланс та звіт про фінансові результати ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» за 2012 рік, виходить, що 10 % вартості чистих активів дорівнює місячному обсягу оборотних коштів підприємства. Цей приклад ще раз підтверджує доцільність підвищення нижньої межі вартості предмету правочину, який відноситься до значних, та встановлення його на рівні 25 % вартості чистих активів товариства.

У більшості зарубіжних країн корпоративний контроль за значними правочинами проводиться наглядовою (спостережною) радою. Наприклад, згідно зі ст. L 225-35 Торгового кодексу Франції для укладення значних угод директор отримує дозвіл наглядової ради на строк не більше одного року із встановленням максимальної суми таких контрактів. У тих же країнах, де корпоративний контроль за вчиненням значних угод здійснюється загальними зборами, вимагається проста більшість голосів для ухвалення рішення. Так, за ст. 320 Закону про компанії Англії значні угоди схвалюються 50 % голосів присутніх акціонерів. Аналогічна норма закріплена також у ст. 246 Кодексу комерційних під-

приємств Польщі від 15 грудня 2000 р. [11, с. 268].

Досить близьким до нас є досвід укладення значних правочинів у країнах СНД, де запроваджено розподіл контролю між наглядовою радою та загальними зборами. Так, згідно ст. 83 Закону Республіки Молдова «Про акціонерні товариства» № 1134-XIII от 02 квітня 1997 р. рішення про укладення угод вартістю від 25 % до 50 % вартості активів корпорації приймається наглядовою радою, а в усіх інших випадках – загальними зборами більшістю голосів. Відповідно до ст. 58 Закону Республіки Білорусь «Про господарські товариства» від 09 грудня 1992 р. № 2020-XII згода на укладення значних угод надається спостережною радою, якщо це дозволено установчими документами, а загальні збори приймають рішення про укладення значного правочину, предметом якого є майно вартістю від 20 відсотків балансової вартості активів. Норми майже такого ж змісту передбачено у ст. 79 Закону РФ «Про акціонерні товариства» [11, с. 269]. Наведений зарубіжний досвід може бути використано для удосконалення корпоративного контролю за укладенням значних правочинів у вітчизняних корпораціях. Для цього пропонується надати повноваження наглядовій раді приймати рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є його предметом, становить від 25 до 50 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності АТ. Якщо ж предмет значного правочину становить 50 і більше відсотків вартості активів, рішення про його вчинення доцільно залишити у компетенції загальних зборів АТ.

Вищенаведений аналіз дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Контроль за діяльністю виконавчого органу здійснюється у двох формах: опосередкований (реалізується через спеціально створені органи чи зовнішньою організацією) та безпосередній (реалізується суб'єктами контролю – загальними зборами у ТОВ та наглядовою радою та загальними зборами в АТ).

2. Видами безпосереднього контролю є: заслуховування та затвердження звітів виконавчого органу товариства; перевірка стану виконання та дотримання рішень загальних зборів та наглядової ради; затвердження рішень виконавчого органу; зупинення виконання рішення виконавчого органу; інформаційний контроль за діяльністю виконавчого органу; контроль за вчиненням дій та угод, які потребують спеціального дозволу суб'єкту контролю.

3. Посиленню контролю за діяльністю виконавчого органу господарського товариства сприятимуть наступні зміни до чинного законодавства України:

– запропонована редакція п. д) ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» має надати загальним зборам самостійно вирішувати періодичність звітів виконавчого органу ТОВ;

– у ч. 1 ст. 88 ГК України та у ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» доцільно встановити однаковий перелік документів, до яких учасники господарських товариств матимуть доступ;

– аргументується доповнення ст. 60 Закону України «Про акціонерні товариства» ч. 4, у якій передбачити право членів наглядової ради ознайомлюватися з наказами, розпорядженнями та іншими рішеннями одноособового виконавчого органу АТ у порядку, встановленому статутом товариства;

– запропонована нова редакція ч. 1 та ч. 2 ст. 70 Закону України «Про акціонерні товариства», яка дозволить наглядовій раді контролювати значні правочини вартістю від 25 до 50 відсотків вартості активів.

Реалізація цих пропозицій зробить корпоративний контроль за діяльністю виконавчого органу господарського товариства більш ефективним, сприятиме швидкому виявленню та реагуванню на правопорушення топ-менеджменту компанії.

Література

1. Переверзєв О.М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерному товаристві : автореф. дис. канд. юрид. наук. / О.М. Переверзєв. – Донецьк, 2004. – 20 с.

АНОТАЦІЯ

У статті виділено та проаналізовано дві форми контролю за діяльністю виконавчого органу господарського товариства: безпосередній контроль, який здійснюється загальними зборами та/або наглядовою радою, і опосередкований контроль, що реалізується через спеціально створені органи. Досліджено такі види безпосереднього контролю, як затвердження звітів керівництва; перевірка дотримання рішень загальних зборів та наглядової ради; затвердження та зупинення виконання рішення виконавчого органу; інформаційний контроль; контроль за вчиненням окремих угод. Сформульовано пропозиції до чинного законодавства, які сприятимуть посиленню контролю за діяльністю виконавчого органу господарського товариства.

SUMMARY

The article had been highlighted and analyzed two forms of control over the activities of the executive body of the economic society: the direct control exercised by the general meeting and / or the supervisory board, and indirect control, which is implemented through a specially created bodies. Author had been investigated these types of direct control as the approval management reports; verification of compliance with the decisions of the general meeting and the supervisory board; approval and suspension of execution of the executive body; information control; controls the conclusion of certain types of transactions. Proposals to the current legislation, which will help to strengthen the control over the activities of the executive body of the economic society. had been made.

2. Лещенко Р.М. Проблемні питання здійснення корпоративного контролю в товаристві з обмеженою відповідальністю / Р.М. Лещенко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 164-167.

3. Короташ Я.О. Наглядова рада в товаристві з обмеженою відповідальністю як елемент системи захисту корпоративних прав учасників товариства / Я.О. Короташ // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 2. – С. 31-34.

4. Бондар Т.В. Значні правочини акціонерних товариств / Т.В. Боднар // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 43-48.

5. Корпоративне право України : підручник / В.В.Луць, В.А.Васильєва, О.Р.Кібенко, І.В.Спасибо-Фатєєва [та ін.]; за заг. ред. В.В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 384 с.

6. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. – К, 2008. – 720с.

7. Суханов Е.А. Сравнительное корпоративное право / Е.А. Суханов. – М. : Статут, 2014. – 456 с.

8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. / За заг. ред. О.В. Дзера. У 2 т. 3-е вид., перероб. і доп. – К., «Юрінком Інтер», 2008. –831 с.

9. Протокол загальних зборів акціонерів ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» № 18 від 12 квітня 2013 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча». – Режим доступу: http://ilyichsteel.metinvestholding.com/upload/ilyich/shareholders/protokol-obshchego-sobraniya-akcionerov-pao-mmk-im-ilicha-12-04-2013-g-.pdf

10. Ковалишин О. Р. Судовий захист корпоративних прав : автореф. дис. канд. юрид. наук / Ковалишин О.Р. – Київ, 2013. – 20 с.

11. Штым Т. Сравнительный анализ регулирования крупных сделок и сделок с заинтересованностью / Т.Штым // Закон и жизнь. – 2013. – № 8/4. – С. 268-271.

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЯК ПРЕДМЕТУ ЗАСТАВИ

ПЕЛИПЕНКО Олена Сергіївна - здобувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 346.12

Данная статья посвящена анализу правовой природы корпоративных прав (доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью) с целью определения возможности таких прав (доли) быть предметом залоговых правоотношений. Статья содержит обзор судебной практики по спорам об обжаловании договоров залога корпоративных прав (доли), рассматриваются наиболее распространенные основания признания договоров залога корпоративных прав (доли) недействительными. Автор приходит к выводу, что на сегодняшний день законодательство не предоставляет четкого ответа относительно возможности корпоративных прав (доли) быть предметом залога. Это влечет отсутствие единой судебной практики по данному вопросу и существование риска признания любого договора залога корпоративных прав (доли) недействительным. По мнению автора статьи законодательство требует изменений, ключевыми из которых должны стать: 1) дополнения законодательства положениями, которые прямо предусматривают возможность передачи в залог корпоративных прав (доли в уставном капитале); 2) определяют возможный порядок передачи в залог таких прав (доли) и 3) описывают механизм обращения взыскания на корпоративные права (долю) по договору залога.

Ключові слова: товариство з обмеженою відповідальністю, застава, корпоративні права, частка, статутний капітал, право участі у товаристві, особисті немайнові права.

Постановка проблеми

На сьогоднішній день застава корпоративних прав не є найпопулярнішим способом забезпечення зобов'язань. І причини тому очевидні: відсутність чіткого розуміння правової природи корпоративних прав і абсолютна неврегульованість цього питання законодавством. Як наслідок – неоднозначна правозастосовна, в тому числі судова, практика, включаючи наслідки визнання договору застави недійсним на тій підставі, що корпоративні права не можуть бути предметом застави.

Як правило, коли мова йде про передачу у заставу корпоративних прав, передусім маються на увазі корпоративні права, що виникають з володіння часткою у статутному капіталі товариств з обмеженою відповідальністю. Це обумовлено перш за все тим, що товариства з обмеженою відповідальністю поряд із акціонерними товариствами є найбільш поширеними організаційно-правовими формами господарювання. При цьому, коли мова йде про передачу у заставу корпоративних прав, які підтверджуються акціями, застосовується окремий механізм передачі в заставу цінних паперів, який прямо передбачений Законом України «Про заставу» [1]. У той же час як передача у заставу корпоративних прав – частки у статутному капіталі товариств з обмеженою відповідальністю прямо вітчизняним законодавством не передбачена.

Тому перелік питань про передачу в заставу корпоративних прав у товариствах з

обмеженою відповідальністю є невичерпним. Зокрема, чи можуть корпоративні права бути предметом застави, і, взагалі, що може бути предметом застави, корпоративні права або частка у статутному капіталі, чи необхідно отримувати згоду інших учасників товариства на передачу в заставу частки в статутному капіталі, чи користуються переважним правом купівлі частки (її частини) інші учасники товариства у разі набуття права власності на цю частку заставодержателем згідно з договором застави корпоративних прав і безліч інших питань. Пропонуємо зазначені вище питання розглянути в цій статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У цілому питання правової природи корпоративних прав та проблеми їх обігу, в тому числі як предмету застави, досліджувались на науковому рівні такими спеціалістами у сфері господарського та цивільного права, як В.І. Цікало [2, 3], А. Соловйов [4], Д.В. Задихайло [5], О.Р. Кібенко [5; 6], Назаровою Г.В. [5], В.М. Кравчуком [7] та іншими науковцями. Проте до теперішнього часу не була представлена більш детальна правова характеристика корпоративних прав у межах заставних правовідносин, на глибокому рівні не досліджувалась можливість таких прав бути предметом застави з урахуванням їх комплексного змісту та складної структури.

Викладення основного матеріалу

Відповідно до ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України [8] корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Аналогічне визначення корпоративних прав наведено у пп. 14.1.90 Податкового кодексу України [9].

З урахуванням наведеного, на думку автора статті, корпоративні права є особливим видом майнових прав. Особливим, тому що такі права комплексні за своїм змістом і включають в себе як права майнового, так і немайнового (організаційного) характеру.

При цьому права майнового характеру, як складова корпоративних прав, не можуть розглядатися як окремий об'єкт правовідносин, у тому числі заставних. Корпоративні права неподільні за своїм змістом. І якщо ми говоримо про передачу в заставу корпоративних прав, йдеться виключно про передачу в заставу всіх його складових – майнових прав та прав немайнового (організаційного) характеру.

Виходячи з вимоги Закону України «Про заставу» (ст. 4) [1] та Цивільного кодексу України (ст. 576) [10], корпоративні права, щоб бути предметом застави, повинні відповідати наступним критеріям:

- бути відчужуваними;
- на них може бути звернено стягнення;
- корпоративні права не повинні входити до переліку об'єктів, які не можуть бути предметом застави.

Розглядаючи питання обігоздатності корпоративних прав щодо товариств з обмеженою відповідальністю, ми неминуче звертаємося до положень законодавства, які регулюють питання відчуження частки у статутному капіталі товариства.

Корпоративні права та частка у статутному капіталі товариства – різні поняття, але вони нерозривно пов'язані одне з одним. Вважаємо, можна допустити, що вони співвідносяться як причина і наслідок. Особа, набуваючи частку в статутному капіталі товариства, автоматично набуває корпоративні права. Відповідно, неможливе відчуження частки без відчуження корпоративних прав.

На практиці неодноразово виникало питання, що виступає як предмет договору застави: корпоративні права чи частка в статутному капіталі товариства.

Вважаємо, що обидва варіанти є юридично допустимими. Але якщо правова позиція сторін договору не є принциповою, доцільно все ж таки позначити в якості

предмета договору застави саме частку в статутному капіталі. З тих лише підстав, що частка є «звичним, врегульованим» об'єктом господарського та цивільного обігу в межах вітчизняного законодавства.

Виходячи зі змісту ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» [11] та ст. 147 Цивільного кодексу України [10] частка, а значить і корпоративні права, можуть вільно без згоди інших учасників товариства відчужуватися, причому як іншим учасникам товариства, так і третім особам, якщо інше не передбачено статутом. Тобто до укладання договору застави кредитор повинен володіти інформацією, чи існують в статуті «інші положення», а саме заборона на відчуження частки (а відповідно і корпоративних прав) третім особам або заборона на передачу частки в заставу. За наявності таких обмежень застава корпоративних прав (частки в статутному капіталі) є неможливою. Усунути таке обмеження можна лише шляхом внесення відповідних змін до статуту товариства, тобто якщо до моменту укладення договору застави корпоративних прав (частки) такі «обмежуючі положення» будуть виключені зі статуту. Також може бути укладено договір застави із відкладальною умовою. Згідно з такою умовою договір застави набуває чинності з часу державної реєстрації змін до статуту, якими обмежуючі положення щодо обігу або передачу у заставу частки виключено.

Законодавство прямо не вимагає попередньої згоди інших учасників товариства на передачу корпоративних прав (частки) в заставу. Але якщо статутом товариства передбачено можливість відчуження частки (її частини) тільки за згодою інших учасників, то до моменту укладення договору застави і супутніх з ним договорів (наприклад, договору про задоволення вимог кредитора, договору відступлення частки та ін.) необхідно отримати письмову згоду від усіх учасників товариства. Окрім того, якщо згода надається учасником (учасниками) товариства, які є фізичними особами, бажано, щоб така згода була нотаріально засвідчена (постанову Одеського апеляційного господарського суду від 15.03.2011 р. № 16 / 171-10-5174) [12]. Відсутність згоди учасників на передачу частки в заставу в такому випадку може бути підставою для визнання договору застави недійсним.

Згода інших учасників товариства має принципове значення при переході права власності на корпоративні права (частку) до кредитора на підставі договору застави, оскільки без фактичного згоди учасників неможливо внести зміни до статуту, пов'язані зі зміною в складі учасників. І вже буде неважливо, чи була потрібна згідно зі статутом попередня письмова згода інших учасників товариства на передачу корпоративних прав (частки) в заставу чи ні. Звичайно, мова йде про випадки, коли кредитор (заставодержатель) придбав корпоративні права (частку) в розмірі, що не дозволяє йому прийняти і зареєструвати зміни до статуту самостійно.

Повертаючись до питання обігоздатності корпоративних прав (частки), відповідно до ч. 3 ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» [11] та абз. 2 ч. 2 ст. 147 Цивільного кодексу України [10] учасники товариства також користуються переважним правом купівлі частки (її частини). Переважне право купівлі учасників не обмежує право учасника передати корпоративні права (частку в статутному капіталі) у заставу з правом звернення на неї стягнення. Крім того, є підстави вважати, що переважні права учасників поширюються тільки на випадки добровільного продажу частки. У всякому разі, практика показує, що при продажу частки як предмета застави з публічних торгів інші учасники не користуються переважним правом купівлі такої частки.

Якщо ж допустити, що переважне право поширюється на випадки відчуження частки на підставі договору застави, то можна в договорі заставі корпоративних прав (частки) прописати порядок реалізації такого права іншими учасниками товариства.

У будь-якому випадку порушення переважних прав учасників не є підставою для визнання договору застави або договору про відступлення корпоративних прав (частки) недійсним (за аналогією з договором купівлі-продажу в цьому випадку учасник має право в судовому порядку ви-

магати переведення на нього прав покупця (п. 31 постанови Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 р № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [13]).

Одним із найбільших питань у частині відчужуваності корпоративних прав є їх співвідношення з «правом участі в товаристві». Останнє передбачене ст. 100 Цивільного кодексу України [10] як особисте немайнове право, яке не може окремо передаватися іншій особі, в тому числі на умовах застави.

Деякі суди, проводячи паралель між корпоративним правом, правом участі у товаристві та особистими немайновими правами, визнають недійсними договори застави корпоративних прав (рішення господарського суду Дніпропетровської області від 30.11.2011 р. № 30/5005/13731/2011 (залишено в силі судами вищестоящих інстанцій) [14], постанову Харківського апеляційного господарського суду від 11.02.2010 р. № 57 / 139-09 і ін.) [15].

У даному разі виникає питання, що розуміється під особистими немайновими правами. Так, за змістом ст. 269 Цивільного кодексу України [10] особисті немайнові права це:

- права, що належать кожній фізичній особі від народження або за законом;
- не мають економічного змісту;
- тісно пов'язані з фізичною особою;
- фізична особа не може від них відмовитися;
- а також не може бути позбавлена цих прав;
- особистими немайновими правами фізична особа володіє вічно.

У той же час правова природа корпоративних прав являє собою повну протилежність природі особистих немайнових прав, чому раніше вже було присвячено безліч наукових публікацій. А саме: корпоративні права виникають у фізичної особи не від народження, а тільки в разі, якщо така особа внесе вклад у статутний капітал (майно) товариства чи іншим чином (на підставі договору купівлі-продажу, міни, дарування, в порядку спадкування) придбає право власності на частку в статутному капіталі товариства.

Корпоративні права на відміну від особистих немайнових прав мають економічний зміст, їх вартість, як правило, визначається вартістю (розміром) частки у статутному капіталі товариства, корпоративні права включають у себе право на отримання частини прибутку товариства, частини майна у разі ліквідації товариства.

Корпоративні права (частка в статутному капіталі товариства) можуть бути відчужені на підставі договорів купівлі-продажу, міни, дарування та ін. Також на корпоративні права (частку в статутному капіталі) може бути звернено стягнення.

І, нарешті, корпоративні права належать фізичній особі не вічно, а до часу їх відчуження, виходу (виключення) учасника з товариства.

З урахуванням наведеного, на думку автора статті право участі у товаристві – це право фізичної особи потенційно (у майбутньому) бути учасником будь-якого товариства, бути засновником товариства, дане право виникає у кожної людини з моменту народження і як особисте немайнове право до моменту набуття особою цивільної дієздатності може бути реалізовано його опікунами, піклувальниками.

На нашу думку, право участі у товаристві існує поза межами корпоративного права особи. Незважаючи на те, що за своєю суттю ці права тісно взаємопов'язані, право участі у товаристві виникає незалежно від наявності корпоративних прав у особи. Право участі у товаристві – це право (потенційно) бути учасником не конкретного товариства, а в цілому будь-якого товариства. У той же час наявність корпоративного права говорить про участь особи у конкретному суб'єкті господарювання. Корпоративні права виникають як наслідок реалізації фізичною особою права участі у товаристві. Зазначене вище, на наш погляд, пояснює, чому право участі в товаристві не може бути відчужене третій особі, тоді як корпоративні права є повноцінним об'єктом цивільного та господарського обігу.

Між тим судова практика не є однозначною з цього питання, і кредитору необхідно враховувати той факт, що будь-

який договір застави може бути визнаний недійсним на підставі ст. 100 Цивільного кодексу України [10]. Втім позитивним є те, що не всі суди дотримуються тієї точки зору, що корпоративні права на підставі ст. 100 не є відчужуваними. Зокрема, існує також судова практика, згідно з якою договір застави корпоративних прав (частки) «має право на існування» (постанова Вищого господарського суду України від 24.03.2010 р № 34/240, постанову Вищого господарського суду України від 21.11.2012 р № 57/444, рішення Ворошиловського районного суду м. Донецька від 13.09.2012 р № 0508/6650/2012, постанову Одеського апеляційного господарського суду від 15.03.2011 р № 16 / 171-10-5174) [16; 17; 18; 19].

Згідно з ч. 5 ст. 4 Закону України «Про заставу» [1] та ч. 5 ст. 576 Цивільного кодексу України [10] не можуть бути предметом застави вимоги, що мають особистий характер, а також інші вимоги, заставу яких заборонено законом. Має місце судова практика, згідно з якою корпоративні права (частка в статутному капіталі) не можуть бути предметом застави, оскільки такі права мають особистий характер (рішення господарського суду Дніпропетровської області від 30.11.2011 р № 30/5005/13731/2011, постанову Вищого господарського суду України від 19.02.2009 р № 3/227 і ін.) [20; 21]. Однак уся судова практика в даному випадку знову ж таки зводиться до неможливості корпоративних прав бути предметом застави на підставі ст. 100 Цивільного кодексу України [10], мова про яку йшла вище.

Що стосується звернення стягнення на частку в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю. Прямої заборони звертати стягнення на корпоративні права (частку в статутному капіталі товариства) законодавство не містить, проте встановлює певні вимоги щодо порядку погашення зобов'язань учасника товариства перед кредиторами (аналогічні за своїм змістом положення передбачені ч. 1 ст. 57 Закону України «Про господарські товариства» та ч. 1 ст. 149 Цивільного кодексу України) [11; 10].

Так, звернення стягнення на частину майна товариства пропорційно частці учасника товариства у статутному капіталі за його особистими боргами допускається лише у разі недостатності іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства пропорційно частці боржника у статутному капіталі товариства або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення.

По-перше, хотілося б відзначити, що зазначені вище норми не передбачають виключно єдино можливого способу звернення стягнення на частку учасника товариства як виплата вартості частини майна товариства. Законодавець передбачає, що «кредитори мають право вимагати виплати ...», але не говорить, що «кредитори мають право вимагати тільки ...».

По-друге, має місце правова позиція, що зазначені вище обмеження законодавця поширюються тільки на випадки задоволення вимог кредиторів, які нічим не забезпечені, в тому числі заставою, тобто коли заздалегідь не визначено, на яке майно учасника-боржника може бути звернено стягнення кредитором за зобов'язаннями боржника (учасника товариства).

Втім, як би там не було, зазначені вище обмеження поширюються лише на випадки звернення стягнення на частину майна товариства пропорційно частці в статутному капіталі, яка є предметом застави. У той же час, виходячи з норм Закону України «Про заставу» [1], Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» [22], а також з урахуванням практики, що склалась, виділяють також і інші способи звернення стягнення на корпоративні права (частку в статутному капіталі товариства). Це – відступлення корпоративних прав (частки в статутному капіталі) кредитору (заставодержателю) або продаж частки певному покупцеві або продаж на публічних торгах.

Висновки:

Підводячи підсумок вищенаведеного, безсумнівним є те, що законодавство не дає прямої відповіді на питання, чи є можли-

вою в межах правового поля передача корпоративних прав (частки) у заставу. Хоча, на думку автора статті, корпоративні права можуть та мають бути альтернативним засобом забезпечення основних зобов'язань кредиторів. Втім, невизначеність законодавства має наслідком розгалуженість судової практики з наведеного питання та існування ризику визнання будь-якого договору застави корпоративних прав (частки) недійсним.

З огляду на це, вважаємо за необхідне вдосконалити (змінити, доповнити) чинне вітчизняне законодавство нормами, які прямо передбачають можливість передачі у заставу корпоративних прав (частки у статутному капіталі товариства), визначають можливий порядок передачі у заставу таких прав (частки) та механізм звернення стягнення на корпоративні права (частку) за договором застави.

Літератури:

1. Про заставу [Електронний ресурс] : закон України від 02 жовтня 1992 року - № 2654-XII. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12

2. Цікало В. І. Корпоративне право України. Програма спецкурсу для студентів юридичного факультету / В. І. Цікало. – Львів: юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка – 2010.

3. Цікало В. І. Корпоративне правовідношення: правова природа та зміст / - В. І. Цікало // Юридичний радник. – 2006. – № 5 (13). – С. 45-51.

4. Соловйов А. Поняття й ознаки корпоративних прав/ А. Соловйов // Підприємництво, господарство і право. – К., 2009. – № 2. – С. 71-74.

5. Задихайло Д. В. Корпоративне управління / Д. В. Задихайло, О. Р. Кібенко, Г. В. Назарова – Харків : Еспада, 2003. – 688 с.

6. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины: учеб. Пособие / Е. Р. Кибенко – Х. : Эспада, 2001. – 480 с.

7. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук – К. : Істина, 2005. – 720 с.

8. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15

9. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

10. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15

11. Про господарські товариства [Електронний ресурс] : закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12

12. Постанова Одеського апеляційного господарського суду від 15 березня 2011 року у справі № 16/171-10-5174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14355187

13. Про практику розгляду судами корпоративних спорів [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08

14. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 30 листопада 2011 року у справі № 30/5005/13731/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20007094

15. Постанова Харківського апеляційного господарського суду від 11 лютого 2010 року у справі № 57/139-09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8275066

16. Постанова Вищого господарського суду України від 24 березня 2010 року у справі № 34/240 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8551654

17. Постанова Вищого господарського суду України від 21 листопада 2012 року у справі № 57/444 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27626955

18. Рішення Ворошиловського район-

АНОТАЦІЯ

Дана стаття присвячена аналізу правової природи корпоративних прав (частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю) з метою визначення можливості таких прав (частки) бути предметом заставних правовідносин. Стаття містить огляд судової практики у спорах щодо оскарження договорів застави корпоративних прав (частки), розглядаються найпоширеніші підстави визнання договорів застави корпоративних прав (частки) недійсними. Автор приходить до висновку, що на сьогоднішній день законодавство не надає чіткої відповіді щодо можливості корпоративних прав (частки) бути предметом застави. Це має наслідком відсутність єдиної судової практики з означеного питання та існування ризику визнання будь-якого договору застави корпоративних прав (частки) недійсним. На думку автора статті, законодавство потребує змін, ключовими з яких мають бути: 1) доповнення законодавства положеннями, які прямо передбачають можливість передачі у заставу корпоративних прав (частки у статутному капіталі); 2) визначають можливий порядок передачі у заставу таких прав (частки) та 3) описують механізм звернення стягнення на корпоративні права (частку) за договором застави.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the legal nature of corporative rights (share in the registered capital of the limited liability company). There is the judicial review of lawsuits on the appeal of the agreements on the pledge of corporate rights (share) in the article. It is described the most widespread causes of the invalidation of the agreements of the pledge of the corporate rights. The author comes to the conclusion that the current legislation does not clear confirm the opportunity to pledge the corporate rights. That's why there is no unified judicial practice in our country and as the result – there is the risk that every agreement of pledge of corporate rights can be invalid. So the author proposes to amend the current legislation and to fix the opportunity to pledge corporate rights.

ного суду міста Донецька від 13 вересня 2012 року у справі № 0508/6650/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26098925

19. Постанова Одеського апеляційного господарського суду від 15 березня 2011 року у справі № 16/171-10-5174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14355187

20. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 30 листопада 2011 року у справі № 30/5005/13731/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20007094

21. Постанова Вищого господарського суду України від 19 лютого 2009 року у справі № 3/227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4061780

22. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень [Електронний ресурс] : закон України від 18 листопада 2003 року № 1255–IV. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1255-15

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ЗАСОБІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

ПРИХОДЬКО Арсен Володимирович - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології НАВС

УДК 341.6/9

Статья посвящена анализу преимуществ и недостатков существующих общепринятых альтернативных способов урегулирования споров, которые имеют место в Украине и странах ЕС с участием субъектов частно-правовых отношений.

Ключові слова: альтернативне врегулювання спору, міжнародний комерційний арбітраж, медіація, переговори, суб'єкти приватно-правових відносин.

Постановка проблеми у загальному вигляді

На сьогодні існує нагальна потреба у вивченні міжнародного досвіду в питаннях, пов'язаних із вибором найбільш дієвих і опробованих альтернативних засобів врегулювання спорів для подальшого удосконалення норм національного законодавства, приведення його у відповідність із нормами ЄС та розробки механізмів практичного застосування в сфері регулювання і проведення процедури примирення у конфліктних ситуаціях між суб'єктами приватно-правових відносин.

Найрозвинутіші демократичні суспільства одне з головних завдань удосконалення ефективності законодавства співвідносять із впровадженням дієвих важелів швидкого та справедливого вирішення суперечок та захистом інтересів учасників суспільних відносин. Це завдання відображається і в економічних відносинах, де перед правовою державою стоїть ціль чіткого та організованого розв'язання конфліктів та спорів з приводу економічних та матеріальних благ.

Зв'язок вказаної проблеми із важливими науковими та практичними завданнями

Активний розвиток засобів альтернативного врегулювання міжнародних спорів в Україні таких як медіація, переговори та міжнародний комерційний арбітраж, неможливий без ґрунтовного наукового дослідження існуючого міжнародного досвіду в цій сфері. Аналіз інснуючої практики та досвіду дозволить підгтовувати належну законодавчу базу для ширшого застосування засобів альтернативного врегулюванян спорів. Поширення цих засобів дозволить вивести проблему вирішення міжнародних спорів на якісно новий рівень, пришвидшити їх розв'язання, зменшити навантаження державної судової системи, сприятиме надходженню додаткових інвестицій і підвищенню комерційної зацікавленості суб'єктів господарювання.

Метою статті є розкриття, узагальнення основних засобів альтернативного врегулювання спорів за участю суб'єктів приватно-правових відносин у сфері вироблення матеріальних благ, їх переваг та недоліків з урахуванням чинних норм цивільного та міжнародного приватного права.

Об'єктом є суспільні відносини в сфері вирішення спорів шляхом альтернативних засобів врегулювання.

Предметом статті є визначання основних і найбільш дієвих міжнародних альтернативних засобів врегулювання спорів, їх переваг та недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми

У вітчизняній юридичній науці сутність засобів альтернативного врегулювання спорів досліджувалась такими відомими теоретиками права, як Гаврилишин А. П., Гуменюк В. І., Зозуля О. О., Кисельова Т. С., Коваленко В. В., Кравцов С. О., Мамон З. В., Михальський Ю. А., Переверзєва О. С., Підопригора О. А., Побірченко І. Г., Подковенко Т. О., Притика Ю. Д., Рамзайцев Д. Ф., Розенберг М. Г., Торгашин О. М., Цірат Г. А., Щербина В. С.

Однак у вітчизняній юридичній літературі проблема альтернавтивних (а отже, більш швидких і ефективних з точки зору витраченого часу, а час – це гроші) засобів врегулювання міжнародних спорів залишається недостатньо дослідженою, що опосередковано підтверджується наявністю великої кількості спорів в очікуванні вердикту суду, що, у свою чергу, не є позитивним сигналом для потенційних інвесторів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Питання альтернавтивних засобів врегулювання міжнардоних спорів в Україні досі залишається недостатньо розвиненою. Ця обставина зумовлює необхідність розвитку правового регулювання зазначених відносин та законодавчого стимулювання застосування альтернативних засобів врегулювання спорів. У зв'язку з цим виникає потреба наукової бази для розмежування окремих засобів, їх переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів

На сьогоднішній день міжнародна практика вирішення спорів за участю суб'єктів приватно-правових відносин слугується двома шляхами розв'язання спорів: традиційним (звернення до державних юрисдикційних органів – судів), та нетрадиційним – альтернативним (вирішення спорів з позиції інтересів шляхом пошуків компромісних рішень та досягнення згоди між конфліктуючими сторонами завдяки зусиллям третьої, незалежної сторони) [12; С. 247]. Втім визначення альтернативних засобів нетрадиційними [13], як свідчить практика їх застосування, не означає меншої ефективності. В Україні, відповідно до ст.124 Конституції України право на забезпечення судового захисту здійснюється Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції, проте чинне законодавство також надає можливість вирішення існуючих спорів альтернативним шляхом.

Засоби альтернативного врегулювання спорів надають можливість використання різних методів, які найкраще враховуватимуть інтереси сторін та їх вимоги в залежності і з урахуванням сутності спору. Такий шлях надає можливість для подальшої співпраці між сторонами у майбутньому без загострення відносин. У кінцевому результаті спір вирішується мирним і, як свідчить практика, найбільш ефективним шляхом та сприяє прогресу та розвитку конкретних правових відносин у суспільстві в цілому.

Притика Ю.Д. надає наступне визначення Альтернативному врегулюванню спорів (АВС) – це група процесів, за допомогою яких вирішуються спори і конфлікти без звернення до формальної системи судочинства. Альтернативні способи вирішення спорів уявляють собою сукупність різноманітних процедур, які спрямовані на подолання юридичного конфлікту, здійснюються, як правило, недержавним органом чи приватною особою виходячи з принципів добровільності, нейтральності, конфіденційності, диспозитивності, рівноправності. [11]. Повністю підтримуючи запропоноване визначення, з нашої точки зору, доцільним було б враховувати і основоположний принцип неупередженості, оскільки нейтральність як принцип не може розглядатись як тотожне поняття.

Щодо відображення інших принципів, то зауважимо, що засоби альтернавтивного врегулювання спору базуються на договірній основі, що зумовлює добровільність їх застосування та мирний шлях врегулювання, відіграють позитивну роль для судової системи держави, адже саме на судові органи зменшується навантаження від вирішення значної кількості справ.

Засоби альтернативного врегулювання спорів широко застосовуються у міжнародних економічних відносинах, оскільки такий шлях надає можливість суб'єктам різних юрисдикцій на узгодження найбільш ефективного способу вирішення спору.

До загальновизнаних міжнародних засобів альтернативного врегулювання спорів відносяться:

1. Міжнародний комерційний арбітраж (arbitration) – будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою (ст. 2 Закону України "Про міжнародний комерційний арбітраж) [5]. Слід зазначити, що таке визначення арбітражу співпадає з визначенням наданим у Типовому Законі ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торгівельного арбітражу від 21.06.1985 [14].

2. Посередництво або медіація (mediation) – структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора (ст. 3 Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах) [3]

3. Переговори – спосіб вирішення наявного правового спору сторонами самостійно без участі будь-яких третіх осіб.

Виходячи з наведеної класифікації критерієм розподілу виступає факт прийняття участі у вирішенні спору третіх осіб та об'єм їх повноважень.

На практиці можливі варіанти комбінації наведених засобів, шляхом використання багаторівневих застережень щодо вирішення спорів, передбачаючи послідовне використання примирювальних процедур, а у випадку їх безуспішності, арбітраж; або використання в якості самостійної процедури комбінацію посередництва та арбітражу; безпосереднє примирення сторін у процесі арбітражного розгляду [7; С. 69].

При більш детальному розгляді основних засобів альтернативного врегулювання спорів визначальними і з точки зору правосприйняття, і з точки зору сприйняття економічної доцільності є наступні:

1. Переговори є найбільш самостійним видом, з точки зору участі інших сторін, у процері вирішення спору.

Переговори – це форма вирішення правового конфлікту шляхом обговорення його сторонами конфлікту з метою досягнення взаємовигідного (компромісного) рішення [2; С. 165].

В українському законодавстві до переговорного способу можна віднести претензійний порядок досудового врегулювання правового спору, який широко застосовується в господарському процесі, має на меті досягення спільного рішення, яке влаштовує всі сторони, а отже, при визначенні компромісу сторони добровільно погоджуються на його виконання.

Ще однією суттєвою перевагою переговорів є можливість сторін самостійно та повноцінно контролювати процес. Цей спосіб здебільшого ґрунтується на повазі опонентів один до одного, що дозволяє досягати згоди там, де інтереси не співпадають, думки і погляди розходяться, проте результативні переговори можуть запобігти виникненню конфліктів у подальшому [12; С. 249].

2. Медіація є наступним засобом альтернативного врегулювання спору, в процесі якого до вирішення спору долучається третя особа – медіатор.

Медіація – це процес, який включає в себе участь незалежної третьої сторони у допомозі учасникам спору у вирішенні суперечностей шляхом переговорного врегулювання [15; С. 411]. Сторони самостійно визначають особу медіатора та правила, за якими здійснюється процедура медіації. При цьому медіатор виступає в ролі нейтрального арбітра, основним завданням якого є ведення процесу, налаштування сторін на обговорення, визначення протиріч та направлення сторін до компромісу.

У процесі медіації сторонам надаються значні права і повноваження. Сторони ж наділяють медіатора точно визначеним обсягом процесуальних повноважень, він не має права ні судити, ні оцінювати, ні

приймати та озвучувати будь-яке рішення. Медіатор може збирати інформацію, вивчати та узагальнювати її, робити помітки, керувати переговорним процесом, створюючи сприятливу атмосферу, але не правомочний впливати на процес примирення шляхом власних заяв. Він не представляє жодну зі сторін, а завдяки використанню існуючих технологій та особистого досвіду допомагає зняти роздратування, виплеснути негативні емоції та налагодити ефективне спілкування. Медіатор ставить питання щодо основних моментів протиріч, залагоджує точки напруги між сторонами, застосовує різноманітні способи, завдяки яким досягнення компромісу полегшується, а укладена сторонами медіаційна угода стає реальною для виконання [6; С. 16].

Досить цікавим і таким, що потребує уваги, є втілення принципу добровільності і його впливу на визначення прав і обов'язків сторін у медіації – сторони та посередник у будь-який час можуть припинити переговорний процес без пояснення причин або, при взаємній згоді, – поновити його [12; С. 251]. Результатом медіації стає досягнення зобов'язуючої угоди більш ефективним шляхом ніж у процесі судового розгляду. Медіація дозволяє зберегти кошти, час та сприяє сторонам вирішувати спір без переривання господарської діяльності та бізнес процесів.

Сторони приймають рішення щодо врегулювання спору (його учасники мають рівні права в переговорах та у прийнятті рішень – принцип рівноправності сторін), а якщо вони не дійдуть згоди, то мають право звернутися до суду. [12; С. 251].

До недоліків медіації слід віднести: високий ступінь залежності ефективності медіації від співпраці сторін спору; відсутність легальної і явної підтримки медіації з боку законодавця; складність застосування процедури медіації при наявності багатьох сторін спору; велика обережність при виборі посередника [8; С. 124].

Процес медіації, на відміну від судового, не потребує підготовки і надання значної кількості документів, дотримання процесуальних норм, порушення яких у суді може закінчитися програшем справи [12; С. 252].

Процес медіації – суворо конфіденційний (не розголошується), у той час як судовий розгляд, зазвичай, є процедурою публічною [12; С. 251].

Кодекс поведінки для медіаторів, який було розроблено з метою одержання більшої довіри до медіації, 2004 року підтримала Європейська комісія, яка в пункті 5 визначає, що медіатори повинні дотримуватись конфіденційності всієї інформації, яка отримується в процесі медіації. Єдиною підставою для розкриття конфіденційної інформації є обгрунтована законна вимога. Ст. 12 Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах» визначає такі умови для розкриття конфіденційної інформації:

(a) коли це необхідно для запереченння міркувань державної політики держави- члена, якої це стосується, зокрема, коли йдеться про забезпечення захисту найкращих інтересів дітей або попередження шкоди фізичному чи психічному здоров'ю особи; або

(b) коли розголошення змісту угоди, укладеної в результаті медіації, необхідне для реалізації або забезпечення виконання цієї угоди [3].

Активно користуються послугами медіаторів при вирішенні цивільних спорів у Швейцарії, Канаді, країнах Бенілюкс. Більш того, в США, Сполученому Королівстві, Австрії, Бельгії, Польщі, Норвегії, Фінляндії правові норми щодо позасудового вирішення спорів закріплені на законодавчому рівні [12; С. 253]

На даний час на розгляді у Верхоній Раді України перебуває проект Закону України про "Про медіацію". Зазначений законопроект пропонує затвердити понятійну базу, завдання, статус учасників процесу медіації їх права та обов'язки. Проходження цього законопроекту створить нові умови для розвитку медіації в Україні. Також позитивним, з нашої точки зору, є викладені в ньому пропозиції щодо термінологічного визначення суб'єктів процесу медіації, основні принципи процесу та сфера застосування медіації.

На нашу думку, це сприятиме чіткому розумінню процесу медіації, ширшому за-

стосуванню цього засобу врегулювання спорів, зменшенню навантаження на державну судову систему.

З іншого боку, пропозиція закріпити на законодавчому рівні вимоги щодо теоретичної, практичної підготовки та обов'язкової атестації медіаторів спеціальним органом – Радою медіаторів України – може призвести до обмеження кола осіб, які можуть буди медіаторами, оскільки по своїй суті це добровільний процес, а отже сторони повинні мати право обирати будь-яку особу для ведення процесу медіації.

3. Найбільш регламентованим альтернативним засобом вирішення спорів є інститут міжнародного комерційного арбітражу (третейського суду).

Арбітраж – спосіб вирішення спорів, при якому сторони звертаються до арбітрів (третейських суддів), вибраних сторонами або за їх згодою, або в порядку, встановленому законом. На відміну від системи державних судів, у яких питання підвідомчості та підсудності закріплені чинним законодавством, третейський розгляд не пов'язаний жорсткими процедурними нормами, і це позитивно позначається на індивідуальному підході до розгляду кожної справи, створює можливість пошуку варіантів для досягнення взаємоприйнятної угоди для сторін, або їх добровільного примирення [9; С. 93].

Міжнародний комерційний арбітраж не порівняний з національним арбітражем. Його характерна особливість у тому, що він не прив'язаний до жодної правової системи, а лише до контракту. Саме з обговорення арбітражного застереження, як правило, починається обговорення контракту. У контракті має бути обумовлено місце арбітражу, його умови, мова, застосовне право тощо. [10; С. 16]. Специфіка Міжнародного комерційного арбітражу – більшість джерел його регулювання є рецепцією міжнародних актів [1; С. 146]

Метою Міжнародного комерційного арбітражного суду є розгляд і вирішення міжнародного комерційної спору по суті на підставі обраного сторонами матеріального та процесуального права. Важливим моментом є обрання процедурних/процесуальних правил та норм, оскільки саме процедурні питання надаватимуть переваги або створюватимуть перепони у розгляді спору, надаватимуть іншій стороні додаткові можливості.

Біда К.М. надає наступне визначення міжнародного комерційного арбітражу – це спеціальний юрисдикційний орган (спеціально створена установа), яка, як правило, діє на постійній основі при торгово-промисловій палаті, та покликана врегулювати спори, які виникають між господарюючими суб'єктами, з яких одним є нерезидент, з приводу здійснення ними торговельно-господарської діяльності [1; С. 147].

Арбітраж є тим способом вирішення спору, який дозволяє забезпечити необхідну ступень конфіденційності та право учасників на формування складу професіональних арбітрів, які розглядатимуть спір, така можливість надає гнучкість та індивідуальність кожній справі, втім повноваження арбітражу грунтуються на угоді між учасниками спору, тобто волі сторін, а не на загальному законі.

Існує думка, що Арбітраж протистоїть не тільки судовому вирішенню спорів, але й іншим альтернативним процедурам (переговори, посередництво), у той же час не стає відособленим від системи альтернативного вирішення спорів, наприклад від примирювальних процедур [7; С. 68], втім, на наш погляд, арбітраж не протиставляється, а доповнює, знаходиться у логічному ланцюгу засобів вирішення спірних питань в залежності від їх складності і доцільності залучення додаткових суб'єктів для знаходження консенсусу. На підтримку зазначеної позиції може свідчити ефективне функціонування і доведеність життєздатністю двох форм міжнародного комерційного арбітражу: арбітраж на постійно діючій основі (постійно діючий арбтіражний орган при торгово-промисловій палаті чи міжнародній організації) та арбітраж для вирішення конкретного спору (суди «ad hoc»).

При цьому головним завданням арбітра в обох випадках є – максимально враховувати та узгоджувати волю сторін. У цьому одна з особливостей і переваг міжнародного комерційного арбітражу. Вся його система

ґрунтується на базовому контракті й арбітражному застереженні [10; С. 17]. У свою чергу, договірна основа призводить до того, що рішення є обов'язковими лише для сторін розгляду справи, саме в арбітражному застереженні або договорі визначаються основні питання можливого майбутнього арбітражного розгляду – матеріальне право, процесуальне право, мова, строки, місце розгляду, вибір арбітражної процедури та ін.

Враховуючи, що на практиці не існує міжнародних договірів без пункту вибору матеріального права, більшість арбітражних застережень, проте, не вказує процесуальне право стосовно до арбітражу, і багато навіть не вказує місце арбітражу. Такі визначення є важливими, оскільки процесуальне законодавство буде застосовуватись, а місце арбітражу може бути вирішальним по відношенню до прав сторін і, зокрема, у виконанні цього рішення. Крім того, точна специфікація про місце і процесуальне право арбітражу часто може заощадити багато часу і витрат під час самого арбітражного розгляду. Проте, потрібно бути обережним під час вибору юрисдикції, чиє процесуальне законодавство добре пристосоване до міжнародного арбітражу, і чиї суди не дозволять неправомірного судового втручання в арбітраж [16; С. 10].

Питання допустимості розгляду спорів в міжнародному комерційному арбітражі розглядається в міжнародному праві, відповідно до Нью-Йоркської конвенції 1958 р., яка розглядає це питання у двох аспектах щодо арбітрабельності предмета спору, – в п. 3 ст. II Конвенції – обов'язок суду, при наявності вимоги однієї з сторін, передати справу до арбітражу (якщо не буде виявлено ознак недійсності, втрати сили арбітражної угод). Також відповідно до пп. А, п. 2 ст. V Нью-Йоркської конвенції у виконанні рішення може бути відмовлено, якщо об'єкт спору не може бути об'єктом арбітражу відповідно до обраного регулюючого матеріального та процесуального права, або ж права країни, де рішення було винесено [4].

Нью Йорскська конвенція має чотири першочергові цілі:

1) визнавати дійсність арбітражних угод; 2) надати правила для визнання іноземних арбітражних рішень; 3) надати механізм для приведення у виконання іноземних арбітражних рішень; 4) обмежети способи захисту [15; С. 415].

Відповідно до статті II.3 Нью-Йоркської конвенції, суд має право розглянути, чи є сама арбітражна угода дійсною, чи втратила вона чинність або чи може вона бути виконаною. Якщо це не так, то сторони будуть направлені назад в арбітраж. Наприклад, якщо одна зі сторін прагне завершити арбітражний розгляд відповідно до арбітражної угоди, відповідач може ініціювати судовий розгляд по суті справи, хоча він погодився на арбітраж. Саме в подібних випадках стаття II.3 з Нью-Йоркської конвенції може мати відношення і буде пов'язана з тим, як добре підготовлене арбітражне застереження.

Стаття II.3 Нью-Йоркської конвенції добре працює в таких країнах, як Англія і Швейцарія, де питання юрисдикції часто остаточно вирішені на самій ранній стадії за допомогою «паралельного судового контролю". В Англії, наприклад, сторона, яка бажає ініціювати арбітражний розгляд, може звернутися в суд для судового розгляду, у той час як спір передається в арбітраж. Проте, державний суд не втручатиметься з власної волі – тобто відповідач повинен попросити про відстрочку розгляду у суду. І судовий розгляд не закривається, і таким чином може бути «відновлений» на пізнішій стадії [16; С. 21].

Виходячи з наведеного кожна країна-учасник Конвенції самостійно визначає допустимість справ до розгляду спорів у міжнародному комерційному арбітражі, тобто їх арбітрабельність. Велику роль у цьому питанні відіграє вибір сторонами матеріального і процесуального права, за яким буде вестись розгляд справи в арбітражі. Оскільки ґрунтуючись на цих положеннях, буде вирішуватись питання щодо допустимості спору та його арбітрабельності та подальше виконання арбітражного рішення.

У свою чергу, ч. 2 ст. 1 Закону України "Про міжнародний комерційний арбітраж" визначає, що до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою

сторін передаватися: спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України [5].

Найкращим способом стимулювання та поширення застосування арбітражу, як альтернативного способу вирішення спорів, була б позитивна практика судового схвалення арбітражних рішень та чітка дієва процедура реалізації арбітражних рішень. Адже універсальність та добровільність АВС, доповнені обов'язковістю судових актів, могли б утворити досить ефективний та стійкий союз [2; С. 165].

Висновки:

- засоби альтернативного врегулювання спорів надають можливість використання різних методів, які найкраще враховуватимуть інтереси сторін та їх вимоги в залежності і з урахуванням сутності спору;
- Аналіз застосування АВС на практиці вказує на переваги: базуються на договірній основі, що зумовлює добровільність їх застосування та мирний шлях врегулювання; можливість сторін самостійно та повноцінно контролювати процес; можливість застосування комбінації наведених засобів або їх послідовне використання;
- аналіз астосування АВС на практиці вказує на недоліки: високий ступінь залежності ефективності від співпраці сторін спору; відсутність легальної і явної підтримки з боку законодавця; складність застосування процедури при наявності багатьох сторін спору; велика ризиковість при виборі посередника;
- правові норми щодо альтернативного (позасудового) вирішення спорів закріплені на законодавчому рівні у країнах з високим рівнем економіки;
- більш ефективному застосуванню АВС сприятиме максимально можлива за існуючих обставин визначеність сторін щодо матеріального і процесуального права, за яким буде вестись розгляд ;
- дієвість АВС підтверджена практикою їх застосування, може бути більшою, у разі законодавчого закріплення (або підтвердження) такого рішення судовим актом у випадках, коли учасники звертатимуться до судових огранів для їх примусового виконання.

Література

1) Біда К. М. Міжнародний комерційний арбітраж: до питання щодо сутнісної характеристики // Вісник Юридичні науки. – 2011. – № 1. – С. 144-148;

2) Бондаренко-Зелінська Н. Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: європейський досвід для України // Приватне право і підприємництво. – 2009. – № 8. – С. 162-165.

3) ДИРЕКТИВА 2008/52/ЄС ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ від 21 травня 2008 р. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах // Офіційний вісник Європейського Союзу 2008. – L136/3.

4) Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень // Офіційний вісник України 2004 р., № 45, стор. 329, стаття 3004.

5) Закон України Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – No 25. – стаття 198.

6) Землянська В. Вивчення досвіду Польщі у сфері медіації // Право України. – 2004. – No 3. – С. 135-137.

7) Квасніцька О. О. Міжнародний комерційний арбітраж як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері будівництва // Науковий Вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2012. – № 3. – С. 68-72.

8) Козирєва В.П, Гаврилішин А.П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів // «Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)». – 2011. – № 1-2 – С. 122-128.

9) Паладій М.В. Альтернативне вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності в Україні // Вісник Хмельницького ін-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу переваг та недоліків існуючих загальноприйнятих альтернативних засобів врегулювання спорів, які застосовуються в Україні та країнах ЄС за участю суб'єктів приватно-правових відносин.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of the advantages and disadvantages of the existing conventional alternative dispute resolution methods, which are used in Ukraine and EU countries with participation of the private subjects.

ституту регіонального управління та права. – 2004. – №.1-2 (9-10). – С. 93-97.

10) Побірченко І.Г. Діяльність міжнародного арбітражу в Україні та його міжнародні зв'язки // Право України. – 2011. – - № 1. – С. 8 – 21.

11) Притика Ю. Д. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ТРЕТЕЙСЬКОМУ СУДІ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 « цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Притика Ю.Д. – Київ. – 2006.

12) Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів // Актуальні проблеми політики. – 2013. – № 49. – С. 245-256.

13) Севастьянов Г. Методы альтернативного разрешения коммерческих споров / Г. Севастьянов // Российская юстиция. – 2001. – No 6 – С. 14-17.

14) Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торгівельного арбітражу ООН; Типовий закон, Міжнародний документ від 21.06.1985. [Електронний ресурс]: режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_879

15) John W. Garman Alternatives in international dispute resolution // Lawyering in the international market / general editor, Dennis Campbell; editor Bryan Birkeland. – 1999. – P. 411-417.

16) Kenneth R. Adamo Overview of international arbitration in the intellectual property context. – 2011 [Електронний ресурс]: режим доступу: http://www.globalbusinesslawreview.org/wp-content/uploads/2011/12/gAdamo.pdf

ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

ЦЮРА Оксана Василівна - аспірант Інституту держави і права - ім. В.М.Корецького НАН України, провідний спеціаліст Департаменту цивільного, фінансового законодавства та законодавства з питань земельних відносин Міністерства юстиції України

УДК 637:331+338,432:34

В статье исследуется состояние развития законодательства и правового регулирования процессов реализации (сбыта) сельскохозяйственной продукции животного происхождения на продовольственном рынке Украины, основной задачей которого является обеспечение продовольственной безопасности страны.

Ключові слова: аграрний ринок, реалізація (збут) сільськогосподарської продукції, ринкова інфраструктура, аграрно-правові договори

Важливою складовою аграрної політики в Україні на сучас¬ному етапі є створення ринку сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, тобто забезпечення населення країни повноцінними продуктами харчування.

Із самого початку проведення ринкових реформ в Україні, що розпочалися з початком трансформаційних процесів на початку дев'яностих років минулого століття, держава взяла помилковий курс на державне регулювання ринку сільськогосподарської продукції тваринного походження переважно неринковими методами. Це означає, що замість оптимального поєднання саморегулювальних можливостей ринку з необхідним державним втручанням в ринковий процес держава застосовувала переважно тільки адміністративно-вольові методи впливу на аграрний ринок.

Існує й інша крайність. Так, деякі вчені-економісти вважають, що сільське господарство природно перейде до ринку на основі вільного встановлення цін на продукцію власного виробництва.

Світовий досвід доводить інше: ринкові механізми недостатні для ефективного функціонування агрокомплексу, який потребує протекціонізму, захисту від мінливості та стихій ринку. Без цього сільське господарство не може обійтися через фактичну нерівність у взаєминах із промисловими, фінансовими та торгівельними партнерами.

Як наслідок, існуюча інституціональна система може вважатися кризовою, а механізми регулювання ринку ситуативно-ефектними і недієздатними. Ринки сільськогосподарської продукції тваринного походження залишаються неорганізованими, нерегульованими, на них діють неефективні маркетингові канали збуту продукції, особливо для господарств населення, а ті, у більшості монополізовані посередниками, а головне – відсутній економічний інтерес ринкових агентів.

Так, у Польщі та інших східноєвропейських державах перед тим, як зруйнувати господарські зв'язки, що склалися між виробниками та споживачами, в усіх великих містах, де формується основний попит на продовольство, було створено продовольчі оптові ринки, через які розподіляються товарні потоки не лише в межах країни, але й на експорт. Будівництво цих ринків було визнано одним із пріоритетних завдань аграрної політики Польщі.

Відсутність єдиних «правил гри» на продовольчому ринку України, особливо, що стосується посередницьких структур, конкуренція, розпорошеність, недостатня купі-

вельна спроможність населення створюють суттєві проблеми у сфері просування власновиробленої сільськогосподарської продукції до кінцевих споживачів. Займатися виробництвом сільськогосподарської продукції тваринного походження в Україні стає все менш вигідно і господарюючі суб'єкти та господарства населення поступово від нього відмовляються, ставлячи країну в залежність від імпорту.

Угода з СОТ змушує Україну імпортувати європейські м'ясні продукти. Останні, звичайно, дешевші за вітчизняні, тож збивають ціну на українському ринку, змушуючи вітчизняних виробників працювати в збиток.

Таке становище вітчизняного тваринництва не викликає сумнівів стосовно необхідності кардинальної зміни регуляторної політики держави у сфері державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку.

Збут сільськогосподарської продукції науковцями розглядається як ланка, що поєднує виробництво і ринок, та система дій і інструментів, скерованих на досягнення ринкових цілей підприємства в процесі просування продукції до споживача.

Теоретико-метологічні основи та практичні розробки щодо формування й розвитку ринку аграрно-продовольчої продукції знайшли своє відображення у дослідженнях багатьох науковців: В.Г. Андрійчука, - П. Березівського, В.І. Бойка, В.І. Власова, С. Васильчак, В. Губського, М. Ільчука, М. Калінчика, І.Г. Кириленка, М.Ю. Коденської, - Ю.Я. Лузана, І.І. Лукінова, В. Я. Месель-Веселяка, М. Пархомця, П.Т. Саблука, В.К. Савчука, Г. Черевка, М. Янківа та інших авторів. Ця проблема тісно пов'язана з маркетинговою та логістичною діяльністю підприємств, ці аспекти висвітлюються в працях А. Андрушка, П. Гайдуцького, Т. Дудара, - Є. Крикавського, В. Липчука, Т. Мостенської, С. Поперечного, О.М. Шпичака інших вітчизняних економістів. Відзначаючи вагомість внеску цих вчених у дослідження зазначеної проблеми, зауважимо, що існують питання, пов'язані з системою реалізації сільськогосподарської продукції, які потребують подальшого опрацювання.

Наукове визначення поняття аграрного ринку надає професор В. І. Семчик. На його думку, аграрний ринок – це сфера товарного обміну, який (у межах, врегульованих законодавством про аграрні ринки) здійснюється між продавцями і покупцями (юридичні і фізичні особи, територіальні громади і держава) як товарообмін, що виникає на підставі попиту і пропозиції за результатами аграрного товаровиробництва, у встановлених місцях і формах шляхом укладення і виконання договорів купівлі-продажу, інших цивільно-правових правочинів на добровільно узгоджених умовах і цінах та за волевиявленням продавців і покупців.

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року визначив, що аграрний ринок – сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [1].

Аграрний ринок включає біржовий ринок сільськогосподарської продукції, оптові ринки сільськогосподарської продукції (іноді у поєднанні з регіональними аграрно-маркетинговими центрами), оптово-роздрібні ринки сільськогосподарської продукції, аукціони, фірмові магазини сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарські виставки та ярмарки тощо. Допоміжними елементами інфраструктури аграрного ринку є; транспорт, складське господарство, зв'язок, системи цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації, страхування тощо.

Український біржовий ринок сільськогосподарської продукції пройшов нелегкий шлях становлення, що характеризувався періодичними сплесками біржової активності та недосконалістю нормативно-правової бази.

Створенню мережі регіональних товарних бірж, через які повинна реалізовуватися сільськогосподарська продукція, сприяло введення в дію постанов Кабінету Міністрів України «Про прискорення організації біржового ринку сільськогосподарської продукції» від 17 листопада 1995 р. № 916, «Про Концепцію розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції» від 5 серпня 1997 р. № 848; «Про активізацію діяльності

біржового ринку продукції агропромислового комплексу та необхідних для його матеріально-технічних ресурсів» від 19 жовтня 1999 р.№ 1928; «Про Аграрний фонд» від 6 липня 2005 р. № 543; Указів Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. № 767/2000; «Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів» від 7 серпня 2001 р. № 601, «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 8 серпня 2002 р. № 694/2002, «Про додаткові заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 19 травня 2003 р. - № 415 та «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» від 30 серпня 2004 р. № 1021.

І все ж біржова торгівля так і не зайняла домінуючого положення у структурі об'єктів ринкової інфраструктури.

Оптові ринки сільськогосподарської продукції діють на підставі Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25 червня 2009 р. та Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2008 р. № 1447-р.

Аукціони живої худоби та птиці є однією з ефективних форм оптової торгівлі, яка дає змогу забезпечувати максимальну відкритість процесу встановлення об'єктивних ринкових цін. Наказом Мінагрsuperполітики від 13 серпня 2002 р. № 653/6941 затверджено Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці, яке регламентує порядок організації та проведення аукціонів живої худоби (племінної, не племінної продуктивної) та птиці.

Аукціон є популярною формою збуту худоби, особливо в США та Канаді. В Україні навпаки відбувається зменшення чисельності проведення аукціонів живої худоби та птиці, проте зростає чисельність ярмарків-виставок сільськогосподарських тварин. На нашу думку, це викликано відсутністю бажаючих брати участь у торгах-аукціонах, оскільки ринковий збір з учасників аукціонів живої худоби становить близько 9% від вартості укладеної угоди. Крім того, досить дороговартісними є послуги по догляду за тваринами на місці проведення аукціонів.

Агроторгові доми порівняно з аграрними біржами є допоміжною, ефективнішою формою надання невеликим сільськогосподарським підприємствам послуг із реалізації сільськогосподарської продукції. В Україні створено значну кількість агроторгових домів у формі господарських товариств, які почасти діють у формі обслуговуючих кооперативів.

Зазначимо, що ринкова інфраструктура в Україні має лише первинні ознаки цивілізованого ринку. Аналіз стану ринкової інфраструктури аграрного сектору показав наступне: відсутні стабільні зв'язки; відносини не грунтуються на дієвій контрактній основі, деформована структура попиту внаслідок низької платоспроможності населення; велика роздрібленість комерційної мережі; відсутні професійні гуртові продавці; непрозорі розрахунки; високий ризик комерційних операцій; відсутня достовірна кон'юнктурна інформація про ринки продовольства; домінують неорганізовані місця продажу з примітивною інфраструктурою та антисанітарними умовами; біржі не виконують функцій, зокрема, індикаторів формування цін; велика амплітуда коливання цін; на біржах лише незначну частку аграрної продукції реалізують безпосередньо товаровиробники [2, с. 45].

Ефективність виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників досягається налагодженою системою збуту виробленої ними продукції, правовою формою якої є договір на реалізацію сільськогосподарської продукції – специфічна угода, відповідно до якої виробник зобов'язується на відповідних умовах продати сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки, а споживач (замовник) зобов'язується прийняти продукцію та оплатити.

Питання про договори в сільському господарстві є одним зі спірних і проблемних у науці аграрного права, але в будь-якому разі слід мати на увазі, що аграрно-правові договори є предметом саме аграрного права. І в той же час, слід мати на увазі, всі аграрно-правові договори також підпорядковуються загальним правилам цивільного законодавства.

Науковці вважають, що у законодавстві до цього часу ще не повно відображена специфіка сільськогосподарських договорів. Професор А. М. Статівка дослідив правову природу аграрно-правових договорів і запропонував власну їх класифікацію.

Л.О. Панькова, О.М. Батигіна у дисертаційних дослідженнях аналізують нормативні акти, покликані врегулювати відносини у сфері оптового ринку сільськогосподарської продукції, і доходять до висновку про наявність низки проблем його правого регулювання. Розглядаються види договорів, що використовуються на оптовому ринку. Автори пропонують зосередитись на визначенні організаційно-правової форми та форми власності оптового ринку, удосконаленні відповідного законодавства, щоб врахувати інтереси аграрних товаровиробників [3, с.8].

Система договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції, у т.ч. тваринного походження (як різновиду зобов'язань купівлі-продажу) включає: договір контрактації сільськогосподарської продукції, договір купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, договір поставки (ст.ст. 265-271 ГК України), договір міни (ст.ст. 715-716 ЦК України та п. 293 ГК України), договір комісії.

З 1 січня 2004 р. набрали чинності ЦК та ГК України. Обидва кодекси містять положення про регулювання відносин із закупівлі сільськогосподарської продукції на умовах договору контрактації.

За ЦК, договір контрактації є різновидом купівлі-продажу (ст. 713 гл. 54 ЦК). Договір контрактації належить до тих договорів, що опосередковують перехід права власності (право повного господарського відання) від виробника сільськогосподарської продукції до держави в особі заготівельної (закупівельної) організації. Специфіка договору контрактації полягає в тому, що він є замовленням держави сільськогосподарському виробнику на відповідну продукцію.

З часу посилення кризових явищ у тваринництві поширилися бартерні (товарообмінні) операції. Відповідно до ст. 715 ЦК за договором міни (бартеру) кожна зі сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший. Нині уряд намагається скоротити обсяг товарообмінних операцій (міни) через те, що вони позбавляють товаровиробників обігових коштів.

Аграрні товаровиробники мають право на договірній основі реалізувати продукцію за державним контрактом, за спотовими, форвардними, ф'ючерсними контрактами, за опціонами, через біржу, торговий дім і т. ін.

Стаття 183 ГК України визначає особливості укладання господарських договорів за державним замовленням. Державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на їх поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності.

Особливим правовим інструментом господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і об'єднань є державний контракт. Правові питання, пов'язані з цим, регулює Закон України «Про поставки продукції для державних потреб» та інші підзаконні акти.

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, у них не наведено чіткої дефініції поняття «закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб», цього не зроблено і в ГК України та ЦК України. Вказана прогалина у законодавстві є причиною неузгодженості положень законодавчих актів з питань закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб, що ускладнює процедуру закупівлі на практиці [4, с. 158].

Торгівля за форвардними контрактами проводиться при поставці стандартного товару в майбутньому (через один, три, шість чи дев'ять місяців) з оплатою протягом двох днів після укладення угоди. Такі контракти широко застосовуються в США і є вигідною формою торгівлі худобою.

Наведені вище форми реалізації продукції аграрними товаровиробниками є законними способами здійснення ними своїх правомочностей щодо вільного розпорядження своєю власністю – сільськогосподарською продукцією та сировиною, у тому числі пере-

робленою продукцією як власного виробництва, так і придбаною в інших аграрних товаровиробників на законних підставах.

З переходом сільськогосподарського виробництва на ринкові основи, пов'язані з приватизацією закупівельних, переробних і торговельних підприємств, відбулися суттєві зміни в структурі каналів реалізації сільськогосподарської продукції тваринного походження. Це значною мірою порушило традиційні зв'язки сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку й зумовило необхідність пошуку ними нових партнерів. На відміну від сільгоспвиробників України агровиробники розвинених країн мають змогу обирати різноманітні канали розподілу сільськогосподарської продукції тваринного походження завдяки сформованості збутової інфраструктури; встановленню чітких «правил гри», регламентованих законодавством; інформаційній відкритості ринку [5, с. 150].

В Україні актуальною залишається проблема збуту сільськогосподарської продукції тваринного походження, у т. ч. і через радикальне скорочення виробництва яловичини і телятини. У жодному регіоні України виробництво м'яса ВРХ не є рентабельним. Згідно зі статистичними даними виробництво яловичини і телятини більше ніж на ¾ сконцентровано у сільських господарствах населення [6, с. 334].

Сталий розвиток скотарства, однієї з провідних галузей тваринництва, в умовах ринку має формуватися на основі попиту і пропозиції, цінового механізму, виробничої і цінової рівноваги та конкуренції у реальній практиці господарювання при врахуванні основних чинників, які зумовлюють занепад і збитковість галузі тваринництва. Таким чинником «збитковості» стало прийняття нового Податкового кодексу України, який зобов'язав заготівельників худоби перераховувати значні кошти (податки) до спеціального фонду Державного бюджету за заготовку ними домашніх тварин і птиці. Як наслідок, закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію тваринного походження, яка виробляється господарствами населення, були знижені на 20%. Це спричинило відповідне зростання собівартості сільськогосподарського виробництва продукції тваринного походження, відповідно попит на м'ясо на внутрішньому ринку знизився. Сільгоспвиробники знову почали вирізати поголів'я худоби.

Для переважної більшості сільського населення України основним, а в багатьох випадках і єдиним джерелом надходження коштів є виробництво і реалізація власновиробленої сільськогосподарської продукції тваринного походження, а саме молока, м'яса та вовни. У зв'язку з відсутністю на місцях налагоджених заготівельних пунктів та пунктів здачі продукції велику кількість молока населення витрачає на годівлю домашньої худоби.

Враховуючи вищевикладене, перспективним напрямком у сфері сільськогосподарського виробництва продукції тваринного як господарюючими суб'єктами, так і селянськими господарствами є створення сільськогосподарських виробничих, обслуговуючих та переробних кооперативів. Проте кооперація знаходиться на початковій стадії розвитку. У той же час активно розвиваються інтегровані агропромислові об'єднання, а їх частка у загальних обсягах виробництва певних видів сільськогосподарської продукції на національному рівні постійно зростає.

Досвід багатьох країн світу свідчить, що 80% успіху в перехідний період економіки залежить від законодавчого забезпечення функціонування кожного окремого виду продуктового ринку. Недосконаліть нормативно-правової бази в питанні організації ефективно діючої інфраструктури аграрного ринку України призвела до появи численних посередницьких структур між сільськогосподарськими виробниками і кінцевими споживачами, які «паразитують» як на виробниках, так і на споживачах за рахунок у першому випадку – невиправданого заниження закупівельних цін, а в другому – надмірного їх завищення (реалізаційна ціна в 2-3 рази перевищує закупівельну ціну худоби) [7].

Не випадково проблема ціноутворення виступає однією з центральних у маркетинговій діяльності кожного суб'єкта ринку та визначальною умовою формування попиту та пропозиції [8, с. 95].

У жодній із розвинутих країн не відмовились від закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, в яких враховується

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується стан розвитку законодавства та правового регулювання процесів реалізації (збуту) сільськогосподарської продукції тваринного походження на продовольчому ринку України, основним завданням якого є забезпечення продовольчої безпеки країни.

SUMMARY

The article examines the state of the law and regulations of the implementation process (sales) of agricultural animal products in the food market of Ukraine, whose main task is to ensure food security.

певний рівень витрат сільськогосподарського товаровиробника. Природа гарантованих цін, особливості регулювання економічної «поведінки» держави як безпосереднього агента закупівельної монополії з її прихильністю до постачальників «організованого» сільськогосподарського ринку – це та організаційно-правова база, на якій здійснюється сучасне державне регулювання сільськогосподарських ринків у країнах Західної Європи і підтримка цін на продукцію сільського господарства, у т.ч. з державного бюджету, а також і з інших «непрямих» джерел [9, с.309].

На часі впровадження сучасної концепції регулювання аграрного ринку в цілому, і ринків м'яса зокрема, яка визначить основні ідеї у напрямку забезпечення максимального врахування інтересів учасників ринкового процесу як з економічної, так і правової точок зору; впровадження новітніх принципів, як основи здійснення ефективної регуляторної політики тощо. Подальшу долю ринків м'яса слід розглядати у нерозривному зв'язку зі становленням України як цивілізованої європейської держави. Знову наголошуємо: держава Україна повинна перетворитися на реально діючого суб'єкта, який купує і продає з метою забезпечення сучасного державного регулювання сільськогосподарських ринків, за зразком європейських держав-партнерів, членів ЄС.

В Україні забезпечення результативних процесів відтворення у тваринництві та збуту його продукції ще дуже далеке від рівня та обсягів 1990 року. Це питання залишається відкритим і набуває вагомого значення в контексті інтеграції України до ЄС.

Література

1. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV // Режим доступу: http: // www.rada.gov.ua

2. Стройко Т. В. Розвиток оптових ринків сільськогосподарської продукції як елемент гарантування продовольчої безпеки / - Т. В. Стройко // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 43-48.

3. Батигіна О. М. Організаційно-правові питання оптового ринку сільськогосподарської продукції : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. юр. наук за спец. 12.00.06 – «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О. М. Батигіна. – Х., 2007. – 20 с.

4. Хрипко С. І. Розвиток законодавства України про державні закупівлі сільськогосподарської продукції / С. І. Хрипко // Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин і природокористування в Україні та країнах СНД : міжнародна науково-практична конференція (м. Луцьк, 10-11 вересня 2010 р.) : зб. наук. праць. – Луцьк, 2010. – С. 155-158.

5. Бігуняк А. В. Досвід країн світу у створенні та функціонуванні ефективних каналів збуту худоби й тваринницької продукції /- А. В. Бігуняк // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 147-152.

6. Гладій М.В. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України / М.В Гладій// ННЦ «Інститут аграрної економіки» – монографія. – К., 2012. – С. 333.

7. Статистичний збірник «Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2012 рік» Державна служба статистики України / за ред. О.М. Прокопенка. – Київ, 2013. – 22 с.

8. Васильчак С. В. Оцінка формування попиту на ринку молочних продуктів / - С. В. Васильчак // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 95-100.

9. Семчик О.О. Навчаючись, навчаю… Вибрані праці. До 85 річчя. – К., Спринт-Сервіс, 2012. – 596с.

УГОДА ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ ЯК НОВЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

СТРАТІЙ Олексій Васильович - здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ м. Київ

Актуальність статті полягає в тому, що введення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні стало однією з найперспективніших і дискусійних новел кримінального процесуального законодавства та практики останнього часу, проте цей напрямок достатньо не розроблений на теоретичному рівні та немає достатніх практичних напрацювань, не існує слідчо-прокурорської та судової практики.

Постановка проблеми

Цілий блок нових норм, передбачений Главою 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», введений Кримінальним процесуальним кодексом України 14 травня 2012 року, створив основу для формування нового правового інституту та розвитку змагального кримінального процесу в Україні [8]. Цим правовим інститутом передбачено два види угод, які укладаються в кримінальному провадженні: про визнання винуватості та про примирення. Угода про визнання винуватості укладається між прокурором, який представляє сторону обвинувачення, та підозрюваним чи обвинуваченим, які представляють сторону захисту. Таку угоду можна назвати ще «угодою з правосуддям».

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідження правових та психологічних особливостей цієї проблеми торкалося у своїх працях багато вчених, зокрема, Алєксандров Д.О., Андросюк В.Г., Бойко В.Ф., В.В. Землянська, Зер Г., Казміренко Л.І., Коновалова В.О., Костицький М.В., Кудерміна О.І., Маляренко В.Т., Марчак В.Я., Максименко Д.М., Медвєєдв В.С., Нестор Н.В., Охріменко І.М., Райт М., Черновський О.К., Ю.В. Шепітько, Цільмак О.М. та ін., проте, інститут угод у кримінальному провадженні є малодослідженим з позицій юридичної психології, внаслідок чого виникає багато спорів з приводу його теоретичних положень серед вчених та застосування серед практичних працівників.

Мета статті зумовлена необхідністю вдосконалення та розвитку інституту угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, що значно сприятиме підвищенню ефективності його функціонування у сфері кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу

Згідно з п. 2 статті 468 КПК «Угоди в кримінальному провадженні», у кримінальному провадженні може бути укладена угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [8, Ст. 468].

Обговорення в процесуальній літературі питання угод у кримінальному провадженні неминуче призводить авторів до аналогії з так званими угодами про визнання провини, угодами про співробітництво, угодами з правосуддям, медіативними угодами, які мають місце в деяких зарубіжних системах кримінального судочинства. Зрозуміло, що

можливість укладення угоди про визнання винуватості введена в кримінальне процесуальне законодавство з метою протидії організованій злочинності, корупції, злочинним організаціям, члени яких, як правило, відмовляються від показань стосовно співучасників та організаторів злочинної діяльності. Завдання нововведень залучити до співпраці в розкритті злочинів осіб, які перебувають у злочинних угрупуваннях та в кримінальному середовищі при умові значного скорочення таким особам кримінального покарання.

Визначаючи сутність угоди про визнання винуватості О.С. Шаталов зазначає, що угода з правосуддям (про співпрацю) вже давно набула поширення в багатьох країнах світу. У підсумку сформувалося два типи угод, які більше за інших вплинули на формування досудової угоди про співпрацю. Найпоширеніший тип – договір з прокуратурою, відповідно до якого прокуратура знімає з обвинуваченого частину звинувачень або змінює кваліфікацію злочину на менш тяжкий в обмін на визнання ним своєї провини. Іншим типом угоди з правосуддям є договір, відповідно до якого особа отримує прокурорський імунітет в обмін на свідчення проти спільників; у США цю угоду з правосуддям прийнято називати перетворенням на свідка обвинувачення [15, С. 35-44].

О.В. Бахновський вважає, що «угода про визнання винуватості в кримінальному провадженні» є різновидом «угоди з правосуддям» та компромісом між особистістю й державою, який у подальшому трансформується в компроміс між моральністю та економією. Внаслідок цього економічний фактор набуває першорядного значення, поступово витісняючи моральні та духовні бар'єри суспільної оцінки [2, С. 23-26].

Н.С. Костенко, як прихильник інституту «угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні», характеризує «угоду про співробітництво» як нове правове явище в кримінальному судочинстві, за допомогою якого досягається процесуальна економія, тобто сама ідея співробітництва є реалізацією принципу доцільності, розумний і адекватний підхід до соціально-економічних реалій, який відобразився в кримінально-правових інститутах [5, С. 109-113].

О.О. Артамонова вважає, що під «угодою про визнання винуватості» слід вважати угоду між сторонами обвинувачення та захисту, в якій зазначені сторони погоджують умови відповідальності підозрюваного чи обвинуваченого в кримінальному провадженні. Основною метою такої угоди є підвищення ефективності боротьби правоохоронних органів з найбільш небезпечними для суспільства і держави злочинними проявами, пов'язаними із діяльністю організованих злочинних груп і злочинних організацій, корупцією в органах державної влади і управління, транснаціональною організованою злочинністю і наркоторгівлею. В умовах відмови обвинувачених від співробітництва з правоохоронними органами у викритті організаторів і співучасників ефективне розслідування діяльності злочинних організацій і організованих груп стає важко досяжною метою [1, С. 8-10].

О.О. Шишкін вважає, що сутність інституту «угоди про визнання винуватості» полягає у встановленні усної домовленості за згодою сторін обвинувачення і захисту, згідно з якою обвинувачений зобов'язується надати певну допомогу слідству (правоохоронним органам) і отримати за це гарантоване пом'якшення покарання. На його думку, це є випадок позитивної пост злочинної поведінки особи, яка вчинила злочин, тобто такої поведінки, яка здатна, знизити тяжкість суспільної небезпеки злочину, відображає каяття особи, соціальну спрямованість особистості та, як наслідок, впливає на покарання, яке призначається за даний злочин. Значення даного інституту вельми широке: надаючи особі, яка вчинила злочин, можливість відшкодувати заподіяну потерпілому шкоду і мінімізувати злочинні наслідки, держава реалізує принципи справедливості, економії заходів кримінально-правової репресії, гуманізму, причому як по відношенню до жертви, так і по відношенню до злочинця. Держава надає особі можливість проявити позитивні особисті властивості, які врахо-

вуються вже після вчинення злочину [16].

Вираз «угода про визнання провини» (plea barqainind) може мати різні варіанти перекладу. Наприклад, «угода про визнання провини», «домовленість про визнання вини», «заява про винність». Але в будь-якому випадку це письмова угода обвинуваченого з обвинувачем, у якій часто в обмін на визнання обвинуваченим своєї вини у менш тяжкому злочині обвинувач відмовляється від всебічного дослідження обставин кримінального провадження, яке прояснило би істину, а також від підтримання обвинувачення в більш тяжкому злочині [14, С. 87]

Американський юрист Дональд Ньюман зазначає, що «угода про визнання провини» як заява про визнання провини, отримана в результаті переговорів, припускає наявність перед засудженням угоди між прокурором і обвинуваченим, за змістом якої обвинувачений визнає себе винуватим в обмін на зниження тяжкості звинувачення, обіцянку поблажливості при призначенні покарання або яке-небудь інше пом'якшення при засудженні й призначенні покарання. Однак слід зауважити, підкреслює він, «що за будь-якої відмови від проведення повного судового процесу, навіть, без явних переговорів, може існувати уявна угода в формі розумного очікування злочинцем поблажливості при призначенні покарання, на існування в суді практики зменшення покарання обвинуваченим, які визнали себе винними, в порівнянні з тими, хто забажав повноцінного судового процесу» [17, С. 13-12].

Однак прирівнювання кримінальної процесуальної угоди між сторонами до угоди в її цивільно-правовому сенсі заперечується рядом авторів. Так, К. Кочергін, розмірковуючи про мирову угоду в цивільному процесі, вказує, що, укладаючи мирову угоду, його сторони не завжди укладають цивільно-правову угоду. Праву відомі різні види угод (договір, конвенція), які не є цивільно-правовими угодами [6, С. 11-15]. Те, що кримінально-процесуальна угода про визнання винуватості не може повною мірою вважатися угодою, відзначають й інші автори. На думку О.О. Васяєва, будь-яка угода – це взаємний вольовий вчинок, який тягне певні блага для обох сторін угоди. Надання таких законодавчих повноважень здатне викликати зловживання з боку осіб, які готують та затверджують дані угоди, оскільки ступінь визначення відповідальності підозрюваного (обвинуваченого) віддається на розсуд слідчому, керівнику слідчого органу, прокурору, слідчому судді, суду. Він вважає, що даний факт допускає корупційний ризик [3, С. 88-94] у цивільно-правових відносинах, і застосування цього терміна до кримінально-процесуальних правовідносин є неприйнятним, у будь-якому випадку, у правовій термінології.

Ми вважаємо, що правовий термін «угода» застосовується до взаємних домовленостей, узгодження позицій для різноманітних правовідносин, у тому числі й для кримінальних процесуальних, і законодавець правильно, з урахуванням статусу сторін у змагальному процесі, позначив новий процесуальний інститут як угоду.

У кримінальному процесуальному праві угода про визнання винуватості має певне соціально-правове призначення, а саме те, що вона, в будь-якому випадку, стимулює обвинуваченого до позитивної посткримінальної поведінки.

Кримінально-правовими нормами, які стимулюють обвинуваченого до позитивної постзлочинної поведінки, можна вважати:

- з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК);

- добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК);

- надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК);

- дійове каяття (ст. 45 КК);

- примирення винного з потерпілим;

- добровільна заява громадянина України органам державної влади про зв'язок з іноземними організаціями та їх представниками та про отримане від них злочинне завдання, від виконання якого він відмовився (ч. 2 ст. 111 КК);

- припинення шпигунської діяльності

та добровільне повідомлення органів державної влади про вчинене, якщо внаслідок проведених заходів заподіяна шкода була відвернена (ч. 2 ст. 114);

- сплата податків, зборів (обов'язкових платежів), відшкодування шкоди, завданої державою їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212 КК);

- сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, та відшкодування шкоди, завданої фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212-1 КК);

- добровільна заява про створення злочинної організації або участь у ній та активне сприяння її розкриттю (крім організатора або керівника) (ч. 2 ст. 255 КК);

- добровільне повідомлення правоохоронного органу про відповідну терористичну діяльність, сприяння її припиненню або розкриттю злочинів, учинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації (крім керівника чи організатора та за умови, що в діях немає складу іншого злочину) (ч. 2 ст. 258-3 КК);

- добровільне притягнення до кримінальної відповідальності повідомлення про відповідну терористичну діяльність або інше сприяння припиненню або запобіганню злочину, який особа фінансувала або вчиненню якого сприяла (крім керівника чи організатора та за умови, що в діях немає складу іншого злочину) (ч. 4 ст. 258-5 КК);

- добровільний вихід з непередбаченого законом воєнізованого або збройного формування та повідомлення про його існування органам державної влади чи органам місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260 КК);

- добровільна здача органам влади зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ч. 3 ст. 263 КК);

- добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів і виказування джерела їх придбання або сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом (ч. 4 ст. 307 КК);

- добровільне звернення до лікувального закладу і розпочинання лікування від наркоманії (ч. 4 ст. 309 КК);

- добровільна здача прекурсорів, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин або їх аналогів (ч. 4 ст. 311 КК);

- добровільна здача отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів та виказування джерела їх придбання або сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом (ч. 5 ст. 321 КК);

- добровільна здача фальсифікованих лікарських засобів та виказування джерела їх придбання або сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх обігом (ч. 4 ст. 321-1 КК);

- добровільна заява особи, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди, вчинена після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди, але до повідомлення їй про підозру органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру (ч. 5 ст. 354, ч. 5-ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК) [7].

Незважаючи на те, що угода про визнання винуватості за своїм соціально-правовим призначенням стимулювати посткримінальну позитивну поведінку обвинуваченого у певному сенсі збігається з дійовим каяттям, з'явленням із зізнанням, добровільною відмовою від доведення злочину до кінця ін., вона є принципово новим явищем в кримінальному процесуальному законодавстві, що відрізняється своєю детальністю, процесуальним порядком оформлення (письмова форма, з чітко визначеним законом змістом), правовою регламентацією (окрема Глава 35 в КПК) і завданнями кримінального провадження (щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, тобто, викриття у злочинній діяльності не тільки себе, а й інших співучасників злочину).

Висновок про те, що угода про визнання винуватості, як і будь-яка інша угода, повинна мати сторони, наділені правами

та обов'язками для досягнення мети, яка є для них взаємопов'язаною і охоплює собою взаємовигідне співробітництво: обвинувачений (підозрюваний) бере на себе зобов'язання здійснювати активні дії з метою відшкодування заподіяної шкоди, активного сприяння правоохоронним органам у розкритті та розслідуванні кримінального правопорушення, викритті інших його співучасників, розшуку майна, здобутого в результаті цього правопорушення, в обмін на прийняття судового рішення в особливому порядку і мінімізацію кримінального покарання. Останнє, у свою чергу, залежить від сторони обвинувачення, обов'язком якої і є правильна і якісна реалізація відомостей, отриманих від обвинуваченого (підозрюваного).

Сфера можливого застосування угоди про визнання винуватості обмежується межами кримінального провадження стосовно даного обвинуваченого (підозрюваного).

Предметом угоди про визнання винуватості є тільки умови реалізації, а не підстави кримінальної відповідальності, а також особливості призначення покарання, оскільки виключно тільки суд може встановлювати відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення. Не може бути предметом угоди про співпрацю зміна кваліфікації й обвинувачення в бік пом'якшення або зменшення обсягу обвинувачення. Вина за вчинене кримінальне правопорушення повинна бути встановлена тільки на підставі доказів, здобутих у ході кримінального судочинства.

Модель співпраці, яка може бути покладена в основу рішення про укладення угоди в кримінальному провадженні, являє собою сукупність наступних елементів:

1) активне сприяння в розкритті та розслідуванні злочину у кримінальному провадженні;

2) викриття себе та інших винних осіб, що сприяли вчиненню даного кримінального правопорушення, або повідомлення про іншу їхню злочинну діяльність;

3) відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Якщо звернутися до статистичних даних [12], то у 2012 році за нормами нового КПК місцевими загальними судами України розглянуто 336 кримінальних проваджень з ухваленням вироку, із них – 58 із затвердженням угоди. Питома вага кримінальних проваджень із затвердженням угоди у 2012 році складає 17,26% від загальної кількості розглянутих кримінальних проваджень.

У І півріччі 2013 року місцевими загальними судами України розглянуто 42657 кримінальних проваджень з ухваленням вироку, із них – 9786 із затвердженням угоди. Питома вага кримінальних проваджень із затвердженням угоди у І півріччі 2013 року складає 22,94% від загальної кількості розглянутих кримінальних проваджень. Кількість рішень, ухвалених під час підготовчого провадження, становила 15,7 тис., у тому числі про затвердження угоди – 7,3 тис. [12].

Якщо розглянути найбільшу кількість у І півріччі 2013 року затверджень місцевими загальними судами угод за категоріями вчинених кримінальних правопорушень, то найвагомішою є категорія розглянутих кримінальних проваджень із затвердженням угоди – про злочини проти власності – 3120 кримінальних проваджень або 31,88% від загальної кількості справ із затвердженням угоди.

Другою за кількістю розглянутих місцевими загальними судами категорією кримінальних проваджень є провадження про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що становить 2345 кримінальних проваджень або 23,96 % від загальної кількості справ із затвердженням угоди.

Що стосується злочинів проти громадської безпеки – із затвердженням угоди розглянуто 682 кримінальних проваджень або 6,96% від загальної кількості із затвердженням угоди. Щодо злочинів проти життя та здоров'я особи – із затвердженням угоди розглянуто 508 кримінальних проваджень або 5,19% від загальної кількості із затвердженням угоди. Про злочини проти правосуддя – із затвердженням угоди розглянуто 366 кримінальне провадження або 3,7% від загальної кількості із

затвердженням угоди. 307 кримінальних проваджень із затвердженням угоди або 3,1% від загальної кількості угод розглянуто місцевими загальними судами щодо злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Що стосується злочинів у сфері господарської діяльності – розглянуто із затвердженням угоди 280 кримінальне провадження або 2,86% від загальної кількості затверджених угод. Про злочини у сфері службової діяльності – із затвердженням угоди розглянуто 271 кримінальних проваджень або 2,8% від загальної кількості угод. За вчинення злочинів проти громадського порядку та моральності із затвердженням угоди розглянуто 257 кримінальних проваджень або 2,6% від загальної кількості затверджених угод. У справах за вчинення злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту – із затвердженням угоди розглянуто 242 кримінальних провадження або 2,5% від загальної кількості із затвердженням угоди. Щодо злочинів проти довкілля – із затвердженням угоди розглянуто 175 кримінальних проваджень або 1,8% від загальної кількості угод. Про злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – із затвердженням угоди розглянуто 138 кримінальних проваджень або 1,4% від загальної кількості із затвердженням угоди. Решту розглянутих судами кримінальних проваджень із затвердженням угоди стосувалися інших категорій злочинів [12].

Згідно з моніторинговим звітом Центру політико-правових реформ кількість угод про визнання винуватості становить 8% від загальної кількості проваджень, надісланих до суду (або 1 030 таких угод на місяць за 8 місяців 2013 року) [11]. У країнах, які раніше за Україну запровадили інститут визнання винуватості (угоди з прокурором), ситуація інша: більшість проваджень здійснюється у спрощеному порядку (на підставі угод про винуватість) і менша їх частина є повною. Наведені статистичні дані свідчать про те, що кількість спрощених проваджень в Україні перебуває на допустимому рівні, і що таке нововведення не перетворило нашу систему на «конвеєр зі створення обвинувальних вироків».

Якщо провести моніторинг застосування судами кримінального процесуального законодавства щодо розгляду кримінальних проваджень в особливому порядку на підставі угод по регіонах України, то найбільше затверджували угоди місцеві загальні суди областей: Донецької – 1027, Харківської – 855, Дніпропетровської – 777, Луганської – 770, Полтавської – 485. Відповідно – найменше: м. Севастополь – 109, Чернівецької – 143, Чернігівської – 161, Закарпатської – 167, Миколаївської – 169 [11].

Вищенаведене додатково засвідчує те, що новий КПК цілком виправдовує покладені на нього суспільством та державою сподівання, розвіює всі сумніви щодо правильності обрання механізму гуманізації та демократизації кримінального процесу.

Таким чином, ми приходимо до наступних **висновків**, що термін «угода в кримінальному провадженні» означає:

1) договір, що встановлює будь-які умови, взаємини, права та обов'язки сторін кримінального провадження, потерпілим та означає взаємну згоду, домовленість;

2) спосіб врегулювання відносин між протилежними суб'єктами кримінального провадження: прокурором і підозрюваним (обвинуваченим);

3) є правовим актом, що створює права та обов'язки для учасників угоди;

4) є вільним волевиявленням учасників, яке проявляється у добровільній домовленості;

5) зміст полягає у прийнятті взаємно прийнятних умов і взаємних допустимих законом поступок;

6) носить письмовий характер;

7) сама по собі не є обставиною, яка пом'якшує покарання в смислі ст. 66 КК, але враховується судом при призначенні покарання;

8) значне зниження верхньої межі покарання у разі укладення такої угоди має бути обумовлено значимістю вчинених у межах такої угоди дій;

9) укладення угоди має сильний пси-

хологічний вплив на сторони та стимулює посткримінальну поведінку підозрюваного (обвинуваченого), є заходом допеніціарного виховного впливу, і повною мірою відповідає інтересам усіх учасників кримінального процесу.

Література

1. Артамонова Е.А. Кто должен разъяснить обвиняемому право на заключение досудебного соглашения о сотрудничестве / Е.А. Артамонова // Российский следователь. – 2011. – № 2. – С. 8-10.

2. Бахновский А.В. «Сделка с правосудием» : нравственно-правовой аспект // Альманах современной науки и образования (Тамбов). – 2008. – № 6. – С. 23-26.

3. Васяев А.А. Соглашение с правосудием или соглашение с обвинением ? / О.О. Васяев// Современное право. – 2010. – № 2. –- С. 88-94.

4. Коновалова В.О. Юридична психологія : підручник / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – 2-е вид., перероб. і доповн. – Х. : Право, 2008. – 240 с.

5. Костенко Н.С. Некоторые актуальные проблемы применения досудебного соглашения о сотрудничестве / Н.С. Костенко // Актуальные проблемы права России и стран СНГ – 2010: материалы XII международной научно-практической конференции с элементами научной школы. – Челябинск, 2010. – С. 109-113.

6. Кочергин К. К вопросу о понятие мирового соглашения / К. Кочерги // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009. – № 12. – С. 11-15.

7. Кримінальний кодекс України [офіц. текст] : – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 212 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст] : – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 292 с.

9. Марчак В. Я. Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі: теоретичні засади та практичні проблеми : навчальний посібник / В. Я. Марчак, В. В. Кощинець. – Чернівці : Рута, 2007. – 215 с.

10. Медведєв В. С. Психологія злочинної діяльності : [навч. посіб.] / В. С. Медведєв. – К. : Атіка, 2012. – 204 с.

11. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О.А. Банчук, І.О. Дмітрієва, З.М. Садова, М.І. Хавронюк. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.

12. Матеріали наради при голові Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 вересня 2013 року.

13. Судова психологія : навчальний посібник / М. В. Костицький, В. Я. Марчак, - О. К. Черновський, А. В. Федіна. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 453 с.

14. Тертышник В.М. Без суда и следствия: острые углы судебно-правовой рефор¬мы / В.М. Тертышник // Держава. – 2000. – № 41. – С. 87.

15. Шаталов А.С. Заключение досудебного соглашения о сотрудничестве: правовая регламентация, достоинства и недостатки / А.С. Шаталов // Журнал российского права. – 2010. – № 5. – С. 35-44.

16. Шишкин А. А. Индивидуализация уголовного наказания с учетом обстоятельств, связанных с содействием правоохранительным органам : монография /А.А. Шишкин. – Шахты, 2012. – 129 с.

17. Newman Donald J. Conviction: The Determination of Guilt or Innocence Without Trial / J. Donald Newman. – Little, Brown, 1966. – P. 12-13.

Науково-практичний журнал

Європейські перспективи

European Perspectives

№ 8, 2014

Головний редактор
Кузнєцов Євген Валерійович

Підписано до друку 29.10.2014 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 23,25
Тираж 1200. Зам. № 1100

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76